

55982/123

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA • 1988/4. SZÁM

1988 DEC 3 0

Kinyílik a világ

Játéknak sem rossz

Ez már magától megy

MEGTANULNI A BETŰT

A képi és gépi nyelvek korában semmit sem veszített jelentőségéből — minden ellenkező előjelű jóslatot meghazudtolva — az írás-olvasás tudománya. A kultúra manapság is a betűvetéssel kezdődik. Megtanulni a betűt — akár Európában, akár Afrikában vagy Latin-Amerikában — a kommunikációra való alkalmasság egyik legfontosabb alapkövetelménye.

A címlapon:

Figyelj csak! (MTI-fotó—Pap Jenő)

(MTI-fotó)

Összeállította: Pálfai Gábor

Megjött a levél

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA
IX. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

TARTALOM

Wisinger István: Milyen legyen Európa televíziózása 2000-ben?	3
<hr/>	
● GYÚJTÓPONTBAN	
<hr/>	
Kozma Károly: Videóözön	9
„Az információ össznépi tulajdon . . .” (Barát József interjúja Alekszander Versov akadémikussal)	14
<hr/>	
● KÖZELKÉP	
<hr/>	
Terestyéni Tamás: Magyarország-kép néhány nyugati sajtótermékben	17
Jakab Zoltán: A sajtótermékek ára és fogyasztása Magyarországon 1957—1987-ben	27
Erdősi Sándor: Átléptük a Rubicont? (Vázlat a kísérleti kereskedelmi tévéműsor közönségéről)	40
Gadó János—Rosner Imre: Kinek volt plusz az MTV-Plusz?	52
Domján Dénes: Tudománykép a televízióban	57
<hr/>	
● FÓRUM	
<hr/>	
Trömböczky Péter: Riporter — válaszüton	64
Szekeres Péter: Ez is pénzkérdés (A filmkultúra hiányzó erőforrásai)	68
A. Gergely András: A mozi és a (mai magyar) valóság	72
<hr/>	
● MÉG EGYSZER	
<hr/>	
Fényt, fényt, fényt!	80
<hr/>	
● KITEKINTÉS	
<hr/>	
Európai körkép (Rádiózás, televíziózás és új közlési eszközök 1987—1988-ban)	86
Szóvivők	96
<hr/>	

Kyung Ja Lee—Kyun Tae Han: Dél-Korea az információs társadalom küszöbén	106
Len Scott: Rövidhullámú randevú (Beszámoló az európai rövidhullámú rádiózók tanácsának huszonkettedik, antwerpeni találkozájáról, 1988. május 20—22).	113
● SZEMIOTIKAI SAROK	
Henri Bross—Henrik Gahmberg: Autokommunikáció a szervezetekben és a kultúrában	118
● MÚLTUNK	
Beke György: Az első magyar újság Bukarestben	130
Ritter Aladár: Zsolt Béla, a radikális publicista	142
● SZONDA	
Nem történt fordulat	151
A problémákban egyetértünk	154
Csökkenő népesség, romló egészség	157
A fiataloknak még nehezebb	159
Érzelmek nélkül	161
● TALLÓZÓ	
Könyvekről — Lapokból — Rövidre fogva	163
● LAPOZGATÓ	
Az új európai audiovizuális tájkép	181

JELKÉP

SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁG:

Gálik Mihály, Hajdú János, Lázár István, Liszky Tamás, Márton Anna, Márton Miklós, Sándor György, Tábori András, Szecső Tamás *főszerkesztő*.

SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Balogh Elemér, *főmunkatárs*, Bogdán Éva, Érdi Júlia, Hoffmann Márta, Mester Ákos, Tölgyesi János, Völgyi Zsuzsa, Wisinger István, Zöldi László.

Szerkesztőség és kiadóhivatal Budapest V., Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 328-765
Levél cím: Budapest, 1373 — Pf. 587

SZERZŐINK KÖZÜL:

Beke György újságíró, Kolozsvár; *Domján Dénés* műsorigazgató-helyettes, Magyar Televízió; *Erdősi Sándor*, a

Magyar Közvéleménykutató Intézet munkatársa; *Gadó János*, a Magyar Közvéleménykutató Intézet munkatársa; *A. Gergely András* szociológus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar; *Jakab Zoltán*, a Magyar Közvéleménykutató Intézet tudományos igazgatóhelyettese; *Kozma Károly*, a Pest Megyei Moziüzemi Vállalat igazgatója; *Ritter Aladár* újságíró *Rosner Imre*, a Magyar Közvéleménykutató Intézet munkatársa; *Terestyéni Tamás*, a Magyar Közvéleménykutató Intézet csoportvezetője.

Milyen legyen Európa televíziózása 2000-ben?

Az európai televíziózás alapvető és lényeges fordulóponthoz érkezett, és minden lényeges kérdésben kialakítható egy olyan álláspont, amely a valóságos lehetőségekre, meglévő tapasztalatokra épít, és reális távlatokat vázolhat fel az évezred végéig (ezek a kérdések: a sugárzás és vétel technikai módoszatainak fejlődési irányai; a költségvetési gondok, a kereskedelmi tevékenységnövekedés és annak hatása; a modern technikák fejlődésének — kábel, műhold, video — várható következményei, lehetőségei és korlátai; a televíziózás és filmipar összefonódásának következményei; a műsorszórás és a nyelvi problémák; az összeurópai televíziózás kialakításának szükségessége és elkerülhetetlensége stb.) Ebben a mondatban foglalható össze előrevetítve az európai televíziós munkacsoport 1988 júniusában közzétett jelentésének mondanivalója.

A dokumentum az európai kapitalista államok közül tizenhét ország helyzetét vizsgálja. A munkacsoport a jelenségek leírásával és céltudatos előrejelzésével minden fontos következtetést összegez arra vonatkozóan, hogy jelen állapotából milyen irányban fejlődhet tovább a televíziózás Európában. Eszerint az ezredfordulóig az európai televíziózás legfontosabb jellemzői, az állandó változás jegyében, a következők: Nyugat-Európa lakosainak többsége, földrajzi korlátok nélkül (esetenként kiegyenlített műszaki-technikai paraméterek és a nyelvi korlátok ellenére), nem csak képes lesz egy legkevesebb húsz (adott pontokon ennél is több) csatornát kínáló választék „fogyasztására”, hanem részt is vesz ebben, és életmódját minden eddiginél jobban befolyásolja a közös európai televíziós műsorkép jelenléte.

A jelentés érdekessége elsősorban az, hogy miközben egyetlen sora sem számít forradalmian új megállapításnak, minden bizonnyal a MacBride-bizottság jelentésének • *politikai* tartalma és a Peacock-bizottság anyagának *gazdasági* következtetései után olyan jelentős harmadik tanulmány — maga is használja a „harmadik út” kifejezést a televíziózás fejlődésének kívánatos változatára —, amely a századvég *tendenciáinak felvázolásában* alapidokumentumnak tekinthető. (A MacBride-bizottság az ENSZ keretén belül tett jelentést az új kommunikációs világrendről, a Peacock-bizottság pedig a BBC jövőjét vizsgáló angol kormánybizottság.)

Az Európa Tanács kommunikációs minisztereinek kezdeményezésére az európai kulturális alapítvány és a manchesteri egyetem közösen fenntartott tömegkommunikációs kutatóintézete, a The European Institute for Media 1987 áprilisában létrehozta az *európai televíziós munkacsoportot* azzal a céllal, hogy: „vizsgálja meg és készítsen jelentést az Európában földi átjátszókkal, műholddal és kábellel több mint egy országban egy időben fogható televíziós programok tartalmáról és szerkezetéről, függetlenül attól, hogy ezen műsorok forrása Európa vagy sem.”

A munkacsoport jelentése terjedjen ki annak tisztázására, hogy:

— lehet-e és kell-e az európai televíziós nézőközönség által várhatóan fogható szolgáltatások programjainak minőségét garantálni;

— miként lehetne a programok minőségéről gondoskodni, vajon európai szintű szabályozással és / vagy más eszközökkel;

• *A MacBride-jelentés.* Új nemzetközi kommunikációs rend felé. (Rövidítve:) Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1983. Membrán-könyvek.

— milyen hatáskörrel működhet egy európai összefogással létrehozott közszolgálati televíziós rendszer;

— milyen hatással van Európában a videózás a televíziózásra;

— milyen hatással van a nemzetközi műsorsugárzás a nemzeti programokra.

A munkacsoport huszonegy rendes, valamint három-három tanácsadó tagból, illetve megfigyelőből állt, és héttagú titkárság segítette munkáját. Elnöke: Valéry Giscard d'Estaing, volt francia köztársasági elnök, a tagok pedig főleg nyugat-európai tévétársaságok vezetői, szakértői, illetve az érintett területtel valamilyen kapcsolatban álló politikusok.

Az 1988 júniusában közreadott jelentés alapja a munkacsoport által plenáris és bizottsági üléseken feldolgozott írásos és szóbeli megnyilatkozások anyaga. Ezek e munkacsoport felkérésére készültek, és összefoglalják szerzőik álláspontját az európai televíziózás gyakorlati tapasztalatairól és jövőjéről. A jelentés tizenhét európai országra vonatkozó információkat foglal magában, így bepillantást nyújt Ausztria, Belgium, Svájc, az NSZK, Dánia, Spanyolország, Franciaország, Nagy-Britannia, Görögország, Olaszország, Írország, Luxemburg, Norvégia, Hollandia, Portugália, Svédország és Finnország televíziós arcképén keresztül az egész kontinens televíziózásának jelenébe és jövőjébe.

A jelentés összeállításához felhasznált nyolcvanhárom szóbeli és írásbeli anyag szerzői különféle kormányzervek, televíziós állomások, tömegkommunikációs szervezetek, hatóságok, kutatóintézetek, illetve egyházi szervezetek és európai érdekcsoportok nevében adták közre tapasztalataikat. A jelentés által feldolgozott (V. G. d'Estaing bevezetőjének csoportosításában) a következők:

— Az első rész — a televíziózás társadalmi súlyát mérlegelve — azt vizsgálja, hogy a tévé milyen szerepet játszik az európai állampolgárok hétköznapi életében. Bepillant a televíziós tájkép azon változásaiba, amelyek együtt járnak a technológiai fejlő-

déssel, megváltoztatva a szociális és gazdasági struktúrát és a nézői viselkedésformákat is.

— A második rész azt mérlegeli, milyen lépésekkel lehetne elérni a lehető legjobb európai televíziózást. Azt vizsgálja, milyen közös kereteket lehetne létrehozni annak érdekében, hogy az egymással versenyben álló európai műsorok jobban működjenek. Szembenéz azzal a sürgető szükségszerűséggel, hogyan lehetne az európai film- és televíziós ipart dinamikusabban fejleszteni annak érdekében, hogy növelhető legyen a műsor-szolgáltató szervezetek és tevékenységük minősége. Elemzi továbbá a földrajzi határon átívelő televíziós szolgáltatások lehetőségeit, működési formáit és megvonja az úgynevezett „Európa” televíziós program eddigi működésének tapasztalatait. Befejezésül javaslatot tesz a jelentésben megfogalmazott ajánlások végrehajtására, az együttműködés fejlesztése érdekében az európai televíziós fórum megteremtésére, és felvázolja ennek feltételeit, szervezeti kereteit és működésének módozatait.

E jelentésnek többféle olvasata van attól függően, hogy Európa melyik pontján veszi az ember a kezébe. Az alábbi tartalmi összefoglaló természetesen figyelembe veszi a budapesti nézőpont szelektációs befolyását. Például azt, hogy a lényegyet ismerve is elkerülhetetlen a rácsodálkozás a mai helyzetre. Annak ellenére, hogy minden nyugat-európai (mostantól kezdve a szövegben az „Európa” szó mindig ezt jelenti) jelenség alkotó-eleme kezdetleges állapotban nálunk is fellelhető, mégis nyilvánvaló, hogy saját tömegkommunikációs-technológiai robbanás vagy felgyorsult lépésváltás nélkül lemaradásunk távolsága 2000-ig sajnos tovább növekszik. Miben, miért, mennyire? Ezekre a kérdésekre is választ adhat a jelentés legfontosabb tartalmi elemeinek összefoglalása.

Az ezredfordulóig tartó esztendőkből a kontinens lakossága többségének rendelkezésére áll legkevésbé tíz, többnyire húsz, bizonyos helyeken ennél is több műsorcsatorna. Ezek a programok a korábbi, állami

• A jelentésnek az új európai televíziós tájképet bemutató fejezetét e számunk Lapozgató rovatában közöljük.

irányítás alatt álló állomásoktól eltérően lényegesen kevésbé állnak központi szabályozás vagy befolyás alatt. Inkább nemzetközi „terjedelműek vagy hatósugarúak” és többségében reklámérdekeltségű kereskedelmi vállalkozások. A választható műsorok számának növekedése egyre jobban befolyásolja majd a programok minőségét, együtt járhat a színvonal csökkenésével, s minthogy céljuk az azonos közönségretek érdeklődésének felkeltése, a következmény a teljes nézőtábor feltöredezése, a befolyás növekedése.

A tapasztalatok szerint az európai nézők többsége már ma is szabadidejének felét televízió nézéssel tölti, így minden további döntésének, választásának egyre jelentősebb anyagi következményei lesznek — elsősorban az érintett tévéállomások számára, de ennek megfelelően a döntés közvetve a néző pénztárcáját is érinti. A tévéállomások és műsorfolyamaik máris tapasztalható és tovább gyorsuló burjánzása újabb veszélyeket jelent a nem kereskedelmi, úgynevezett közhasznú televíziós társaságoknak. Ebbe tartoznak az állami, kormányzati támogatást élvező csatornák is. Így a megváltozott televíziós piaci struktúra döntő hatással lesz a változó nézői szokások újabb irányaira, és a fokozottabb nyereségre törekvés erősíteni fogja az előfizetéses és az úgynevezett „fizess, ha nézel egy-egy műsort” rendszerű programválasztás terjedését.

Az audiovizuális tájkép legfontosabb vonásai a következők:

a) További gyorsuló technológiai fejlődés. A lézer- és fényszál kábelek tovább növelik az információs csatornák számát, átteresztőképességét, a továbbított információk gyorsaságát, s javítják a képminőséget.

A geostacionális és közvetlen műsorszóró műholdak a korábbinál gyorsabb fejlődést hoznak a határokon, sőt a földrészeken túllépő televíziós műsorszórásban. (Az eddigi műszaki problémák miatti késedelmek egyúttal magukkal hozzák, hogy a kilencvenes évek kezdetéig a műholdak számának változása minőségi változással is jár. Ennek kezdeti dátumát 1989-re teszik a luxemburgi Astra és egy közös francia, NSZK, angol, skandináv Olympos elnevezésű műhold felbocsátásával.)

A harmadik tényező a műsorkészítő be rendezések további rohamos fejlődése. Az elektronikus kamerák súlya csökken, teljesítményük növekszik, a digitális technika fejlődése a képformálás további áramvonalasítását hozza, a rögzítésben az automatizálás, a szolgáltatás minőségében a kép (high definition) és a hang (sztereo) minőségének ugrásszerű javulása várható, s mindez együtt jár a piaci kínálat sokarcúságának kényelmi szempontú változásaival is. A televíziós készülékek és a műsorszolgáltatás „háztartásigép-jellege és -funkciója” erősödik talán a legjobban, a korábban is tapasztalt tájékoztató, szórakoztató, oktató jelleg mellett.

b) A televíziózás szerkezetének alapvető változásai. A nemzeti közszolgálati televíziózás monopóliuma fokozatosan háttérbe szorul a műsorszórás, a programszolgáltatás és a produkciók előállításának szempontjából egyaránt. Teret nyer a kettős vagy még több pólusú sugárzási és programszolgáltatási rendszer, növekszik a magánvállalkozások száma és hatása. Ezzel párhuzamosan a külföldről érkező műsorok hatása térben és időben is nő, sőt egyes területeken (Benelux-államok) fölénybe is kerül.

A munkacsoport sürgetően szükségesnek tartja az európai televíziózás fejlődése során az úgynevezett „harmadik út” lehetőségeinek megtalálását. Egy ilyen „harmonikus rendszer egyaránt magába olvasztja a közszolgálati televíziózás és a kereskedelmi (magán) programok pozitív vonásait. Így az általános és tematikus műsorszóró csatornák feladatává válik, hogy az európai televíziózás színvonalának megőrzésével, az elkerülhetetlen hiányosságok tudatában is, például szolgáljon az egész világnak.”

A fentiek alátámasztására a jelentés részletesen elemzi az európai műsorszórás nemzetközivé válásának jelenlegi fejlődési irányait. (Például 1987 végén hozzon létre olyan program létezőt a kontinensen, amely kábel és műhold segítségével több országban egy időben fogható, köztük például az amerikai CNN Európának szóló speciális huszonegy órás adása is, amelyet kétszázötvenezer háztartásban néztek, vagy az amerikai kormány hivatalos európai műsora, a World-

net, amely ugyan csak napi öt órában, de két és fél millió háztartás „vendége”. A példák szándékosan a nem európai szervezésű műsorokra utalnak, hiszen a Sky, a Super és a TV 5 huszonhétmillió együttessel jelenléte már a hétköznapi tényező. Ugyanakkor a fejlődés további szakaszaiban nő az esély, hogy a nemzetközi tőke behatol egy-egy ország belső piacára, megteremtve a nemzeti és nemzetközi versengés új lehetőségeit.

c) A nézők magatartásában bekövetkező változások. Elsősorban a tematikus kábeltársaságoknak és a videózás további rohamos terjedésének köszönhetően várható, hogy a műsorokat befogadó közönség tovább töredezik az eddigiekénél kisebb létszámú érdekcsoportokra. S persze azért is, mert szaporodik azoknak a háztartásoknak a száma, ahol a választéknövekedés előnyeinek kihasználása érdekében egynél többre nő a készülékek száma.

(A tárgyalt országok közül mindössze háromban — Nagy-Britanniában, Franciaországban és Olaszországban — kevesebb a kábeltévé, mint az összes televíziós háztartás egy százaléka; a legmagasabb mutatókkal Belgium (nyolcvannégy százalék), Luxemburg (hetvenhárom százalék), Hollandia (hetven százalék) és Svájc (hatvanhét százalék) rendelkezik. A video elterjedésében viszont Nagy-Britannia áll az élen ötvenöt százalékkal, őt követi az Ír Köztársaság negyvenhárom, Hollandia harmincnégy, Norvégia harmincöt százalékkal. A legkevesebb a videokészülék Olaszországban: tizenegy százalék.) Ha a magyarországi huszonhét nagyközönségi antennarendszerre épülő kvázi kábeltársaságot vesszük figyelembe, akkor ez a szám nem több, mint hat-nyolc százalék. Ha elfogadjuk azt a nem ellenőrizhető adatot, hogy a különféle szövetkezeti vállalkozásoknak köszönhetően a Sky, a Super és a TV 5 már háromszázezer magyar lakásban fogható, akkor ez csak egy százaléka a hárommillió televíziós háztartásnak. Vagyis a szomszédos Ausztriához hasonlítva, ahol az arány tizenkilenc százalék, éles a határvonal kelet és nyugat között.

Számunkra külön figyelmet érdemelnek azok a tapasztalatok, amelyek jelzik a nézői szokások alakulását és változását olyan

helyzetben, amikor a csatornaszámok növekedésével együtt jár az idegen nyelvű műsorok vétele is. Hollandiában például 1986-ra elérték a húszcsatornás választékot, amely majd 2000-re válik általánossá, átlagossá a kontinensen. Az utolsó hat esztendőben viszont a nemzeti program nézettsége mindössze öt százalékkal csökkent. Eközben a televíziózásra fordított idő további töredezése csupán azzal járt, hogy öt százalék jutott a Sky Channelre, másik öt a német nyelven sugárzott programokra, újabb öt a holland műsort is sugárzó szomszédos BRT-re, és maradt egy százalék a francia nyelvű programokra is. Vagyis csak a teljes nézési idő tizenegy százalékát szentelték az idegen nyelvű műsoroknak, illetve tizenhat százalékban néztek külföldi adót. Igaz, e hat év alatt bizonyára nőtt az általános nézettségi idő is, viszont az már máshonnan ismert, illetve gyanított tapasztalat, hogy rövid kezdeti időt leszámítva, a csatornaválaszték növekedése nincs arányban a nézettségi idő emelkedésével és az elégedettségi mutató növekedésével sem. Idevagy a jelentés egy érdekes információja: 1985 és 1988 között, tehát amikor Európában a csatornaszám növekedése nagy lendületet vett, a napi nézettségi idő Dániában százharminc percről százhetvenre, Franciaországban százhuszról kétszázra, Nagy-Britanniában százhetvenről kétszázharmincra, Olaszországban száznegyvenről kétszázötvenre percre növekedett.

Az idegen nyelvű nézettségi szokásoknál ajánlatos még a következőket figyelembe venni:

Egyrészt a saját program befogadásánál kialakult szokások és arányok hatása érzékelhető a szinkronizált és feliratos, illetve alámondásos programok választásában. A Benelux vagy skandináv országok lakosága, a saját gyakorlatuk hatására, türelmebben fogadja a külföldről érkező nem szinkronizált programokat is, főleg a játékfilmeket. (Ebbe persze belejátszik, hogy ezekben az országokban legalább egy idegen nyelv ismerete és használata minden ember számára természetes gyakorlat.)

Másrészt ezzel ellentétes tendencia, hogy sok program esetében (zene, sport, bizonyos szórakoztató műsorok) az idegen nyelvűség (főleg az angol, német, francia

hármás dominanciája) nem jelent alapvetően döntő tényezőt, vagyis a választást befolyásoló döntés elsődleges alapja nem lehet nyelvi ismeret vagy korlát. Mindez persze nem jelenti azt, hogy kontinentális méretekben a soknyelvűséggel, mint a nézői megosztottság forrásával, a továbbiakban nem kell meghatározó mértékben számolni. Erre utalnak az eddig egyedülálló kontinentális programkíséret, az „Európa-tévé” tapasztalatai. Itt például főleg az aktuális műsorok gyors feliratkozásának hiánya és a „beszült szöveg” személytelensége — a műsorvezető, riporter hiánya — okozott gondokat. Ugyanakkor közrejátszik természetesen az egyes nyelvek által közvetített kultúrák különbözősége is.

Az új televíziós helyzet minőségi problémáit tárgyalva a munkacsoport leszögezi, hogy a minőségi program sohasem azonos a magas kulturális értékeket hordozó programmal. A minőségre adó televíziós szolgáltatásról akkor beszélhetünk, ha az alapanyag feldolgozása — bármilyen műfajról van is szó — igényes, érvényesül az alkotói önállóság, és így a minőség sok esetben egybeesik a professzionista megvalósítással. A műsorok számszerű növekedése a minőség szempontjából további veszélyt jelent. Pillanatnyilag Európa évente százötvenezer óra műsort igényel, ebből kétharmad a saját készítésű vagy saját igények szerinti rendelésre készül, a maradék ötvenezer óra pedig vásárlással jut Európába — ebből húszezer óra az Egyesült Államokból. Ez az igény 2000-ig az ötszörösére növekedhet, de legalább évi félmillió órára. A felhígulás és a még fokozottabb amerikanizálódás reális veszély.

A növekvő számú műsorokkal egyre több hirdetés kerül a képernyőre, s — ha csak a szakma rá nem szánja magát bizonyos önszabályozásra — ezek hatása a minőségre nem kétséges. Miközben a jelentés leszögezi, hogy a reklám hatása önmagában sohasem lehet negatív, a szabályozás kereteinek meghatározásakor feltétlenül fontosnak tartják figyelembe venni: a hirdetés minden esetben jól megkülönböztethető legyen a műsoroktól; mennyiségileg legyen korlátozott; minimális mértékben tördelje szét a műsorképzését és egy-egy műsort; s önmagukban is

magas szakmai színvonalat képviseljenek mind a tartalom, mind a technikai megvalósítás és a műsorba helyezés szempontjából.

(Említést érdemel, hogy a Közös Piac tagállamainak egységes valutája, az ECU (European Currency Unit) segítségével egységsítették a különféle televíziós költségeket. Átlagosan hétszáznegyven ECU-ba kerül egyórányi feliratkozás, a szinkronizálás tizenegyezer, a háttérhang ezeröttszáz, a hanglámondás ezerszáz ECU. Ennek alapján Európában egy órányi program nemzetközi átültetése átlagosan nyolcvanötezer ECU. Az ECU pillanatnyi értékében táblázat segít eligazodni a jelentés bevezetőjében. Így például 1988 júniusában 1 ECU 14,60 osztrák schillinget, 2,08 nyugatnémet márkát, 0,66 angol fontot, illetve 1,23 amerikai dollárt jelentett. Egy további összehasonlító táblázatból kiderül, hogy pillanatnyilag a kontinensen az egy évi tévé-előfizetői díj Portugáliában a legalacsonyabb: 25 ECU, a legmagasabb Dániában: 150 ECU, Ausztriában 130, az NSZK-ban 95, Nagy-Britanniában 90 ECU.)

A jelentés negyedik fejezete a jelen helyzettel és a tapasztalható konkurenciaharcral, annak szükséges szabályozásával és ennek szervezeti kérdéseivel foglalkozik. Ebből a minket is érdeklő legfontosabb megállapítás: „Az európai programok és a saját gyártású műsorok arányát, valamint a kvóták kialakításának elveit *közösen szükséges meghatározni*, legalábbis ideiglenesen . . .”

Az európai televíziós ipar átalakulása kapcsán a jelentés külön foglalkozik két nálunk is jól ismert problémával: a drámai műfajba tartozó programok számszerű csökkenésével és a filmipar válsághelyzetével. Eredeti és sokatmondó táblázat tanúskodik erről. (8. oldal)

A televíziózás és a filmipar kapcsolatában tapasztalható jelenségek közül jelentősek az alábbiak:

— 1987 végére huszonhét különféle, nemzetközileg is fogható kábel + műhold műsor létezett, és összességében harminchét százalékos a televíziós háztartások videoellátottsága az érintett országokban. Ugyanakkor 1975 és 1986 között harminc százalékkal csökkent a leforgatott játékfilmek száma Európában.

a szervezet neve	műsoridő-növekedés százalékban 1975—1985	a saját drámai produkciók százalékos változása 1975—1985
Belga állami tévé	+ 39	- 80
ZDF	+ 28	- 4
Spanyol állami tévé	+ 150	- 50
BBC	+ 14	0
ITV	+ 3	0
RAI 1	+ 29	- 50
RAI 2	+ 25	- 77
	1980—1985	1980—1985
ORF	+ 18	nincs adat
TF 1	+ 22	- 25
A 2	+ 20	0
FR 3	+ 26	+ 18 (IIII)

— 1987-ben egy saját készítésű film vagy tévéjáték gyártási költsége legkevesebb tizenötször, de többnyire harmincszor annyiba került, mint a hasonló időtartamú és jellegű importprogram.

— Európában a teljes drámai program harmincöt-ötvenöt százaléka amerikai import. A tengerentúli hálózatok képesek évente kétezer óra friss, ilyen műfajú programmal elárasztani Európát, ráadásul viszonylag olcsón, hiszen gyártási költségeiket már a hazai piacon megtérítik.

A jelentés többnyelvű összefoglalóval egészül ki. Ez harminckilenc ajánlást tartalmaz. Közülük különös figyelemre érdemesek a következők:

— A nemzeti és európai szervezetek, hatóságok feladata: garantálni az európai eredetű műsorok teljesen szabad sugárzását.

— A kereskedelmi és reklámcélokat hozzá kell igazítani a műsorok programszolgáltatási igényeihez.

— A televíziós műsorszolgáltatások szabad versenye mellett biztosítani kell — különösen a kisebb országok esetében —, hogy „a nemzeti audiovizuális alkotókészség folyamatosan érvényesüljön és fejlődjék”. A technológiai fejlődés kínálta lehetőségeket arra kell felhasználni, hogy a kontinens országaiban az európai népek az általuk választott nyelven a szolgáltatások és programok legszélesebb köréből választhassanak.

— Egy televíziós műsorszolgáltatást akkor tekintünk általában és tematikailag ki-

emelkedő minőségűnek, ha: figyelembe veszi az alapvető emberi jogokat és nem sérti senki emberi méltóságát, továbbá ha nemzetközi méretekben is a közönség érdekeit szolgálja, tágítva annak világtképét, s ugyanakkor figyelembe veszi a nemzeti érdekeket és szokásokat is; emellett, ha meghatározott, arányos mennyiségben tartalmaz saját gyártású műsort, hírműsoraiban terjeszti az objektivitás szellemét, független kormánya és mások érdekeitől, s egyben garantálja a kifejezés és véleménynyilvánítás szabadságát.

— A filmpiar anyagi támogatását azzal is biztosítani kell, hogy a televíziós ipar nagyobb részt vállal a filmprodukciók elkészítésének terheiből. A filmpiar válságjelenségei a televíziós iparág terjeszkedésének hasznából számolhatók fel.

— Szükség van egy saját hírszolgálattal rendelkező többnyelvű európai televíziós program bevezetésére. E hírszolgálat integrálódik a nemzeti és nemzetközi híradóműsorok hálózatába. E televíziós program költségeinek forrásai: nemzeti előfizetési díjak, nemzeti televíziós szervek és szervezetek hozzájárulásai, illetve az európai államok kormányzatainak, intézményeinek és kutatóintézeteinek közvetlen támogatásai.

Ugyanazon a napon, amelyen e gyorstájékoztató elkészült (1988. június 26.), aláírták a Közös Piac és a KGST első keretmegállapodását. Így e jelentés hazánkra nézve is érdemi perspektívát nyert.

Wisinger István

Kozma Károly

Videóözön

A videót nálunk két alapvető fogalom jellemezheti: a hiány (eszközök, műsoros kazetták, tisztázatlan elvi, jogi kérdések) és a pazarlás (korszerűtlen rendszerek, párhuzamos fejlesztés, rossz forgalmazási politika). A közeljövőben tudatos társadalmi beavatkozásokkal szükséges felismertetni, hogy a kultúra lépülési folyamatát meg kell fordítani, s ennek a videó ésszerű felhasználása is eszköze lehet.

Minha az istenek megelégték volna a film- és moziszakma vétkeit, videóözönt küldtek a mozgókép világába. A szököár magával ragadta, sodorja a korábbi valóság töredezett maradványait, de vannak magas hegymok — például a filmművészet — ameddig nem ér fel. A videóözönben, miután nincs Noé s hiányzik bárkája is, nagy teendők várnak ránk. A szököárt mederbe kellene terelni, csillapítani és felhasználni energiáit. Ez a jelen, de főleg a jövő feladata.

A videót megjelenése óta kíséri az a vita, hogy — társadalmi értelemben — áldásként vagy átokként funkcionál. Érvek csapnak össze, mindenre van felelet. Az egyik fél lelkesülten mondja: „A videó a mozgóképterjesztés új, nagyhatású eszköze!” Süvít a válasz: „Újabb bilincs, amellyel a televíziós készülékhez láncoljuk magunkat!” „Demokratikus és demokratizál, felnötte tesz, megtanít válogatni!” — dicsérik egyfelől. „Ellenőrizhetetlen, infantilizál!” — átkozzák másfelől. „A videó fokozatosan értékterjesztővé válik, a jelen gyermekbetegségei elmúlnak!„ — szólal meg a helyeslő kórus. „A videó sosem látott méretűvé teszi a képi szemétfogyasztást!” — jön rá a válasz, majd a vádak egész csokra: „Időrabló, elkényelmesítő, leszoktat más művészetekről! A kevesek kiváltsága, mert drága. A bűn melegágya, rengeteg körülötte a szabálytalanság, a visszaélés”.

Az áldásként átélők érvei sem merülnek ki: „A videónak nemcsak passzív — felhasználói — oldala van, hanem aktív is, amely kreativitásra nevel, gyökeresen különbözik egyéb művészetektől. A képalkotásban a videó segítségével megvalósítható Balázs Béla víziója a huszadik század népművészetéről, csak nem a film lesz az, hanem a videó.”

E vita ma sem dőlt még el, nem kívánok áldást vagy átkot osztani magam sem, csak óvatosan jelzem, mikor melyik álláspontot értem erősítőnek.

A videó hazai elterjedése öt korszakra osztható. (A „videóözön” miatt használjunk meteo-kronológiai meghatározásokat.) A hatvanas évek vége és a hetvenes évek eleje az „elszórt, csendes esők” korszaka. Az elektromos képrögzítés mint televíziós technika terjed hazánkban, fejlesztése is oda — az egy és oszthatatlan állami televízióhoz — kötődik. A videotechnika a civil társadalmat alig érinti, az intézményi társadalom érdeklődése mérsékelt, szinte elhanyagolható.

A „szórványos záporok” korszaka a hetvenes évek közepére, végére tehető. Néhány intézményben — igaz, csak kísérletileg — megjelenik a videófelhasználás. A közművelődés, de főleg az oktatástechnika érdeklődése intenzív. (Láthatjuk, hogy az elektromos képrögzítés első hazai formái társadalmilag igencsak helyeselhettek!) Kirajzolódnak az első leegyszerűsítési és kisajátítási

tendenciák: az állami vezetés előtt a videó elsősorban mint technikai kérdés jelenik meg, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság előterjesztésében. A könyvtári terület magasszintű jogszabályban kinyilvánítja, hogy a videó „könyvtári anyag”, s mint ilyen a könyvtárak gyűjtő- és hatáskörébe tartozik.

Ezt követően az egyes korszakok rövidülnek. A „*viharok, tartós esők*” korszaka már csak két évig (1980—1981) tart. Ez időben a videóhasználat teljes körű a televízióban, szélesedik az eszköz intézményi használata, s markánsan megjelenik a magánhasználat. Ekkor találkozhatunk a videózás mibenlétét illető első értelmezési vitákkal. Egyéni vagy közösségi használat helyett a „kvázi-közösségi” használat a legfeltűnőbb: a videodiszkok és a vendéglátóipari háttérvideózás jelenti az első nyilvános vetítési formákat, amelyek — szabálytalanul — de széles körben terjednek.

A negyedik korszak körülbelül négy évét (1982—1985) az „*állandó zivatarok, orkánok*” jellemzi. A videóval kapcsolatos minden kérdés fokozott nyilvánosság előtt zajlik. A magánhasználat egyre terjed, így mind több állampolgárt érint közvetlenül mindaz — társadalmi használatbavételi kísérletek, szabályozási és értelmezési próbálkozások, feketepiac és az ellene tett intézkedések —, ami ez időben a videózást jelenti. Az elvi kérdésekkel kapcsolatban magas szinten folynak a viták, határozatok születnek, sajnos többségében negativista — mit nem akarunk, mit küzdünk le — alapállásból. Bár a videózókórá előjelei már világosan felismerhetők, az illetékesek nem árvízvédelemmel (meder- és töltésepítéssel), hanem esernyőkészítéssel foglalkoznak — nem valami fényes eredménnyel.

1986-tól számíthatjuk a „*videóözön*” korát. A sajtótörvény és a hozzá kapcsolt járulékos jogszabályok kijelölték a medreket, de féltő, hogy a videó ilyen könnyen nem szabályozható. A világtrendek azt bizonyítják, hogy a videóellátottság fejlődése (Japán 1980-ban két százalék, 1987-ben ötvennégy százalék, és Nyugat-Európa 1980-ban két százalék, 1987-ben harminckettő százalék), valamint a műsorok mennyiségének növekedése (1985-ben ötmillió, 1987-ben százöt-

millió) elképesztő mértékű. Magyarországon — becslő adatok szerint — háromszáz-ezer videókészülék található, de a világútlevel e számot máris avulttá teszi, hiszen csak Hegyeshalomnál négy-öt száz készüléket hoznak át honfitársaink naponta. Várható tehát, hogy még az idén megduplázódik a magánkézben lévő készülékek száma!

Vajon felkészültünk-e — akárcsak egy területen is — ilyen mértékű növekedésre?

A videó hazai feltűnése óta két alapvető fogalom jellemző rá: a *hiány* és a *pazarlás*. Nézzük végig, hogy e két jelenség miben nyilvánul meg néhány fontos részterületen.

Az *elméleti tisztázás* terén alapvető hiány, hogy szinte semmit sem vizsgáltunk teljeskörűen, csak félbemaradt vitáink jelzik, hogy foglalkoztunk funkcionális kérdésekkel (például „áldás” vagy „átok”). Nem döntöttük el a videó hovatartozását, hiszen a saját hatáskörébe akarja vonni a teljes körű ellenőrzést a filmszakma, a sajtóirányítás, a közművelődés, sőt a könyvtár is. A videó valódi üzleti, illetve kulturpolitikai szerepének elhatárolása is késik, s addig maradnak a pénzügyi intézkedések (huszonöt százalékos általános forgalmi adó), válogatás nélkül minden videóműre, akár Bartók, akár lakodalmas rock van a kazettán. Miközben a társadalomtudomány marginálisnak tekintette a videót, az állami és pártirányítás pazarló módon, sok alkalommal és visszatérően foglalkozott vele. (Például csak a minisztertanács háromszor.) A tömegkommunikáció is — különösen a televízió és a rádió — társadalmi jelentőségéhez mérten jóval gyakrabban tette asztalunkra a videózás egyes rész kérdéseit, kissé elterelve ezzel a figyelmet a teljes társadalmi használatbavétel hiányáról.

Az *eszközellátásban* alapvető hiány, hogy túl későn — csak 1984-ben — köteleztük el magunkat a VHS-rendszer mellett, addig nagyszámú egyéb készülékek is bekerültek, amit csak drágán és alacsony hatékonysági fokkal lehet — ha egyáltalán lehet — használni. Máig nem dőlt el, hogy az eszközellátást az államnak vagy a magánimportnak kell-e biztosítani. Döntés nincs, magánimport-akadályozó intézkedések vannak. A videózás egyes szakfeladataiban — például sokszorosítás — csak a monopóliumokért

folyt a harc, valódi versenyben a cégek nemigen akartak részt venni. A pazarlás a túlzott és célszerűtlen eszközbeszerzésben érhető tetten. Az intézményi, vállalati szférában rendkívüli mértékű a párhuzamos eszközrendszerek megjelenése, az együttműködés hiánya. Ugyanakkor a magánszemélyek is erőn felül költenek videóra. Azt hiszem nem túlzó a megállapítás, hogy a videókészülékek és kiegészítők ára — s nemcsak a hiány miatt — a használati értéktől felfelé erőteljesen eltérített, tehát pazarlóan drága. (De ez sajnos igaz az egész elektronikára is!)

A videóműsorok hiánya egyidős a hazai videózással. Ahogy az eszközöknél, a műsoroknál sincs felelős műsorellátó, a piac sem kényszerítette ki igénykielégítő magatartást a forgalmazóktól, így mindenki csak azt kínálja, amihez könnyen hozzájut — a Televideó magyar tévéműveket, a Mokép magyar mozifilmeket, olcsó nyugati szórakoztató filmeket — s nem azt, amire fogyasztói igény van. A videótulajdonos pedig elutasítja ezt a szegényes, paternalista étlapot, s igényei kielégítése céljából a feketepiachoz fordul. A hivatalos videókinálat pazarló is — hiszen nagy számban kínál tényleges érdeklődést nem keltő műveket, néha több cég ugyanazt — a nagy értékű kazetták pedig a polcokon porosodnak.

Jogi és igazgatási kérdésekben egyidejűleg észlelhető túl- és alulszabályozottság (vagyis hiány és pazarlás). Bár 1986 óta a videóval foglalkozó jogszabályokat teljes körűnek lehet tekinteni, azonban rengeteg az olyan szabály a szerzői jogban s a vámszabályokban, melyeket nem a videó sajátosságaira tekintettel alkottak, hanem csak analóg módon alkalmaznak, ezért jószerével betarthatatlanok. A másolás tilalma például teljesen értelmetlen addig, amíg házilagos másolattal jelentős haszonra vagy különleges műsorra lehet szert tenni. Ezt visszaszorítani nem az ellenőrzés szigorításával lehet, hanem a műsoros videókazetták nagyobb és olcsóbb választékával. A jogszabályok másik része az egyéni értelmezésre bizza a cselekvési határokat, tehát hivatalnoki jó- vagy rosszindulaton múlik egy-egy államigazgatási döntés. Ilyenek a szakképesítési rendeletek vagy a horror behozatali tilalma, miköz-

ben e műfaj néhány darabját már nemcsak a mozik, de a televízió is bemutatta.

A hazai videózás a *kényszerhelyettesítés* (Kornai János) iskolapéldája. Az állampolgár azért vesz videót, mert erre még futja a pénze, de más fontosabbra — lakás — esélye nincs. Másrészt a videóval a maga választotta műsorokat nézheti a maga választotta időben, tehát segítségével megnövelheti saját szabadságfokát. Ily módon — egyeseknél — a videó beszerzése önkéntes helyettesítés is lehet. Az állam magatartásában is fellelhető néhány vonás, amely kényszerhelyettesítésként működik. A filmválaszték jelentős bővítésére, a korábbi átvételi hibák helyrehozatalára nincs elegendő deviza, s mivel a videó olcsóbb, szaporodik a csak e formában hozzáférhető művek száma. A videókinálat segítségével történik az átvételi tabuk egy részének megszüntetése is, mivel a videón — intimebb szféra lévén — kisebb kockázattal lehet „botrányszagú” műveket forgalomba hozni. Végül a videó mint filmterjesztési forma hivatott klubként helyettesíteni vagy pótolni a gazdaságtalanul működő falusi mozihálózatot. Ez utóbbi célkitűzés — a legfrissebb tapasztalatok alapján — aligha valósítható meg, mivel a nézőket nem a korszerű videó vagy az elavult mozigép, hanem a film tartalma készletti jegyváltásra, a videókinálat szegényessége pedig jelentős akadály.

Néhány gondolat a már korábban is említett *feketepiacról*, amelyet hajlamosak vagyunk homogén egységként kezelni, elfelejtve, hogy nagy részét a — hiány szülte — *szívességi piac* alkotja, ahol gyakran nem is illegálisan cserélnek gazdát a felvételek. E baráti forgalmazásban szinte minden magyar videótulajdonos részt vesz. A cserélt, kölcsönadott, lemásolt műsorok többsége semmiféle tilalomba nem ütközik, így ezt nem szerencsés összekeverni a valódi, kökémény feketepiaccal. A szívességi piac — bár csatlakozhat valamely csatornán a feketepiachoz — veszélytelen, sőt széles körű, olcsó hivatalos műsorkinálattal elhalásra lehetne ítélni. A valódi fekete piac azonban folyamatosan fejlődik, javul a minőség és a választék, a korábbi hangalámondást néha már felváltja a háromhangos szinkron vagy a számítógépes feliratozás, egyes másolómű-

helyek lézerlemez használatát kiinduló anyagként, a világsikerek beérkezése rendkívül gyors. E piacon nagy pénzek cserélnek gazdát, országos terjesztőhálózatok sejlenek elő, s tűnnek el az alaposabb vizsgálat előtt. E formákkal szemben a hatóság sokszor tehetetlen, pedig felszámolni ezeket kell elsősorban, s nem a szabályt alig sértő videodiszkósokat, csereberélő baráti társaságokat.

Gondban vagyunk tilalmainkkal is. A pornó például előkelőbb helyen szerepel a tilalmi listán, mint az erőszakfilmek, pedig társadalmi méretekben jóval kevésbé káros, mint a rémfilmek sokasága, amelyek a brutalitás részletező ábrázolásával érzéketlenné teszik nézőiket, eltompítanak a valódi kegyetlenkedéssel szemben. S a videó e művek terjesztésének tényleg kiváló eszközei. Azt hiszem, hogy válogatás nélküli tilalmaink helyett kisebb számú, célzottabb, s hatékonyabb tilalmakkal, ha azok izlés- és igényfejlesztéssel párosulnak, eredményesebbek lehetnének.

S végül a távlatokról. Amennyiben szerves fejlődéssel számolunk, a videó csak az egységes mozgóképgalaxis egészén belül, annak részeként vizsgálható. El kell rugaszkodnunk a jelen gyakorlatától, mert meggyőződésünk, hogy a közeljövőben tudatos társadalmi beavatkozásokkal szükséges felismertetni és tudatosítani azt, hogy a kultúra leépülési folyamatának megfordítása a jövő fejlődésének alapkérdése. Elengedhetetlen a technikai fejlődés követése azért is, mert e téren a lemaradás növekedése beláthatatlan következményekkel járhat. Lényegesen nagyobb figyelmet kell fordítani a technikai eszközök (így a videó) szervezett társadalmi használatbavételére is. A mozgókép lehetséges jövője tehát jelenünktől függ.

Az egyik lehetséges jövőkép főbb tényezői szerintem így alakulnak:

— A következő évtizedekben a mozgóképfogyasztás a társadalomban fokozatosan egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, szétfeszíti eddigi — döntően a kultúrába tartozás — kereteit, s áthatja a termelés és a mindennapi élet gyakorlatát is.

— A mozgókép-előállítás, — terjesztés és fogyasztás technikai fejlődése rendkívüli mértékben felgyorsul, új — ma még ismeret-

len — eszközök és módszerek megjelenése és elterjedése is várható. A mozgóképrögzítésben elképesztő mértékben eltolódik az arány a hagyományos filmszalag és az elektronika között az utóbbi javára. Az elektronikus közvetítési formák minőségi fejlődésük során várhatóan átlélik azt a küszöböt, amikor már képesek felváltani a filmet. Az évezred végére várhatóan jelentősen előrenyomul a digitális rögzítési, feldolgozási, továbbítási technika. A televíziós sugárzásban olyan egyetemes rendszer terjed el, amely a számítógéppel is szerves kapcsolatba hozható. Ezáltal leomlanak a jelenleg még meglévő korlátok a nemzeti anyagok nemzetközi továbbítása, terjesztése között. Ez a fejlődés elsősorban a televíziózásban okoz változásokat, de a filmgyártást is érinteni fogja. Az elektronikus kép előnye a hagyományos filmmel szemben, hogy továbbítási rendszerre biztonságos, könnyebben javítható, manipulálható a kép, s — az árak alakulásának tendenciája szerint — később még olcsóbbá is válhat. Hátránya, hogy új típusú tárolókra van szükség, bár az elektronikus rögzítést egyszerűsége megfelelő eszközzé teszi a mozgóképi dokumentumok megőrzésére.

— A technikai eszközök fejlődése jelentős hatással lesz a társadalom állapotára, a mozgóképterjesztő eszközök az emberek társadalmi aktivitásának forrásává alakulnak át. Ugyanakkor fennáll a „kényelmes befogadói passzivitás” növekedésének veszélye.

— A fogyasztásban felerősödik az individualizálódás folyamata, fő kérdéssé lép elő, hogy a közösségi eszmény hogyan valósítható meg egyénített formákban és eszközökkel. Ennek ellensúlyozását szolgálhatja a társadalomban megindult kollektívizálódási folyamat fejlődése, amely új — vagy új tartalommal megtöltött — közösségi formák (például egyesületek) előtérbe kerülését eredményezheti.

— A mozgókép terjedése és fogyasztása egyaránt nemzetközivé válik. Az új eszközök (videó, közvetlen műholdas tévéműsorozás stb.) egyre kevésbé szoríthatók határok közé, hatásukra elodázhatatlan a hagyományos művelődéspolitikai gyakorlat átértékelése. Az országoként eltérő fejlődés meghatározója az lesz, hogy egyes nemzeti

kultúrák hogyan, milyen hatékonysággal képesek alkalmazkodni az internacionalizálódási folyamat által támasztott követelményekhez.

— A terület fejlődésének alapkérdése a társadalom gazdasági (eszközök rendelkezésre álló nagysága) és politikai helyzetének,

valamint stratégiájának változása. Képes lesz-e a társadalom, hogy e területen a napi gyakorlati érdekekre alapozott rablógazdálkodást felváltsa egy hosszú távú, művelődési beruházásokra épülő — a közhasznú ismeretek közvetett anyagi hasznát elismerő — gyakorlattal?

 The author is dealing with the appearance, present situation and perspectives of video in Hungary. The first equipments appeared in the late sixties in the country, their number growing rapidly, so much, that we might speak of a video flood from 1986. (Expectedly, there is going to be some 600 000 sets by this year.) There are two notions that characterize the present situation: Shortage (equipments, program cassettes, unsolved theoretical and legal questions) and waste (outdated systems, parallel development, improper selling policy). In the near future, by means of conscious social intervention it should be made discernible that the deterioration process of culture ought to be turned over, and that rational application of video could be an option in that course.

„Az információ ösznépi tulajdon . . .”

Novoszibirszki beszélgetés Alekszander Versov akadémikussal

A Barát Józseffel folytatott interjúban a tudós az egyéni kezdeményezés szabadságától jut el a modern társadalom információs modelljéig, melyben a hierarchikus információs kapcsolatok egy részét fel kell váltaniuk a horizontális információs kapcsolatoknak.

■ *A Szovjetunióban mostanában az egyéni kezdeményezésnek is bizonyos fajta rehabilitációja folyik. Miképpen vélekedik erről Versov akadémikus?*

— Az egyik legfontosabb előttünk álló feladat az egyéni, a személyes kezdeményezés rehabilitációja. A személyes kezdeményezés sajátossága, hogy terven kívül jelenik meg, nem látható előre, a véletlennel kapcsolatos, ugyanakkor olyan kényes és adminisztratív eszközökkel irányíthatatlan jelenségekkel függ össze, mint az emberi gondolkodás, az érdeklődés, az ötlet. Vagyis olyasmi, ami nem működhet és nem jöhet létre parancsra.

Hogy miért van szükség ennek rehabilitációjára? Azért, mert a személyes kezdeményezést sokan a kapitalista társadalom jelenségének tartják. A kapitalizmusban az egyéni kezdeményezés valóban csak kezdeti tökefelhalmozás eredményeként valósítható meg, tőkebefektetéssel. A kezdeményezés társadalmi hasznosságát pedig mivel mérik? A kapott profittal. Így aztán a kapitalizmusban bármilyen sikeres magánkezdeményezés úgyszólván ennek a kapitalista szerkezetnek a megerősödéséhez vezet, a tőke megszilárdulását eredményezi. Nekünk tehát meg kell találnunk a kezdeményezésnek a számunkra természetes mértékegységben való kifejezési módját, meg kell találnunk a mi gazdaságitársadalmi rendszerünk keretében is garantált megvalósítási módjait.

Ha azt tartjuk, hogy a szocializmusban az embereknek képességeik szerint kell tevékenykedniük, akkor ezeket a képességeket végre fel kell tárni. Ha elkezdünk gondolkodni ezeken az alapvető dolgokon a szocialista társadalom keretein belül, akkor azt fedezhetjük fel, hogy a mi társadalmunkban létrejött bürokrataréteg legnagyobb bűne az, hogy mindenféle kezdeményezést alapvető ellenségének tekint, hiszen az megváltoztatja kialakult helyzetét, válaszreakciókat követel. Így aztán létre kell hozni egy garantált védelmi rendszert a szocialista magánkezdeményezés érvényesítése érdekében. Ily módon teljesen világos, hogy le kell küzdennünk az „apparátcsik” réteg ellenállását.

Tudatában kell lennünk annak is, hogy a bürokrácia megjelenése, a hivatalnok kiválasztódása az alkalmazottak és a fehérgallérosok közül elkerülhetetlen folyamat. Az apparátus olyan hidra, amelynek ha az egyik fejét levágjuk, annak a helyén öt új nő. Nyilvánvaló tény, hogy objektív folyamat az, amely megköveteli, hogy életünk bonyolultabbá válásával ennek az információs rétegnek növekednie kell. Kik az alkalmazottak? Kik a bürokraták? Azok az emberek, akik az információk feldolgozását végzik. Az Egyesült Államokban ezek az emberek a munkaképes lakosságnak több mint a felét teszik ki, nálunk a Szovjetunióban arányuk csak harminc százalék, és hozzá kell tennünk, hogy az utóbbi negyven év alatt emel-

kedett arányuk tíz százalékról harmincra. Vagyis az emberi tevékenységnek olyan kategóriájával van dolgunk, amely a háttérbe szorulás készségének semmi jelét nem mutatja. És ezzel kapcsolatban rögtön nyíltan meg kell mondanom, hogy az irányítási apparátus csökkentésére irányuló szándékaink, amelyeknek adminisztratív vagy politikai döntések egész sorával próbálunk érvényt szerezni, mind olyan, görcsös próbálkozások, melyek lényegében semmilyen eredménnyel nem járnak, s eleve hibás premisszából indulnak ki.

Példaként említek egy egészen nyilvánvaló ellentmondást. A minisztérium azt mondja: „ismernünk kell bizonyos keresett elektromos kályhák termelésének napi helyzetét”. A gyár viszont kategorikusan elutasítja ezt az igényt, és így felel: „nincs időnk ilyen napi statisztika elkészítésére; ha egyszer önállóak vagyunk mint vállalat, akkor nem vagyunk hajlandók tájékoztatni a minisztériumot az elektromos kályhák szerelésének napi helyzetéről”. A minisztérium továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy tájékoztatást kapjon erről, a vállalat viszont arra hivatkozik, hogy a szocialista vállalatról szóló új törvény értelmében ez az ő hatáskörébe tartozik. Ostoba helyzet. Természetesen vannak olyan esetek, amikor ilyen dolgokat valóban tudni kell, hiszen nem az a cél, hogy ezután ne legyen információjuk arról, hogy mi a napi helyzet az országban, például az elektromos kályhák gyártása terén. Azt kell célul kitűzni, hogy az információ helytálló és hozzáférhető legyen, oda kerüljön, ahol arra szükség van, lehetőleg elkerülve a felesleges többletmunkaerő lekötését, irodai munkatársak foglalkoztatását, akik a jelentéseket összeállítják. Ezt valójában akkor lehet megvalósítani, ha az úgynevezett *társadalmi információs modell* hatékonyan működik.

A gazdasági-társadalmi kapcsolatok bizonyos objektív törvények szerint alakulnak, és ezek az objektív törvények éppen az információs modellben jelennek meg. A mi konfliktusunk az, hogy az embernek két sajátossága van, amikor az információs modell részeként dolgozik. Az egyik az alkotó tevékenysége. Az új ismeretek létrehozása, és ezeknek az új ismereteknek a bevitele az információs modellbe. Ez olyan funkció,

melyet nem szabad háttérbe szorítani, sőt amelynek állandóan erősödnie kellene. Ám nagyon gyakran, sőt sajnos, egyre nagyobb mértékben, az ember visszaél ezzel az információs modellel. Miközben funkcióját szocializálja és tevékenysége során csoportérdekeit érvényesíti, az általa feldolgozott információt kisajátítja. Mibe kapaszkodik a bürokrata? Az információk kisajátításába. Pedig a társadalmi termelés során keletkező információ össznepi tulajdon. Az az adat, hogy mennyi vajat exportálnak a novoszibirszki területről bel- és külföldre, össznepi tulajdon, a helyi lakosság csoporttulajdona, hiszen a nép termeli meg a vajat. Valójában azonban ezt az adatot a területi tanács kereskedelmi osztályának vezetője ismeri, aki ráadásul valamilyen érthetetlen oknál fogva ezt az információt saját tulajdonának tekinti. Így aztán több hónapos küzdelmet folytatunk például annak érdekében, hogy Bulgakov archív anyagaihoz hozzájuthassunk. Ma a Szovjetunióban a Lenin Könyvtár archívumának vezetője dönti el, hogy hozzáférhető legyen-e az archív anyag vagy sem. Ez roppant helytelen, sőt tőrhetetlen. Bulgakov a népnek írt, művei össznepi tulajdonnak kell, hogy számítsanak. Egyáltalán nem tudom elfogadni, hogy egy kinevezett valaki — egy adminisztrátor, egy közszolga, akinek az a dolga, hogy ezeknek a kéziratoknak az állapotára ügyeljen — dönthessen abban a kérdésben, hogy kinek lehet odaadni és kinek nem lehet odaadni ezt a kéziratot.

Azt mondom tehát, hogy társadalom informatizálódásával, a számítógépeknek az emberi tevékenység valamennyi szférájában való bevezetésével a társadalom információs modelljének elidegenedése saját, úgynevezett személyi hordozóitól, kulcsfontosságú tényező. Ez elengedhetetlenül szükséges a társadalom fejlődéséhez.

Itt szeretnék elmondani még egy hasonlatot. Amit most a társadalom informatizálódásának nevezünk, a számítógépek bevezetése, olyan, mintha a társadalom mint egységes szervezet előre lépne az evolúció lépcsőjén. Tudnia kell, hogy az egységes, élő szervezet valójában és összességében mindig sokkal egyszerűbb, mint a szervezetet alkotó egyes részek. Makroszinten vizsgálva a társadalom viselkedését, egészen a legutóbbi

időig nagyon egyszerű képletekkel lehetett jellemezni. Ez a gazdaság képlete, a környezettel való kölcsönhatás képlete. Úgy néz ki, mint egy többszűtű növényi szervezet, amely fokozatosan elterjed a Föld felszínén, elsajátítandó a természeti kincseket, és így tovább. Globális szinten semmi tartalmibb nem történt. Most azonban már nem így van. Ma már az emberiség az energiát olyan mennyiségben használja fel, hogy ha ez az energia elszabadul, akár atomháború során, egy atomerőmű felrobbanásakor, vagy más formában, akkor az okozott kár már egy természeti csapással ér fel. Az energetikai instabilitás már olyan mértékű, hogy ez az emberiség létét fenyegeti. Egy lépcsővel tovább kell lépni. Amit informatizálódásnak hívunk, az valójában azt jelenti, hogy ebben az egységes társadalomban kifejlődik a központi idegrendszer.

— *Sokan úgy értik e dolgot, hogy az informatizálódás csak a számítógépek bevezetését jelenti. Nekem viszont úgy tűnik, hogy az egyidejűleg a horizontális struktúrák fejlődésé is feltételezi a vertikálisak rovására. Vagyis a horizontális kapcsolatoknak a fejlődése lehetetlenné teszi az információk kisajátítását, a zárt információs monopóliumot. Vagyis az információs társadalom csakis a tudáshoz való demokratikus hozzájutás feltételei között működik. Egyetért?*

— Tökéletesen igaza van, csak azt szeretném még hozzátenni, hogy a számítógépek nélkül nagyon nehéz megvalósítani a horizontális kapcsolatokat. Nem véletlen az, hogy minden korábbi információs séma hierarchikus volt, mert a hatékony információ-továbbítási technika hiánya esetén a hatalmas piramis az egyetlen lehetséges mód egy egységes konstrukció létrehozására, egy kiterjedt társadalom számára. Vagyis: vagy elkülönültünk egymással egyáltalán nem összefüggő populációkká, ahogy ez akkor volt, amikor az emberek törzsekben, egymástól elkülönült családokban éltek, vagy elfogadtuk a hierarchiát, a tudás kisajátítását. Megjelentek a nemzeti államok. Azok szintén növekedtek, megjelentek az államközösségek, az egyházi közösségek. Jelenleg egészen más természetű egységek keletkeznek. Ha eddig a közösségek nemzeti jellegűek voltak, akkor most gazdasági jellegű csoportosulá-

sok kezdenek kialakulni, mint például a Közös Piac, a KGST és így tovább. Szeretném felhívni a figyelmét ismét arra, hogy mindezeknek a közösségeknek a hagyományos sémája hierarchikus. Ez elől nem lehetett kitérni.

Egyébként van itt még valami. Az, amit most az információs monopólium megtörésének nevezünk, az információs szabadság mint célkitűzés, valami olyasmi, amit hivatalosan már régen meghirdettek, csak éppen fizikailag kevésbé volt reális. Egyszerűen azért, mert a tudás mozgása nem volt elég dinamikus. Ahhoz, hogy bárki hozzájuthasson, akinek szüksége van vagy lehet rá, arra van szükség, hogy ez az információ elektronikus hordozókon haladjon. Ez az, ami mozgékonyra teszi. Ez az, amiért jelenleg a horizontális kapcsolatok erősödésével az emberek képessé válnak gyors koalícióba lépni, megvalósítani az információcserét. Az informatizálódás és a komputerezálódás nem egymással helyettesíthető dolgok. Ám a számítógép előfeltétele az informatizálódásnak.

— *Engedjen meg ezzel kapcsolatban még egy kérdést. Én azt hiszem, hogy a horizontális kapcsolatok dinamikus fejlődése a Szovjetunióban zajló átalakítási folyamat, a reform egyik kulcskérdése. Ugyanakkor e kapcsolatok kialakulása ellentétben áll a bürokraták érdekeivel. Mindenki azt szeretné, az apparátcsikokat is beleértve — hogy az ország fejlődjön műszakilag és gazdaságilag is, ám épp ez a fejlődés fenyegeti létében a bürokratát. Milyen esélyeket lát ebben a harcban, ahol az egyik oldalon a bürokraták érdekei, a másik oldalon pedig a fejlődés törvényei állnak.*

— Tudja, amíg az egyik oldalon a bürokraták érdekei, a másik oldalon pedig a fejlődés törvényei állnak, addig mindig a bürokraták fognak győzedelmeskedni. Mert a fejlődés törvénye virtuális, az emberi társadalomban pedig mindent az emberek döntenek el. Ezért ahhoz, hogy leküzdjük a bürokraták ellenállását, nemcsak egyszerűen a törvények felismerésére, annak megértésére van szükség, hogy mi miért történik, hanem egy olyan társadalmi erőt is szembe kell állítani, amely kifejezője, hordozója és biztosítéka lesz ezeknek a törvényeknek.

Terestyéni Tamás

Magyarország-kép néhány nyugati sajtótermékben

A külföldi újságokat olvasva is kiderül, hogy Magyarország stabilizációjának és kibontakozásának esélyeit határainkon túl is latolgatják. Érdemes odafigyelni, milyennek látták a magyar gazdasági és politikai életet 1987-ben hat mértékadó nyugat-európai napilapnál.

Az 1987-es esztendő második feléve bővelkedett olyan nagy jelentőségű belpolitikai eseményekben, amelyek az ország nehéz gazdasági helyzetéből való kilábaláshoz, az útkereséshez kötődtek, de külpolitikai téren is eseménydús volt 1987 második hat hónapja. Annak vizsgálata céljából, hogy a nyugati sajtóban miképpen tükröződtek ez idő tájt a Magyarországon végbemenő társadalmi-gazdasági folyamatok és a magyar bel- és külpolitika legfontosabb eseményei, tartalomelemzést végeztünk néhány mértékadó nyugati napilap Magyarországgal kapcsolatos közlésein. Az elemzés alapvetően az alábbi kérdésekre kereste a választ:

— Milyen figyelmet fordítottak a vizsgált források Magyarországra, a magyar gazdasági és politikai életre?

— Hogyan ábrázolták a népgazdaságnak a nyolcvanas évek második felére kialakult helyzetét?

— Mivel magyarázták gazdasági nehézségeinket, milyen okokra vezették vissza gazdasági problémáinkat?

— Miképpen értékelték a stabilizáció és a majdani kibontakozás érdekében eddig megtett lépéseket?

— Egészében véve milyen képet alakítottak ki az ország fejlődéséről és az előtte álló perspektívákról?

A vizsgálat a következő forrásokra terjedt ki: *Frankfurter Allgemeine Zeitung, Die Welt, Financial Times, International Herald*

Tribune és Corriera della Sera. Ezekből a napilapokból minden olyan közlést, illetve közlésrészletet bevontunk az elemzésbe, amely 1987. július 1. és december 31. között — akár csak egyetlen mondat erejéig — említést tett Magyarországról, vagy valamilyen magyar vonatkozású tárgyokról.

Az érdeklődés

1987 második felévében a vizsgált sajtótermékekben összesen 254 olyan cikk jelent meg, amely teljes egészében, vagy egy-egy rövidebb-hosszabb részletében magyar vonatkozású témával foglalkozott. Ez az anyag a következőképpen oszlott meg az egyes napilapok között. (1. táblázat)

Mint várható volt, a két német lapban mutatkozott a legnagyobb érdeklődés Magyarországra. Mind a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, mind a *Welt* folyamatosan, jelentős terjedelemben és gyakran képekkel is illusztrálva kísérte figyelemmel politikai, gazdasági és kulturális életünk eseményeit. Az érdeklődés mértékét jelzi, hogy például az előbbi újság havi melléklete, a *Frankfurter Allgemeine Magazin* októberi számában „A folyóparti város: Budapest” címmel tizenegy oldalas, képekben gazdag cikket közölt fővárosunkról.

Az angol nyelvű újságok közül az Európa üzleti napilapjának hirdetett *Financial Times* szintén intenzíven foglalkozott hazánkkal, ha nem is olyan gyakorisággal,

1. táblázat

A magyar vonatkozású cikkek száma a vizsgált forrásokban			
	teljes terjedelmükben Magyarországgal foglalkozó cikkek	terjedelmük egy részében Magyarországgal foglalkozó cikkek	az összes magyar vonatkozású cikk
Frankfurter Allgemeine Zeitung	74	11	85
Die Welt	60	13	73
Financial Times	42	2	44
International Herald Tribune	18	9	27
Corriera della Sera	20	5	25
összesen:	214	40	254

mint a két német lap. A közlések számán túl itt is egy melléklet jelzi az érdeklődést: szeptember 11-én „Magyarország” címmel négyoldalas, fotókkal gazdagon illusztrált, magyar vállalatok hirdetéseit is tartalmazó összeállítás jelent meg az újságban, amely nyolc cikkben részletes áttekintést adott politikai életünk alakulásáról, gazdasági helyzetünkről és kulturális, valamint idegenforgalmi kínálatunkról. Az International Herald Tribune-ban viszont már lényegesen kisebb volt a Magyarországra fordított figyelem. Ez nemcsak a magyar vonatkozású cikkek alacsony számán mérhető le, hanem azon is, hogy ezeknek a cikkeknek az egyharmada egy-egy szélesebb témakörön belül — többnyire a kelet-európai/szocialista régió egészét átfogó írásokban —, csak kisebb részletekben, vagy pusztán említésszerűen érintette Magyarországot.

A kiterjedt olasz—magyar kapcsolatok alapján arra lehetett számítani, hogy a Corriera della Sera is a német lapokét megközelítő figyelmet fordít Magyarországra, így mindenképpen meglepőnek hat, hogy Olaszország egyik vezető napilapja csak egészen csekély számban közölt magyar vonatkozású cikkeket a vizsgált hat hónap alatt.

A témák

Az elemzett sajtóforrások Magyarországgal foglalkozó közléseiben — ha laponként eltérő mértékben is — egyértelműen a gazdaság

kérdései álltak a figyelem középpontjában. (2. táblázat)

A gazdaság témakörében a közlések 44 százaléka a gazdasági problémák leküzdése érdekében hozott intézkedésekkel, a reformpolitika folytatásával foglalkozott (a stabilizáció és kibontakozás programja, a bankrendszer korábban bevezetett reformja, a személyi jövedelemadó és az általános forgalmi adó bevezetése, szanalási eljárások stb.); 25 százalék általános helyzetleírást adott az ország gazdaságáról, különös tekintettel a népgazdaság fizetési egyensúlyi helyzetére; 15 százalék különféle nemzetközi gazdasági együttműködésről számolt be (a HungarHotels nyugat-európai vállalkozása, hírek arról, hogy a Malév esetleg nyugati repülőgépeket vásárol, egymilliárd márka értékű hitelfelvétel, kooperáció az Adidas céggel, Adler-bolt Budapesten, a Sotheby's ház fiáliát nyit Magyarországon stb.); 9 százalék a magyarországi ár- és piaci viszonyokat tárgyalta (a nyári központi áremelések, a forint leértékelése, inflációs tendenciák, az őszi felvásárlási láz, stb.); végül 7 százalék egyéb, a fentiekbe nehezen besorolható gazdasági vonatkozású tárgykörökről szólt (a Volkswagen Művek és a Magyar Nemzeti Bank pere, a Bős-Nagymarosi Vízlépcső és a környezetvédők, hírek a magyar vámszabályok szigorodásáról, „diák-sztrájk” az egyetemi menzán stb.).

A belpolitikai tárgyú közléseknek az egyharmada általános helyzetleírással szolgált

2. táblázat

A magyar vonatkozású cikkek fő témája (százalékban)						
	Frankfurter Allgemeine Zeitung	Die Welt	Financial Times	International Herald Tribune	Corriera della Sera	összesen
gazdaság	41	33	70	44	32	43
belpolitika	21	12	9	19	4	15
külpolitika	16	18	11	22	8	16
kultúra	7	22	5	7	40	14
sport	11	10	0	4	16	8
idegenfor- galmi információk	4	5	5	4	0	4
Összesen:	100	100	100	100	100	100
az összes elemzett közlés	85	73	44	27	25	254

az ország politikai életéről, többnyire a demokratizálódás-liberalizálódási törekvések esélyeit vizsgálva. Egy másik harmad a legfelső politikai vezetés belső viszonyait, elrendeződését, irányzatait elemezte, illetve vezető magyar politikusok pályafutását és portréját vázolta. Így az összes vizsgált lapban ismertetés jelent meg Grósz Károlyról, de önálló cikkek foglalkoztak Kádár János, Berecz János, Pozsgay Imre, Nyers Rezső és Aczél György politikai arculatával is. A belpolitikai közlések fennmaradó harmadának egyházi ügyek (az állam és az egyház viszonya, a magyar katolikus püspöki kar teljessé válása, evangélikus püspökválasztás), nemzetiségi kérdések (mindenekelőtt a német lapokban a Magyarországon élő német nemzetiségiek helyzete) és az 1988. január 1-jétől érvényes utazási könnyítések képeztek fő témáját.

A *külpolitikai* tematikájú közlésekben — természetesen kiemelkedően a nyugatnémet lapokban — a magyar—NSZK viszony vonta magára a legnagyobb figyelmet (Genscher és Várkonyi bonni megbeszélései, Grósz Károly látogatása az NSZK-ban, budapesti NSZK kulturális centrum felállításiának terve). A fél év többi magas szintű

külpolitikai eseményéről (Grósz Károly moszkvai és Kádár János kínai látogatása, Grósz Károly és Strougal budapesti találkozója) kevés szó esett az elemzett anyagban, viszont mind az öt forrás érintette a magyar —izraeli kapcsolatok javulását (érdekképviseleti irodák felállítása). A külpolitikai események említési gyakoriságában alapvetően az a tendencia érvényesült, hogy Magyarország nyugati kapcsolatai lényegesen nagyobb figyelmet vontak magukra, mint a szocialista országokhoz fűződők.

A *kultúra* témakörébe sorolt közlések színes anyagot öleltek fel, Magyarországon rendezett nemzetközi művészeti eseményektől kezdve (Interforum, kispasztikai triennálé, a kortárs zene fesztiválja stb.), tudományos híreken keresztül (régészeti ásatások a Budai Várban, meteorit Magyarország felett stb.), magyar művészek és tudósok külföldi szerepléséig (magyar filmek, illetve filmesek a Velencei Filmszemlén, nemzetközi történészkonferencia Svájcban, Vámbéry Ármín-émlékezés a bambergi egyetemen stb.).

A *sport* világában két olyan esemény volt, amelyre több lap is reagált: az egyik a Formula—1 autóverseny futama a Hungarorin-

gen, a másik az a döntés, hogy a magyar sportolók részt vesznek az 1988. évi szöuli olimpiai játékokon.

Végül az *idegenforgalmi* információk kategóriájába olyan közlések soroltunk, amelyek elsősorban a látványos, a nevezetességek, a turizmus szempontjából foglalkoztak hazánkkal. Ezeknek a közelebbi tárgya túlnyomórészt Budapest volt, az ország más vidékeiről (például Pécs és környéke, Sopron) csak elvétve fordult elő egy-egy ismertetés.

Gazdasági helyzetünk megítélése

A vizsgált közlések 58 százalékában (és nemcsak a gazdasági témájú anyagokban) fordultak elő olyan rövidebb-hosszabb részek, amelyek értékelő megállapításokat hordoztak a népgazdaság helyzetéről. Ezek az értékelő megállapítások mind az öt forrásban egyformán kedvezőtlenek voltak.

Íme néhány cikknek a címe ennek illusztrálása: „Komoly krízis” (Frankfurter Allgemeine Zeitung, júl. 21.), „Gondok Magyarországon” (Die Welt, júl. 22.), „Magyarország kereskedelmi deficitje a nyugattal 150 millió dollár” (Financial Times, aug. 21.), „Keserű diagnózis a magyar gazdaságról” (International Herald Tribune, aug. 25.), „Magyarország már bajban van nemzetközi fizetési mérlegével” (Corriera della Sera, nov. 24.).

A magyar gazdaság állapotának jellemzésére használt kifejezések széles skálán mozogtak, de szinte kivétel nélkül súlyos problémákat jeleztek: „gazdasági hanyatlás”, „krízis”, „mély gazdasági bajok”, „válság”, „a minimális növekedés lefelé tartó spirálja”, „növekvő fizetési hiány”, „egy kelet-európai gazdaság betegsége”, „nemzeti válság”, „strukturális problémák”, „az ország erős eladósodása”, „stagnáló produktivitás”, és még hosszasan lehetne sorolni.

A közlések által említett kedvezőtlen jelenségek sorában az ország nemzetközi fizetési egyensúlyi helyzetének romlása állt az első helyen: „az adósságállomány rendkívüli mértékű megnövekedése” és a „tartós külkereskedelmi deficit”. Második helyen — megközelítőleg azonos gyakorisággal — egyfelől az ipari termelés stagnálását, a növekedés

megtorpanását, a termelékenység alacsony szintjét, másfelől a költségvetés hiányát, „az államháztartás krónikus deficitjét” említették a vizsgált források. Ezt az inflációs tendenciákra, majd az életszínvonalnak az ár-emelkedések miatti visszaesésére történő utalások követték.

A vizsgált közléseknek egy része nemcsak a gazdaság problémáit érintette, hanem arra is kitért, hogy a kedvezőtlen gazdasági jelenségeknek súlyos társadalmi következményei is lehetnek. A Financial Times egyik cikke például arról szólt, hogy a gazdaság stagnálása a társadalmi különbségek növekedéséhez vezethet: „Magyarországon a gazdagok gazdagabbak, a szegények szegényebbek lesznek, a középosztály pedig elvékonyodik”. Egy másik írás szintén a Financial Times-ban arra mutatott rá, hogy széles rétegek teherbíró képességük határára érkeztek. Több közlés is utalt arra, hogy a gazdasági problémák és az életszínvonal-esés következtében a lakosság egyre nagyobb részében „letargia”, „elkeseredés”, „kiábrándulás” uralkodik (a Frankfurter Allgemeine Zeitung és a Welt kifejezései), az emberekben „hanyatlott a kormányzatba vetett bizalom és fennáll a szélsőséges megnyilvánulások veszélye” (Financial Times).

Az egészében egyértelműen kedvezőtlen gazdasági összkép ellenére akadtak olyan írások is, amelyek egy-egy konkrét területen, illetve egy-egy konkrét magyar vállalat kapcsán elismerőleg nyilatkoztak. Így például a Financial Times egyik cikke, amely egy autóbuszgyártási nemzetközi kooperációról számolt be, igen dicsőően szólt az Ikarus vállalatról: „A magyar Ikarus, a világ legnagyobb autóbusz-termelője . . . , egyike azon kevés KGST-vállalatnak, amely világszínvonalú pozíciót vívott ki magának”. Ebbe a csoportba tartozott az idegenforgalmi tartalmú közlések többsége is, például az International Herald Tribune „Visszatérőben Budapest ragyogása” című tudósítása. Ugyanakkor olyan írás is előfordult, amely a turista szemszögéből kifejezetten balkáninak jellemezte állapotainkat, így például a Welt „Tohuvabohu fokhagymával” cím alatt megjelent, egész oldalas cikke a Bécs — Budapest útvonalon történő vasúti utazás viszontagságairól.

Magyarázatok a bajokra

A vizsgált sajtótermékek okok sokaságát vonultatták fel annak magyarázatára, hogy miképpen került az ország súlyos gazdasági helyzetbe.

a) *Hatékony reformok hiánya.* Miközben több közlés is utalt arra, hogy Magyarország korábban „a keleti blokk gazdasági reformlaboratóriumának” (Financial Times), a „magyar modell” kiépítőjének (Corriera della Sera) számított, az általánosabb jellegű magyarázatok közül az kapta a legnagyobb hangsúlyt, hogy a korábbi reformlépések kevésnek bizonyultak a gazdaság eredményessé tételéhez, mégpedig elsősorban amiatt, mert bátoratlanok és féloldalasak voltak, és így gyorsan elhaltak az intézményrendszer ellenállásán: 1968 után hamarosan erőteljes visszarendeződés következett be, amely megakadályozta egy valóban eredményes reformfolyamat kibontakozását.

b) *A hetvenes és nyolcvanas évek helytelen gazdaságpolitikája.* A vizsgált cikkek jelentős hányada mutatott rá arra, hogy a magyar gazdaság gyengeségei már a hetvenes évek első felében kiütköztek, a politikai-gazdasági vezetés azonban — „az átfogó reformoktól való félelmében” (Financial Times) — sem a hetvenes évek második felében, sem a nyolcvanas évek elején nem szánta el magát jelentősebb változtatásokra. A késlekedés miatt a kezdetben még könnyen orvosolható problémák a nyolcvanas évek második felére elmélyültek, és „már csak komoly áldozatok árán küzdhetők le” (Frankfurter Allgemeine Zeitung). A problémákat súlyosbító gazdaságirányítás alapvető hibáját több írás is abban jelölte meg, hogy az erősítette „a párt intervencióját a gazdaság ügyeibe” (Financial Times), és teret adott annak a lehetőségnek, hogy gazdasági kérdésekben ne a gazdasági racionalitás szempontjai, hanem politikai-ideológiai megfontolások alapján szülessenek döntések.

c) *Centralizált, bürokratikus gazdaságirányítás.* Mivel a korábbi reformlépések „az ipari vállalatokat lényegében érintetlenül hagyták” (Financial Times), a gazdaság meghatározó szektorában a hetvenes és

nyolcvanas években is változatlanul bürokratikus eszközökkel történő, központi irányítás érvényesült. „A centralizált állami irányítás azonban nem egyeztethető össze a piaccal” (Frankfurter Allgemeine Zeitung): akadályozza valódi gazdasági mechanizmusok létrejöttét, elfedi a tényleges kereslet-kínálati viszonyokat, nem kényszeríti a vállalatokat a (kül)piaci követelményekhez való alkalmazkodásra.

d) *Az érdekeltség hiánya.* Bár mind az öt forrás több ízben is kitért arra, hogy Magyarországon a többi szocialista országhoz képest viszonylag kiterjedt a magánvállalkozási szféra, a gazdaság eredménytelenségének egyik fő okát mégis abban látták, hogy csak kevésbé sikerült megteremteni a személyes érdekeltséget a gazdasági tevékenységben, különösen az állami szektorban. A vállalati vezetők jobban érdekeltek különféle előnyök kijárásában, mint a kockázattal is járó fejlesztésekben és vállalkozásokban, az alkalmazottak pedig sokkal inkább a második gazdaságban találhatják meg számításukat, semmint a béreket korlátozó és nivelláló állami szférában.

e) *A támogatások rendszere.* Egybehangozóan rendkívül káros hatásúnak ítélték meg az elemzett közlések, hogy az állam a nyereséges vállalatoktól való nagymértékű elvonásból a veszteséges vállalatokat támogatta. „A veszteséges üzemek egyensúlyi hiányainak pótlása olyan drága, hogy a másik oldal fejlesztéseire alig marad valami” (Frankfurter Allgemeine Zeitung). Több anyag is utalt arra, hogy a központi költségvetésből a beruházási-fejlesztési összegek nem gazdaságossági-hatékonysági szempontok alapján osztódnak el, hanem „azokhoz a vállalatokhoz kerülnek, amelyek politikai befolyásra tudtak szert tenni” (Financial Times). Hasonlóképpen egészségtelennek ítélték a vizsgált lapok az árak szubvencionálását is, amely mind a termelők, mind a fogyasztók számára lehetetlenné teszi, hogy a költségek, a ráfordítások értékarányosan méressenek meg.

f) *A piac hiánya.* Számos írás nyomatékosan rámutatott arra, hogy a centralizált, bürokratikus gazdaságirányítás és a támogatási rendszer következtében nem alakult ki valódi piac, amely a vállalatokat jobb telje-

sítményekre, rugalmas váltásokra, hatékonyabb termelésre kényszerítené. A központi szabályozók által megteremtteni kívánt „szimulált piac nem piac” (Financial Times). „Nem a szabályozás, hanem éppen ennek a távoltartása az, ami létrehozta a piacot és a vállalkozást” (Financial Times).

g) *A vállalkozás és a verseny hiánya.* A fentiekkel összefüggésben a közlések arról is gyakran szót ejtettek, hogy a vállalatok mozgásterének erős korlátozottsága, a piaci mechanizmusok hiánya és az érdekeltség alacsony foka miatt nincs, ami vállalkozásra ösztönözne, versenyre indítana.

h) *A források helytelen felhasználása.* Több anyagban is felmerült, hogy a rendelkezésre álló, egyébként is nagyon szűkös tőke- és nyersanyagforrásokat az ország nem a megfelelő területeken, nem a megfelelő célokra használta fel: gazdaságtalan beruházások, kevésbé hatékony fejlesztések történtek, és „a nyugati hitelek elmentek a külkereskedelmi deficit finanszírozására” (Frankfurter Allgemeine Zeitung), ami a modernizáció esélyei helyett az adósságállományt növelte.

i) *A KGST kedvezőtlen hatása.* Gazdasági problémáink okai között azt is viszonylag gyakran és nagy hangsúllyal említették a vizsgált források, hogy a magyar gazdaság leromlásában jelentős szerepe volt a KGST-nek. „A KGST-tagság nem nyújt biztos hátteret a fejlődéshez, mivel a piac ki van kapcsolva” (Frankfurter Allgemeine Zeitung), és „a forgalom nem reális árakon folyik” (Financial Times). Több helyütt történt utalás arra is, hogy a Szovjetunióval való szoros gazdasági kapcsolatainknak is megvannak a hátrányai: „szokatlan egyenlőtlenség állhat elő, mint a jamburgi nagyberuházás esetében” (Frankfurter Allgemeine Zeitung), „a Szovjetunió nyomást gyakorol a magyar export minőségének emelése érdekében” (Financial Times).

j) *Külső vagy belső okok?* Végezetül feltétlenül meg kell említeni, hogy a vizsgált források egybehangzóan azon a véleményen voltak: a magyar gazdaság kedvezőtlen állapota nem magyarázható a világ gazdasági helyzettel vagy egyéb külgazdasági tényezővel; az alapvető okok belül, magukban a magyar viszonyokban keresendők. Mint a

Frankfurter Allgemeine Zeitung egyik írása megfogalmazta, „a gazdasági feszültségek Magyarországon semmiképpen sem külgazdasági körülmények eredményei, mint ahogy ezt az országban szívesen gondolják. A reformoktól való ódzkodás és a fájdalmas alkalmazkodás elkerülése volt az, ami az országot a válság közelébe vezette”.

Az intézkedések értelmezése

A vizsgált források mind a júliusi KB-ülés után, mind a szeptemberi Országgyűléshez kapcsolódóan élénken reagáltak a tervezett, illetve elhatározott változásokra. Íme néhány jellegzetes cím a júliusi KB-ülést követően: „A magyar modell felújító gyógykezelése” (Corriera della Sera, júl. 8.), „Budapestben a gazdaságpolitika fordulatáról van szó” (Die Welt, júl. 21.), „Magyarország varázsszava a kibontakozás” (Frankfurter Allgemeine Zeitung, júl. 24.), „Magyarország reformmal próbál foltoztatni” (Financial Times, júl. 31.). Vagy az Országgyűlés időszakából: „Magyarország tapogatózó lépései egy gazdasági reform felé” (Frankfurter Allgemeine Zeitung, szept. 14.), „Magyarország gazdasági reformja valószínűleg vitákat vált ki” (International Herald Tribune, szept. 14.), „Megfeneklenek Kádár adótervei a parlamentben?” (Die Welt, szept. 17.), „Magyarország gazdasági reformokat javasol” (Financial Times, szept. 17.).

A gazdaságpolitikai intézkedésekkel részletesebben is foglalkozó 96 közlésben a stabilizáció és kibontakozás programja és az adóreform vonta magára a legnagyobb figyelmet. (3. táblázat)

Bár a reformirányultságról szinte az összes szóbanforgó közlésben szó esett, a stabilizáció és kibontakozás programját az írások jelentős hányada pusztán takarékosági vagy megszorítási programnak nevezte, mint például a következő címek: „Kádár a takarékosági program mögé áll” (Frankfurter Allgemeine Zeitung), vagy „Magyarország megszorító intézkedéseket készül bevezetni” (Financial Times). Ezek az írások többnyire azt hangsúlyozták, hogy a program nagy áldozatokat követel, és jelentős terheket ró a lakosságra, például „Grósz az életszínvonal átmeneti megkurtítására készí-

3. táblázat

A gazdaságpolitikai lépésekre fordított figyelem (százalékban)	
a stabilizáció és kibontakozás programja	71
az adóreform	66
a júliusi központi áremelések	47
a szanálások, a veszteséges vállalatok leépítése	31
a munkaerő-átcsoportosítások	26
a bankrendszer már korábban bevezetett reformja	17
a gazdaságpolitikai lépéseket közelebről is vizsgáló összes közlés	96

ti fel a magyarokat” (Frankfurter Allgemeine Zeitung). Ennek az értelmezésnek kedvezett, hogy a program meghirdetése szinte egybeesett a júliusi áremelésekkel, amelyeket így a megszorítások első lépésének lehetett tekinteni. Az International Herald Tribune egyik cikke például ezt a címet viselte: „Áremelkedések indítják a magyarországi megszorításokat”. A munkaerő-átcsoportosításokat említő közlések is elsősorban azt emelték ki, hogy az intézkedések súlyosan érintik azokat az embereket, akik az „állások stabilitásához voltak szokva” (Financial Times). Az adóreformmal foglalkozó anyagokban szintén jelentős hangsúlyt kapott, hogy bevezetése kemény megszorításokat jelent majd a lakosság számára. Kitűnik tehát, hogy a vizsgált közlések egy nem kis részében igen erős volt a változásoknak az az értelmezése, amely nem annyira hosszú távú perspektívákat ígérő reformlépéseket, strukturális átalakításokat látott bennük, hanem olyan takarékosági megszorításokat, amelyek „a vásárlókedvű magyaroknak elveszik a kedvét a nevetéstől” (Frankfurter Allgemeine Zeitung), és csökkentik a fogyasztást, „abban az országban ahol évek óta többet fogyasztanak, mint amennyit termelnek” (Die Welt).

Szorosan összefüggött az intézkedéseknek ezzel az értelmezésével, hogy számos közlés — elsősorban a Financial Timesben, de a nyugatnémet lapokban is — kétségeknek adott hangot azzal kapcsolatban, vajon az 1987-ben megtett lépéseket egy valódi reformfolyamat elemeinek lehet-e tekinteni. Ezek az írások pályafutáltak, hogy már az 1968-as reform pályafutása bebizonyította:

a gazdaság politikai-társadalmi reformok nélkül nem alakítható át a szükséges mértékben, az elmúlt év intézkedéseiben, terveiben, elhatározásaiban viszont ezen írások szerint nem érződik a mélyreható politikai-társadalmi változások szándéka. Több közlésben is felbukkant az a vélemény, hogy bár „a vezetés elfogadta a gazdasági reform szükségességét” (Financial Times), „Grósz miniszterelnök ellentmondásos reformtervei nem mennek elég messzire” (Financial Times). A stabilizáció és kibontakozás programjának tulajdonított ellentmondásosságot jól kifejezte a Financial Times egyik cikkének a címe: „„Magyarország a változás nélküli gazdasági reform paradoxonával találja szemben magát” (aug. 6.).

Esélylatolgatás

Az 1987-ben hozott gazdaságpolitikai intézkedések értelmezéséhez kapcsolódóan számos közlésben felvetődött a kérdés: „Van-e alapja azt hinni, hogy az új reformok szigorúbban érvényesülnek, és hatékonyabbak lesznek, mint az elődeik voltak” (Financial Times). A reformlépések várható hatásait és eredményességét érintő tartalmak három nagyobb tárgykörben csoportosultak.

a) Az értékelő tartalmak egyik csoportja azt vizsgálta, vajon van-e a magyar politikai vezetésben tényleges fedezete egy következetesen végigvitt reformfolyamatnak? A válaszokban a kételkedő hangok domináltak. A közlések túlnyomó része a politikai vezetést egy radikális reformfolyamathoz való viszonyában legalábbis ellentmondásosnak

látta. Többször felbukkantak olyan megalapítások, hogy a politikai vezetés „csak fél szívvel elkötelezett a reform mellett” (Frankfurter Allgemeine Zeitung), „az új reformot a mély válságnak kellett kikényszerítenie” (Financial Times), a politikai vezetők között erős „a kis lépések híveinek táborá” (Die Welt), „félnek a mélyreható változásoktól” (Financial Times), a vezetés részéről egyelőre „csak térdhajtások történetek a decentralizáció és a nagyobb vállalkozói szabadság felé” (Financial Times). Különösen a stabilizáció és kibontakozás programja kapcsán gyakran visszatérő kérdés volt, hogy bár a vezető politikusok nyilatkozataiban kemény és határozott „thatcheri hangvétel” érvényesült (a thatcheri kemény tónushoz való hasonlítás sűrűn előfordult a vizsgált anyagban), vajon a tettekben „lesz-e elég elszántság és határozottság az ellenállás leküzdésére és a társadalmi konfliktusok megoldására” (Frankfurter Allgemeine Zeitung), vajon „a rendszer tényleg felkészült-e arra, hogy elfogadja a széles körű csődök társadalmi következményeit és a növekvő munkanélküliséget” (Financial Times).

b) Az értékelő tartalmak egy másik csoportja a gazdaságpolitikai intézkedések (várható) társadalmi fogadtatását vette szemügyre. A közlések elsősorban arra mutattak rá, hogy az eddig megtett lépések igen nagy terheket rónak a lakosságra, és ezzel tovább rontják az egyébként sem derülő közhangulatot. Az árak emelkedését, a reáljövödelmek csökkenését és a munkanélküliség veszélyét „aligha lehet a távoli jövőbe helyezett kibontakozással ellensúlyozni” (Die Welt), ezért — mint több írás is hangsúlyozta — „a kormánzatnak nem lesz könnyű megszerezni az emberek támogatását” (Frankfurter Allgemeine Zeitung). Számos közlés szerint az emberek között letargia és elkeseredettség uralkodik, „nincs többé bizalom a rendszerben” (Die Welt); így — bár „a kormánynak heves ellenállásra nem kell számítani” (Frankfurter Allgemeine Zeitung) — az emberek nem fogják lelkesen fogadni „a központilag rájuk húzott reformokat” (Financial Times).

c) Kétségek érződtek azokban a közlésekben is, amelyek a reformlépések sikerességének esélyeit tisztán gazdasági szempontból

mérlegelték. A problémát az jelenti, hogy „a hitel-visszafizetési kötelezettség aránytalan terheket ró az országra” (Frankfurter Allgemeine Zeitung), és mivel a gazdaság kénytelen az erőforrásait a törlesztésekre koncentrálni, a fejlesztésre nem maradnak eszközök.

A fenti kétségek ellenére a vizsgált anyag egésze egyértelműen amellett foglalt állást, hogy az 1987. évi gazdaságpolitikai intézkedések mindenképpen elkerülhetetlen lépések voltak, ha nem jelentenek is optimális megoldást minden problémára. „A gazdaság betegsége sürgető reformokat igényelt” (Frankfurter Allgemeine Zeitung); „Nem volt más alternatíva” (Financial Times).

A belpolitikai helyzetről

A vizsgált sajtótermékekben a magyar belpolitikai helyzetről kialakított összképet jól jellemezte a Frankfurter Allgemeine Zeitung egyik terjedelmes írásának a címe: „Magyarországon megmozdult valami” (okt. 8.). Mind az öt forrás egybehangzóan úgy ábrázolta 1987 második felének politikai életét Magyarországon, mint amelyben figyelemre méltó mozgások tapasztalhatók, illetve várhatók, ugyanakkor inkább csak találgatások, feltételezések fordultak elő azzal kapcsolatban, vajon e mozgások milyen irányt vesznek majd.

A politikai helyzetet érintő közlésekben három olyan csomópont rajzolódott ki, amely köré a politikai tartalmú megállapítások, találgatások, feltevések csoportosultak.

a) *A politikai vezetés iránti bizalom.* Mint erre a gazdasági tartalmak vizsgálata kapcsán az anyagban már néhány helyen utaltunk, több közlés is felvetette, hogy egyfelől az ország gazdasági problémái, másfelől a népszerűtlen gazdasági lépések (áremelkedések, adóreform, a munkanélküliség lehetővé tétele, szanálási és csődjeljárások), amelyek mind kedvezőtlenül hatnak az életszínvonalra és a közhangulatra, megrendíthetik a politikai vezetés iránti bizalmat. Bár az elemzett források úgy látták, hogy „csak kevés jele van a párttal szembeni tömeges ellenállásnak” (Financial Times, szept. 11.), gyakran esett szó arról, hogy az emberek között letargia, kiábrándulás, elkeseredés figyelhel-

tő meg, és „az országban növekvő elégedetlenség terjed” (Die Welt, okt. 2.).

b) *Demokratizálódási tendenciák és a párt vezető szerepe.* A vizsgált források számos cikke hangsúlyozottan utalt arra, hogy Magyarországon a gazdasági reformlépésekkel párhuzamosan felerősödni látszanak a demokratizálódási tendenciák, például a Frankfurter Allgemeine Zeitung egyik terjedelmes politikai helyzetelemzése ezt a címet viselte: „Magyarországon a hatalom decentralizálásáról vitatkoznak” (júl. 29.). A demokratizálódási tendenciák erősödésének jeleként értelmezték a közlések

— az utazási könnyítéseket;

— az Országgyűlés és a kormány szerepének növekedését [részletesen bemutatva például a Frankfurter Allgemeine Zeitung „Új stílus Budapesten” című írásában (szept. 25.)];

— vezető politikusok nyilatkozataiban az érdekképviselőkre és az érdekek pluralizmusára történő utalásokat;

— a Hazafias Népfrontnak és a szakszervezeteknek a „lojális opposíció” szerepében való feltűnését (Frankfurter Allgemeine Zeitung, júl. 29., Die Welt, dec. 4.);

— vezető politikusok olyan értelmű nyilatkozatait, hogy „a másképpen gondolkodókkal párbeszédet kell keresni” (Die Welt, szept. 21.).

Bár ezekről a demokratizálódási jelekről sűrűn szó esett a fél év folyamán, egészében véve mégis az az állásport érvényesült az anyagban, hogy az ország politikai arculatának jelentősebb változására nincs kilátás. Mindenekelőtt több közlés is annak a véleménynek adott hangot, hogy a liberalizálódási jelenségek pusztán a gazdasági megszorítások kiegyensúlyozására adott, kényszerű engedmények: „Úgy tűnik, az egész politikai vezetés felfogta, hogy nem lehet csak áldozatokat kérni az emberektől, hanem valamit nyújtani is kell kompenzációként (Frankfurter Allgemeine Zeitung, szept. 25.). Ennél azonban lényegesen nagyobb hangsúlyt kapott, hogy bár „Magyarország kommunista pártjának szerepéről vita folyik” (Die Welt, aug. 31.), „a párt vezető szerepe és dominanciája a politikai élet fölött érinthetetlen szentség” (Financial Times, szept. 11.), és a párt „úgy próbál minél több gazdasági re-

formot elérni, hogy politikai hatalmát a lehető legkevesebb veszteség vagy kompromisszum érje” (Financial Times, szept. 11.). Hasonlóképpen hangsúlyos volt az is, hogy egyfelől a konzervatív erők, másfelől „a kádárizmus lényegét adó fokozatosság”, (Financial Times, szept. 11.), az óvatosságot, kis lépések gyakorlata, ellene hat a szélesebb körű és mélyebb politikai reformoknak. Végül a közlések egy része arra is utalt, hogy jelentősebb mértékű politikai liberalizálódás és pluralizálódás azért sem lehetséges, mert „nincs olyan szovjet vezetés, amely megengedhetné a kommunista uralom gyengülését Magyarországon, vagy bárhol másutt Kelet-Európában” (Financial Times, szept. 11.).

c) *Nemzedékváltás a politikai vezetésben.* A vizsgált anyag politikai tartalmaira igen erősen rányomták bélyegüket az azzal kapcsolatos találgatások, vajon várható-e Kádár János visszavonulása, és ha ez bekövetkezik, akkor ki veszi át a párt főtitkári tiszteit, és ennek milyen következményei lesznek. A közlések az „utódlás” (mind az öt forrásban sűrűn előforduló kifejezés) kérdését érintve egybehangzóan Grósz Károly és Berecz János személyében jelölték meg a főtitkári funkció legfőbb, potenciális várományosait.

A cikkek jelentős hányada Grósz Károly kedvezőbb politikai esélyeit sugallta, úgy ábrázolva a miniszterelnököt, mint „országának a legerősebb emberét” (Frankfurter Allgemeine Zeitung, okt. 8.), aki Kádár János támogatását élvezzi: „Kádár is Grósz programja mögé állt” (Frankfurter Allgemeine Zeitung, szept. 25.).

■ ■
Befejezésül néhány szót a Magyarországgal kapcsolatos tartalmak részletesebben nem elemzett összetevőiről.

Külpolitikai téren *Grósz Károly miniszterelnök NSZK-beli látogatása* a nyugatnémet lapokban igen nagy figyelmet vont magára: a két leginkább érintett forrásban tizenöt, gyakran képekkel is illusztrált cikk jelent meg az eseménnyel kapcsolatban. A közlések hangvétele nagyon pozitív, helyenként kifejezetten lelkes volt. Az írások „modellértékűnek” nevezték a két ország kapcsolatát, rámutattak a gazdasági együttműködések

fontosságára és további lehetőségeire, üdvözölték a budapesti NSZK kulturális centrum felállításának tervét.

Belpolitikai téren a vizsgált források egészében véve kedvezően nyilatkoztak a magyar *egyházpolitikáról*; ha nem is konfliktusmentesnek, de párbeszédre és együttműködésre alkalmasnak mutatták az állam és az egyházak viszonyát.

Viszonylag jelentős figyelmet kapott — különösen a két német lapban — a magyar *nemzetiségpolitika*. A múltbeli problémák említései ellenére ezen a téren is az elismerő vélemények domináltak.

A *kulturális* vonatkozású tartalmakban a legnagyobb elismerés hangján szóltak a vizsgált közlések a magyar zenei kultúráról.

Kevésbé kedvező kicsengésűek voltak viszont azok a híradások, amelyek az ősz folyamán a Volkswagen és a Magyar Nemzeti Bank perével foglalkoztak. A majdnem ötszázmillió márkás pénzügyi csalás körüli bírósági ügyet nagy érdeklődéssel kísérte a két német lap, de a Financial Times is. Ellentétben azonban a hazai tájékoztatással, ezeknek a lapoknak az igen részletes leírásai szerint a Magyar Nemzeti Bank vétlensége az év végéig nem nyert bizonyítást.

 The author content analysed those articles of Frankfurter Allgemeine Zeitung, Die Welt, Financial Times, International Herald Tribune and Corriera della Sera issued in the second half of 1987, which concerned Hungary. The questions to be answered were the following: how much attention do these relevant newspapers pay to Hungary, how they portray Hungarian economic and political life, how they explain our troubles and what they think of perspectives.

Jakab Zoltán

A sajtótermékek ára és fogyasztása Magyarországon 1957—1987

E statisztikai elemzés első része a hazai sajtótermékek értékesítésének jövedelmi és árfüggőségét tárgyalja. A második rész konkrét lapok, laptípusok fogyasztásának alakulását mutatja be 1976 óta. Befejezésül társadalmi csoportok szerint mutatja be a kereslet változásait.

E statisztikai elemzés középpontjában a hazai sajtótermékek árának és fogyasztásának összefüggése áll. Az analízis harminc esztendőt fog át, négy szakaszra tagolva: az 1957—1967, illetve az 1968—1975 közötti periódusok átfogóbb, általánosabb elemzése elsősorban háttérrel kíván nyújtani 1976—1978, illetve az 1979-től kezdődő időszakok folyamatainak megértéséhez.

Hazai sajtótermékeken a magyarországi kiadású, belföldön, a Magyar Posta által értékesített lapokat értjük, amelyek a magyar sajtónak elsöprő hányadát jelentik.¹

Az elemzés első része a hazai sajtótermékek egészének értékesítését, áralakulását, az értékesítés jövedelmi és árfüggőségét tárgyalja az említett időszakokban. A másik rész konkrét lapok, laptípusok fogyasztásának alakulását mutatja be az 1976-tól kezdődő két időszakban. A harmadik rész a fogyasztás változását körvonalazza különböző társadalmi csoportokban, a másik két periódusban.

Az elemzés a Magyar Posta hírlapterjesztési ügyosztályától kapott információkra, továbbá a KSH háztartásstatisztikai és néhány más felmérésének anyagaira támaszkodik.

Az árak és a fogyasztás

A sajtótermékek évente értékesített mennyisége (összpéldányszáma) az 1957. évi 522 millió db-ról 1987-re 1357 millió darabra, vagyis 160 százalékkal növekedett. E három évtized azonban a sajtótermékek fogyasztása tekintetében sem volt egységes időszak, hanem aránylag világosan négy periódusra tagolódott.

E szakaszolást empirikusan, alapjában véve a lapértékesítés mennyiségének és a példányonkénti átlagárnak dinamikája alapján végeztem (vö. 2. tábla). A periodizálás azonban más — fogyasztást és áralakulást meghatározó — tényezők időbeli változásának függvényében is jól értelmezhető.

a) 1957-től 1967-ig

E szakaszt a lapértékesítés növekedésének magas — évi átlagban 6,1 százalékos — üteme, másrészt az átlagárak lassú — évi átlagban 1,6 százalékos — emelkedése jellemezte. E periódus mindkét szempontból markánsan eltér a későbbiektől.

E tizenegy éves időszakon belül is megfigyelhető a változások viszonylagos egyenletessége (vö. 1. tábla).

A sajtótermékek fogyasztásának gyors

1. tábla

A sajtótermékek értékesítésének, fogyasztói árbevételének ⁵ és átlagárának alakulása (1957—1987)				
	az összes értékesített példányszám (millió db)	az előző év = 100)	a fogyasztói árbevétel (millió Ft)	egy értékesített példány átlagára (Ft)
1957	522	—	444	0,85
1958	551	105,6	471	0,85
1959	592	107,4	502	0,85
1960	662	111,8	575	0,87
1961	705	106,5	627	0,89
1962	737	104,5	663	0,90
1963	783	106,2	711	0,91
1964	825	105,4	829	1,00
1965	841	101,9	834	0,99
1966	881	104,8	875	0,99
1967	949	107,7	961	1,01
1968	954	100,5	1 233	1,29
1969	976	102,3	1 327	1,36
1970	1 012	103,7	1 410	1,39
1971	1 046	103,4	1 468	1,40
1972	1 078	103,1	1 535	1,42
1973	1 096	101,7	1 644	1,50
1974	1 143	104,3	1 769	1,55
1975	1 173	102,6	1 876	1,60
1976	1 223	104,3	2 032	1,66
1977	1 290	105,5	2 302	1,78
1978	1 355	105,0	2 521	1,86
1979	1 283	94,7	3 320	2,59
1980	1 288	100,4	3 487	2,71
1981	1 279	99,3	4 078	3,19
1982	1 305	102,0	4 231	3,24
1983	1 324	101,5	4 346	3,28
1984	1 351	102,0	4 672	3,46
1985	1 316	97,4	5 658	4,30
1986	1 347	102,4	5 926	4,40
1987	1 357	100,7	6 218	4,58

növekedése mögött több, különféle hatású tényező ismerhető fel.

— E periódusban egészében véve gyorsan nőtt az *életszínvonal*, bár volt olyan év, amelyre a reáljövedelem stagnálása jellemző. (Ez az esztendő 1965 volt, s valószínűleg a jövedelmi hatással magyarázható, hogy az előző évihez képest csökkenő átlagár ellenére az értékesítés az egész periódus legalacsonyabb arányával emelkedett.)²

— Szélesebbé vált a *sajtótermékek választéka*, 21-ről 26-ra nőtt a napilapok száma, jó 50 százalékkal több heti, kétheti lapot

adtak ki 1967-ben, mint 1957-ben (88-at, illetve 133-at), az egyéb sajtótermékek köre is 36 százalékkal bővült (437 lappal szemben 593).³

— Az egész időszakra jellemző volt a lap-előállításához felhasználható *papír szűkössége*, ami a példányszámok korlátozásán át kielégítetlen keresletet idézett elő. (Némi javulás csak a periódus végén mutatkozott, például a Dunaujvárosi Papírgyár új részlegének 1966 közepén történt átadása után.)⁴

— Ugyancsak a fogyasztás korlátozását idézte elő a *nyomdai kapacitáshiány*, amely

2. tábla

A sajtótermékek értékesítésének, átlagárának és fogyasztói árbevételének évi átlagos növekedési üteme (százalék)			
	értékesítés	átlagár	árbevétel
1957—1967	6,1	1,6	8,0
1968—1975	3,0	3,0	6,2
1976—1978	5,3	5,8	11,4
1979—1987	0,7	7,4	8,1

szintén csak az időszak végén enyhült valamelyest (1966: a Zrinyi nyomda korszerűsítésének befejezése).

— A lapok árát lényegében az a *sajtópolitikai koncepció* határozta meg, amely tájékoztatás- és kultúrpolitikai előfeltevések és értéktételezések jegyében *politikai árat* szabott meg a sajtótermékek számára. Ennek az adott időszak egészében véve is torz arviszonyai közepette is megmutatkoztak a következményei.

A négy nagy lapkiadó vállalat⁶ amely lényegében teljesen meghatározta a magyar sajtókiadást, 1958-ban összesített költségeinek 56,7 százalékát fordította nyomdára és papírra, míg 1967-ben már 68,6 százalékát. Ez az arányeltolódás a szinte stagnáló lapárak és a viszonylagos súlyukat tekintve stagnáló hirdetési bevételek⁷ mellett szükségképp előidézte a költségvetési dotáció rohamos növekedését. A négy nagy lapkiadó együttes bevételéből 1958-ban még csak 2,6 százalékot tett ki az állami támogatás, 1967-re viszont már 6,0 százalékra nőtt az arány. Másképp kifejezve, a dotációk teljes összege 1958-ban 7,9 milliót, 1967-ben már 52,7 millió forintot tett ki, vagyis a növekedés 663 százalékos szintet ért el. (Ugyanezen idő alatt a kiadók lapeladásból származó bevételei csak 285, hirdetési bevételei pedig csak 262 százalékos szintre emelkedtek.)

b) 1968-tól 1975-ig

1968-ban az „új gazdaságirányítási rendszer” bevezetése kapcsán központi intézkedéssel, teljes körben és igen drasztikus (40 százalékos) mértékben felemelték a sajtótermékek árát. Ezen túlmenőleg is gyorsult a

lapok árának növekedése, amely e nyolcéves időszakban csaknem kétszer akkora ütemű volt, mint a megelőző tizenegy évben (vö. 2. tábla).

A későbbiek, s különösen a negyedik periódus megértéséhez meg kell jegyezni, hogy a lapok drágulása egyáltalán nem jelentette a sajtótermékek politikai árának elvéről és gyakorlatáról való lemondást. Az 1968-as drasztikus drágulás a papir- és nyomdaipari termelői áremelkedésekkel függött össze, de nem fedezte ezek hatását a lapkiadásra.

A dotációk összege már 1967-ről 1968-ra bőven megduplázódott (1967: 52,7 millió Ft, 1968: 119,9 millió Ft). 1968-tól 1973-ig pedig további hetven millióval (58 százalékkal) emelkedett.

Az 1968-as áremelés, majd a további drágulás közrejátszott abban, hogy a sajtótermékek fogyasztása a korábbinál sokkal lassabb ütemben (évi 6,1 után immár csak 3,0 százalékkal) növekedett. A fogyasztás alakulását azonban számos más tényező is befolyásolta:

— Az *életszínvonal* gyors ütemben, viszonylag egyenletesen növekedett, amit a lakosság fogyasztási és ráfordítási szerkezetének változása (a tartós javak, iparcikkek felé való eltolódása) kísért.⁸

— Növekedett a *sajtótermékek választéka*, bár a megelőző periódushoz képest valamelyest lassabb ütemben. Másrészt, a napilapok számának lényegi változatlanságával szemben nőtt a gazdasági értelemben értékeesebb, s ekképp drágább heti, kétheti, illetve még ritkább periodicitású lapok száma, hozzájárulva az értékesített átlagpéldányok árának további növekedéséhez. (1967 és 1974 között például a heti, kétheti lapok száma

133-ról 155-re, a ritkább megjelenésű egyéb sajtótermékeké pedig 593-ról 736-ra emelkedett.)

— Nem szabad szem elől téveszteni, hogy ez az időszak kezdetben a mégoly korlátozott, egyoldalúan gazdasági reform éveit, a továbbiakban viszont a lefekezés, sőt az „ellenreformáció” periódusát is magában foglalja. E váltások a *sajtóigazgatás* reagálásaiiban megmutatkoztak. Az „új mechanizmus” bevezetését követően a kiadvállalatok törekedtek a bevételeket növelő alkalmi kiadványok, szórakoztató és szabadidőlapok számának növelésére. A sajtóigazgatás (közvetlen megjelenésében: a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala) kezdetben rugalmasan viselkedett, engedélyezte az új lapokat. Később, a világgiazi árak emelkedésének határainkon való feltartóztatási kísérlete idején a sajtótermékek papírfelhasználását az állami költségvetés növekvően dotálta (1974-től egészen 1978 végéig). 1975-ben azonban történtek olyan kísérletek, születtek olyan döntések is, amelyeket a „papírtakarékosság” jelszavával indokoltak. Ebben az évben nagyon nagy mértékben (az előző évnek tizedrészére) visszaszorították a nyereséges alkalmi kiadványokat, s példányszám-korlátozást rendeltek el — az egyébként igen keresett — Esti Hírlap, Hétfői Hírek és a mind népszerűbb megyei napilapok körében. Egyidejűleg felére csökkentették a remittenda engedélyezett arányát, ami — egy krónikusan rossz hatásfokú terjesztési rendszerben — a kielégítetlen kereslet növelését inkább szolgálhatta, mint a tényleges takarékoságot. Végül megemlítendő, mert keresletcsökkentő hatású, hogy mindezekkel egyidejűleg tartalmilag és mennyiségileg is korlátozta a sajtóigazgatás a megjelentethető hirdetéseket.

c) Egy rövid intermezzo: 1976—1978

E hároméves közjátékot a sajtótermékek fogyasztása felől egy gyors megélnkülés jellemzi. Az értékesített példányszámok átlagosan 5,3 százalékkal nőttek évente, ami csaknem kétszer akkora ütem volt, mint 1968—1975 között. Ugyanakkor az átlagárrak mindaddig példátlan ütemben emelkedtek (évi átlagban 5,8 százalékkal), ráadásul

központi, átfogó áremelési döntés nélkül. (Megjegyzendő, hogy a sajtófogyasztás üteme jóval gyorsabban és egyenletesebben nőtt e három évben, mint a lakosság⁹ munkából származó jövedelme, mint pedig reáljövödelme.)

E nagyon sajátosnak látszó jelenséget egyértelműen azzal magyarázhatjuk, hogy ekkor lehetségessé vált bizonyos — hosszú ideje jórészt kielégítetlen — szükségletek kielégítése. Ennek oka a nyomdaiparban végrehajtott korszerűsítés, amely mind a laptermelés mennyiségében, mind minőségében jelentős változásokat idézett elő. Itt az ún. „ofszetesítési” programról van szó, amely elsősorban a többszínnyomásos hetilapok és egyéb periodikák körében éreztette hatását. (1976-ban adták át a Zrínyi nyomda csepei üzemét, 1977 második felétől dolgozott az Athenaeum nyomda új nyomórészlege.)

A nyomdaipari fejlesztés nyomán számos lap terjedelme megnőtt, a színes nyomás amúgy is drágább volt, így 1976-ban három, 1977-ben negyven, 1978-ban harmincegy kiadvány ára emelkedett, köztük olyan nagy példányszámú lapoké, mint az Új Tükör, a Film, Színház, Muzsika, az Élet és Tudomány, az Ifjúsági Magazin. Ennek ellenére, a hetilapok és folyóiratok összes értékesített példányszáma a sajtótermékek átlagát meghaladó ütemben (1976: + 6,8 %, 1977: + 9,4 %, 1978: + 7,4 %) nőtt.

A fogyasztás növekedéséhez az is hozzájárult bizonyos mértékig, hogy 1976 folyamán véget ért a „papírtakarékosság” címén¹⁰ elrendelt példányszám-stop a korábban említett népszerű lapok körében. Másrészt viszont még tartott, egészen 1978 végéig, a nyomópapír költségvetési támogatása is.

Mindebből szinte semmi sem maradt meg a következő periódusban.

d) 1979-től 1987-ig

E periódust a sajtótermékek fogyasztása szempontjából *három megvalósított központi áremeléssel* lehet elsősorban, bár távolról sem kizárólag jellemezni.

1979. február 1-jétől a szórakoztató és hobbilapok ára ötven százalékkal, minden más sajtóterméké negyven százalékkal emelkedett. (Ennek nyomán megszűnt a nyomó-

papír árának költségvetési támogatása, valamint a megelőző években üzembe állított nyomdaipari egységek termelésének és a postai lapterjesztésnek a dotációja.)

1981. január 1-jétől a hobby- és szabadidő-lapok ára harminc százalékkal, a politikai napilapoké pedig tizenhét százalékkal, a tudományos és szaklapoké (!) huszonöt százalékkal, az egyéb hetilapoké, folyóiratoké húsz százalékkal lett nagyobb.

1985 januárjában aztán ismét teljeskörű „árrendezést” hajtottak végre, központi utasításra, s ennek nyomán az értékesített átlagpéldányok ára bő huszonnégy százalékkal haladta meg az 1984. évi szintet.

Mindezekon túl még „egyedi” alkalmak is bőségesen kínálkoztak a terjedelem növelését, a színes technikára való áttérést követően, hogy drágulhassanak a sajtótermékek. 1979-ben tizenegy lap lett ekképpen „egyedileg” drágább, 1980-ban pedig további harminchét. Ezek az individuális esetek akár 30—45 százalékos további (mármint a központi „rendelkezésem” túli) árnövelést is jelentettek, ahogyan például 1980-ban az „RTV Újság”-gal (29 százalék) és az „Interpress Magazin”-nal (45 százalék) történt. Az 1985 eleji áremelések is összefüggtek (bizonyos mértékig) olyan tényezőkkel, mint a napilapok nyomdaipari minőségének tényleges javulása a technikai fejlesztések nyomán.

Egészében véve, 1979 elejétől 1987 végéig az értékesített sajtótermékek átlagára évente átlagosan 7,4 százalékkal emelkedett. Az értékesített mennyiség ugyanezen időszak alatt évente 0,7 százalékkal nőtt, de az emögött meghúzódó ingadozás terjedelme — 5,3 százaléktól + 2,4 százalékgig tart, azaz 7,7 százalékpontnyi. Valójában a sajtótermékek összefogyasztásának dinamikáját e csaknem évtizedes periódusban mégsem e lázgórbere emlékeztető hullámvázis írja le legjobban. Sokkal inkább az a tény érdemel figyelmet, hogy 1978 befejeztével véget ért a sajtófogyasztásnak egy hosszú, tulajdonképpen már 1957 előtt megkezdődött, dinamikus fejlődéssel jellemezhető korszaka. Azóta egy hektikus — mondjuk így — stop-go periódus alakult ki, amelynek során a fékezés rendre a sajtóigazgatás, a gyorsítás törekvése pedig a lapkiadók, lapgazdák oldalán észlelhető. Az utóbbiak aktivitása a szóbanfor-

gó kilenc év során igen jelentősen bővítette az új lapok számát és tartalmi kínálatát, mindenekelőtt a hetinél ritkább periodicitású kiadványok körében. A havi, kéthavi, negyedéves megjelenésű magazinok mind több és több olyan olvasói csoport — például személyszámítógép-használók, videotulajdonosok, menedzserek, titkárnők, „testépítők” — igényeit próbálják felkelteni és kielégíteni, amelyek a központi sajtóigazgatás számára egyszerűen nem is léteztek. Ebben az időszakban alakult ki az a — hasonló nagyságú sajtópiacokon alighanem példa nélküli — helyzet, hogy három gazdaságpolitikai hetilap is életképesnek bizonyult. Megjelent és igen sikeres lett egy napilappá vált hirdetési újság is. A mérleg másik oldalán az országos napilapok fogyasztásának stagnálása, visszaesése, számos nagy múltú heti és havilap gyakorlati csődje, mesterséges életben tartása jelenik meg.

Kétségtelen, hogy a szóbanforgó kilencéves időszakban a kínálat oldalán meglehetősen sok mozzanat hatott a kereslet és fogyasztás visszaesésének csökkentése, lassítása irányában. (Míg 1974-ben még csak 736, 1980-ban már 1575, 1984-ben pedig 1650 havi, negyedéves és ennél ritkább periodicitású lap jelent meg,¹¹ s számuk az elmúlt három év során is növekedett.)

A mennyiségi és tartalmi kínálat bővülése bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy a sajtótermékek fogyasztása az időszak átlagában legalább stagnált, jóllehet a lapok árszintje gyorsabban nőtt, mint a lakosság fogyasztói árindexe. (1979—1986-ban a sajtótermékek ára évi átlagban 11,4 százalékos ütemmel nőtt, míg a fogyasztói árindex „csak” 7,2 százalékkal.)

E ponton már végképp lehetetlen, hogy a vizsgált jelenségeket kizárólag a sajtószektoron belüli folyamatokkal kapcsoljuk össze. Míg az 1957—1978 közötti időszakra vonatkozóan jogosult a lapfogyasztás ár- és jövedelemrugalmasságára koncentrálni, amit a következő pontban mutatok be, az 1979-cel megindult periódusban — a gazdasági viszonyok, s ezen belül az életszínvonal-politika közismert fordulata miatt — már átfogó reáljövedelmi hatásokat kell számbavenni. Röviden: a sajtótermékek fogyasztása még olyan időszakban is megmaradt (átlagában)

egy korábban elért szinten, amely időszakban a primer szükségleteket kielégítő javak drasztikusan drágultak, a reáljövedelmi szint, az életszínvonal csökkent. A lapfogyasztás összességében megfigyelhető stagnálás mögött társadalmi rétegenként számottevő különbségek mutathatók ki (1. képsőbb). Egészében véve a fogyasztói magatartás igencsak figyelemre méltó jelenségével állunk szemben.

Jövedelmek és árak

Az előzőekben a sajtótermékek fogyasztásának alakulását három tényező — a mennyiségi és minőségi kínálat, a jövedelmek és a lapok árszintje — összefüggésében vázoltam fel, logikai alapon. A jövedelmek és a lapárak változásának hatását a fogyasztásra keresletrugalmassági számítások alapján lehet pontosabban kimutatni.

A Központi Statisztikai Hivatalban az 1970-es évek elején — számos más árucikk, cikkcsoport egyikéként — megvizsgálták a sajtótermékek jövedelemrugalmasságát az 1969. évi háztartás-statisztikai felvételek adatai alapján.¹²

A háztartásfő munkajellegcsoportja szerint úgy tapasztalták, hogy a jövedelem egy százalékos növekedése a munkásháztartásokban idézte elő a legnagyobb (1,05 százalékos) növekedést az újságok, folyóiratok vásárlásában. A szellemi, a paraszti és a kettős jövedelmű háztartásokban a jövedelemrugalmassági együttható értéke 0,83—0,86 volt.

Igen jelentős és figyelemre méltó különbségeket találtak a jövedelem egységnyi növekedése és a sajtófogyasztás növekedése kö-

zött a munkás- és szellemi háztartások özszevont csoportjában a lakóhely és az egy főre jutó jövedelem függvényében (1. a 3. táblában).

Egyrészt, a jövedelem egységnyi növekedése sokkal nagyobb arányú fogyasztásnövekedést idézett elő az alacsonyabb, mint a magasabb jövedelmű háztartásokban. (Ezt úgy értelmezhetjük, hogy az alacsony keresetűek a jövedelem növekedése nyomán mintegy felzárkóztak valamelyest a sajtótermékek fogyasztásában a nagyobb sajtófogyasztású magas keresetűekhez.) Másrészt a vidéki városi és a községi háztartások — ugyanazon az egy főre jutó jövedelmi szinten — nagyobb mértékben növelték lapvásárlásaikat jövedelmük emelkedése nyomán, mint a fővárosi háztartások. (E tendencia különösen fontos a megyei napilapok fogyasztásának — később bemutatandó — alakulása szempontjából.)

Egészében véve, a sajtótermékek az alacsony jövedelműek körében nagy, a közepes jövedelműeknél mérsékelt, a viszonylag magas jövedelműeknél pedig aránylag alacsony jövedelemrugalmasságú cikkek voltak az 1960-asévek legvégén.

Egy 1981 elején végzett vizsgálatom során számításokat végeztem a sajtótermékek keresletének jövedelmi és árrugalmasságára vonatkozóan.¹³ Megfelelő jövedelmi adatok csak 1960-tól kezdődően álltak rendelkezésre, a fogyasztás értékei (következésképp az értékesített lappéldányok átlagárának idősora) pedig csak a teljes fogyasztásra vonatkozóan voltak hozzáférhetőek. (Laptípusonként például, sajnos nem.) Társadalmi rétegek szerint differenciált számításokat ugyanilyen okokból nem lehetett végezni.

3. tábla

Az újságok, folyóiratok keresletének jövedelemrugalmassága a munkás- és szellemi háztartásokban, lakóhely és egy főre jutó jövedelem szerint (1969)						
	600	1000	1400	1800	2400	átlagban
	Ft fajlagos jövedelem esetén					
Budapest	3,14	1,21	0,86	0,71	0,59	0,77
vidéki város	1,20	1,07	1,01	0,96	0,90	1,01
község	1,87	1,24	1,00	0,82	0,57	1,09

4. tábla

A sajtótermékek keresletének jövedelmi és ár rugalmassági együtthatói		1960—1975	1960—1980
		időszak	
lineáris függvény il- lesztése esetén	jövedelemrugalmasság	0,590	0,616
	ár rugalmasság	-0,060	-0,023
kettős logaritmusos hatványfüggvény il- lesztése esetén	jövedelemrugalmasság	0,763	0,614
	ár rugalmasság	-0,268	-0,041

A lineáris, illetve kettős logaritmusos függvényillesztéssel végzett számítások egyrészt az 1960—1975 közötti, másrészt az 1960—1980-as időszakokra vonatkozóan készültek el, s az alábbi eredményekre vezettek. (l. 4. tábla)

A kétféle eljárás számszerű eredményeinek különböző volta természetes, ugyanakkor a levonható következtetések mégis igen hasonlóak.

Mindkét eljárás, mindkét időszakra vonatkozóan azt mutatja, hogy az újságok, folyóiratok *jövedelmi rugalmassága* mérsékeltebb volt, ám jóval nagyobb, mint az *ár rugalmasság*. Ez utóbbi egészében véve kicsinek látszik.

Az újságok, folyóiratok keresletét tehát az 1978-ig terjedő időszakban a jövedelmek emelkedése megnövelte, s a fogyasztók tolerálták az áremeléseket. (A kereslet rugalmatlan volt az árakra.)

Az 1979-es drasztikus áremelés nyomán úgy látszik, mintha a fogyasztók tartósan korlátozták volna sajtókeresletüket, vagyis a kereslet ár rugalmatlansága mintha nem állna helyt. Nem szabad azonban elfeledkezni az 1979 júliusában végbement általános és nagymérvű áremelésekről. A sajtókereslet visszaesése ekkor valószínűleg az *életszívnál* csökkenésének, s nem pusztán a lapárak növekedésének volt a következménye. Az 1981-es áremelés viszonylag csekély hatása (vö. 1. tábla) is a sajtókereslet ár rugalmatlanságát látszik igazolni. S az 1985—1987-es időszak is inkább erősíti, mint cáfolja az ár rugalmatlanság tételét. Az 1987. évi összefogyasztás — ha csak minimálisan is —, de már meghaladta az 1978-as szintet.

Ez utóbbi tény — az ár rugalmatlanságon túl — arra mutat, hogy az olvasók egészében véve módosítottak összefogyasztásukon, s a mind drágább lapokat más szükségleteik kielégítésének rovására vásárolták meg. (Hiszen időközben csökkent a teljes vásárlóerő.)

A lapkereslet eme általános ár rugalmatlansága, illetve a fogyasztás általánosabb átrendezése azonban laptípusonként, konkrét laponként igencsak eltérő módon mutatkozott meg.

A napilapok helyzete

A napilapokat és a hosszabb periodicitású lapokat tekinthetjük olyan árucikkeknek, amelyek kereslete a folytonosság — megszakíthatóság dimenziója mentén különbözik egymástól. Mint az 5. táblában látható, az 1970-es évek közepe óta eltelt időben csak viszonylag kisebb, és inkább csak átmeneti eltolódások történtek a napilapok és egyéb lapok mennyiségi keresletében, előbb a nagyobb periodicitású lapok felé, majd vissza a napilapok irányába. 1987-ben a heti-, havi-, negyedéves stb. lapok ugyanúgy 32 százalékos hányadot képviseltek az összes eladott lappéldányból, mint 1975-ben. E változatlanosság a korábbiak (különösen a kereslet ár rugalmatlanságáról mondottak) alapján nem is meglepő.

Annál inkább szembetűnő a napilapokon belüli fokozatos keresleti szerkezetváltozás az országos napilapoktól a megyei napilapok irányába. Gyorsan meg kell azonban jegyezni, hogy a megyei napilapok relatív súlyának növekedése jóval korábban, már

5. tábla

Az évente értékesített példányszámok megoszlása lapcsoportok szerint (százalékban)				
	országos napilapok	megyei napilapok	hetilapok, folyóiratok	összesen
1975	42	26	32	100
1976	41	26	33	100
1977	40	26	34	100
1978	39	26	35	100
1979	38	27	35	100
1980	38	28	34	100
1981	37	29	34	100
1982	37	29	34	100
1983	37	30	33	100
1984	36	30	34	100
1985	36	31	33	100
1986	36	32	32	100
1987	36	32	32	100

6. tábla

Az országos politikai napilapok és az Esti Hírlap keresletének változása		
	az 1987-ben értékesített összpéldányszám (millió db)	az 1987. évi példányszám az 1978. évi százalékában
Népszabadság	203,5	90,3
Népszava	84,0	94,0
Magyar Nemzet	28,6	75,7
Magyar Hírlap	20,6	127,1
Esti Hírlap	52,0	65,6

az 1960-as években kezdődött. 1967-ben száz értékesített napilappéldányból még csak harminc jutott a megyei lapokra, 1978-ban már negyven, 1987-ben pedig negyvennyolc. Csakhogy 1967 és 1978 között azért növekedett a megyei lapok relatív súlya, mert gyorsabban fejlődtek, mint (a példányszámukat szintén növelő) országos lapok, 1979-től kezdve azonban más lett a helyzet.

1979-től kezdve viszont az országos napilapok értékesítése lassan csökkenő tendenciát mutat, míg a megyei napilapoké lassan növekvőt. (Az országos napilapok összes értékesített példányszáma 1987-ben az 1978. éviének csak 90,3 százalékát tette ki, míg a megyei

lapok esetében az index értéke 124,2 százalék.)

Az országos napilapok értékesítési részarányának csökkenése valószínűleg a tartalom iránti kereslet mérséklődésének tudható be mindenekelőtt.

A Népszabadság, a Népszava, a Magyar Nemzet és az Esti Hírlap iránti kereslet az 1979. évi áremelés óta — kisebb hullámzásokon át — folyamatosan csökkenő irányzatú. A Magyar Hírlap kereslete 1979-től 1983-ig számottevően csökkent, majd azóta igen gyors ütemben megnövekedett. (A példányszám indexei: 1983/1978 = 89,9 %; 1987/1983 = 141,4 %.)

Szembetűnően nagy a kereslet csökkenése a példányonkénti árusításra támaszkodó Esti Hírlap, illetve az értelmiségiek újságjaként számon tartott Magyar Nemzet esetében. (Az értelmiség sajtókeresletéről a későbbiekben még lesz szó.)

Politikai és gazdaságpolitikai hetilapok

A több évtizedes múltú Magyar Ifjúság 1987-ben kereken 8 millió példányban talált vásárlóra, ami azt jelenti, hogy kereslete az 1978-as szinthez mérten 57 százalékra esett vissza. A csaknem negyedszázada megjelenő Magyarország 1987-ben 8,7 millió példányban kelt el, ami az 1978-as értékesítésnek nem egészen 78 százalékát tette ki. Mindkét lap 1979 óta hanyatlik, szinte megállás nélkül.

Ezzel szemben a falvakban terjesztett Szabad Föld iránt úgy nőtt az elmúlt évtizedben a kereslet, mintha — némi túlzással — sajtóáremelések nem is lettek volna. 1978-ban 20,7 millió, 1987-ben pedig 28,9 millió példányt értékesítettek belőle, ami kereken negyvenszázalékos növekedésnek felel meg.

Még ennél is gyorsabban nőtt a három gazdaságpolitikai hetilap iránti kereslet, legalábbis az utóbbi öt évben.

Az idén már a tizedik évfolyamában járó Heti Világgazdaságnak 1981-ben kereken kétmillió példányát vették meg, 1983-ban e szám már 3,9 millió volt, 1987-be pedig 7,1 millió. (1983-hoz viszonyítva tavalyig a növekedés 84 százalékos volt.)

Az 1982-ben piacra hozott Ötlet értékesített példányszáma az 1983-as 0,7 millióról 1987-ben 1,1 millióra, azaz kereken 60 százalékkal nőtt.

A legnagyobb múltú — és leginkább szakmai jellegű — Figyelő helyzete a szóbanforgó tíz év első felében határozottan romlott. (Az 1983. évi értékesített példányszámok az 1978-as adat 84 százalékának feleltek meg.) 1984-ben megfordult a trend, és számottevő növekedés következett be (1987/1983 = 127 %).

E változásokat több, különböző tényező okozhatta, amelyek közül nyilvánvaló a szerkesztési koncepció, s így a lap tartalmának szerepe a kereslet dinamikájában. (Ele-

gendő itt összevetni az évtizedek óta szinte teljesen változatlan hangnemű, arculatú Magyarország, és a dinamikus, friss, kritikus hangvételű Heti Világgazdaság, illetve Ötlet helyzetét.)

Képes hetilapok

E csoportba nyolc lapot soroltam, bizonyos önkényességgel, hiszen közülük kettő (Füles, Ludas Matyi) nem igazi képes hetilap (hanem rejtvényűjság, illetve élclap). Más szempontból nézve a politikai jellegű laptól az ismeretterjesztőig és a kulturális hetilapig terjed a sor. Közös viszont bennük, hogy valamennyi a nyomdaipari korszerűsítés „áldozata”: nőtt a terjedelmük vagy többszínnyomásosak lettek, ennek következtében egyedileg is drágultak, s a központi áremelésekből sem maradtak ki. A fogyasztók a drágulást nem voltak hajlandók tolerálni, mert e lapok többségénél nem történt tartalmi, szerkesztési koncepcióváltás. Hozzájárult ehhez az is, hogy e lapok nagyobbik része (nyolcból öt) túlnyomórészt árusítás (és nem előfizetés) révén jutott, jut el az olvasókhoz. Egyes esetekben (például a Füles-nél) a hasonló jellegű sajtótermékek megnövekedett konkurenciája is csökkentette a vásárlók körét, más esetekben (például Nők Lapja) a nagy példányszám lett a „papírtakarékosságra” oly hajlamos sajtóigazgatás szemében ok a korlátozásra.

A 7. táblában közölt adatokból világos, hogy még a kétségtelenül mindmáig tömeglap Nők Lapja is érzékeny veszteségeket szenvedett az elmúlt években, a Füles és a Képes Újság még inkább. A többi öt hetilap pedig tulajdonképpen régóta „halott”.

A képes hetilapok iránt kétségkívül van bizonyos kereslet, amit bizonyos mértékig illusztrál az 1986-ban indított „képes családi hetilap”, a Képes 7 is. (1987. évi értékesített példányszáma — az elég borsos ár ellenére — elérte az ötmilliót.) E laptípusoknak azonban — más országok tapasztalatai szerint — nem csupán a nyomtatott sajtó szférájában vannak konkurencsei, hanem versenytársa a televízió is, különösen a színes tévé.

A Nők Lapja helyzetét e csoportban bizonyára az (is) teszi ennyire kiemelkedővé,

7. tábla

A képes hetilapok keresletének csökkenése		
	az 1987-ben értékesített összpéldányszám (millió db)	az 1987. évi példányszám az 1978. évi százalékában
Nők Lapja	42,9	86,7
Füles	25,1	78,6
Képes Újság	23,2	77,4
Ország-Világ	7,2	55,0
Ludas Matyi	13,6	53,2
Élet és Tudomány	3,1	42,7
Új Tükör	3,0	41,7
Film, Színház, Muzsika	2,0	36,4

hogy világos a célközönség mibenléte, a piaci szegmens meghatározása. Ennek fontosságát sejtetik a népszerű napilapokról bemutatható adatok is.

Néhány népszerű havilap

A Magyar Vöröskereszt újságja, a Családi Lap egészségügyi felvilágosítást, tanácsadást kínál expanzív lap volt az áremelések ellenére is. Az utóbbi két évben enyhén csökkent a kereslet iránta, de az 1987. évi értékesített példányszámok mennyisége így is 29 százalékkal haladta meg az 1978. évit. (Az 1987-es példányszám 9,9 milliót ért el.)

A Világ Ifjúsága minden bizonnyal szerkesztési koncepciójának és eszközeinek, s talán olcsó árának is köszönhetően ért el az 1978. évi 1,6 millió példányhoz képest kerek nyolcvanszázalékos növekedést 1987 végéig. (Összes értékesített példányszám: hárommillió.)

Az Ifjúsági Magazin utóbbi tíz éve két szakaszra tagolható. 1978-tól 1983-ig szinte zökkenők nélkül nőtt a példányszám, kerek negyven százalékkal, azóta viszont folyamatos a visszaesés. (Az 1987. évi példányszám — 2,7 millió — az 1983-asnak 76 százaléka, bár még így is meghaladta az 1978-as szintet, úgy 7 százalékkal.) A növekedésben ismét csak a szerkesztőségi törekvések (időnként merész, meghökkenítő témák, fiatalos hangnem) eredményeit vélhetjük felis-

merni, a rákövetkező csökkenésben pedig a lap „megszelídülésének” hatását.

Az Interpress Magazin keresletét 1979-től kezdve mutatják a postai adatok. A mindvégig viszonylag drága lap 1985-ben érte el eddigi legnagyobb példányszámát (2,2 millió, 1979-hez képest 40 százalékos emelkedés), azóta a példányszám csökkent (1987: 1,7 millió).

Mindezek kontrasztját adja az Ezeremester című lap, amely 1978-as 2,2 millió példányából 1987-re nem egészen 0,8 milliót őrzött meg. Pedig a hobbilapok, a „hogyan csináljam”-lapok a világ más tájain az expanzív csoportban foglalnak helyet.

A fogyasztás rétegkülönbségei

A 8. tábla azt mutatja, hogy mekkora volt az újságok és más időszaki lapok vásárlására fordított kiadások hányada a különböző típusú háztartásokban az 1970-es évek második felében. Látható, hogy 1976—1978-ban mindegyik társadalmi rétegben határozottan és esetenként igen gyorsan nőtt a sajtófogyasztás részaránya. Az 1979 eleji sajtóáremelésre, majd a júliusi általános drágulásra mindegyik háztartástípusban hasonlóképpen reagáltak: *hirtelen megnövelték* a sajtóra fordított kiadásokat, mintegy arra törekedve, *hogy fenntartsák* már kialakított fogyasztási színvonalukat. 1980-ban viszont már minden aktív keresettel rendelkező háztartásban *csökkent* a sajtóra fordított kiad-

8. tábla

Az újságok és más időszaki sajtótermékek vásárlására fordított kiadások hányada a személyes célú kiadásokban a háztartás jellege szerint (ezrelékben)					
	munkás- osztály	termelőszövet- kezeti parasztság	kettős jövedelműek	szellemi foglalkozásúak	inaktívak
1976	4,7	3,4	3,3	6,6	6,2
1977	5,1	3,9	4,1	7,1	7,0
1978	5,2	4,2	4,0	7,3	6,8
1979	6,7	5,4	5,7	8,3	9,1
1980	6,5	5,3	5,0	7,6	9,2

Forrás: A KSH Háztartás-statisztika megfelelő kötetének adataiból számítva.

9. tábla

A háztartások által évente vásárolt átlagos lappéldányszám alakulása ^{1,2} (darab)					
	munkás- osztály	termelőszövet- kezeti parasztság	kettős jövedelműek	szellemi foglalkozásúak	inaktívak
1976	203	145	173	346	116
1977	221	167	210	359	135
1978	232	175	215	375	139
1979	233	188	227	339	150
1980	235	187	213	323	160
1981	233	188	205	329	157
1982	243	197	211	337	152
1983	225	189	213	351	160

sok hányada, bár a részarány így is jócskán meghaladta az 1978-as évben kialakultat. Az 1980-as folyamatok fokozatos alkalmazkodást, fogyasztási átrendeződést jeleznek, s nyilvánvalóan nem pusztán a sajtóárakra való reagálásról volt szó. (Már csak azért sem, mert míg 1979-ben 39 százalékkal drágultak az értékesített átlagos lappéldányok, 1980-ban „csak” további 4,6 százalékkal kerültek többre.) A fogyasztók csökkentették a sajtótermékek iránti keresletüket, de nem egyidejűen és nem egyformán. Ezt mutatják a 10. tábla adatai is.

Az 1976—78-ban láthatóan élénk sajtófogyasztási növekedés először az *értelmiségiek* körében tört meg, akik már 1979-ben drasztikusan csökkentették lapvásárlásaikat —

az 1976-os szint alá —, olyannyira, hogy az 1978-as mennyiséget a következő években sem közelítették meg. A *munkásháztartások*ban az 1979-es áremelkedések a sajtótermékek fogyasztásának stagnálásához vezettek, amit aztán az 1981-es lapdrágulás még megnyújtott egy évvel. A *paraszti háztartások* még 1979-ben is növelték fogyasztásukat, majd rövidebb stagnálás után némileg tovább növelték. (E tapasztalatok jó összhangban vannak mind a megyei napilapok, mind pedig a Szabad Föld kapcsán bemutatott tendenciákkal.) A *kettős jövedelmű háztartások* is 1980-ban reagáltak az árváltozásokra, s a fogyasztás korlátozása a következő években stagnáló szintet alakított ki. Legkésőbb — talán meglepő — az *inaktív háztartások* korlátozták fogyasztásukat. Itt

10. tábla

Városi és községi aktív, illetve inaktív háztartások által évente vásárolt átlagos lappeldányszám, az egy főre jutó évi személyes jövedelem kategóriái szerint, 1985-ben (darab)				
	aktív		inaktív	
	városi	községi	városi	községi
	háztartások			
legfeljebb 21 600 Ft	120	114	116	87
21 601—31 200 Ft	194	181	100	86
31 201—40 800 Ft	240	202	155	102
40 801—50 400 Ft	251	227	192	131
50 401—60 000 Ft	293	256	217	150
60 001—69 600 Ft	291	233	237	173
69 601 és több Ft	352	238	271	153

Megjegyzés: A számítás módja ugyanaz, mint a 9. tábla adatainak esetében.

azonban nem lehet elfelejteni, hogy e háztartások fogyasztási szintje a legalacsonyabb.

Egészében véve a fogyasztói reagálások nem változtatták meg a sajtókeresletben korábban kialakult rétegekülönbségek rendjét.

1976-ban és 1983-ban is ugyanaz volt a fogyasztás mennyisége szerinti rangsor: szellemiek — munkások — kettős jövedelműek — parasztok — inaktívok. Csökkentek viszont a rétegek közötti fogyasztási különbségek, mennyiségi értelemben. A szellemiek fogyasztása 1976-ban kereken háromszor akkora volt, mint az inaktívoké, 1983-ban viszont már csak valamivel több mint kétszeres különbség mutatkozott. A szellemi és munkásháztartások fogyasztása között is csökkent a különbség. (1976-ban a szellemiek 1,7-szer, 1983-ban 1,6-szor annyi lappeldányt vásároltak mint a munkások.)

A társadalmi rétegek között mutatkozó különbségeknél jóval nagyobbak a jövedelmi rétegek fogyasztási differenciái, amit a legfrissebb (1985-ös) háztartásstatistika alapján a 10. tábla mutat be.

A legkisebb és a legnagyobb fajlagos személyes jövedelmű csoportokat összehasonlítva, a következő arányok adódnak:

aktív háztartások, városokban 2,93-szoros
 aktív háztartások, községekben 2,09-szeres
 inaktív háztartások, városokban 2,34-szeres
 inaktív háztartások, községekben 1,76-szoros.

Ugyanazon jövedelmi csoportokon belül viszont — most csak a két szélsőt mutatva be — kisebbek az arányok:

	Legfeljebb 21 600 Ft	69 601 Ft és több
az aktív városi háztartások fogyasztása az inaktív községiekhez képest	1,38	2,30

A városi háztartásokban tehát nagyobb a jövedelmi különbségek hatása a sajtófogyasztásban tapasztalható eltérésekre, mint

a községi háztartásokban, ami minden bizonnyal összefügg a kínálat (terjesztés!) jelentős differenciáival is.

Jegyzetek

1. A sajtótermékek körében — statisztikai okokból — szerepelnek bizonyos alkalmi, egyedi kiadványok is, ám ezek súlya az értékesítésben és áralakulásban elhanyagolható.
2. Az életszínvonal alakulásával kapcsolatos adatok, értékelések forrása: Hoch R.—Kovács I.—Ördög M.: Fogyasztás és jövedelem. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982. (Vö.: 122—125. old.)
3. L.: Kovács I.—Bokor J. (szerk.): Tömegkommunikációs Adattár. I. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1975.
4. A papírhelyzetre, nyomdai kapacitásokra, sajtópolitikai döntésekre vonatkozó információk forrása — a továbbiakban külön hivatkozás nélkül is —: Jakab Z.: Sajtótermékek ára és kereslete (1979—1981). Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1981. (kézirat).
5. A Magyar Posta lapterjesztési árbevétele. Az értékesített példányok átlagára számított adat, az árbevétel és az értékesített mennyiség hányadosa.
6. A Hírlapkiadó Vállalat, a Lapkiadó Vállalat, a Népszava Lapkiadó Vállalat és az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat.
7. 1958 és 1967 között a négy nagy lapkiadó együttes bevételeiben a hirdetési bevételek hányada — különösebb irányzat nélkül — 7,6 és 10% között ingadozott. Vö.: Tömegkommunikációs Adattár I. — A bekezdés többi adata is ugyaninnen származik.
8. Vö.: Hoch—Kovács—Ördög: i. m. 125—127. és 169—170. old.
9. Vö.: Hoch—Kovács—Ördög: i. m. 116. old.
10. A Papíripari Vállalat kereskedelmi igazgatójától 1976-ban kapott szóbeli információ szerint a „takarékoság” miatt komoly raktározási és állagmegóvási gondok voltak a szovjet importból érkező, változatlan mennyiségű újságnymó papírral.
11. A növekedés akkor is tény, ha a sajtóengedélyezés a statisztikai nyilvántartást változtatta is időközben.
12. L.: Fogyasztási cikkek és szolgáltatások jövedelemrugalmassága. Statisztikai Időszaki Közlemények 246. kötet. KSH, 1972.
13. A számításokat Ördög Miklós végezte az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében.
14. A táblázat adatait a következőképp számítottam. A háztartás-statisztikák 1983-ig közzétették az egy főre jutó sajtókiadásokat (Ft-ban) és a háztartások átlagos létszámát. Ebből kiszámítható a háztartások évi összes sajtókiadása, amit az értékesített lappéldányok átlagárával osztottam. A számított adatok, természetesen, csak becslésként értelmezhetőek.

 The first part of this analysis describes the selling and price trend of Hungarian newspapers, the income and price dependency of selling. The second part shows the trends of consumption in a few particular cases for the period after 1976. The third part considers the change of consumption in certain social groups.

Erdősi Sándor

Átléptük a Rubicont?

Vázlat a kísérleti kereskedelmi tévéműsor közönségéről

Amikor ez a cikk íródott, már rég megjelentek az MTV-Pluszsal foglalkozó első értékelések. Elhangzott a tájékoztatás (és az utólagos magyarázat) az MTV elnökének a parlament kulturális bizottságában tett kijelentéséről, amely szerint a jövő év elejétől a jelenlegi második műsor helyén, naponta 17 és 23 óra között kereskedelmi műsort fognak sugározni. És lezajlott a XVII. Veszprémi Tévétalálkozó szakmai vitája, ahol a résztvevők — és elsősorban is a drámai műsorterület alkotói — kétségekkel és szorongással fogadták azt a törekvést, hogy a nemzeti televíziózás fejlesztése valóban ennek a koncepciónak a jegyében valósuljon meg. Nem voltak ismeretesek viszont még azok az elhatározó jelentőségű döntések, amelyek a párhuzamos intendatúra vagy a kereskedelmi műsorszórás bevezetése kérdésében legalábbis kétségtávon véglegesen eldöntenek, hogy a fejlesztés milyen irányt kövessen. Lehetséges tehát, hogy az olvasó abban a kedvező helyzetben lesz, hogy az alábbiakra már e döntések fényében tekinthet, ha addigra valóban meghozzák azokat.

Pluszok és mínuszok

Bár vannak olyanok, akik szerint az ilyesmi csupán naiv próbálkozás, ez az írás mégis a közönség szemszögéből igyekszik hozzájárulni az első magyar kísérleti kereskedelmi műsor szerepének megítéléséhez. Az MTV-Pluszt mint vállalkozást ismertnek tételezem fel, s ezért külön nem ismertetem.¹ Mielőtt a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban végzett közönségkutatás(ok) idevágó tapasztalatairól szólnék, álljon itt néhány, talán szubjektív megjegyzés. Nehéz ugyanis megítélni, hogy a Plusz kétségtelen közönségsikeréhez milyen mértékben járult hozzá a vállalkozás egyszerűsége és újszerűsége, valamint a Hétvégében népszerűvé vált műsorforma átörökítése.

Dobbantás és dübörgés. Egyik vidéki nagyüzemünk párttitkára jegyezte meg az

MTV-Pluszról beszélgetvén: „Ezt most valóban jól összeszedték, de más ám az, egyszer nagyot dobbantani, és megint más, ha állandóan dübörögni kell.” Fogadjuk el tehát külön bizonyítás nélkül azt a tételt, hogy jó műsorral mindig lehet (valamekkora) közönséget toborozni, de tegyük fel az obligát kérdést is, hogy ti. hosszú távon mennyire reális egy ilyen vonzerejű műsorállomány előteremtése.

Vásárfia. T. W. Adorno volt az első egyike, akik szerint a nézők attitűdjeit bizonyos műsortípusok iránt már a konkrét tartalom megismerése előtt is létező képletek befolyásolják, és ezek gyakran erősebbnek bizonyulnak a megismert tartalomnál is.² Azóta azt is tudjuk, hogy ezek a sémák folyamatos karbantartást igényelnek, különösen olyankor, ha egy hangsúlyozottan új vállalkozás valami „pluszt” ígér. A tét ugyanis az, hogy

a régi sémák kellő biztonságot nyújtanak-e az eligazodáshoz. Ezúttal ráadásul a szó szoros értelmében „vásárfiaról” volt szó — a műsorkíséret ugyanis a tavaszi BNV-vel egy időben zajlott —, amiről sosem lehet előre tudni, hogy mekkora meglepetéssel szolgál. A régi sémák megerősítése, módosítása vagy újak kialakítása után az érdeklődés stabilizálódik. Az, hogy mikor és milyen szinten, nagyon sok tényezőtől függ, és csak folyamatos szondázással lehetne megállapítani. Ez a kísérlet — mint látni fogjuk — még felfutóban volt, amikor befejeződött.

Vendégség hétköznap. A plusz „kitalálónak” egyik leleménye a Hétvégében ismertté vált, de már általa is örökölt integratív műsorforma volt, amely legnagyobb sikerét 1986 szilveszterén aratta.³ Lényegét a *virtuális vendégség* jelenti, legyenek a „vendéglátók” akár az erre tudatosan törekvő stúdióbeli házigazdák, akár a (paraszociális interakcióra különösen hajlamos) nézők. Szűkebb tájainkon azonban a vendégség inkább csak ünnepnapokon szokásos, vagy az ilyen hétköznapot maga a vendégség avatja ünnepnappá. Az ünnepies vendégség eszkalálódása egy bizonyos határig magára vonja a figyelmet, és mint ilyen, kétségtelen pluszt jelent a megszokott hétköznapokhoz képest. Előbb-utóbb azonban tartalmában, formájában és funkciójában egyaránt illeszkednie kell a hétköznapok szokásrendjéhez.

Ezen a két héten az emberek tévénezői viselkedéséről kétféle módon: egyrészt a rendszeres közönségkutatás keretében a megszokott biankó műsornaplók módszerével, másrészt egy, a hagyományostól eltérő módszerrel, az ún. időjelöléses naplókkal is gyűjtöttünk adatokat.⁴ Az időjelöléses naplót országos mintán most alkalmaztuk először. Ebben az értelemben tehát a kísérleti kereskedelmi műsor közönségének mérése is részben kísérleti módszerrel történt. Mivel azonban a kétféle módszerrel nyert eredmények a vártnál jobban eltérnek egymástól,⁵ az olvasó számára minden alkalommal jelezni fogjuk, hogy megállapításaink melyik becslésre támaszkodnak.

A biankó naplók mellé egy külön kérdést is csatoltunk: „Kérjük, azt is írja be a

naplóba, ha nézte a Magyar Televízió kísérleti kereskedelmi műsorát, az *MTV-PLUSZ-t*, és ha ideje engedi, külön is írja le a véleményét erről a műsorról. (Esetleg ennek a lapnak a túloldalára.) Köszönjük.” Erre a kérdésre természetesen viszonylag kevesen válaszoltak, és főleg olyanok, akiknek tetszett az új műsor. A dicsérő véleményekben zömmel azok a mozzanatok fordultak elő, amelyek az MTV-Plusz tudatosan felépített imágójának előzetesen és közben is sugallt alkotóelemei voltak. A fenti kérdésre elmarasztaló véleményt magáról a műsorról senki sem írt. A leggyakoribb észrevétel az volt, hogy a műsoridő alkalmatlan volt a számukra. Nézzünk meg ízelítőül néhány választ annak tudatában, hogy ezek természetesen nem reprezentálják „a” nézők véleményét:

Mi nyugdíjasok vagyunk, és a férjemmel együtt jól szórakoztunk. A férjem mindég szólt, hogy gyere gyorsan, most érdekes. Én ilyenkor abbahagytam a házi munkát, és be mentem.

A feleségem, aki gyesen van itthon, annyira jónak találta a műsort, hogy egész nap a tévé előtt ült a két és fél éves kislányommal együtt.

Az MTV-Plusz műsorait nem nagyon tudtam nézni, mivel hogy dolgozom. De mikor délben hazamentem ebédelni, a gyerekeim mindig a tévé előtt ültek, és mindig azt mondták, hogy jó film van.

Nagyon sajnáljuk, hogy a jó filmeket délelőtt vetítették. Kinek szólt ez a kísérleti adás? Nyugdíjasoknak?

Sajnos a szénakaszálás és más munkám miatt nem tudtam elég időt szakítani a tévézésre.

A kísérlet ígéretes. Én örömmel fogadtam. Az MTV-t a reklámok bizonyára gazdaságilag megsegítik, és ez mindenki hasznára lehet. Egyelőre a „kísérlet” valóban kísérlet.

Jobban meg vagyok vele elégedve, mint az egyes csatornán lévő műsorokkal. Csak ne-hogy politika legyen belőle.

Az MTV-Plusz jó kezdeményezés. Majd ki fog alakulni.

Hány nézőhöz jutott el a kísérleti műsor?

Hétköznapokon

Az időjelöléses műsornaplókkal gyűjtött információk szerint az MTV-Plusz az első naptári héten a felnőtt lakosság hetven százalékát, a második héten pedig hatvannyolc százalékát érte el.⁶

Az első délutánon a lakosság közel egynevede kóstolt bele az új műsorba, s az utolsó délelőttön is körülbelül ugyanennyien láttak még belőle búcsúzóul valamennyit. Az első adáshétből fennmaradó három hétköznapon (szerdán, csütörtökön és pénteken egyaránt) a felnőtt lakosság egyharmada volt kíváncsi az MTV-Plusz valamelyik aznapi műsorára. Ez az egyharmados arány az első műsorhét „normál” hétköznapjain figyelmet érdemlően stabilnak mutatkozott, mivel az elért közönség napi aránya mindössze egyegy százalékkal növekedett. Ennek alapján úgy tűnik fel, hogy a bevezető reklámkampány sikeres volt, mert már az első teljes adásnapon sikerült elérni mindazokat, akik kíváncsiak voltak az új vállalkozásra és alkalmuk volt napközben tévét nézni. Egy pusztán öngerjesztő terjedési folyamat esetében — ha a tájékozódás forrása csak a műsossal való véletlen találkozás lett volna, illetve ha csak a róla való személyes értesülések ösztönöztek volna a műsor keresésére — minden bizonnyal valamilyen (gyors vagy lassú) felfutás tanúi lehettünk volna.

A második adáshét egyszerű hétköznapjain (kedden, szerdán és csütörtökön) elért közönség mintegy tíz százalékkal volt magasabb az előző hetinél. Ez a növekedés valószínűleg a hét végén szerzett kedvező tapasztalatoknak tulajdonítható, s egzszermind arra utal, hogy az MTV-Plusz még nem mérítette ki lehetőségeit. Az új program által elért közönség esetleg tovább növekedett volna, ha a kísérleti műsor hosszabb ideig tartott volna. Erről azonban biztosat nem mondhatunk.

Hét végén

Jelentős növekedést hozott a két hét végi adásnap. A napközben (azaz 8.30-tól 18 óráig) elért közönség már szombaton is kö-

zel tíz százalékkal növekedett az előző hétköznapokhoz képest, vasárnap pedig további öt százalékkal többen néztek meg valamit az újnak ígérkező program műsorából (42 és 47 százalék). Ez a hét végi növekmény jelentős részben az ilyenkor tévézésre fordítható nagyobb szabadidőnek tulajdonítható, még akkor is, ha szerepe lehetett benne a figyelemfelhívó kampánynak és a hétközben szerzett pozitív tapasztalatoknak is.

Ismeretes, hogy szombaton, vasárnap és hétfőn az MTV-Plusz is ún. teljes műsort sugárzott, azaz 18 óra után sem adta át helyét a hagyományos második programnak. Ezzel együtt, tehát az esti műsorok nézőit beleszámítva, ezen a három napon 51, 57 és 59 százalék volt az MTV-Plusz által elért közönség aránya. A növekedés itt is szembeötlő, mégsem feltétlenül szükséges tendenciát keresünk benne. Egy ilyen elemzéshez ugyanis ez a „hétvége” túlságosan egyedi volt, részben az olyan korszakos jelentőségű valóságos politikai események miatt, mint a pártértekezlet, részben az olyan „médiaesemények” miatt, mint a hétfői Platini-show.

Valódi választék — szelektív fogyasztás

Szorosan vett televíziós szempontból ennek a hét végének az igazi jelentőségét az a „csökkenés” adja meg, amely egy hét múlva következett be a második csatorna használóinak számában. Közel kétszer annyian vették igénybe az ún. alternatív kínálatot a „pluszos” hét végén, mint amikor a hagyományos második műsor jelentette a magyar alternatívát. Igaz viszont, hogy az a közönség, amelyet ezen a két napon az MTV-Plusz magához vonzott, még így is csak az MTV-1 mint főprogram közönségének hatvanhetven százalékát érte el. A kísérlet tehát — ebben a metszetben — azt látszik bizonyítani, hogy sikerült valódi kínálatot teremteni, de (még ha a cél ez lett volna is) nem „sikerült” elhódítani a főműsor elsőbbségét.

Sikerült viszont a következő napon, azaz hétfőn, amikor az első műsort negyvennégy százalék, a másodikikat pedig (az MTV-Pluszt és a körzeti műsorokat együtt) hatvanegy százalék nézte. Ezt a fordított helyzetet mindenekelőtt az magyarázza, hogy ezen a na-

pon a műsorstruktúrát tekintve is megfordult a két program közötti viszony, mivel az MTV-1 csak délutántól, az MTV-Plusz viszont egész nap sugárzott műsort.

Már az eddigiekből is következik, hogy növekedett azoknak a nézőknek a száma, akik igyekeztek kihasználni a megélénkült kínálatot. A „pluszos” hét vége adatait közelebbről vizsgálva azt találjuk, hogy szombaton 37, vasárnap pedig 34 százalék nézte csak az első műsort, 6 és 8 százalék pedig csak a Pluszt. Ugyanakkor 45—49 százalék ezen a két napon mindkét program kínálatából választott magának néznie, azaz szelektíven televíózott. Egy héttel később 26—27 százalékra állt vissza a két programból „válogató” nézők aránya, (ismét) 56—61 százalék ragaszkodott az egyes műsorhoz, s végül 3 és 2 százalék a kettőshöz. (A többiek nem televíóztak.)

A fentiek azt jelzik, hogy a magyar televízió első és második programjának napjainkban megszokott munkamegosztása mellett, még hét végeken is csak a lakosság alig több mint egynevede keres (illetve talál) magának néznie ugyanazon a napon mindkét program műsorában. Ezt a helyzetet jelentősen sikerült meghaladni az MTV-Plusz kínálatával, mivel ebben az esetben tíz közül naponta négyen-ötven szelektíven televíóztak. S hogy ez milyen nagy mértékben magán a választékon, s nem csupán a nézők konzervatívizmusán múlik, azt jól példázák a „fordított” hétfői adásnap megfelelő adatai. Ezen a napon ugyanúgy huszonhét százalék nézte mindkét programot, akárcsak a Plusz nélküli hét végén, kétszer annyian ragaszkodtak viszont ezúttal az MTV-Pluszhoz, mint az MTV-1-hez (34 és 17 százalék).

Délelőtt vagy délután?

Már egy ilyen viszonylag rövid időszak alatt is változott a közönség viselkedése. Ennek lényege, hogy a nézőszám elsősorban a délutáni műsoridőszakban növekedett. A két adáshét három—három egyszerű hétköznapján a délelőttönként elért közönség átlagosan tizenhét százalékosra, míg a délutánonként elért közönség huszonhétről harminckilenc százalékra növekedett.

Leíró értelemben az MTV-Plusz délelőtti műsorai a pünkösdi hét vége után kevesebb nézőhöz jutottak el, mint annak előtte, a délutáni műsorok pedig csak alig valamivel többhöz. Az ún. teljes heti adatok azonban közvetlenül nem hasonlíthatók össze, mivel az MTV-Plusz az első naptári hétnak az elején, a másodiknak pedig a végén nem sugárzott műsort (hétvégehatás). A napi és a heti adatok közötti ellentmondás másik lehetséges feloldása az lenne, hogy az új műsoroknak már a második héten kialakult egy kezdeti törzsközönsége, vagy szárazabb megfogalmazásban: csökkent a közönség cserélődése (törzsközönség hatás). Az ún. „hétvégehatás” és a „törzsközönség hatás” szétválasztása érdekében le kellett mondanunk a kétféleképpen is torzított heti közönségmutatójáról, és ehelyett viszonyítási alapként a „több napi elért közönség” mutatóját alkalmaztuk.⁷

Ily módon kiderült, hogy nem csökkent, hanem növekedett a két összehasonlítható időszakban elért teljes közönség (43-ról 55 százalékra). Vagyis a látszólagos csökkenés az első héten érvényesülő „hétvégehatásnak” tulajdonítható. Másodikként az derült ki, hogy ennek ellenére érvényesült bizonyos „törzsközönség hatás” is, de ez nem volt olyan erős, hogy komolyan számolni kellene vele, mint a változásokat indukáló tényezővel. Végül az is kiderült, hogy délelőtt inkább az alkalmi, délután viszont inkább a rendszeres nézők tábora növekedett.

Változó közönségösszetétel

Általánosan szólva csak annyit mondhatunk, hogy a kísérleti kereskedelmi műsort a fiatalabbak, az általános és középfokú végzettséggel rendelkezők és a budapestiek közül nézték az átlagosnál nagyobb arányban. A három-három nap alatt elért teljes közönség és az egy válaszadó által a Plusz nézésére fordított napi átlagidő egyaránt erősen különbözött a két adáshét hétköznapjain.⁸

— Az első, inkább „nőies” hét után enyhe férfituólsúly keletkezett a közönségben. A nézési idő a férfiaknál 93, a nőknél 9 százalékkal növekedett a második héten.

— Egy hét alatt sokat „öregedett” az

MTV-Plusz közönsége. A délelőtti időszakban még csökkent is a fiatalok, délután viszont jelentősen növekedett az idősebb nézők aránya. A nézési idő relatív különbsége a fiataloknál 13, a középkorúaknál 38, az idősebbeknél 68 százalék volt a második adáshét (hétköznapjai) javára.

— Szinte az iskolai végzettséggel fordított arányban nőtt a délutáni nézőtábor az első adáshét hétköznapjaihoz képest, míg dél előtt kevesebben, és főleg általános iskolai végzettségűek kaptak rá az MTV-Plusz kínálatára. A fordulat a hét végén következett be. Vasárnapig *arányosan* a felsőfokú végzettségűek között volt az új műsornak a legtöbb nézője, hétfőtől már nem. Ez a lefelé való átrétegződés egyrészt az iskolázottabb rétegek gyors, helyzetfelmérő érdeklődésével, s később bizonyos fokú kiábrándulásával, másrészt az iskolázatlan rétegek lassúbb reagálásával magyarázható. Ebben az értelemben azonban egyszersmind látszólagos is, mivel a kezdeti iskolázottabb közönség még nem azonos az új műsорт magáénak tekintő, valódi közönséggel. A nézett idő tekintetében a második hét javára mutató relatív különbség az általános iskolát nem végzetektől a diplomások felé haladva fokozatosan a negyedére csökkent: 67—40—28—17 százalék.

— Mintha városon jobban visszhangzott volna a madárfütty, legalábbis az MTV-Plusz szignáljában. Az újfajta kínálatot először a budapestiek és a vidéki városiak fedték fel. A második hét három hétköznapján — amikor főleg fővárosiak és falvakban, községekben élők építették programjukba, hogy egy időre leülnek az MTV-Plusz elé — a kezdeti város-falu választóvonal átkerült a főváros és az ország más részei közé. A budapestiek azonban renghagyóan viselkedtek, mert itt inkább a kísérleti műsor (alkalmi) nézőtáborra növekedett, míg a községekben a napi átlagos tévénézési idő is. (Relatív különbség: Budapesten 20, városokban 20, községekben 68 százalék.)

Azonos helyen azonos műsor

Az MTV-Plusz egyik újdonsága az volt, hogy a szerkesztők egy állandó jellegű szerkezeti sémába illesztették a napi műsorokat.

A „szabványosított” délelőtti és délutáni műsorsávokban elért közönség nagyságát a két műsorhét hétköznapjain a következő táblázat mutatja. (l. 45. oldalon levő táblázat)

Az idegen nyelvű *híradók* viszonylag alacsony közönsége semmiképp sem minősíti ezt a rendkívül fontos műsorszolgáltatást. De ez a kijelentés fordítva is — hogy ti. a mérsékelt érdeklődés éppen a csekély nyelvtudású közönséget minősíti — csak akkor lenne igaz, ha ezek a híradók lényegesen különböztek volna a magyartól. Ez azonban nem volt, és némi megfontolás után belátható, hogy nem is lehetett volna így. Más kérdés, hogy a magyar nyelvű híradók iránt sem mutatkozott különösebb érdeklődés, csupán a reggeli híradó közönsége növekedett valamelyest, ami már a bejáródás jeleként értelmezhető.

A második héten a délelőtti és délutáni *gyermeksáv* műsorai egyaránt nagyobb közönséghez jutottak el, mint az elsón. Esetleg azért, mert Pumukli kevésbé tetszett, mint a Hupikék törpikék. A gyermekműsor(ok) sikerének megítélésében azonban szintén csak a célközönség viselkedése lehet az igazán mérvadó. Ezzel kapcsolatban idézzük a két gyermekeknek szánt sorozat hétköznapokon elért *átlagos* nézettségét a 3—17 éves korosztály körében.⁹ Kommentár helyett pedig ime két szülői megfigyelés:

A műsor összeállításra nagyon jó, különösen az állandó időpontok miatt. A gyerekek napi-rendjét viszont alaposan felborította, mivel a délutáni tanulás helyett tévét néztek, és csak 18 óra után voltak hajlandók tanulni, vagy másnap reggel.

A munka közben néztem, illetve hallgattam. Nekem nagyon tetszett, csak a gyerekek nem akartak iskolába menni, vagy előbb akartak hazajönni.

A játékok közül legtöbbet a Videórébuszt, azután a Mozaikot, s legkevésbé a Torpedót látták a most vizsgált három — három hétköznapon. Ebben természetesen inkább a műsorkörnyezet hatása tükröződik, mint az, hogy a nézők melyik játékot mennyire kedvelték meg. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy vajon egy jó játék tobo-

A délelőtti és délutáni sávokban elért közönség az első és második műsorhét hétköznapjain (százalékban)			
műsorsávok	első hét	második hét	különbség
német és angol nyelvű híradók	7	8	+ 1
reggeli (magyar nyelvű) híradó	7	11	+ 4
gyermekműsor (délelőtt)	12	17	+ 5
„Mozaik” (játék)	16	21	+ 5
filmek	22	28	+ 6
„A délelőtt” (stúdió)	23	29	+ 6
déli (magyar nyelvű) híradó	7	7	0
orosz nyelvű híradó	6	6	0
„Torpedó” (játék)	8	9	+ 1
gyermekműsor (délután)	20	27	+ 7
„Pop plusz rock”	24	28	+ 4
„Video-rébusz” (játék)	25	33	+ 8
sorozatok	28	43	+ 15
„A délután” (stúdió)	30	16	- 14
DÉLELŐTT (együtt)	25	32	+ 7
DÉLUTÁN (együtt)	36	50	+ 14

	3-5 évesek	6-8 évesek	9-11 évesek	12-14 évesek	15-17 évesek
„Pumukli kalandjai”					
délelőtt	11	5	5	4	5
délután	16	19	22	34	17
„Hupikék törpikék”					
délelőtt	19	12	9	4	6
délután	55	47	55	57	42

rozsa-e inkább a közönséget egy utána következő műsorhoz, vagy inkább egy sikeres műsor előszobájában válhat egy televíziós játék népszerűvé. S vajon lesz-e ebben különbség a mai állapothoz képest, ha nálunk is gyökeret ver a kereskedelmi műsorszórás.

A „nosztalgiafilmek”, a rockműsor és a két sorozat az MTV-Plusz szerkezetének tartópillérei voltak. Közülük is elsősorban a sorozatok. A sorozatokat nézők aránya a második héten a férfiak és a középiskolai végzettségűek körében lett a legmagasabb

(megelőzve ezzel a nőket, valamint az általános és főiskolai végzettségűeket), az idősebbek és a községekben lakók pedig felzárkóztak a fiatalok és a budapestiek mögé.

Miközben a „szabványosított” struktúrát életre keltő stúdióműsor délelőtt még növelni is tudta nézőinek számát, a délutáni időszakban a második hétre elvesztette nézőtáborának felét. Főleg a fiatalabbak, az iskolázottabbak és a (fő)városiak fordultak el tőle. (Csak egy példa: az általános iskolát nem végzettek körében 19-ről 12 százalékra,

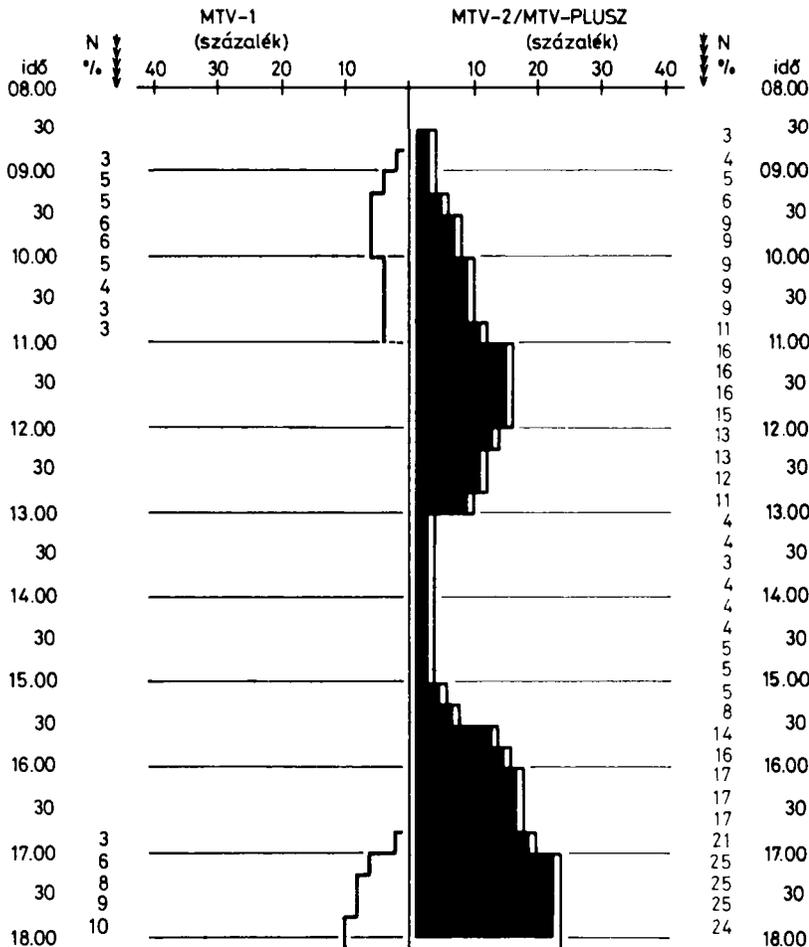
a diplomások körében viszont 36-ról 15 százalékra csökkent azok aránya, akik a vizsgált három-három nap alatt láttak valamennyit „A délután”-ból.)

Egy átlagos hétköznap és a hét vége

A következő ábra az első és a második adás-hét (már többször említett) három-három hétköznapján, az *időjelöléses naplók*kal mért nézettségi adatok átlagait tartalmazza negyedóránként. Az ábra bal oldalán az MTV-1,

jobb oldalán pedig az MTV-Plusz közönség nagyságát ábrázoló diagram látható. A pontos nézettségi adatok a diagramok és az időskálák közötti két számoszlopból olvashatók le.¹⁰ Ennek az ábrának az értelmezését — terjedelmi okokból — az olvasóra kell bízunk.¹¹

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az MTV-1 a kereskedelmi műsor adásidejének jelentős részében nem sugározott műsort, tehát az MTV-Plusz mint kísérlet kedvező körülmények között zajlott. Szombaton, va-

A Magyar Televízió első és második/MTV-plusz műsorának közönség nagysága egy átlagos hétköznapon

Az első adás héten a szerdai, csütörtöki és pénteki (május 18—19—20.), a második adás héten pedig a keddi, szerdai és csütörtöki (május 24—25—26.) közönség nagyságok átlaga az MTV-Plusz adásidejében, azaz 8.30 és 18.00 óra között negyedóránként.

sárnap és hétfőn este, amikor a hagyományos második programot mintegy helyettesítve, valódi versenyhelyzetben kellett helytállnia az elsővel szemben, akkor az MTV-Plusz sem tudott még egyenrangú versenytárs lenni. Kivéve a hétfő estét, amikor az egyes program műsora a pártértekezletről szóló összefoglaló köré szerveződött, de ez már csak kevesebb tévénéző érdeklődését tudta magára vonni.

Mennyi a hatvan?

Eddig főleg az adott időszakokban elért teljes közönség nagyságára és szerkezetére voltunk tekintettel, mert ilyen elemzésre most először nyílt lehetőségünk, s éppen az időjelöléses módszer alkalmazása révén. Másik elemzési szempontként az aktuális nézettséget és annak időbeli alakulását használtuk. A Figyelő ez évi 17. számában Meixner Zoltán a hatvanszázalékos nézettséget állította sikerkritériumként a kísérleti kereskedelmi műsor elé.¹² A számára kedvezőbb képet mutató időjelöléses módszer szerint ennek a követelménynek az MTV-Plusz még csúcsidezőzakaiban is csak a felét érte el.

Az új műsornak a hétköznapokra számított átlagos nézettsége — vagy a már elfogadottnak számító szak kifejezéssel: kihasználtsága¹³ — a biankónaplók szerint hat, az

időjelöléses naplók szerint pedig tizenegy százalék volt. E két utóbbi adat között kétségtelenül jelentős különbség van, amely az eltérő módszerek alkalmazásából és a minták jelentős torzulásaiból származik. Ezek az adatok azonban külön-külön és együtt is ahhoz a kérdéshez vezetnek, hogy vajon milyen változást eredményezett az MTV-Plusz egyelőre ideiglenes felbukkanása a magyar televíziózás keresleti és kínálati szerkezetében. Erről tájékoztató a következő táblázat.

A táblázat adatai a *hétköznapi* átlagos adásidők, és az ugyanebben az időben tévézésre fordított átlagidők megoszlását mutatják az MTV programjai között, mégpedig a kísérleti és egy kontrollnak tekintett időszakban. Kontrollidőszakként két-két olyan műsorhetet választottunk, amelyek (egy-egy hét kihagyásával) megelőzték, illetve követik a kísérleti időszakot¹⁴

A legfontosabb változás, ami a kísérleti időszakban bekövetkezett az volt, hogy kétharmadával növekedett az MTV programjainak teljes adásideje (14-ről 23,3 órára, azaz 67 százalékkal). Másszóval: az MTV-Plusz belépése — hétköznapokon — teljes egészében adásidő-növekedést jelentett. Ez az adásidőtöbblet zömmel olyan napszak(ok)ra esett, ahol az MTV-Plusznak nem volt magyar versenytársa, mert ott az MTV-1 nem sugárzott műsort. Ennek előnyeiről

Az adásidő és a nézési idő megoszlása, valamint a kihasználtság alakulása a kísérleti és a kontroll időszakok hétköznapjain				
	MTV-1	MTV-2	MTV-Plusz	összesen
<i>Kontroll időszak</i>				
Biankó naplókkal				
adásidő	64	36	—	100
nézett idő	86	14	—	100
kihasználtság	19	6	—	14
<i>Kísérleti időszak</i>				
Biankó naplókkal				
adásidő	38	21	41	100
nézett idő	66	8	26	100
kihasználtság	17	3	6	10
Időjelöléses naplókkal				
adásidő	(38)	(21)	(41)	(100)
nézett idő	60	9	31	100
kihasználtság	23	7	11	15

már szoltunk, most a hátrányait kell megemlítenünk. Az MTV-Plusznak ugyanis olyan területet kellett bejátszania, amit eddig hagyományosan olyan holt időnek tekintettünk, amelyben nézők híján nem lehet rentábilis műsort létesíteni. S amint az a nézettségi görbe (hétköznapi) profiljából kitűnik, a Plusznak is csak szűkítanie sikerült a kora délutáni időszakban mutatkozó keresleti teknőt. Kérdés, hogy milyen áron.

A kísérletet megelőző és követő kontrollidőszakban az adásidő 64:36 arányban oszlott meg az MTV egyes és kettes programja között. A kísérleti időszakban a legtöbb műsort a Plusz sugározta (41 százalékot), csaknem ugyanennyit az MTV-1 (38 százalékot), és 21 százalékot a kettes program. Vagyis a kínálat jelentősen kibővült és szerkezetileg átalakult.

Sokkal kevésbé változott a fogyasztás, azaz a tévézés mennyisége és szerkezete. Erre vonatkozó összehasonlító adatokkal csak a hagyományos, biankómódszerrel végzett vizsgálatokból rendelkezünk. Ezek szerint a (hétköz) napi tévézés átlagideje közel két órától mindössze kettő és egynegyed órára növekedett a kísérleti időszakban (117-ről 135 percre, azaz 15 százalékkal). Az időjelöléses módszerrel ennél lényegesen több, éppen három és fél órát kitevő tévézést regisztráltunk az MTV-Plusz hétköznapijain.¹⁵ Ennek ellenére az eltérő módszerrel mért kétféle időtartam belső megoszlása hasonlóan alakult.

A kontrollidőszakban százpercnyi tévézéssel töltött időből nyolcvanhatot az egyes, tizennégyet pedig a kettes program műsorának nézésére fordított az átlagnéző. A kísérleti időszakban a tévézésre fordított időnek egynegyedét (26 százalékát) foglalta el az MTV-Plusz, nyolcvanhatról hatvanhat százalékra csökkent az egyes program részaránya, és tizennégyről nyolcra a kettes program részesedése is. A három program „piaci részesedése” az időjelöléses módszer szerint is hasonló volt ehhez, de valamivel kisebb rész jutott a nézési időből az egyes programnak (60 százalék), és nagyobb a Plusznak (31 százalék).

Ugyanezt más aspektusból szemlélve azt mondhatjuk, hogy a magyar televízió a kontrollidőszakban (és jelenleg is) a műsor-

idő 64 százalékaival elégitette ki a kereslet 86 százalékát az egyesén, és a műsoridő további 36 százalékával a kereslet fennmaradó 14 százalékát a kettesen. Ehhez képest a kísérleti időszakban az MTV-1 által elfoglalt közel 40 százaléknyi műsoridőre még mindig a nézési idő 60-66 százaléka esett, s az ugyancsak körülbelül 40 százalékot kitöltő MTV-Pluszra csupán 26-31 százaléka. Végül az MTV-2 a műsoridő kb. 20 százalékával a nézési idő 8-9 százalékát kötötte le. Ezek az adatok elgondolkodtatóak. Lényegüket úgy foglalhatjuk össze, hogy az adásidőben sokkal jelentősebb szerkezeti változás zajlott le, mint a tévézésre fordított idő szerkezetében. A fentiek még világosabban állnak előttünk, ha (feltételezen) összevonnak az MTV-2 és az MTV-Plusz megfelelő arányait. Ekkor azt látjuk, hogy miközben az egyes és a kettes program adásideje 64:36-ról 38:62-re változott, addig a nézési idő arányai „csupán” 86:14-ről 66:34-re (illetve 60:40-re). Rögtön hozzá kell tennünk ehhez, hogy ez a „csupán” a kora délutáni keresleti teknőre való tekintettel jelentős eredménynek könyvelhető el.

Tanulságok helyett

Legalább három további kérdés következik az imént mondottakból. Az esélyek megítélése szempontjából kritikus kérdés, hogy a két adáshét között megfigyelt változások vajon milyen irányban és milyen erővel folytak volna. (1) Az időjelöléses naplók szerint ugyanis az MTV-Plusz részesedése 26-ról 36 százalékra növekedett a (hétköz) napi nézési időn belül.¹⁶ (2) A 30 éven aluli fiatalok esetében ez a részesedés a második héten elérte (sőt 1 százalékkal meg is haladta) a Plusznak az adásidőből való részesedését. (3) A kísérleti műsor „piaci részesedése” a második héten általában azokban a társadalmi-demográfiai rétegekben nőtt meg, ahol az előző héten alacsonyabb volt: a férfiak, az idősebbek, az általános vagy annál alacsonyabb iskolai végzettségűek és a közéleti lakosok körében. Ugyanezt láttuk más oldalról, amikor a közönség változó összetételét, illetve a két adáshétben a Plusz nézésére fordított idők relatív különbségeit tárgyaltuk. (4) Ebben a megközelítésben arra érde-

mes felfigyelni, hogy a Plusz piaci részesedése szempontjából kiegyenlítődtek a kezdeti különbségek a társadalmi-demográfiai rétegek között.¹⁷ A potenciális közönség viselkedése tehát (legalábbis az itt használt négy jellemző mentén) egységesebb lett. Arra csak több időt igénylő elemzés alapján lehet majd válaszolni, hogy az egyes rétegeken belül kialakultak-e jellegzetes törésvonalak, például az adóhű és a szelektív nézők között.

Egy másik kérdés, hogy volt-e elszívó hatása az MTV-Plusznak az egyes és a hagyományos kettős program nézőtáborára? A nézési időre vonatkozó biankóadatokon végzett összehasonlítás tanúsága szerint érvényesült ilyen elszívó hatás. A (hétköznapokon csak) napközben sugárzott kereskedelmi műsor nézésére az emberek átlagosan napi 36 percet fordítottak. Az új program ennek a 36 percnél pontosan a felét a zömmel este sugárzott két régitől hódította el, s csak a másik felét kötötte le új szerzeményként abból az időből, amit az emberek egyébként másra fordítottak volna. (Az egyes műsor nézésére fordított idő 100-ról 89 percre, a kettős pedig napi 17-ről 10 percre csökkent.) Joggal merül fel persze a kérdés, hogy vajon mekkora lenne ez az elszívó hatás, ha a mai kettős műsor helyét foglalná el egy kereskedelmi műsor. Egy ilyen műsor feltételei és funkciói azonban annyira eltérőek lennének a szóban forgó kísérlettől, hogy egyelőre semmilyen becslést sem tudunk tenni ezzel kapcsolatban.

A harmadik kérdés, hogy vajon változott-e a magyar televízió anyagi-tárgyi értelemben vett hatékonysága a kereskedelmi műsor kísérleti időszakában. Ennek vizsgálata során két, egymást kölcsönösen súlyozó tényezőt: az átlagos nézettséget (vagy kihasználtságot) és a költségeket kellene figyelembe venni. Ebből most a kihasználtság áttekintésére van lehetőségünk. (Megfelelő költségadatokat birtokában tehát a súlyozás is elvégezhető.) A feltett kérdésre — tehát, hogy változott-e a kihasználtság — igenlően, de negatív értelemben kell válaszolnunk. Igen, változott. Mégpedig közel egyharmadával csökkent az MTV-műsoridejének kihasználtsága az MTV-Plusz kísérleti időszakában.

Konkrétan a kísérleti időszak hétköznapjain 10 százalékra esett vissza a kihasználtság, a kontrollidőszak 14 százalékához képest.¹⁸ Az egyes és a kettős program kihasználtságának csökkenésében lényegében a Plusz már említett elszívó hatása tükröződik (az MTV-1 esetében 19-ről 17 százalékra, az MTV-2 esetében pedig 6-ról 2 százalékra csökkent a kihasználtság). Végül az MTV-Plusz éppen akkora kihasználtságot tudott elérni, de napközben, mint a hagyományos MTV-2 az eggyessel szemben este (6 százalékot).

Égészében véve mindez annak a következménye, hogy miközben az adásidő hatvanhét százalékkal nőtt, a nézési idő mindössze tizenöt százalékkal. S történt mindez zömmel olyan napszak(ok)ban, mely(ek)ben korábban még nem volt az éterben magyar tévéműsor. Ezzel az MTV-Plusz mint kísérlet éles megvilágításba helyezett egy fontos felismerést a hatékonyság szempontjából. Nevezetesen azt, hogy a kínálat bővítése szükségszerűen növeli az egy „nézőpercre” eső fajlagos költséget. Ennek az oka, hogy a „műsor” nem olyan darabáru, amelyből annyi készül(het), amennyit a fogyasztó megvásárol, hanem mindig a csökkenő kihasználtságú teljes kínálatot kell (valakinek) megfizetni. A kihasználtság ugyanis törvényszerűen csökkenő tendenciát követ mindenütt, ahol egy (vagy több) program már többé-kevésbé kielégíti a létező igényeket, vagy ahol már eleve csak csekély mértékű potenciális közönség lelhető fel. A dilemmát az okozza, hogy a televízió egyszerre lenne érdekelt a kínálat bővítésében és a fajlagos költségek csökkentésében.

Az utóbbi cél elérésének látszólag legegyszerűbb módja az lenne, ha a televízió napi 'X' percben csak a monoszópot sugározná, és ennek megtekintése mindenki számára kötelező lenne. Még ebben az abszurd esetben is rövidesen felmerülne az alternatív kínálat és a „műsoridő” kiterjesztésének igénye. A kínálat bővítése pedig, mint láttuk, csak újabb források bevonásával lehetséges. S ezzel a kör bezárult. Vagyis az MTV-Plusz hatékonyságát is csak azon az alapon lehet megítélni, hogy a kínálat bővítéséhez nálunk eddig feltáratlan forrásokat igyekezett mobilizálni.

A rubikonokat persze át kell lépni. A nagyobb gondot azonban mintha ez ügyben nem is a szükséges politikai eltökéltség hiánya, hanem az okozná, hogy a sok vizesárok között nem találjuk a rubikon(oka)t. A problémacsomag felbontásához alighanem sokat segítene, ha a következő kérdések logikai és fontossági sorrendjét sikerülne érvényesen kialakítani.

Területszerzés vagy területvédelem. A nemzeti televíziózás versenyképességének javítását szolgáló eszközöket az időbeli kínálat kiterjesztésére, vagy zömmel a meglévő választék minőségi fejlesztésére kell-e fordítani?

A piaci elv érvényesülése. Elkerülhető-e, illetve elkerülendő-e a kereskedelmi tevékenységből származó bevételek kritikus arányú növelése a műsorszórás finanszírozásában?

Egynemű vagy vegyes finanszírozás. Ha számottevően növekszik a kommerciális források aránya, akkor ez csak az egyik, vagy mindkét programnál hasonló arányban érvényesül?

Verseny vagy koordináció. A fenti alternatívák megvalósítását két önálló, tehát versengő intendatúra, vagy egymással komplementer viszonyban álló, tehát koordinált részlegek szolgálnák inkább?

Ezek a kérdések nyilvánvalóan összefüggnek, és további alkérdésekre bomlanak. Sok tehát a lehetséges kombináció, ami növeli a bizonytalanságot. Az azonban biztosnak látszik, hogy ezt a döntési algoritmust nem lehet a szervezeti felépítésnél kezdve végigjárni. Mint ahogy egy kísérlet tanulságául sem elég csak annyi, hogy aki átlépi a Rubikont, annak sáros lesz a lába. Nem mindegy ugyanis, hogy melyik parton.

Jegyzetek

1. Az MTV-Plusz 1988. május 17-én, kedden déltől május 27-én, pénteken délig sugározta műsorait az MTV második programjának adóhálózatán. Ez az időszak összesen tíz teljes napot tett ki, és 5,5:4,5 arányban oszlott meg az első és a második naptári hét között. A tényleges adásidő szempontjából még inkább az első hét javára billen a mérleg (63:48 óra), ráadásul úgy, hogy az első hétre egy szombat és vasárnap (történetesen pünkösd) is esett, amikor az emberek tudvalévően több időt fordítanak tévénézésre.
2. Adorno, T. W.: A televízió és a tömegkultúra mintái — In: Szecskő T. (szerk.): A televíziós jelenség, Gondolat, 1976.
3. Vö.: Erdősi S.: Év végi hét vége (A hétvége-modellről — szilveszter ürügyén) — Jelkép, 1987. 3. sz.
4. Az időjelöléses naplók lényege, hogy a válaszadók nem a megnézett műsorokat jegyzik fel (mint a biankó naplókban), hanem csak a tévézés kezdetét és végét jelölik meg egy alkalmas táblázatnak abban a rovatában, amelyik „csatorna” műsorát nézték. Ezeknek a naplónak a kitöltésére ez alkalommal egy 1900 főből álló, eredetileg országos reprezentatív minta tagjait kértük fel. Az első héten 718 személytől (38 százaléktól), a második héten pedig 665 személytől (35 százaléktól) kaptunk vissza használhatóan kitöltött műsornaplót. Ez a válaszadási arány 3-6 százalékkal kevesebb, mint 1987-ben ugyanebben a mintában átlagosan volt (akkor biankó naplókkal). A válaszadók megoszlását nem, életkor, iskolai végzettség és lakóhely szerint lásd a 51. oldalon.
5. Vö. az 1987 télutóján Székesfehérvárott végzett próbavizsgálat tapasztalatával, amely szerint az időjelöléses napló mindössze 8-12 százalékkal több tévénézést hoz be, mint a biankó napló. — Erdősi S.: Kábeldolgozat (Közönségmérési dilemmák egy próbavizsgálat ürügyén) — MKI Tanulmányok 1988. (sajtó alatti)
6. Elért közönségen itt és a továbbiakban a lakosságnak azt részét értjük, amelynek tagjai adott időszakban (azaz egy hét, egy nap, egy félnap vagy egy műsorsáv ideje alatt) *legalább egy negyedórát* nézték az MTV-Plusz műsorát.
7. Ehhez a közönséghez tartozóknak csak azokat tekintettük, akik az első héten szerdán vagy csütörtökön vagy pénteken, a második héten pedig kedden vagy szerdán vagy csütörtökön legalább negyedórát nézték a műsort.
8. Mindkettő az időjelöléses naplók alapján.
9. Az adatok az Oszlányi Marianne által ugyanebben az időszakban, hagyományos biankó naplóval végzett gyermek-panelvizsgálatból származnak.
10. Magán az ábrán technikai okokból páros számú százalékokra kerekítettük az adatokat. Az MTV —I délelőtti nézettségét ábrázoló bal oldali diagram alul azért nincs lezárva (11.00 óránál), mert nem mindennap ugyanakkor zárult az adás.

11. Meg kell viszont említenünk, hogy a biankó naplókkal az ábrán láthatónál alacsonyabb értékeket mértünk. Ez a becslés tehát valószínűleg kedvezőbb képet mutat a valóságosnál. (A biankó módszerre pedig valószínűleg kedvezőtlenebbet.) Másrészt érdemes megismételniünk, hogy az ábrán két különböző hét (pontosabban 3 + 3 hétköznap) átlagait ábráztuk, amelyek közül a második héten szinte minden negyedórában többen nézték az MTV-Plusz műsorát.
12. Meixner Z.: Fejlődőképesség (Kereskedelmi televízió) — Figyelő, 1988. 17. sz. (április 28.)
13. Ez a mutató a (rendszerint átlagos) nézési idő és a lehetséges nézési idő arányát fejezi ki.
14. Az 1988-as naptári számozás szerint az MTV-Plusz a 20—21. hetekre esett, a kontrollidőszak pedig a 17—18. és a 23—24. naptári hetekre. Ez utóbbiakat együtt kezeltük, és a hétköznapokat ugyanúgy vettük számításba, mint az MTV-Plusz esetében.
15. Ebben minden jel szerint döntő szerepet játszott az egyébként is terjedőben lévő háttértelvezítés, amit az időjelöléses naplókba kevesebb aggállal jegyeznek be a nézők, mint a biankó naplókba, ahol a műsorok értékelését is kérjük. A lehetőségekhez mérten ellenőriztük azt a jogosnak látszó feltételezést is: vajon nem a mintatorzulás felelős-e azért, hogy az új módszerrel hosszabb tévénezést mértünk. Az ellenőrző korrekció eredménye azonban azt mutatta, hogy ez az idő akkor sem lett volna kevesebb, ha az időjelöléses naplót visszaküldők nem, életkor, iskolai végzettség és lakóhely szerinti összetétele ugyanolyan lett volna, mint a biankó naplót visszaküldőké. Sőt, az iskolai végzettség szerinti arányok kiegyenlítésekor, ahol a leginkább torzult az időjelöléses minta, még „növekedett” is a korrigált idő, igaz, hogy csak két perccel. A másik három szempont szerint a nyers és korrigált átlagok nem különböztek egymástól. Ennek ellenére nincs kizárva, hogy az eltérésben a mintatorzulás is szerepet játszott, például a televízióhoz, esetleg éppen a Pluszhoz való viszony tekintetében. Ennek felderítése azonban meghaladná a jelen írás kereteit.
16. A biankó naplók szerint ez az arány csak 5 százalékkal: 24-ről 29-re növekedett, mégpedig úgy, hogy a napi teljes nézési idő (fél órával) csökkent, és a Plusz nézésére ugyanannyi időt fordítottak.
17. A maximális és minimális részesedés közötti különbség a nem szerint 8-ról 2, a lakóhely szerint 9-ről 3, az életkor szerint 20-ról 10, s végül az iskolai végzettség szerint 11-ről 8 százalékra csökkent.
18. Az időjelöléses módszerrel gyűjtött adatok magasabb kihasználtságot mutatnak a kísérleti időszakban, de ezek minden bizonnyal magasabbak lettek volna a kontrollidőszakban is.

A válaszadók megoszlása (százalékban)					
	népszámlálás (1980)	biankó naplók		időjelöléses naplók	
		1. hét	2. hét	1 hét	2. hét
férfiak	47	45	46	44	43
nők	53	55	54	56	57
30 éven aluliak	25	27	26	24	23
30—49 évesek	35	37	38	39	38
50 éven felüliek	40	36	36	37	39
8 ált. alatt	35	24	25	18	18
8 általános	42	51	50	42	43
középfokú	23	19	17	30	29
felsőfokú		6	8	10	10
budapestiek	20	19	20	19	21
városiak	33	32	32	36	37
községiek	47	49	48	45	42
összesen	100	100	100	100	100

 The author studied the audience appreciation of the experimental commercial television program. Based upon these findings, he describes the most important problems which should be taken into consideration when such a decision is made or a program launched in Hungary.

Gadó János—Rosner Imre

Kinek volt plusz az MTV-Plusz?

1988 első félévének legnagyobb hazai televíziós eseménye — május 17. és 27. között — a kísérleti kereskedelmi televízió megjelenése volt, mellyel kapcsolatban többféle vizsgálat is folyt. Az alábbi írás az MTV-Pluszról készült közvélemény-kutatás eredményeiről tájékoztat.

■ 1988. június 1-jén, öt nappal az MTV-Plusz utolsó adása után, egy kétezer fős, országos reprezentatív mintának — akik korábban az MTV-Plusz „időjelölés” naplóját is kitöltötték — kérdőíveket küldtünk ki. Ezekben azt tudakoltuk, miként vélekedtek a nézők az újfajta kereskedelmi műsorról. A visszaérkező 750 kérdőívből 628 bizonyult használhatónak, beszámolóink ezen alapul.

Összehasonlításként az MTV-Plusz műsorát, valamint a tévé első és második programját leosztályoztattuk az iskolai osztályzatokkal. A válaszolóknak a kísérleti adás műsora tetszett a legjobban: 4,5-es tetszésértéket ért el, míg az első csatorna 3,7-es, a második pedig 3,5-ös átlagot kapott.

A válaszolók kétharmada találta jobbnak az MTV-Pluszt a hagyományos csatornáknál, további egynegyede pedig nem találta se jobbnak, se rosszabbnak. Mindössze hét százalék volt azok aránya, akik alacsonyabb osztályzatot adtak a kísérleti adásnak, mint a két hagyományos adás valamelyikének. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy — mint a későbbi kérdésekből kiderül — a válaszolók 91 százaléka vélekedett úgy, hogy a második csatorna műsora ezentúl olyan lehetne, mint az MTV-Plusz, valószínűnek tartjuk, hogy válaszolóink közt a lakosság átlagát meghaladó arányban vannak olyanok, akiknek tetszett a kereskedelmi adás. Elég kézenfekvőnek tűnik, hogy azok éreztek

készítetést a kérdőív visszaküldésére, akiknek tetszett az újfajta műsor. Közölt adatainkat és következtetéseinket ennek fényében kell tekinteni.

Azoknak, akik látták az MTV-Pluszt, háromnegyede említett valami olyasmit, ami nagyon tetszett a műsorban. Az említések két csoportra oszthatók: az elsőbe azok tartoznak, amelyek a műsor egészére vonatkoznak, a másodikba pedig azok, melyekben konkrét műsorelemek szerepelnek. Az első csoport leggyakoribb említései a műsor jó szerkesztése (elegáns, jó ritmusú, pergő, könnyed, változatos), folyamatos, egész napos jellege, a műsorvezetés közvetlensége, fesztelensége. A második csoportban a legtöbbet a jó filmeket, a telefonos játékokat és a gyermekműsorokat említették.

Arra a kérdésre, hogy mi nem tetszett az MTV-Pluszban, a választók egynegyede említett valamit. A nemtetszést elsősorban a filmeket megszakító reklámok váltották ki, valamint az, hogy a műsor hétköznapokon 18 órakor megszokadt, így azok, akik napközben dolgoztak, nem láthatták az adást.

Mindkét esetben (ti. a „tetszett” és a „nem tetszett” válaszoknál) a diplomával rendelkezők és a 18—29 év közöttiek voltak a legaktívabb válaszolók. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezen csoportok körében az MTV-Plusz az átlagnál nagyobb sikert aratott. Főként a diplomások esetében inkább arról van szó, hogy az átlagnál aktívabban,

nagyobb figyelemmel kísérik a műsorokat. A körükben mért tetszés ugyanis nem tér el az átlagtól. A tetszés, a nézettség és az aktív tévézés kapcsolata még visszatérünk.

Műsorvezetés

Ez volt az MTV-Plusz egyik legnépszerűbb eleme. A műsort néző válaszadók 48 százalékának „tetszett”, 39 százalékának „nagyon tetszett” ez a fajta műsorvezetés, tíz százalék ambivalensen viszonyult hozzá, és csupán három százalékuk mondta azt, hogy „nem tetszett”.

A már ismertetett ötfokú skálával leosztályoztattuk a műsorvezetőket is. Közülük azok kapták a legmagasabb pontszámot, akiket a közönség már hosszabb ideje láthat a képernyőn. A nézők általi ismertség volt tehát az a tényező, amely a műsorvezetők osztályzatait alapvetően befolyásolta. Ezen túlmenően az alábbi másodlagos tendenciák érvényesültek:

— A férfi nézők általában alacsonyabb osztályzatokat adtak mindenkinek, mint a nők, csupán az új, fiatal műsorvezető nőket pontozták magasabbra, mint a női nézők.

— Életkor szerint a következő tendencia figyelhető meg: az idősebbek a már ismert műsorvezetőknek magasabb pontszámot adtak, mint a fiatalok. A fiatalok viszont az új műsorvezetőket értékelték magasabbra, mint az idősebb korosztály. (Azonban a fiatalok körében is a „rég” műsorvezetők kaptak magasabb pontszámot, ami a korábban jelzett tendencia érvényesülését mutatja.)

— Minél alacsonyabb végzettségű volt a válaszoló, annál nagyobb valószínűséggel adott magasabb tetszéspontot a műsorvezetőnek.

— Település szerint vizsgálva a válaszolók megoszlását azt láthatjuk, hogy mindenkor a budapestiek adták a legalacsonyabb pontszámot, és az esetek többségében a községek lakói a legmagasabbat.

— Ami az MTV-Plusz meghívott vendégeit illeti, a nézők közül 51 százalék tudott említeni olyan vendéget a műorból, akire szívesen emlékszik vissza. A vendégek közül a legtöbben az aranycsapatra (25%) emlékeztek vissza, a sosemvolt aranykor utáni nosztalgia jegyében.

Birodalom RT

Külön kérdést tettünk föl a Birodalom RT című sorozat nézettségére és tetszésére vonatkozóan. Eredményeink szerint a válaszolók átlagosan három folytatást láttak a sorozatból. Minden negyedik válaszoló egyáltalán nem nézte, minden ötödik pedig mind a hat folytatást látta. A nők valamivel többet nézték, mint a férfiak. A sorozat nézettsége egyértelműen emelkedett az életkorral, és csökkent az iskolai végzettséggel. Települések szerint különösebb eltérés nem mutatkozott.

Az 1-től 5-ig terjedő skálán a tetszési átlag a 4-es volt. A nőknek valamivel jobban tetszett, mint a férfiaknak. Életkor szerint a választóvonal a negyven év alattiak és fölöttiek között húzódtott. A fiatalabb korosztálynak kevésbé tetszett a sorozat, mint az idősebbeknek. Az iskolai végzettség szerinti bontásban csak az érettségizettek értékelték a sorozatot 4-nél valamivel alacsonyabbra. A legegyszerűbb tendencia a nézettség és a tetszés között mutatkozott. Minél többet látott valaki a sorozatból, annál magasabb tetszéspontot adott. E tendencia alól egyetlen életkori, iskolai végzettségi stb. társadalmi csoport sem volt kivétel.

Televíziós játékok

Az MTV-Plusz játékeit is egy ötfokú skálán osztályoztattuk le. Az ítéletek között csekély eltérést tapasztaltunk. A három játék tetszése a 4-es átlag fölött mozgott. A játékokat a fiatalok kedvelték a leginkább, a hatvan éven felüliek pedig legkevésbé.

A felsőfokú végzettségűek körében örvendtek a játékok a legkisebb népszerűségnek. Így a Torpedó még annyira sem volt népszerű körükben (3,6-os átlag), mint a legfeljebb általános iskolát végzettek körében a Video-Rébusz (4,2-es átlag), ami összességében a legkevésbé nyerte meg a nézők tetszését.

A budapestiek mindhárom játékot alacsonyabb osztályzatokkal illették, mint a vidéki városok és községek lakói, pedig nekik volt a legnagyobb esélyük arra, hogy a játékban részt vegyenek. A játékok esélyeit az eddigi televíziós telefonos játékokhoz képest a né-

zők majd kétharmada nagyobbak tartozta (egyharmada ugyanakkorának és 5 százalék kisebbnek). Minél nagyobbak tartották a nyerési esélyt, annál nagyobb valószínűséggel adtak magasabb osztályzatot a játékoknak. E szabály alól csak a diplomások jelentettek kivételt, akik a jó nyerési esély ellenére is nemtetszésüknek adtak kifejezést.

Reklám

A válaszolók fele úgy vélte, hogy az MTV-Plusz reklámjai jobbak voltak a tévében addig látottaknál, negyven százalékuk nem talált különbséget. Az előző véleményt legkevésbé a 60 éven felüliek osztották, leginkább pedig a 40–60 év közöttiek. Egyéb dimenziókban nem mutatkozott számottevő különbség.

A reklámok általában pozitív megítélése ugyanakkor nem zárta ki, hogy a kérdezettek ne sokallják a reklám mennyiségét a kísérleti adásban. A kérdezettek egynegyede vélekedett így, hatvanhárom százalékuk azonban nem kifogásolta a mennyiséget. Az életkor mentén fölfelé, az iskolai végzettség mentén pedig lefelé nőtt azok aránya, akik sokallták a reklámot.

Ha egy filmet megszakítanak reklámokkal, az a kérdezettek 82 százaléka szerint zavarja a nézőket, 38 százalék szerint nagyon, 44 százalék szerint kicsit. A „nagyon zavarja” véleményt az átlagnál nagyobb arányban osztották a nők és hatvan éven felüliek. A felsőfokú végzettségűek inkább a „kicsit zavarja” véleményre hajlottak.

Mivel valójában csak a Birodalom RT című sorozat egyes adásait szakították meg a reklámok, a fenti kérdést összevetettük a filmsorozatok nézettségi adataival. Azt találtuk, hogy akik nézték a sorozatot, azok sokkal kevésbé találták zavarónak a reklámbejátszásokat, mint azok, akik az illetet csak hírből (vagy más ország tévéadásából) ismerik.

A válaszolók huszonegy százaléka említett olyan reklámot, mely különösen tetszett neki. Az átlagnál nagyobb arányban volt kedvenc reklámjuk a legfiatalabbaknak és a 40–50 év közöttieknek. Az iskolai végzettséggel párhuzamosan emelkedik az ilyen említések gyakorisága, a diplomásoknak

már harminchat százaléka tett említést olyan reklámról, ami különösen tetszett neki.

Azonban: ha valaki úgy nyilatkozik, hogy szereti a reklámokat, attól még lehet passzív reklámbefogadó (aki a reklámot nem választott műsorként nézi). Akik az MTV-Plusz reklámjait az eddieknél jobbnak tartották (a kérdezettek fele), azoknak is csak egyharmada volt képes (vagy akart) legalább egy reklámra visszaemlékezni. A diplomások viszont, noha nem kedvelték jobban az MTV-Plusz reklámjait az átlagnál, majdnem felerészben tudtak legalább egy reklámot felidézni. A válaszolók nyolc százaléka említett olyan reklámot, ami nem tetszett neki.

Minél jobban értékelték valaki a reklámot, annál szórakoztatóbbnak tartotta az MTV-Plusz egész műsorát általában. (A diplomások kivételt képeznek e szabály alól.) Ezt úgy is értékelhetjük, hogy a nézők jelentős része a reklámot a szórakoztatás egyik fajtájának tekinti.

Szórakoztatás vagy tájékoztatás

Arra a kérdésre, hogy melyik ország televíziójához hasonlít leginkább az MTV-Plusz, a kérdezettek kétharmada nem tudott válaszolni. 13 százalék angol vagy amerikai tévékhez vélte hasonlónak, 9 százalékuk pedig német vagy osztrák adóhoz. A „nem tudom” válaszok az iskolai végzettség növekedésével fogytak hatvankilenc százalékról (8 osztály alattiak) ötven százalékra (diplomások). Azok tudtak leginkább válaszolni erre a kérdésre, akik már láttak műholdas adást. Akik a Sky vagy a Super Channel műsorát már látták, azoknak ötven százaléka angol vagy amerikai adáshoz hasonlították az MTV-Pluszt. Szocialista ország televíziójára viszont csak hat százalék szavazott.

Ezután tizennyolc jelzöt soroltunk föl, kérve a válaszolókat, hogy állapítsák meg, mennyire jellemzők ezek az MTV-Pluszra. Leginkább az alábbiakat érezték találónak: szórakoztató, változatos, érdekes, kellemes, kulturált. Legkevésbé jellemző szerintük: alapos, hiteles, izgalmas, hasznos, eredeti. Itt jól láthatóan elkülönül egymástól a szó-

rakoztatás és a tájékoztatás; az előbbit jellemzőnek tartják, az utóbbit viszont jóval kevésbé. (Ez nem jelenti azt, hogy a tájékoztató funkcióra senki sem adott magasabb osztályzatot, csupán azt, hogy kevesebben.) Ez a tendencia minden rétegnél megfigyelhető. Két rétegnél találunk kisebb eltérést: 1. A diplomásoknál is elkülönül a két jelzőcsoport, de a nem jellemző tulajdonságok közé náluk bekerül még a „jól áttekinthető”, és ők általában alacsonyabb osztályzatokat adnak; 2. A harminc éven aluli fiatalok viszont az átlagnál nagylelkűbben adják a jó osztályzatokat.

Minél többet nézte valaki az adást, annál jobban értékelte a szórakoztató funkciót. A tájékoztató funkcióra csak azok adtak magasabb osztályzatot, akik mindennap nézték az MTV-Plusz adásait.

A szórakoztató funkciót a fiatalok találták a legjellemzőbbnek, legkevésbé jellemzőnek pedig az idősebbek. Ha az iskolai végzettséget tekintjük, messze a diplomások adták a legalacsonyabb osztályzatokat, utánuk pedig a nyolc általánosnál alacsonyabb végzettségűek következtek. Település szerint

a budapestiek mutatkoztak a legkritikusabbnak.

A tájékoztató funkció megítélésében a különböző korosztályok között csak egy lényegesebb eltérés mutatkozik: az 50-60 év közöttiek ezt az átlagnál sokkal jellemzőbbnek tartják az MTV-Pluszra. Iskolai végzettség szerint a diplomások alacsony osztályzatai szembetűnőek. A településeket tekintve a fővárosiak az átlagnál rosszabb osztályzatokat adtak a tájékoztatásra, míg a megyeközpontok lakói, akik nagyon jellemzőnek tartották a szórakoztatási funkciót, most úgy vélekedtek, hogy a tájékoztatás kevésbé jellemző az MTV-Pluszra.

Mitől függ az MTV-Plusz műsora?

Ennek megválaszolásához hat tényezőt neveztünk meg, melyeket a már ismertetett módon osztályoztattunk le, külön az MTV-re és az MTV-Pluszra. Az 1-es az „egyáltalán nem függ tőle”, az 5-ös pedig a „nagyon függ” alternatívát jelentette. Az alábbiakban a válaszok átlagát, valamint a változások nagyságát és irányát mutatjuk be:

Mitől függ az MTV-Plusz műsora?	MTV	MTV-Plusz	Változás
az MTV (Plusz) vezetőinek elképzeléseitől	3,8	3,6	-0,2
a nézők igényeitől	2,9	3,1	+0,2
a politikai irányítástól	3,2	2,2	-1,0
az MTV (Plusz) munkatársainak elképzeléseitől	3,5	3,8	+0,3
a rendelkezésre álló pénzmennyiségtől	4,2	3,9	-0,3
a hirdetőik igényeitől	3,1	3,5	+0,4

A fentiekből kibontakozni látszik egy fontos tendencia: eszerint a nézők az MTV-Pluszt kevésbé tartják felülről irányítottnak, azaz kisebbnek vélik az MTV-Plusz vezetőinek és a politikai irányításnak a befolyását, s nagyobb jelentőségűnek a nézők igényeit és a munkatársak elképzeléseit. Figyelemre méltó azonban, hogy a nézők igényei mindkét helyen nagyon alacsony pontszámmal szerepelnek, és a változás csupán annyi, hogy az MTV-Plusz esetében nem a „legkevésbé fontos”, hanem a második legkevésbé fontos tényező volt.

A diplomások a politikai irányítást nagy jelentőségűnek tartják általában az MTV esetében (3,6), az MTV-Plusz esetében viszont jóval kisebb jelentőségűnek ítélik meg (2,0). A reklám növekvő fontosságát és ennek anyagi jelentőségét viszont ők értették meg a legjobban. Az érettségizettek, akik lelkesen válaszoltak kérdéseinkre, határozottan úgy ítélték meg, hogy a nézők igényei most nagyobb jelentőségre tettek szert (noha ez így is az utolsó előtti helyen maradt, de 2,8-ról 3,3-ra nőtt). A 8 osztályt, illetve annál kevesebbet végzetek szkeptikusak

maradtak a nézők igényeit illetően, és az idős korúak is hasonlóan vélekedtek. A harminc év alatti fiatalok viszont inkább az érettségizettek véleményéhez álltak közel e tekintetben.

Figyelemre méltó továbbá, hogy míg a válaszolók szerint az MTV-nél a nézők igénye és a politikai vezetés szándékai egyáltalán nem korrelálnak, sőt az értelmiségi válaszolóknál negatív korreláció mutatkozik, addig az MTV-Plusz esetén ezek határozottan közelebb kerülnek egymáshoz. (Ami nem jelenti azt, hogy ugyanazt akarják, csupán azt, hogy befolyásuk mértéke közelebb került egymáshoz.) Ugyanakkor a válaszolók szerint az MTV-Plusznál már nem tartozik olyan szorosan együvé a politikai irányítás és a televízió vezetőinek kapcsolata, míg a televízió vezetőinek és munkatársainak szándékai közelebb kerülnek egymáshoz.

Sajátos a rendelkezésre álló pénz szerepének megítélése. A legfeljebb 8 osztályt végzettek véleménye szerint az MTV-Pluszt kevésbé befolyásolta a rendelkezésre álló pénz, mint egyébként a televízió műsorát. A hirdetések befolyását ugyanakkor az MTV-Plusz esetén nagyobbak ítélték. Az érettségizettek és a diplomások viszont a rendelkezésre álló pénz mennyiségét az MTV-Plusz esetében fontosabbnak ítélték, és ők értékelték meg a rendelkezésre álló pénz és a hirdetések közötti kapcsolatot is. Az alacsony végzettségűek szerint itt is csökkent a kapcsolat szorossága, ami arra utalhat, hogy a reklám anyagi jelentőségével nincsenek tisztában.

Mennyit ér meg?

Válaszolóink egynegyede nem lenne hajlandó külön fizetni az MTV-Plusz műsoráért, egyharmada legfeljebb havi ötven forintot, további egynegyede legfeljebb havi száz forintot, hat százaléka pedig akár havi kétszáz forintot is fizetne.

A fizetni nem hajlandók aránya az élet-

korral folyamatosan emelkedik, a száz forintot fizetők aránya viszont épp ellenkezőleg: az életkorral csökken.

Végzettség szerint a választóvonal az általános iskolát végzettek és az érettségizettek közt húzódik: az alacsonyabb végzettségűek inkább az ötvenforintos havidíjat tartják elfogadhatónak (37 százalék), míg a magasabb végzettségűek közül többen reszkiroznak meg száz forintot is (28 százalék).

Települések szerint vizsgálva a válaszolókat, a budapestiek határozottan kevésbé adakozó kedvűek: egyharmaduk nem lenne hajlandó fizetni, száz forintot pedig csak 18 százalékuk szánna rá, holott vidéki városokban és falun ugyanez az arány 28 százalék.

A folytatás?

A válaszolók 91 százaléka egyetértett azzal az elképzeléssel, hogy a televízió második csatornájának a műsora ezentúl olyan legyen, mint az MTV-Plusz. E tekintetben egyedül az életkor szerinti megoszlásban észleltünk különbségeket: az időskorúak felé haladva csökken az egyetértők száma (86 százalékra). Ennél kevesebben fogadták egyetértéssel azt a gondolatot, hogy az MTV-Plusz ezentúl önálló vállalkozásként, a Magyar Televíziótól függetlenül működjön. Ezzel a válaszolók 77 százaléka értett egyet. Ezen belül a legidősebbek körében már igen nagy volt a tartózkodó válaszok aránya (27 százalék), és csak hatvan százalék támogatta az elképzelést. Az iskolai végzettséggel egyértelműen emelkedett az egyetértők száma (a diplomások között 81 százalék volt). Alacsonyabb volt az egyetértés azok körében is, akik csak egy-két napon nézték a kísérleti adást.

Mivel a válaszolók 91 százaléka szívesen látna a második műsor helyén egy, az MTV-Pluszhoz hasonló műsort, a kísérleti adás pozitív fogadtatását úgy is tekinthetjük, mint a tévé eddigi műsorának kritikáját.

The most important event of Hungarian television was the appearance of the experimental commercial television program, in the first half of 1988 (May, 17–27). A number of studies were done on the topic, this article analyses the result of the opinion research carried out on "MTV-Plus". The most interesting result was that 91 per cent of respondents would prefer an MTV-Plus-like program on the place of the second program, and many would even be ready to give financial support.

Domján Dénes

Tudománykép a televízióban

Milyen típusú műsorok, hogyan tájékoztattak minket a ma tudományáról, tudósairól? A műsorok készítésénél megfelelően használták-e fel a szűkös erőforrásokat? A felmerülő nehézségek esetén milyen lehetséges megoldásokkal számolhatunk? Melyek a rádió és a televízió legfőbb céljai a közművelődés területén? Ezekre a kérdésekre próbál a szerző válaszolni az 1970 és 1985 közötti televíziózás tudományról szóló műsorainak elemzése alapján.

Mozaikkép — rejtett jelentéssel

A televíziós műsorok tömegkommunikációs elemzésében gyakran használt módszer a tartalomelemzés. Egyes televíziós adások vagy sorozatok szereplőiről, a szereplők tulajdonságairól, a leggyakoribb helyzetekről értékes következtetések vonhatók le nagyobb mennyiségű adat elemzése alapján. Ilyen, ma már klasszikusnak számító külföldi elemzés „Az erőszak szerepe a televízióban” című vizsgálat, de számos hazai példát is említhetnénk.

Az alábbiakban az 1970 és 1985 közötti másfél évtized magyar televíziózásának tudományról szóló műsorait elemeztem ezzel a módszerrel. Az említett időszakban, miként ma is, a televízióban több műhely foglalkozott a tudománnyal. Hogy csak a legfontosabbakat említsem: a Híradó, a Hét, az akkori közművelődési főszerkesztőség, a filmfőszerkesztőség és az Iskola Televízió. E műhelyek alkotói saját szempontjaik alapján, sajátos érdekektől vezérelve, leggyakoribb műsoraik belső törvényszerűségeinek megfelelően látták, tükröztették a tudományt.

Ebből a sokszínűségből, e sokféle megközelítésből állt össze a televíziós mozaikkép a magyar és a nemzetközi tudományról. Miként a mozaikképet sem szerencsés közlelni tanulmányozni, úgy a műsorfolyam napi átélése sem nyújt elegendő információt ahhoz,

hogy a tudományról szóló műsorok fontosabb jellegzetességeit felismerhessük. Másfél évtized anyagának tanulmányozása, statisztikai elemzése azonban már kirajzolhatja a mozaikkép legmarkánsabb vonásait.

A hírózontól a hírek káoszjáig

Ha a tudományról szóló műsorokat, beleértve a hír-, egyedi és sorozatműsorokat, mennyiség szerint vetjük egybe, akkor az első szembeötlő eredmény az, hogy a műsorperceket alapul véve, a nézőnek körülbelül másfélszer akkora esélye van arra, hogy a tudományról hírműsorban kapjon információt, mint hogy az összefüggéseket jobban feltáró egyedi vagy sorozatműsor keretében kapja meg ugyanezt. Az egy-egy tudományterület struktúráját, logikáját visszaadó sorozat- vagy egyedi műsorról szemben lényegesen nagyobb az esélye annak, hogy a néző tájékozódáshoz nem kötött, összefüggésekbe nem helyezett tudományos hírről vagy rövidfilmmel találja szembe magát. Ez a forma kevésbé alkalmas arra, hogy növelje a tájékozódás biztonságát a világban. A hírózont miatt meglehetősen zűrzavaros képe alakulhat ki a tudomány világáról, amelyben a régebben szerzett ismeretei is bizonytalanokká, kérdésessé válnak az újabb, esetleg a régiekkel nem egyező vagy azoknak ellentmondani látszó információk fényében.

A tudományos megújulás periferiáján

Ha most az elemzést csak a hír-, illetve a rövidfilmműsorok területén vesszük tovább, és a filmhírek, hírek származási helyét tekintjük, akkor a tudománykép újabb lényeges vonásához jutunk. Minden tíz hírből nyolc fejlett tőkés országból származik, egy a Szovjetunióból, a maradék egy hír pedig Magyarországról, illetve valamely szocialista országból.

E jelenség több okra is visszavezethető. Egyrészt vitathatatlan tény, hogy a tudományos innovációk központja a hetvenes-nyolcvanas években a fejlett tőkés országokban alakult ki. Ehhez képest hazánk, történelmi okok miatt, a perifériára került. A modernizációs törekvések viszont szükségessé tették az állandó igazodást a központ irányába. Ezt az igazodást a tévé által felmutatott tudománykép megkönnyítette, így az arányok eltolódása nem ítéhető meg egyértelmű negatívként. Elég nagy gond viszont a feldolgozási mód és a színvonal különbsége. A nyugati országok többsége felismerte, hogy a tudományos kutatások előnyös színben való feltüntetése komoly reklám az adott területnek, sőt, az egész országnak is, éppen ezért nem sajnáltak tekintélyes anyagi forrásokat áldozni egy-egy tudományos film készítésére. A szocialista országokban, az NDK-t és a Szovjetuniót kivéve, mindez sokkal szerényebb mértékben folyt. A hosszú beszerzési idő miatt a szocialista filmhírek nem kis részét, különösen a Szovjetunióból beérkező filmhíreket, az elavultság jellemzi.

A végeredmény: a fejlett nyugati országok tudománya és technikája szemképrázatosán modern megjelenésben kerül elénk, míg a szocialista országok híryanagái — még komoly tudományos eredmény esetében is — csak szerényebb, adott esetben unalmasabb formában jelennek meg a képernyőn. Így a tudomány nemzetközi haladásáról sok tekintetben a valóságosnál rosszabb kép alakul ki. (Ez alól csak akkor sikerült „kibújni”, ha az átlagos körülményeket messze meghaladó technikai-gazdasági lehetőségeket kapott a magyar televízió stábja, például a Szोजuz—Apolló űrkísérlés vagy a szovjet

—magyar űrutazás közvetítése esetében. Az eredmény nem is maradt el.)

Ez kifelé, Magyarország határain túl is rontja az összképet. Mint egy számítástechnikával foglalkozó üzletkötő elmondotta: „Nehezebb szoftvert eladni egy olyan országból, amelynek külföldön ismert képében még a nosztalgikus, romantikus, agrár elemek — például puszta, ménes, gulyás stb. — dominálnak, a korszerű elemek pedig hiányoznak. Ki hiszi el, hogy ez az ország használható szoftvert tud készíteni, ráadásul Nyugatra?”

Az egyenlőtlenek versenye: amikor a látványosság verseng a gondolati igényességgel

Ami a gondolati tartalom képi megjelenítését illeti, a hazai tudomány egyenlőtlen feltételek mellett veszi fel a versenyt a külföldről származó tudományos műsorokkal. A külföldről származó műsorok legtöbbször — ebben persze már szerepet játszik az átvétel válogató tevékenysége is — kitűnik látványosságával, képi vonzerejével. Ezzel szemben a nálunk készült műsorok gyakori helyszíne a stúdió. A megjelenés többnyire egyszerű, iskolás. Igaz, a gondolati tartalom sokszor igényesebb, mint a nagy látványossággal felvonultatott, de sekélyes külföldi tudósításoké. Újabb ellentmondás forrása, hogy a látványosan megvalósított hír jellegű műsorokban a mondanivaló — már csak a terjedelmi korlátok miatt is — eleve a felületesség szintjén mozog, emiatt könnyebben befogadható. A sorozatműsorok ismeret-szintje és logikája ehhez képest igen magas. Megértésük, követésük — az előbbiekhöz viszonyítva — nagyobb szellemi erőfeszítést és odafigyelést igényel.

A hír jellegű műsorok számbeli fölénye tovább erősíti azt a társadalmi elvárást, miszerint a modern tudományt egyre többen csak felületes, sűrített formában igénylik. Ha azt ennél bonyolultabb formában adják elő, a várható nehézségek miatt egyre többen elfordulnak tőle. Pedig, mint tudjuk, a tudományban „nincs királyi út”. E fokozódó nyomás egyre inkább elbátortalanítja azokat, akik mondanivalójukat nem akarják rövidített, torzított formában közreadni,

továbbá csökken azoknak a nézőknek a táborába is, akik az átlagosnál többet szeretnének megtudni arról, hogy mi is az a napjainkban sokat emlegetett biotechnológia vagy a basic programozási nyelv. (A probléma egyik lehetséges megoldása: növelni kell az olyan, a hétköznapi jelenségekből kiinduló, de az összefüggések átfogóbb, magasabb szintjére vezető, szemléletében is tudományosabb adások számát, amelyek szinte kézenfogva vezetik el a nézőt a bonyolultabb összefüggésekig.)

Az egyre kevésbé ábrázolható tudomány

Áttérve most már a tartalmasabb, tartósabb hatásokat is kiváltani képes sorozatműsorok elemzésére, legelőször is az tűnik szembe, hogy a sorozatok között többségben vannak az egy-egy tudományterület ismeretanyagát leíró, ezeket ismertető műsorok. Mennyiségüket tekintve a második helyen vannak azok a sorozatműsorok, amelyek valamilyen tudományos problémát és ennek társadalmi kölcsönhatásait együttesen mutatják be. Harmadik helyen vannak a — hazai és egyetemes — tudománytörténeti sorozatok. Műsoridejüket tekintve az összesítésben a negyedik helyen állnak a magyar tudósokról készített portréműsorok. Végül a sorozatműsorok utolsó csoportja külföldi vagy hazai tudományos expedíciókat mutat be.

Ez a megoszlás erősen valószínűsíti, hogy a tudomány a nézők fejében elsősorban mint ismeret, mint a gondolkodási folyamat végeredménye rögzül. Az ismeretek egy része sokszor szinte a társadalomtól „függetlenül”, igen elvontan jelenik meg. Máskor viszont, különösen az „élővilág csodáit” bemutató sorozatok, a nézői ismeretszintet még a nagy rendszerezők — Brehm és Linné — szintjén tartják, lényegében mintegy évszázaddal korábbi színvonalon. A legtöbb friss eredményt hozó új ágazatok, például a részecskefizika, a kozmogónia, a molekuláris biológia, a genetika eredményei, tényanyaga és logikája sajnos a televízió számára egyre inkább ábrázolhatatlan, a televíziós felvételtechnika számára nem hálás tudományterületek vagy igényes feldolgozásukhoz hallatlanul drága trükktechnika szüksé-

ges. Emiatt egy sereg tudományterület egyre inkább eltűnt a televíziós ismeretterjesztésből. Még szerencse, hogy a hetvenes évtized végére a műszaki tudományok több területe a társadalmi érdeklődés középpontjába került, s emiatt az arányok módosultak (energiaprobléma, számítástechnika, mikroelektronika, úrkutatás).

A dicsőített tudás — de vajon létezhet-e pénz, eszköz és kutatóműhelyek nélkül?

A magyar televízióban a sorozatműsorok többsége személyhez, tudóshoz, előadóhoz kötöten jelent meg. Főleg a hazai gyártású sorozatműsorokra és portréfilmekre jellemző ez a megvalósítási forma. Ennélfogva a hazai tudománynépszerűsítő személyiségek hatása nagyon erős volt ebben az időszakban. A nagy, emlékeztető televíziós előadószemélyiségek közül a magyar kultúrát Benedek István polihisztorságával, humanitásával, Marx György a „gyorsuló idő” gondolatával, Czeizel Endre pedig a genetika fogalmának népszerűsítésével gazdagította. (A magam részéről tisztelettel hajtok fejet sok más tudósnak önzetlen, segítőkész munkája előtt is.)

Külön említést érdemel Kardos István Magyar tudósok című portrészorozata. E sorozat már csak azért is szerencsés, mert az előadásokban viszonylag kevés lehetőség van arra, hogy a tudósok emberi vonásai is érvényesüljenek, kifejezésre jussanak. Márpedig, ha számításba vesszük a tudósportrék esetleges minta- és ideáletteremtő vonatkozásait, akkor ezek a hatások döntőek. A fiatal nemzedéknek nem elegendő csupán a tudásanyagot elsajátítania, hanem meg kell tanulnia az emberi viselkedés, és ami korunkban különösen fontos, a tudásanyaggal való humanus, társadalomközpontú bánásmód törvényszerűségeit is. Mint egy e témával foglalkozó szerző megállapítja: „Idejében, korán kell érzékennyé tenni a szakbarbárokat, hogy képesek legyenek a tudománnyal kapcsolatban emberekre, fájdalomra, szabadságra és szépségre gondolni. Mikor már középkorúak és ösziülnek, s végre megvan a hatalmuk a döntéshozatalra, már késő. Az álokoskodás és a számítás addigra már teljesen uralja őket, nehézkes agyuk megfelelő

lebenyei már a használat hiánya miatt elsorvadtak.”

Bár a Magyar tudósok sorozat egyes adásai viszonylag kevésbé nézett helyeken jelentek meg a televízióban, társadalmi hatásuk, különösen az értelmiség körében, érzékelhető volt. A portrészorozat sok hasznos, pozitív vonással gazdagította a magyar tudós televízióból megismert alakját, néhányan közülük szinte fogalom értékűvé váltak. (Mint például Szent-Györgyi Albert a róla készült portréfilmben.)

Nem hallgathatjuk el viszont az ily módon kialakult tudós- és tudománykép hiányosságait sem. Viszonylag kevés kísérlet történt a tudomány társadalmi háttérének érzékeltetésére. Annak bemutatására, hogy a mai tudományos eredmények mennyire függenek az információkhoz, anyagokhoz, eszközökhöz, pénzhez való hozzájutástól.

A televíziós tudománykép következetlenségei hozzájárulhattak néhány széles körben elterjedt tévhit további megalapozásához. Ezekből kettőt emelek ki:

1. Ma is igen sokan osztják azt a nézetet, hogy Magyarország szellemi kapacitásokban rendkívül gazdag ország. Kitűnő televíziós előadónk és külföldi Nobel-díjasaink révén e nézet újra és újra megalapozódni látszik, miközben érthetetlen, hogy e tudományos potenciálnak miért nincs megfelelő társadalmi hatása. Ha több műsor készülne a tudomány társadalmi környezetének bemutatásáról, arról, hogy a tudomány csak társadalmi infrastruktúrával együtt hatásos, akkor e látszólagos ellentmondás kevésbé volna érthetetlen, és valósabb képet lehetne adni a tudomány világáról.

2. Miközben a gondolkodás hitele éppen a televízió által nőtt meg, a közvélemény jelentős része — a kutatási folyamatból előtérbe helyezve a gondolkodási mozzanatot, nem ismerve a metodika nehézségeit — az „első szóra” hajlamos volt elhinni, hogy a magányos, zseniális kutató otthoni laboratóriumában képes megtalálni a rák gyógy módját, nagy apparátus nélkül, pusztán a gondolkodás erejével. Egyes jószándékú, de a tudományban járatlan televíziósok, felismerve a tudományban is jelenlévő bürokratizmust, az összützet a tudománynak erre a vonására zúdították. Ma — visszagondolva

a csodaszerek, a csodaeljárások televíziós népszerűsítése körüli szenvedélyes, ma már mindenki előtt ismeretes eredményű vitáira — egy biztosan megállapítható: akkoriban jó nagyokat léptünk előre a tudomány „félreismertetésének” irányába.

Az előretörés irányai és a haladó tudománykép

Bárhonnan is közelítjük a televízió által közvetített tudományképet, megkerülhetetlenül központi helyzetben van egy kérdés: mennyiben a korszerű, a haladó tudományt tükrözte a magyar televízió?

Ha azt állítjuk, hogy az 1970-es évek tudományos trendjeiből a vezető irányok a genetika, a biológiai szabályozás, a számítástechnika, a mikroelektronika s az űrkutatás, és ezzel szemben a leíró állat- és növényrendszertani, tudománytörténeti, csillagászati ágak kevésbé azok, akkor az elsőként említett tudományterületekről szóló sorozatok összesített percszáma, összehasonlítva az utóbb említettekével, túlsúlyba kerül. Kirajzolódik az a kép, hogy a televízió műsorában ebben az időszakban végig jelen volt egy kemény, haladó, trendkövető mag. Korszerűség tekintetében az adott időszak műsorai közül kiemelkedett a TV Szabadegyetem természet tudományi adássorozatának negyvenkét adása, amely az akkori legkorszerűbb szemlélet, az anyag fejlődéstörténete alapján épült fel. Ezzel a mérleg teljesen a korszerű tartalmak irányába billen át, és ez döntő részben a főszerkesztőként ott tevékenykedő Sylvester András éleslátását dicséri.

Képmás és valóság

Igen nagy a jelentősége annak a kérdésnek, hogy a televízió műsorai alapján a nézők előtt kirajzolódik-e a magyar tudománynak a vizsgált időszakban megtett útja. Mennyiben tükröztek objektív tendenciákat a televízió műsorai? Talán erre a kérdésre a legnehezebb válaszolni. Ugyanis elég nehéz olyan mutatókat keresni, amelyek a magyar tudomány útját jelzik. A magam részéről az abban az időszakban meglehetősen erős szabályozó szerepet betöltő Országos Távlati Tu-

dományos Kutatási Terv, az OTTKT ráfordításarányait vettem megközelítési alapnak. Az OTTKT 1972-ben kelt dokumentuma alapján 1971 és 1975 között a biológiai szabályozás, a szilárdtestkutatás, valamint a biológiailag aktív vegyületek kutatása élvezett elsőbbséget. Ugyanebben az időszakban a televízió három nagy sorozatban is érintette a kérdéses témákat.

Az 1972-ben készült agykutatási sorozatban a nézők bepillantást nyerhettek a biológiai szabályozás, a bioreguláció területére. Az 1973-ban készült környezetvédelmi sorozat számos példán keresztül tárgyalta a biológiailag aktív anyagok támadáspontját az élő szervezetek és szervezetrendszerek esetében. A szilárdtestfizikai sorozat pedig bemutatta az összes fontosabb hazai műhely kutatásait.

A hetvenes évek végére, a nyolcvanas évek elejére — főleg az energetikai és mikroelektronikai szerkezetváltás következtében — az OTTKT ráfordításarányai kissé megváltoztak, jelezve a prioritásokban is bekövetkezett hangsúlyeltolódásokat.

Az új szemléletben az energia és a vele kapcsolatban álló anyaggazdálkodás került az élre. Ekkorra bontakozik ki az elektronikai ipar kiépítésének szükségszerűsége is, ami szintén megjelenik az irányelvekben. A biotechnológia, az élelmiszer és a biomassza kutatásához kötött prioritások a „biológiai irányzat” továbbélését jelzik a hazai természettudományos kutatásokban, természetesen, az új helyzetnek megfelelő, másfajta értelmezésben.

Ami a televízió műsorait illeti, meg kell állapítani, hogy mind az energiakérdésben, mind pedig az elektronikában „későn kapcsol”, egy idő után viszont egymást követték a műsorok ezeken a területeken.

A televíziós ismeretterjesztésben három korszak különíthető el világosan:

— A hetvenes évek elejére az ismeretterjesztés súlypontja áttevődött a biológia legújabb irányzatainak, „áttöréseinek” a molekuláris biológiának és a genetikának az ismertetésére. Ekkor kerültek közforgalomba — főleg a tévé révén — a „gén”, a „DNS” és a „genetika” fogalmai. Úgy hiszem, ezek megfelelően alátámasztották a magyar tudomány egy területének fontossá válását,

amelyet egyébként jelzett a Szegedi Biológiai Központ létrehozása is. Továbbá magyarázatul is szolgáltak a hetvenes években kibontakozó iparszerű, mezőgazdasági termelési rendszerek elterjedésére, amelynek számos biológiai, genetikai alapon nyugvó eljárásával sokan találkozhattunk a mindennapi gyakorlatban.

— A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején a televíziós ismeretterjesztésben két másik központ kristályosodott ki: az energiakérdés és a mikroelektronika — ezeknek szintén megvoltak a valós társadalmi alapjai.

— Közben, mintegy a tudomány gyakorlati elköteleződésének ellenpontjaként, a természettudományok összefüggő rendszere mint az általános műveltség fontos része jelent meg — a közművelődési határozat szellemében — a Magyar Televízió Szabadegyeteme természettudományos előadás-sorozataként.

Mindezeket figyelembe véve megkockázatható, hogy az adott időszakban a televízió tudományos ismeretterjesztő műsorai szoros kapcsolatot mutattak a hazai természettudományok fontosabb vonulataival.

Természetesen, ha az 1970 és 1985 között sugárzásra került összes fontosabb hazai és import sorozatműsor teljes választékát figyelembe vesszük, akkor további, a hazai televíziós tudománynépszerűsítés adottságaiból, értékorientációiból adódó egyéb törekvésekkel is találkozhatunk. Így a hazai tudománynépszerűsítésben jellegzetes, sikeres „vonal” az orvos-egészségügyi ismeretterjesztés (Benedek István—Czeizel Endre), a tudománytörténeti adások és sorozatok rendszere, továbbá a hetvenes évek közepe óta felbukkanó űrkutatási irányzat.

Szeretném ugyanakkor felhívni a figyelmet még egy sajátos jelenségre, mégpedig az előrejelző műsorok megjelenésére tevékenységünkben. Mai szemmel nézve mind az 1973-ban készült környezetvédelmi sorozat, mind pedig az 1981-ben készült szívinfarktus sorozat — a „közellenség” — jó néhány évvel „megelőzték korukat”. Igazából csak a nyolcvanas évek közepén kerültek ezek a témák a közfigyelem, majd az állami intézkedések szintjére. Ez arra a lehetőségre mutat, hogy a televíziós műsorok egyes esetek-

ben képesek összegyűjteni, felerősíteni azokat a finom, de fokozatosan felhalmozódó feszültségeket, amelyek igazi társadalmi problémákat okozó mivoltukban esetleg csak évek múlva jelennek meg. Ez a jelenség is a televíziós műsorkészítés objektív folyamatokkal szoros kapcsolatot tartó jellegét húzza alá.

Fehér foltok

Természetesen a televíziós műsorpolitika számára fontosnak számító célok elérését csak bizonyos áldozatok, hátrányok vállalása mellett lehetett elérni. Ez legfőképpen a televízió sugallta tudománykép hiányosságaiiban mutatkozik meg, amennyiben az egyes tudományos ágazatok jelenlétét vizsgáljuk. Az persze nem állítható fel követelményként, hogy az ismeretterjesztő tevékenység egyenlő mértékben foglalkozzon minden egyes tudományterülettel. Ez már csak az erőforrások korlátozott volta miatt sem valósítható meg. Az a kérdés azonban feltehető, hogy a szűkös erőforrások felhasználása megfelelő irányokban történt-e? A „progressziókövető”, illetve az „objektív” tendenciák jelenléte miatt úgy gondolom, hogy a Magyar Televízió szűkös kereteiből alapvetően jó beruházásokat eszközölt. A felsorolt irányvonalat áttekintve soknak tartom ugyan a tudománytörténeti jellegű adások arányát, amely múltba fordulásával tovább erősíti a televíziós tudománykép egyébként is elméleti jellegét. Számos fontos tudományterület viszont hosszú időkre szinte jeltelenül eltűnik. Így ritkán és kevés adás foglalkozik a kémia és a rajta nyugvó vegyipar jelentőségének érzékeltetésével, sajnálatosan csökkent a modern atomfizikai adások részaránya, és a Tv Szabadegyetem adásait kivéve hiányzik, egy fontos tudományterület, a földtudományok képviselője.

Pozitívumként értékelhető a tantárgy-központú bemutatás helyett az egyre gyakoribban előforduló, több tudományterületet átfogó, egységes megközelítés, kevés viszont a tudomány már létező alkalmazásainak ismertetése.

Összefoglalva a tudományról tükrözött televíziós kép leglényegesebb vonásait, a következők emelhetők ki:

— többségben van a tudományról szóló rövid hír, mint a rendszerszerű ismeret;

— a hír jellegű információk elsősorban a fejlett tőkés országok tudományát mutatják be, s kisebb részben a Szovjetunióét, a szocialista országokét és Magyarországot;

— a hazai tudomány elsősorban sorozatműsorokban jelenik meg, személyhez kötöten, mint a gondolkodás terméke és az ismeret része, a szervezeti háttér többnyire nem látható;

— a tudománykép hiányos, kevésbé gyakorlatias, sok leíró, elméleti és múltba forduló elemet tartalmaz.

A tudós személyiségéről kialakított televíziós kép jellegzetességei:

— a tudós főleg mint a tudományterület kiváló ismerője jelenik meg, személyi és szervezeti kapcsolatok nélkül;

— személyiségében inkább elméleti, mint gyakorlati, ritkábban közéleti, s legritkábban politikai magatartására jellemző vonásai kerülnek az előtérbe;

— személyiségének nem a tudománnyal kapcsolatos jellegzetességei általában a háttérben maradnak.

A műsorkészítés iránytűje

A televízió műsorpolitikai törekvéseinek egyik alapvető szándéka az volt, hogy a tudományt mint a műveltségkép fontos részét népszerűsítse. E tevékenységet kezdettől fogva két dolog jellemezte: egyrészt megkísérelte követni a tudomány nemzetközi és hazai útját, másrészt megkísérelte csökkenteni azt a szakadékot, amely a tudományos ismeretek gyors előretörése és az iskolából megszerezhető, a valóságtól egyre inkább elszakadó ismerethalmaz között keletkezett.

Sokan kezdettől fogva úgy gondolták, hogy a televízió ideális eszköz nagy tömegek hiányos ismeretanyagának gyors, egységes bővítésére. (Ezzel szemben az eredmények inkább azt mutatják, hogy a televíziós adások nyomán a meglévő ismeretkülönbségek újratermelődnék magasabb szinten. E kérdés elemzése és az állítás bizonyítása azonban már egy másik, önálló dolgozat kereteit igényli.) Az ismeretek bővítésének szándéka magyarázza, hogy a sorozatok és egyedi adások nagy száma az iskolarendszerű okta-

tásban még nem tanított, de a gyakorlatban már fontossá vált egyes tudományterületek ismeretanyagának bemutatására vállalkozott. Az MTA munkabizottsága által 1974-ben kidolgozott koncepció — a korszerű általános műveltség modellje — keretet és határozott célokat adott a lényegében eddig is ezen az alapon folyó tevékenység bővítésére. Az MSZMP közművelődési határozatának szellemében jöttek létre a „Tv Szabadegyeteme”, illetve a „Mindenki iskolája” elnevezésű nagyméretű, szinte az egész évet átfogó sorozatműsorok, melyekhez kiadott írásos kísérőanyagok, valamint országos, az előadás-sorozatok alatt működő konzultációs központok munkája is csatlakozott. A rádió és a televízió közművelődési szerepét vizsgáló munkacsoport a következő módon fogalmazza meg a főbb célokat:

— a tudomány-népszerűsítésnek alapvető feladata, hogy olyan ismereteket sugározzon általános iskolai műveltséggel nem rendelkező társadalmi csoportok számára, amelyek a mindennapi életben történő eligazodást követve vagy közvetlenül segítik:

— a folytonos művelődés gondolatának jegyében a legszélesebb közönségrétegekhez kell eljuttatni azokat az új kulturális tartalmakat, amelyeket az iskolai oktatás nem tud nyújtani;

— a fokozódó társadalmi munkamegosztás korában — az elkülönülő szakmák kö-

zötti közvetítéssel — az egységes szemlélet kialakítására kell törekedni;

— közreműködni kell bizonyos szűkebb társadalmi csoportok szakképzési feladatainak ellátásában.

A funkciók oldaláról közelítve a szempontrendszer a következő:

— legfontosabb feladat a tájékoztatás, az új információk közvetítése a kultúra és a tudomány legjelentősebb eseményeiről (ebben az időszaki rendszerességgel jelentkező magazinműsoroknak van elsődleges szerepük);

— a tájékoztatáson túl, mint a tapasztalatok mutatják, van mód a részletesebb ismeretek kifejtésére is (ezt a célt szolgálják a különböző sorozatműsorok);

— jelentős a televíziónak az a tevékenysége is, hogy kultúrtörténeti, dokumentumértékű alkotásokkal mutatja be a hazai kultúra és tudomány kiemelkedő alakjait.

Ma, mintegy másfél évtized távlatából, mindenképpen figyelemre méltó, hogy mértékadó személyek dicsérőleg emlegetik ennek az időszaknak a televíziós teljesítményeit, mintegy a televíziós ismeretterjesztés aranykorát emlegetve, melynek alap gondolata az volt, hogy a televízió (és a rádió) tudományt érintő műsorpolitikájának a korszerű általános műveltség szerkezetével összhangban kell kibontakoznia.

The author content analysed scientific television programs broadcast between 1970 and 1985. He found that short news are in majority compared to systematic information; that mostly the scientific results of the highly developed capitalist countries are shown; that the organisational background is invisible when Hungary is concerned; that the image of Hungarian and socialist science is scanty, too much theoretical and retrospective. It might be judged positively that instead of a schoolsubject-centered presentation a multiscientific approach is preferred more and more often.

Trömböczky Péter

Riporter — válaszúton

Úgy tűnik fel, a helyi televíziózás egyre kockázatosabb vállalkozás. Mintha a kábeltelevíziós stúdiók munkatársai nem egy nyelven beszélnének a helyi vezetéssel. Hol a megoldás?

Lett légyen, hogy az egyik helyi tévéstúdió riportere, kipuskádván a tanács munkatervéből az éppen esedékes végrehajtott bizottsági napirendet, gondolt egyet, s a vébé után riportot akart készíteni a terület lakáshelyzetéről. De — nem addig van az! — a tanács illetékese nem állt kötélnek, mondván: „Azt a napirendet illetően már a vébéülések tervében is szerepel, hogy a sajtó nem tájékoztatható.” Érvelhetett a riporter, hogy de kérem, a nyilvánosság, meg hogy ez a kitétel tulajdonképpen ellentmond a sajtótörvénynek — érvei nem hatották meg az illetékest. Nem akarván annyiban hagyni, beszélt a stúdióvezetővel. Aki, mert jobb a békesség, no meg ő is a tanácstól kapja a fizetését, finoman szólva lebeszélte a témáról a riportert.

■ ■

Történt, hogy az egyik helyi tanács elnöki széke megüresedett. Nagyjából ugyanebben az időben távozott a népfront ottani titkára is. A helyi vezetés — ahogy ez már lenni szokott — átgondoltan kiválasztotta az utódot. Csakhogy, mit ad a magasságos, sem a tanácselnökjelölt, sem a népfronttitkár nem volt a helyi tanács tagja. No, mondták az ily dolgokban szakértők: semmi baj, az időszaki tanácstagi választások éppen esedékesek. Így két választókerületben a titkár és a leendő tanácselnök lett a jelölt. Ám, mivel a kettős jelölés kötelező, kiszemeltek melléjük a lakóterületről egy-egy másik jelöltet.

A lakóterületen működő helyi televízió stúdiója, mit sem tudva az „előjelölés” mikéntjéről, úgy döntött, bemutatja mind a négyőjüket. Erről a helyi vezetés röviden

„lebeszélte” őket. De, mivel az előző adásban már jelezték a bemutatást, azt akarták, legalább a fényképük szerepeljen egy kis hírből. Be is gyűjtötték a képeket, és ekkor vált valamelyest érthetővé, vajon a helyi vezetés miért is ódzkodott a nyilvános bemutatástól. A harmincas éveiben járó népfronttitkár hölgy partnere idős férfiú lett volna — ha véletlenül nem kap éppen bénító agyvérzést. Így aztán a helyi televízió egy másik jelöltet mutatott be. Történetesen a beteg férfi feleségét. Aki, hogy ne maradjon pácban a jelölők, el is vállalta a szerepet, hiszen biztosították: nem fenyegeti az a veszély, hogy őt fogják megválasztani. A negyvenes éveiben járó tanácselnökjelölt férfiú mellé pedig egy idős, megfáradt özvegyasszony fényképe került a képernyőre.

A végeredményt, gondolom, mindenki tudja: természetesen a tanácselnökjelölt tanácstag lett, szintűgy a népfront titkára is. S a kis tévéstúdió örülhetett, hogy legalább a „négyesfogatot” bemutató riport elmaradt . . .

■ ■

Amióta országszerte gombamód szaporodnak a kis helyi tévéstúdiók s főként amióta úgymond „legfelsőbb szinten” is támogatják létüket és létesítésüket, már sokan megfogalmazták, mi is lenne a feladatuk. Magam úgy vélem, hogy minderről többet mond a bevezetőben említett s talán önmaga konkrétán túlmutató két példa. Mert, noha a feladat elvileg többé-kevésbé tisztázódott, most inkább arról érdemes beszélni, amiről a kis közösségi televíziók „napszámásai” jobbára csak maguk között váltanak szót.

Hogy tudniillik miként lehet (vagy éppen miként nem) aprópénzre váltani azokat az elveket, miszerint:

„A helyi televíziók társadalmi küldetése más, mint a nagy televízióé. A lakosság helyi érdekeit kell, vagy kellene képviselniük.” (Nagypál Endre)

Vagy: „A helyi televízióban a dolgok elé lehetne menni. Már a helyi döntések előkészítése előtt szinte közvélemény-kutatásra lehetne vállalkozni s megmutatni a lakosnak: az adott döntéssel miről kell lemondania, vagy ha megvalósul, mit nyer általa.” (Réz András)

Sőt: „A helyi televízió lehetőséget teremthetne a helyi közügyekbe való beleszólásra. Az adás alatt föl lehet venni a telefont, hozzá lehet szólni . . . A válasz is hitelesebb, mert spontán, (az illetékesnek) nincs ideje rágódnia rajta, nehezebb mellébeszélni.” (Kálmán András)

Vagyis röviden: a városi, közösségi, kerületi televíziók a helyi demokratizmus fórumai lehetnek, lehetnének. Csakhogy mind ezt nem is olyan könnyű megtenni.

A helyi televízió aligha lehet jobb, mint a helyi politika — így fogalmazott az egyik résztvevő Dunaújvárosban, az idei IV. kábeltellevíziós találkozón. S miközben országosan a nyilvánosság, ha buktatókon át is, egyre nagyobb teret hódít magának, úgy látszik helyben ugyanezt elérni, legalábbis sok helyütt, jóval nehezebb.

Helyi politika — helyi nyilvánosság

Még 1986-ban az akkor frissen alakult hódmezővásárhelyi tévéstúdió készített egy riportot a városban élő, az újfasizmussal kacérkodó, felnyírt hajú tizenévesekről. Akkor, amikor létükről a teljes magyar kommunikáció még mélyen hallgatott. De adásba nem kerülhetett, egyebek közt azért, mert az egyik filmbeli hangadó fiatal párttitkár szülője egészen a megyéig futott, ahol a filmet látatlanban betiltották. Aztán a film szép sikert ért el a nyíregyházi videofesztiválon, részleteket mutatott be belőle az Ablak (rá negy napra Vásárhelyen „ismeretlen” tettesek felgyújtották egy szabó cigányember lakását), s végül helyben is képernyőre kerülhetett. Mellesleg okos trükkal: meghív-

ták a város kilenc vezetőjét „előnézni”, az első titkártól a rendőrkapitányig, gondolván: egyszerre ennyien egymás előtt csak nem mondanak nemet.

Majdnem általános tapasztalat: a helyi vezetés meglehetősen ódzkodik az efféle nyilvánosságtól. Addig nincs baj, amíg tájékoztat, eseményekről tudósít, szerepelteti a helyi tisztségviselőket — csak véleményt ne mondjon. Azt nem szereti a helyi vezetés, akibe beidegződött, hogy ő általában jól teszi a dolgát. Minek beszéljen bele néhány „hóbörgő”, aki úgyis kevesebbet ért hozzá.

Pedig, amikor egy ország olyan kritikus helyzetben van, mint most a miénk, akkor megnő az ellenőrzés nélküli döntésekben a tévedések lehetősége. Másként fogalmazva: nő a társadalmi kontroll jelentősége. De, ha ezt a nyilvánvalónak tűnő gondolatot elvileg el is fogadja mindenki, ennek megfelelően cselekedni, viselkedni, kivált a helyi tömegkommunikációban, bizony ma még nem könnyű. Egyrészt, mert felszínre kerülhetnek kisebb-nagyobb turpisságok, kivált személyi kérdésekben (mint a bevezető példában), s ez igazán nem tartozik a „közre”, másrészt: amikor jó néhány helyi televízió állítja, hogy felhőtlen a kapcsolata a helyi vezetéssel, amögött rendszerint egyfajta patriarchális — ha nem szervilis — viszony búvik meg.

A helyi televíziók ma még ugyanis vagy a tanácshoz, vagy a tanácsi igazgatású művelődési központhoz tartoznak. Így aztán a tanácsi vezetők mintegy — s ez még a jobbik eset — sajátjuknak, saját szócsovéjuknek tekintik őket. S amikor „fentről” egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a helyi nyilvánosságnak, s eszközei között a közösségi televízióknak, akkor „lent” még mindig „szűrik” az adásokat.

Dunaújvárosban az idei találkozón meglehetősen irigykedést váltott ki az egyik stúdióvezető már-már dicsekvő kijelentése: „Nálunk indirekt az irányítás. A helyi párt- és tanácsi vezetés nem szól bele a műsorok szerkesztésébe, csupán egy félvényként özszeülő társadalmi szerkesztőbizottság segít a program kialakításában. Nincs előnézés, nincs cenzúra.”

Ezen utóbbi kifejezést természetesen mást sem illik használni — legfeljebb gyako-

rolni. A függőség mind erkölcsileg, mind anyagilag egyértelmű. A stúdiók dolgozóinak a léte fölött „természetesen” a fenntartó tanács rendelkezik. Még a látszólagos függetlenség sincs meg, mint az üzemi lapok zöménél, hogy tudniillik a munkatársak alkalmazója valamelyik kiadóvállalat. Így a függetlenség jószerivel magának a tanácsi testületnek a viszonyulásától függ, az szabja meg, hol a határ, meddig lehet elmenni.

Még bonyolultabb ott a helyzet, ahol egyenes adásra is van lehetőség. Ehhez kell aztán igazán megnyerni a helyi vezetést! Megértetni, hogy más a hitele, ha a lakos egyenes adásban teheti fel a kérdést a helyi vezetőnek, s arra ott helyben, „kapásból” kap választ. Ehhez bizony már olyan helyi vezetés kell, amely nem ellenlábast, hanem segítő partnert lát a közösségi televízióban.

Hogy a helyi televíziózás miként segítheti — a helyi érdekeket képviselve — a helyi vezetést, azt még nagyon kevés helyen látják igazán tisztán. Pedig egy, a közvéleménytől nem féltő tanácsi vezetőnek, egy országgyűlési képviselőnek, egy tanácsagnak vagy tanácselnöknek az érdekében a helyi televízió meglehetősen sokat tehet. Magát a személyt, az elképzeléseit, az intézkedéseit ellenszenvenessé, de népszerűvé is teheti. Ehhez azonban nyilvánvalóan az kell, hogy az illető nyilvánosan is felvállalja a közszereplést. Hogy ne csak a feltett kérdésekre válaszoljon, hanem belemenjen a vitákba, merjen ütközni, nyitott legyen. Ebből mellesleg bárki nagy mértékű, a választók, a tömegek támogatásával megerősített önbizalomra tehet szert, s ez — éppen a közösség érdekében — sokat lendíthet a munkáján.

Lehet, hogy ennek kockázata van? Lehet, hogy az ilyen helyi nyilvánosság is a kontra-szelekció ellen hat? Igen, lehet — szerencsére.

A „nagy” tévé és a „kis” televíziók

A Magyar Televízió, noha a helyi televíziók feletti szakmai felügyeletet kezdettől fogva rábízták, eleinte nem nagyon tudta, mit kezdjen ezekkel az új alakulatokkal. Mára a helyzet, a Magyar Televízió néhány „úttörő” szerkesztőjének, munkatársának köszönhetően, sokat javult, noha a viszony még mindig felemás.

Tény, hogy a Híradó, a Stúdió, a Hét és mindenekelőtt az Ablak egyre több, főként vidéki kis televíziót foglalkoztat. Ám egyre inkább szükség lenne a központi televízióban egy olyan műsorra is, amely nem hagyja elveszni a közösségi televíziók úgymond modellértékű, tehát szélesebb érdeklődésre is számot tartható műsorait, riportjait. Erről az idei dunaujvárosi találkozón Ráday Mihály rendező elég sokat beszélt. Ő maga is szívesen felvállalna egy ilyen műsort. Ám lelkesedése a „nagy” televízió belől sem találkozott egyértelmű helyesléssel. Volt aki azzal legyintette el a gondolatot, hogy „Ráday még egy műsort akar magának”. De a Magyar Televízió vezetői közül néhányan komolyan vették, noha konkrét ígéret ott, Dunaujvárosban nem hangzott el. Nem tudni hát, mit hoz a jövő.

Pedig az effajta igény reális, hiszen a több tucatnyi stúdióból jó néhány van már, amely mind tartalmilag, mind technikailag képes olyan műsorokat, riportokat előállítani, amelyek megállnák a helyüket a „nagy” képernyőn is. Főként tartalmilag. Mert noha a helyi televízió nyilvánosan helyi gondokat igyekszik feltárni, azok között sok olyan van, amely országos érdeklődésre tarthat számot. Egyelőre azonban az embernek az a benyomása, hogy a központi televízió inkább csak felhasználja, (kihasználja?) a helyi televíziókat, esetenként megrendelészerűen dolgoztatja őket, ám igazán nem is ismeri ezeknek a kis stúdióknak a munkáját.

Alighanem életre való az a javaslat, amit a miskolciak egyik képviselője mondott el Dunaujvárosban: kellene egy kábeltelevíziósokból álló szerkesztőbizottság, amely időről időre megnézné a helyi stúdiók műsorát. Ez egyrészt megteremténé a rendszeres műsorcsere lehetőségét, másrészt javaslatot tehetne arra, mely műsorokat érdemes bemutatni a központi televízióban.

Jót tenne ez a már korábban emlegetett önállóságnak is. Hiszen, ha egy falusi, városi, kerületi televízió valamely műsora rendre megjelenik a központi televízióban, az nagymértékben emelné a helyi stúdió tekintélyét — helyben. Meglehet, a helyi vezetők a jövőben másképpen — nem a hatalom pozíciójából — adnának választ a helyi televízió kamerája előtt. S nem utolsó szempont az

sem, hogy a helyi televíziók anyagaiban való tallózás a kis közösségi televíziók gárdáját is jobb munkára sarkallná.

Hobbi, szakma, hivatás

A ma létező kis közösségi televíziók stábja jobbára lelkes, fiatal emberekből áll. Van akit a technikai érdeklődés sodort erre a területre, van akit valamiféle mondanivágyás, és természetesen van, aki a kis stúdiót ugródeszkának tekintve felfelé, a „nagy” televízió felé kacsingat.

A szakmai hozzáértés is vegyes: ma úgy tűnik, technikai szempontból jobb, mint a műsorok tartalmát tekintve. Szervezett oktatás, képzés nincs — marad az önképzés, a tapasztalatcsere. (Jó néhány stúdió tart fenn egymással közvetlen kapcsolatot.) Ám ez így egyelőre belterjesnek tetszik. Van egy olyan, mellesleg egészséges elképzelés, hogy

a kis stúdiók műsorai ne utánozzák a „nagyot”. Ám hogyan legyen más, az még igazán nem kristályosodott ki. Holott a konkurencia meglehetősen nagy. Most már egyre ritkább a „nagy” televízióban az adásszüneti nap (bizonyos területeken, ahol a 2. program vehető, egyáltalán nincs is), s egyre több kábellel behálózott lakóhelyen fogható a műholdas adás.

Tény, hogy a helyi problémákat érdekesen, színvonalasan taglaló helyi műsor az emberek zömét jobban érdekli, mint bármi más a televízióból. Ahhoz azonban, hogy egy kis közösségi televízió ilyen műsorokkal tudjon saját közönsége elé lépni nem elég a lelkesedés. Ahhoz a mainál nagyobb szakmai felkészültség is kell. Olyan oktatás, amely megtanít mind képben, mind szavakban jobban, tömörebben, hatásosabban fogalmazni.

kációs környezete magyarázza. És éppen e téren hazánk hátrányos helyzete szinte leküzdhetetlen még akkor is, ha (szerintem tévesen megítélve, de ezt sem bizonyíthatjuk) esetleg a szellemi erőforrások jelentősek lennének is. Melyek ezek az objektív akadályok?

1. *A nyelv.* Ma a filmszakirodalom, a filmes kutatás, oktatás első számú nyelve az angol, s ennek megfelelően a világ legtöbb országában a szakértelmiség, vagy az egyetemi végzettséggel rendelkező műértő közönség nagyrészt e nyelvet is használja (olvasás, filmnézés, felsőfokú oktatás). A filmszakirodalmat általában nem fordítják le, hanem az eredeti angol nyelven olvassák. Szóba jöhet a francia, német, spanyol nyelv, vagy akár az orosz is — de felsőfokú szinten e nyelveket sem ismerik nálunk többen.

2. *A valutaforrások* szűkös volta, az árszintkülönbségek. Sem a nyomtatott információ, sem a filmterjesztés technikai eszközei (moziban, otthon, videón), de még a színes televíziókészülékek vagy maguk a film- és videokópiák sem kerülhetnek be Magyarországra alacsony áron. A filmes szakkönyveket újabban már a könyvtárak is alig vásárolhatják meg, hiszen azok ára ezer forintos nagyságrendű, s miközben öt, tíz, húsz dollár másutt, tehát elérhető ára van, itt ennyiért nem sokan vásárolhatnának meg egy könyvet. A szakfolyóiratok is megfizethetetlenek magánszemélyek számára. Természetesen mind a könyvek, szaklapok, mind a kópiák és a felszerelés az iskolák, művelődési házak, könyvtárak, egyetemek és más intézmények (részben a Filmintézet) számára is megfizethetetlenek.

3. Ily módon a *fogyasztók kis száma* kizáró tényező lehet. Más országokban ez nem lényeges. Ha ötven országban csak országonként néhány száz vásárló akad, akkor is rentábilis az angol nyelvű könyv, folyóirat, video- és filmkópia. Tízmillió ember között egyébként sem valószínű, hogy annyi vásárló akadna, mint sok száz millió között.

4. Az anyagiakkal összefüggésben a *technikai színvonal* is gátló tényező. Nálunk a tele-

vízió-készülékek jelentős része nem színes, a kép minősége gyenge, a videokópiák és lejátszók színvonala alacsony, a csereszavatoság nem koordinált, a filmkópiák hang- és képanyaga gyakran gyenge (például a filmkluboknak, iskoláknak nincs pénzük új kópiára) de még a mozik általános színvonala is elmaradott (a filmkultúra egyik központja, a budapesti Egyetemi Szinpad műszaki körülményei botrányosak).

5. *Az általános tömegkommunikációs környezet.* E téren ma már feltehetően nem sokban tér el a hazai kép a fejlettebb nyugati országok helyzetétől. Igaz, a filmbeszerzés, a műsorpolitika mind a televízióban, mind a moziban valamivel magasabb szinten, arányosan nagyobb számban mutat be értékeket, azonban a nézettség statisztikáiban, az előadásszámban, kihasználtságban ez már a kommersz arányában módosul. Ráadásul a két csatorna, a gyenge értékterjesztő második forgalmazási rendszer és maguknak a filmeknek a hiánya nem produkálhat olyan eredményeket, mint sok csatorna, a filmek bősége, a fejlett értékterjesztő rendszer. Így az arányok nem számítanak; helyettük az abszolút számok válnak meghatározókká: az Egyesült Államokban és más angol nyelvterületeken a lakosság egy százaléka is több, mint nálunk a lakosság egynegyede. A televízió műsora, a mozik sikerfilmjei, de különösen a félig legális vagy illegális video-terjesztés egyébként is egyre inkább a tisztán kommerciális amerikai, nyugat-európai rendszerekre hasonlít. Ezzel szemben az értékterjesztés volumene, választéka minimális.

6. Szintén objektív tényezőnek tekinthetjük — jóllehet a forgalmazási viták ennek megváltoztatását, reformját sürgették — az *intézményrendszer konszolidálódott formáit*. Ennek lényege az, hogy a dotáció, a szervezeti kapacitások és más erőforrások nem az értékterjesztő rendszerekhez (klubok, iskolai és egyetemi filmoktatás, Filmintézet, filmes könyvkiadás, művelődési házak, könyvtárak stb.), hanem a kommerciális hálózathoz kerülnek, mely utóbbi így képes (fizető közönség nélkül is) kirkatpolitikát folytatni, s ugyanakkor a tömegszórakozta-

tó szektorát fejleszteni (amelynek a piaci rendszerben kellene megélnie, sőt egyenesen dotálnia az értékterjesztő rendszert).

7. Még egy objektív akadályt emelnék ki, amelyet a forgalmazási viták sok ezer hozzájárulója érdekes módon elhanyagolt. Egy olyan országban, ahol részben a műveltebb urbán-rétegeket megtizedelve félmillió embert öltek meg a háború alatt, további százazrek (és inkább a mobilabb, tehetségesebb rétegek) távoztak az országból csak a legutóbbi fél évszázad során, ahol a lakosság iskolázottsági szintje nemzetközi összehasonlításban alacsony, ahol az egy főre jutó összközpontozási költségek sokszorosan elmaradnak a fejlettebb országok hasonló kiadásaitól, ahol a lakosság jelentős része látástól vakulásig dolgozik a létminimumért — hogy sok száz más tényezőt most ne soroljak fel —, potenciálisan eleve nem lehet olyan nagyszámú műértő, sznob, fizető közönség, mint olyan országokban, ahol e sok száz tényező nem áll fenn.

A kínálat keresletalakító hatása

Nem volt teljes az előző felsorolás, de feltehetően így is elgondolkodtató, s megkérdőjelezheti azt az értelmiségi önelégültséget, amely a mi saját normáink erőszakolt fenntartásától, másodlagos tényezők megváltoztatásától várna eredményt. De nézzük most azt a helyzetet, amikor a nem különösen jelentős keresletet megelőzően is létezik kínálat, amely az évek során megeremtheti a keresletet.

A legfejlettebb országokban a filmoktatásra és az értékterjesztésre sokkal több pénz jut, mint hazánkban, csupán ezek elsősorban nem központi állami dotációkat jelentenek, hanem például magánalapítványokat, vagy más intézmények költségvetéseiben belül nem elkülönített tételeket. Amikor nálunk a televízióban és a sajtóban a műszaki-tudományos fejlődésről szólnak, nagyon gyakran elhangzik, hogy „egy közepes mérnök kiemelkedő technikai apparátussal többet ér, mint egy kiváló tehetség műszaki felszerelés nélkül”. De arról ritkán hallunk, hogy a humán területekre ez ugyanúgy érvényes, talán azért sem, mert nálunk a humán terü-

letről alkotott kép még mindig a magányos filozófusé, akinek csak papírra és ceruzára van szüksége, és kész a nagy érték. Pedig ma már bizonyítható, hogy a humán területek legalább annyira az adekvát infrastruktúra függvényei, mint a műszaki-természettudományi területet. Két példát idézek.

Másfél évig tanultam a Svéd Filmintézetben; akkor épült a csodálatos Filmház — és bizony elég üres volt, hangulata sivár. Mindig elmondtam, hogy mi az Egyetemi Szinpadon ócska vetítési körülmények, rossz kópiák, kevés film és könyv mellett is milyen atmoszférát teremtettünk; nem értünk be a terembe, forró volt a légkör, élénk a vita . . . A Svéd Filmházban olykor riasztó volt az üresség; ilyen csodálatos hely, ilyen felszerelés, ilyen filmválaszték és ekkora érdektelenség. Az évtizedek során azonban *változott a helyzet*. A svéd állam megelőlegezte a keresletet, felépítve egy szuper filmkulturális központot (mert volt miből, mert volt hitelt!), amelynek később lassan kialakult a közönsége. Igaz, nem tudtak egy Ingmar Bergmant produkálni, viszont sok tízezer filmértőt neveltek, s időben álltak át az új technikára. Még ma is mindig felhozom ezt a „történelmi igazságtalanságot”, hiszen nyilvánvaló, hogy nálunk a már meglévő igényre az évtizedek során még „megutálagozott” válasz sem érkezett, s miközben itt sorban álltunk, ott a csodálatos vetítő olykor kongott az ürességtől. A kínálat és a kereslet közti évtizedes különbség azonban itt elsorvasztotta, ott megszülte az értékorientált közönséget.

A philadelphiai Annenberg Schoolban három évig tanultam. Ott a dúsgazdag Walter Annenberg boldogan írta le adójából azon tízmillió dollárokat, amelyeket így módon (még két másik egyetemmel együtt) „a kultúra nagy patronusaként” megdicsőülve beinvestálhatott. Itt négy nagyobb terem és több kisebb vetítő volt, és az egyetemen további három filmklub (bár ez csak egy az Egyesült Államok sok ezer felsőfokú film- és kommunikációoktatási intézménye között, amelyeknek talán sok százezer hallgatója is volt idáig), s más videobemutató lehetőségek. Talán nem túlzás azt állítani, hogy Philadelphia városa a hetvenes évek elején önmagában több művészmozit és filmet kínált,

mint hazánk. A magas számítógépes fejlettség, a kiváló könyvtárak, a sétálókörzeten belüli vagy egy tucat filmklub és művészmozsi, a bevásárolható sok ezer filmes könyv és lap természetesen még akkor is megteremthetné a főleg fiatalokból álló közönséget, ha eredetileg nem is létezett volna semmiféle igény. Emellett a film- és videokészítés lehetőségei is mindig az élvonalbeli technikai szintet jelentették, s a kutatásokra költött összegek csak ebben az egyetlen intézményben meghaladták a magyar filmes és tömegkommunikációs kutatások összköltségeit. Nevezhetjük sznobizmusnak is, de például az *Elfelejtett ősök árnyait* a nagy vetítőben két telházal mutatták be, miközben a kisteremben más sorozatok voltak.

Művészmozik alakultak és mentek csődbe, de vagy egy tucat mindig létezett, s évente sok ezer film között válogathattunk. A televízió (akkor még kezdődő kábelrendszerrel) is évi sok száz értékes filmet vetített (sok ezer szemét között). A használt vagy leértékelt könyvek ára olykor az új ár tizedét sem érte el. Az egyetemi könyvtár szabadpolcos filmes részlege egy Skála Coop emeletnyi nagyságú volt — és haza is vihettük a könyveket. Az egyetemi dolgozatok, empirikus kutatások nagy többsége igen gyenge volt, de hiszen ezekből az egyetemistákból sohasem lesz filmes szakember — inkább műértő közönség. A magyar egyetemeken sokkal több magasszintű dolgozatot írnak — de a hallgatók nem láthatják a filmeket, nem elérhetőek a könyvek, nincs szabad használatú számítógép, magasszintű vetítők, videostúdiók, saját kópiák stb. Végző soron a filmoktatás célja nem a filmalkotók képzése (amúgy is túl sok közöttük a munkanélküli, itt is, ott is), hanem a művelt filmnéző nevelése, amiképpen az irodalomoktatás sem írókat és költőket produkál, hanem legjobb esetben magyartanárokat.

Tagadhatatlan, hogy a sok ezer művész-

mozi, filmintézet, filmtár, filmoktató egyetem, a sok tízezer filmes könyv, s a sok filmes tanár végső soron valamiképpen kialakítja a keresletet a középiskolás és egyetemista korban, miközben az ilyen jellegű kereslet kielégítetlensége negatív irányban hat visz-sza. Amellett egy olyan kulturális légkörben, amelyet sok ezer fogékony fiatal kollektívája hoz létre, egy életre szóló, filmművészethez kapcsolódó élményeket szerezhet az egyetemista. Én például két művészmozsi alapításában vettem részt Philadelphiában, az egyik dotációt is kapott. Ez utóbbiban már a hetvenes évek elején volt videokivetítő, -nagyító, ahol olykor a vetítéstől a szervezésig, a reklámtól a filmbeszerzésig mindent mi (egyetemisták és tanárok) csináltunk. Ilyen módon sok ezer ember egy laza, köszönő viszonyban lévő „kollektívát” alkotott. Az egyik mozit bezártuk, mert a kiadások meghaladták a bevételt, de volt helyette sok másik. Filmalkotás és filmelemzés, forgalmazás és reklám, filmoktatás és tanulás, szervezés és irányítás — mindenféle tevékenység kollektív volt, összefolyt, szabad volt (hiszen ez nem egy nagy üzlet). Akik ebben részt vettek, egy életen át „filmbarátok” maradnak (de sokan kutatók és tanárok lettek).

Hangsúlyozom: ezek az intézmények gyakran kereslet nélkül alakultak (például adóelkerülés miatt), de végül is megteremtették a keresletet a mesterségesen magas szintű és nagy volumenű kínálattal. Nálunk ahol olykor az Astoriáig ért a sor vége a Filmmúzeumtól, harminc év alatt még egyetlen hasonló művészmozsi sem született, az egyetemi és középiskolai filmoktatás haldoklik, a filmkultúra régebbi tanárai és diákjai kesereghetnek azon, hogy „mi lett volna, ha . . .”. És eközben a kommersziális színtér már „nemzetközi”, a fiatal korosztály nem is ismeri, hogy létezik egy „másik” filmkultúra. Nyersen fogalmazva: mindez első-sorban, vagy kizárólag pénzkérdés.

A. Gergely András

A mozi és a (mai magyar) valóság

Minden mozi közösségi tér, akkor is, ha éppen néptelen e pillanatban. Vajon benépesíthető-e még valahogyan?

■ „A mozi egyenesen a valóságértelmezést keríti hatalmába” — írja Edgar Morin, s a valóságértelmezés, a mágikus filmhatás „folyékony univerzumát” a nagyon is valóságos mozivilág struktúrájának, logikájának, szervezeti rendszerének elemzésével köti össze. A huszadik században meghatározóvá, egyetemes paradigmává váló kommunikációs univerzum elemzése alighanem attól függ, mennyiben tekintjük a valóságértelmezések birodalmának, illetve milyen módon vagyunk képesek interperszonális szervezetrendszerére rálátással lenni.

A szabadság kis körei

Az információrobbanás századunkbéli jelenségének tudomásulvétele jellemezte a könyvtártudomány és az informatika egyik megújítóját, Deweyt, aki szemléletalkító álláspontjával talán évszázadokra határozta meg a könyvtárak információfelhalmozó, szolgáltató feladatát és domináns működési elvét: „Minden olvasó könyvére, és minden könyv olvasójára találjon.”

Nincs és nem is lehet ez másképpen a filmközvetítés szervezetében, célrendszerében sem, ahogy az esztétikai befogadás más területein vagy a tájékoztatás vidékén sem. A szolgáltató, piaci orientációjú kulturális alternatívák térnyerése miatt az intézmény- és szervezetcentrikus közvetítőrendszernek lejárt az ideje, s ma már annyira nem tölti be a hajdani rendeltetését, hogy funkciózavara egyenesen gátja lett az igények kielégítésének.

A prognózisok szerint a magyar társadalom már a kilencvenes években eléri azt a

vizuális-kommunikációs ellátottsági szintet, melynél csaknem minden család privát be rendezésekre tesz szert verbális-információs igényeinek érdekében (Tibori 1986). A lefelé ívelő gazdasági trend — ha feltehetően hátráltat is az egyéni vágyaknak — nem lesz akadály a kommunikációs fogyasztási igények családi-közösségi teljesítésének, sőt a privát várakozások megterhelik majd a szolgáltató intézményrendszert is.

A *kommunikáló társadalom* szuverén elvárásai és a reformérzéketlen filmintézményrendszer tehetlensége már a nyolcvanas években is egymástól függetlenedő, szétartó utakat jelentenek, melyek közt ösvények is alig húzódnak. A „valóságértelmezést” ígérő, ám valódi folyamataiban valóságidegen filmintézmény *egészének* legitimitása vált kérdésessé, elbizonytalanítva a filmtermelői-alkotói szférát, kiszolgáltatottá téve a kultúráközvetítő gépezetének egy jelentős szektorát, s visszavonulásra, passzív rezisztenciára indítva a befogadótábort a „számunkra legfontosabb művészet” fogyasztásában.

A válságfolyamat itt erős visszarendező-dést kíván. A mozihierarchia demokratikus-sá tételére, szervezeti reformjára, „szétpontosítására” lesz szükség, vagyis a monopoljogokról és a bürokratikus „mindentudásról” való lemondás minimumára.

Vélekedésem szerint a kultúráközvetítés, s így a filmintézmény reformját a „minden film találja meg a nézőjét és minden néző a filmjét” alapelvre kell építeni. Az ilyen távlati célú változáshoz alapvetően fontos tudni, hogy hol, milyen körülmények között, milyen igényekkel és kiknek, milyen filmek vetíthetők. A moziipart lényegileg a nézők

tartják fenn, tehát célszerű lenne végre a „kitartók” meghallgatása is, mielőtt még végleg lemondanak a veszteségessé vált üzletágról. (Más kérdés, hogy a „lemondás” végső soron érvénytelen lenne, hiszen nem a „legfontosabb művészetről” van szó, hanem a legbefolyásosabb hatalmi-manipulációs eszközök egyikéről, melyet épp a fennálló nem hagyja megszüntetni, mégha erőszakos és értelmetlen fenntartása jókora presztízsvesztéssel járna is.) Annyi azonban bizonyos, hogy a tévéjük mögé kényelmesedő vagy videójukba szerelmesedő nézőknek lehetetlen fenntartani a ráfizetéses mozikat és a rájuk épülő kulturális felépítményrendszert. A mozi illetően *környezetfüggő*, lokálisan determinált természetrajzát kell tehát elsők között megismerni, hogy az értékközvetítés és szórakoztatás komplex célrendszerének legminimálisabb reformjához is hozzákezdhessünk. Optimális esetben tudnunk kéne ugyanis, hogy milyen kulturálisan meghatározott közeg, milyen helyi viszonyok között és milyen filmeket hajlandó vállalni nézőként, fogyasztóként, befogadóként, s mikor kell arra számítanunk, hogy „kilép” az üzletből. Úgy gondolom ezért, hogy első közelítésben a *helyi társadalom* jellegéből, a szociokulturális környezetből kell kiindulnunk, hogy bármiféle „célzott beszélgetést” már erre az ismeretre alapozhassunk.

A helyi társadalmak vizsgálatában egymás mellett helyez nagytót a települések fölé közgazdász és államigazgatási szakember, pártkutató és közművelődés-nyomozó, közigazgatási jogász és néprajzos, sőt: a néprajzson belül is antropológus, tárgyfolklorista, mesegyűjtő, építkezéskutató, halálkultuszt kereső, summásnyomozó, orálhistorikus, nemzetiségfelmérő és sok más társuk. Messzebről nézve a politikusokat is érdeklí az érdeklő folyamatok jelentkezése, az agrárorszokat is izgatja a termelési kultúrák megnyilvánulása, a művelődéskutatót is csábítja a kulturális intézmények hatásköréből kieső népesség ellátása stb. Vagy ne is menjünk ilyen messzire a minket érdeklő körtől: minden mozinak életbevágóan fontos, hány tévékészülék, hány képmagnó van a településen, milyen lesz a kábeltévé, ki szerel föl parabola-antennát vagy hallgatja-nézi in-

kább a jugoszláv vagy az osztrák adást. Megannyi metszet kínálkozik tehát a topológiaiilag körülhatárolható települések társadalmának megismerésére.

A „fejlődéscentrikus” ideológiai elvek a „gazdasági érdekek” nevében korlátozzák egy település társadalmának lehetséges boldogulását, s egy autoriter helyi vezető is évtizedekre vethet vissza akár egy egész várost a modernizálódás és demokratizálódás útján. Ellenkező oldalon viszont nemcsak a „kiszolgáltatott társadalom” áll, amely felfogja az ütések, végrehajtja a végrehajthatókat, hanem egyre több helyen meg is nyilatkozik a civil társadalom, mely oppozícióba kerül a helyi hatalomviselőkkel, kijátssza az uralomgyakorlók éberségét, megvétozza „egyedül érvényesnek hitt” magabiztosságát. Nemcsak „védekező társadalom” épül ki a hatalom ellen, de kitermelődik számos szubkultúra, kisebbségi öntudat, sértettségi politika, dezertáló magatartás is. A helyi hatalom mint a központosított politikai apparátusok helyi letéteményese végrehajtja a „főnről jött” utasításokat, s normákat képez maga is — de közben ellenzékre talál a központ a végrehajtó apparátusában, ellenlábasra lel a téveselnök a tanácselnökben, ellenséggé lesz népronttítkár és szakszervezeti csúcsvezér stb. A helyi gazdaságból az országos központokba vándorló jövedelmek, illetve az újraelosztás monopóliuma ugyancsak átmetshi valahol a társadalom politikai hierarchiáját, függően attól is, kinek van érdekképviselője, „kijárója” a megyénél, a minisztériumban, a politikai bizottságban stb. Viszont az anyagiakban nem tükrözhető törekvések és a politikálódni nem tudó szándékok a lelkek mélyén dolgoznak, s a hivatalos utak mellett kiépülnek az informális utak, a „megkeresések”, a „féhérasztalmelletti” találkozó, a helyi származásra utaló szívességekérsek, vadászatok és ajándékok. A szerepköri kötöttségek (például államigazgatási szolgálati út, pártvonal, ágazati—minisztériális liezonok, „tömegkapcsolati” hivatkozások stb.) a legkevényebb országos koncepciók, tervek, rendeletek és utasítások menetrendjét is ellehetetlenítik, miközben „alulról jövő kezdeményezéseket” csak mint akadékoskodást válaszol meg a hatalmi vonal. (E kérdésekről

lásd Vági 1982; Arató 1987; Bánlaky 1986; Ágh 1987; Pokol 1986; Gombár 1984; A. Gergely 1986; Bihari 1969; Bruszt 1987; Fekete 1987.)

A helyi — akár falusi, kisvárosi, regionális vagy külterületi — érdektörekvések többnyire egyszerűen érvénytelenek, mert a föléjük állított patriarchális és bürokratikus struktúra lehetetlenné teszi, hogy akár a területfejlesztésbe, akár a jogalkalmazásba, a gazdasági vagy kulturális érdekkifejezési formákba szóljanak bele vagy azokban eligazodjanak. A helyi érdekek intézményes közvetítettsége többnyire szervezeti és emberi akadályok miatt esetleges, mert a „felfelé” közvetítő rendszer egyszersem meg is szűri, el is tereli vagy erőlteti a spontán helyi érdekeket. Helyi érdeket amúgy is csupán az fogalmazhat meg érvényesen, akinek pénze van hozzá, s nem az, aki kérencselni kényszerül. (Hozzá kell tenni, hogy a tehetős sem tehet mindent: vízlépcsőt vagy atomerőművet jóváhagyni még sosem kértek föl semmiféle helyi tanácsot vagy pártbizottságot, ezek „beláthatatlan volumenű”, nemzetgazdasági érdekeként nem tartanak igényt a helyben lakók jóváhagyására.)

A társadalom intézményrendszereinek egyeztető nyitottsága, illetve az érdekképviseleti rendszer erőpozíciói adják keretét a függéshierarchiáknak, illetve a lokális társadalomban a szabadság kis köreinek (Bibó). A lakópolgári tudatban az elégedettség egyik mellőzhetetlen összetevője az informáltság, a tudnivaló hírekhez hozzájutás lehetősége. Bizton állíthatjuk hogy nemcsak a lakópolgárok zöme, de a hatalomgyakorlók nagyobbik része is alulmaradna, ha aszerint értékelnék a helyi társadalmakat, hogy milyen tudomásuk van saját helyzetükről, valódi perspektívájukról, jövőjükéről. Az iskolakörzetesítések, a kisvasút-felszámolások, az ipartelepítések nemcsak a helyi társadalmak beleegyezése, de egyenesen tudta nélkül zajlottak le, s az alig informált helyi (alsó szintű) vezetés is tehetetlenül állt a derült égből lesújtó felsőbb parancsok előtt. Egy-egy kisváros vagy község kommunikációs tere sokkal inkább az informális, tehát a rejtett közlésekbe, álcázott tudomásokra alapul, mint azt gondolhatnánk róla. Ezért meghatározó a fölkészültség, az értesültség,

a tájékozottság az eligazodásban, a kapcsolatformálásban, a nyilvánosság alakításában. S minthogy újságosbódét igen kevés községben lehet látni, televíziót és rádiót pedig majd minden házban, szinte kézenfekvő, hogy a mendemondák és „titkos” közlések mellett a legtömegesebb kommunikációs eszközök befolyásolhatják a legkövetlenebbül a bármilyen ügyben érintett lakónépességet. Egy-egy jól működő helyi könyvtár vagy kivételesen ügyes művelődési ház mellett szinte csak a kocsmá a nyilvánossági tér és a hírfórum. Rajtuk kívül az *egyetlen* „kulturahordozó”, illetve világméretű intézmény a *mozi*, illetve alkalomadtán és átlagon felüli minőség esetén az iskola is.

A közművelődés végvárai

Ahhoz azonban, hogy a mozi egy jó értelemben vett értékállandóságot jelentsen, számos függő tényezőnek kell garanciálisan működnie, harmonikusan összesimulnia. Például minden mozi érzékeli, ha rossz filmet kap, hogy átmenetileg csökken az emberek érdeklődése, s vissza kell szereznie „jó hírnevét” a következő műsorokkal. Vagy: a filmekhez járó plakát- vagy fotóanyag rendszeresen nem érkezik meg, tehát a lakosság legminimálisabb értesítése is kérdésessé lesz, nemhogy reklámozásról szó lehetne (S. Nagy Katalin, 1987.). A megyei filmtárak lerobbantsága és a kezelők szakértelemhiánya önmagában is kardinalis probléma a filmterjesztés rendszerében. Ilyen állapotok esetén alternatív forgalmazási módszereken főlegesen is gondolkodni. A filmek iskolai felhasználásának problémáiról rendezett konferencia (Kecskemét, 1977) a preferenciák és dotációk elhibázott rendszeréről is szót ejtett, s a mozik állapotának vizsgálata is elárulja azt, hogy a filmszínházi kultúra a magyar közművelődés egyik legmostohább gyermeke volt az elmúlt évtizedekben, noha „nevelési” feladatai korántsem álltak arányban tényleges lehetőségeivel. (Feldmájer 1987; Féjja 1987). A művelődésantropológiai vagy befogadásszociológiai tapasztalatok pedig hiába szólnak az értékközvetítés válságáról, ha maga a helyi mozi (mint kultúrák közvetítő bázis, közművelődési végvár)

nem képes az alkalmazkodásra, az igények kielégítésére — ide sorolva a kép- és hangminőség gondjait, a kópiapark felújítási lehetőségeit, a műszaki feltételeket, a tájékoztatás—hírközlés nyomorúságát stb.

Szinte nincs is mód a filmkultúra széles körű, erőszakmentes terjesztésére, a közművelődés távlatos céljainak szűk körű kiszolgálására, de még a mozik működésbiztonságának szavatolására sem. Közben pedig piacéppességet, rugalmas gazdálkodást, horroribile dictu: a művelődéspolitikai befolyásolását várják el a moziktól, tetézzé a minden filmszínházat érintő politikai feladatokkal, a társadalmi környezet kultúraellátásával.

Kultikus hely

Szórakoztató film, sikerfilm, tömegfilm, művészfilm... Főlöszleges kifejezéstömeg a propagandán innen szférában. Nem a film-besoroláson múlik egy lakónépeség moziba járása vagy távolmaradása. A mozi halálát megjósolták már a televízió születésekor, majd a video piacra lépésekor is. A mozi géniusza morális minőségében van, s abban a lelki üzenetben, melyet a filmtekercs közvetít, meg abban a közösségi térben, mely főlebreszt valamiféle interperszonális kommunikációt. A mozi kultikus hely, melynek szentsége nem attól megy tönkre, ha dobozolt mását ágyába viheti valaki. Nem kell bizonygatni talán az Eiffel-torony magasság-élményével szemben a gyufából tákolt apró másának minőségkülönbségét, s így azt sem, hogy kocsmás embernek aligha csábító, ha otthon behűtött üveg sörrel csalogatják. A „kegyhely” atmoszférája a lényeges...

Minden mozi közösségi tér, akkor is, ha éppen néptelen e pillanatban, mint ahogy területüktől megfosztott közösségek is közösségek maradhatnak még jó ideig. Minden film célzott beszélgetés, többszereplős dialógus, s mindegyik helyi társadalom latens, megbújít lokális közösség marad úgy is, ha kivágták a főutca fasorait, fölszámolták régi református temetőjét vagy torzított latin nyelven írják a falu nevét a jövőben. A helyi társadalom is latens összefüggések, rejtett kapcsolatok, titkos ismeretek, múltba vesző rokonni összefüggések vidéke, s a mozinézők latens társadalma is ilyen.

Eltérő preferenciák

Persze, a mozi szellemének tulajdonságai a mi szellemünk tárgyi fényei is. Ez nagyon lényeges! Hogyha a mozi halálát megelőzendő javaslataim volnának, mindenképp erre épülnének. Mert nem a megyei vagy országos terjesztési hierarchia megléte a fontos a filmnek, s még kevésbé a nézőnek. A néző nem „A” vagy „C” kategóriás néző — ezt a tipológiát rá kellene bízni a nézőkre! Preferálják ők a filmet, vagy utasítsák el maguk, ne a forgalmazó vagy a gyártó minősítse „jól irányzotttnak” vagy maszlagznak a filmi gondolatot! Tisztázatlan volt mind ez ideig, hogy kik és milyen megfontolásból keverik össze a művelődéspolitikai célrendszerét a napi politikáéval.

Programtisztulás, fölzárkózás lenne az első teendő a mozi halála ellen, s növelni a toleranciahatárt, a hivatástudatot — a következő teendő. A tisztességes szolgáltatás eszméjét kellene megerősíteni értékterünkben, s filmcentrikussá változtatni az intézménycentrikus bürokrataeszmét. Túlformalizált, merev stratégiák uralták el a filmszolgáltatást a múltban, legyen hát első a decentralizálás kötelessége a jövőben. Ez felelősségátadással jár, de siker-újraelosztással is: minden mozisra kötelező legyen a társadalmi környezet erőszak nélküli ellátásának gondja, s helyi presztízse járjon együtt pénztárcájának vastagodásával, apadásával is.

A mozimozgalom, amely a nagybeteg iparág gyógyítását tűzi céljául, most alapellátással, szórakoztatással és értékes kultúra terjesztésével számol. Ez mint célképzet kevés, mint eszközzacionális gondolkodás túl merész. Az alapellátásnak a gazdasági egyensúlytól való függése messze a kívánatos arányok alá szorítja az értékközvetítés feladatát. Az alapellátás csak ott lehet szervezeti igény, ahol eltartják. Sőt: a kultúra-terjesztés csak akkor lehet vállalt feladat, ha a megrendelő preferálja, dotálja — különben humbug és hazárdírozás. Tekintsük megrendelőnek a 12-17 éves falusi gyermekeket és 60-70 éves öregeket, mindjárt eldől, hogy ki finanszíroz és mit. Ha az „adekvát mű, adekvát közönséghez” formájú alapelveket mint vezérmotívumot tekintjük, mindjárt kiderül, hogy talán nem kellene ostoba

politikus módjára egységesnek vélni a sok rétegű társadalmat, s nem szabadna Átlag Lajost megtenni nézőtípusnak, mert ilyen nem létezik. A piacépes kínálat bővítése megkerülhetetlen motívum, s vele párhuzamosan a vertikálisan szervezett mozhierarchia léépítése is elodázhatatlan feladat.

Vegyük most példaként a hazai filmforgalmazás problémakörében a (talán) legfontosabbik szempontot, a besorolását és a preferáltság összefüggését a megcélzott nézőtáborral. Ugyebár — kellemes általánosságban megfogalmazva, de a végrehajtás szintjén szorongatóan kínos — valóságviszonyként élhető át a művelődéspolitikai preferenciát élvező filmek hatástalansága, piacképtelensége. A manipulációs eszme szerint: a közösségi szellemet pallérozó, társadalomépítési eszmét szolgáló filmtípus megérdemli az ideológiai és finansziális támogatás. A nézőtársadalom válasza azonban: nem. A film tehát marad „musz-anyag”. Nem baj, gyerekek, hozzátok be az árát valami jó kis krimivel — így a „cél támogató”. Merthogy az ideológiára fölötte nagy szüksége van. Eközben a budapesti mozik egyharmada elavult, egytizede az ötvenes években fölüjtött, harmincas évekbeli kultúrhadály — milyenek lehetnek akkor az elhanyagoltabb vidékek mozilátványai? A „musz-anyag” tehát „musz-körülmények” között pereg, jobbára muszaj-közönségnek.

Az értékesnek minősített filmművészeti alkotásokat az elmúlt évtizedekben leginkább speciális szakintézmények vetítették, a heterogén fogyasztórétegek hálózataiból e művek kiszorultak, vagyis az esztétikai magasrendűsége okán támogatott kultúra egy elkülönült elit filmválasztéka lett egyetemi klubokban, Új Tükör klubokban, művelődési központokban, bennfentes vetítéseken, „továbbképző” tanfolyamok eszmeligeteiben. Az értékes filmnek nevezett alkotások többségét tehát a nézők nagy része nem is láthatta, így ezek befogadásáról csak hamis statisztikáink lehetnek.

Ahol a mozik még dotált piaci rendszerekben sem képesek sikeresen forgalmazni az értékeket, ott az alternatív mozizás kerül előtérbe visszacsinálhatatlanul (Szekeres 1983). Az esztétikai igényű befogadásnak ebből következőleg nem a mozi, hanem a

kisközösségi szintér, a klub, a művelődési kör, a család lesz a színtere a jövőben. Erre utalnak a tömegkommunikációs felmérések adatai is: 1984 óta 1,5-ről 15 százalékra nőtt a videokészülékek elterjedtsége, s például a dekóderes készülékről Képjátszó olvasók 57 százaléka olvassa a filmekről, mozikról, múzeumokról szóló híreket (Vásárhelyi 1986). Az „önkiszolgáló” típusú fogyasztók tömeges elvándorlása a mozikból szinte egyértelműen jelzi egy anyagilag jól kondicionált, középkorú, iskolázott, tömegkommunikációs cikkekel is jól ellátott népesség viszonyát az „értékorientált” kultúraterjesztéshez. Márpedig ha ők diszpreferálják a mozit, akkor azok az általános iskolás, középiskolás vagy főiskolás fiatalok, akikhez sem a klasszikusok, sem a róluk szóló információk nem jutnak el (Szekeres 1983), semmiképpen sem lehetnek fogyasztói a fölülről oktroyált „magas kultúrának”. S elágaznak a kérdések: a könyvet nem olvasók aránya országosan 23 százalék (Vásárhelyi 1986), az újságok hírei kiérdemelték a hitelvesztést (például gazdasági helyzetünket 80 százalékban pozitívan ábrázolják, így megokolt gyanakvást ébresztenek az olvasókban) — és folytathatnánk még a sort. Egyfelől tehát a verbális közlések iránti érdeklődés alacsony, az „eszmeérlelő” tanítások nem érvényesek a megcélzott befogadók többsége számára, ugyanakkor a tételezett szükségleteket „kielégítő” alkotások java része — éppen emelkedettebb stílusuk, közlésmódjuk, verbális mélységük vagy ikonikus sajátosságai miatt — szintén „fogyaszthatatlan” a kommunikáló társadalom nagy részének „dekódoló” apparátusával (Terestyéni 1985, 1987).

Mindehhez hogyan viszonyul a föltételezett magas kultúrát közvetítő, szolgáltató közlésrendszer? Nem létezik kereskedelmi gyakorlat, amely a piackutatást értékktutásként végezné. A kiutazó filmszerzők az eléjük kínált választékból a kommerciális intézmények információira hagyatkozva választanak (toplisták, propagandaanyagok, fotók), s itthon sincs a nem-kommersz filmeknek olyan tőképes központi szerve, amely a „magas kultúra” termékeit hozhatná be (Tibori 1986). Nincs középiskolás szinten valódi kulturális értéket közvetkezőtösen közvetítő intézmény Magyarországon,

s nincs egyértelmű, normatív (nem kötelező!) értékskála, mely a piaci szempontoktól függetlenül föllábitandó lenne. Pedig az értékek iránti érdeklődés pontosan a középiskolás-egyetemista korban alakítható ki. Helyette viszont egy igencsak kereskedelmi jellegű, de második gazdaságtípusú piac áll lábra ugyanebben a szférában a videoforgalmazással. A filmklubok támogatása és technikai háttere fölöttébb gyenge, még akkor is, ha az említett „második forgalmazás” szektorában évente százezrekre rúg a nézőtábor, s jóval egészségesebb vetítésenkénti közönségszámmal, mint a nagy és üres mozikban (Tibori 1986).

Mivégre mindennek hosszas elősorolása? A következtetéseket és a teendőket szinte imperatív rövidséggel vagy programos vehemenciával szeretném tálalni:

Nézőtoborzó

A nyugati könyvtártudomány korszakos fölfedezése volt, hogy a televízió eluralkodásával lejárt a kultúrát konzerváló könyvtárak ideje. Ki kell hát lépni az életbe, be kell avatkozni a közkultúrába, elébe kell menni az elidegenedésre hajlamos, otthon pocakosodó olvasónak. Ehhez autóparkoló, büfé, játékterem, tévészoza, vécé és szabadegyetem szükséges a könyvtár köré, megfelelő propagandával, valamint „kerekekre” kell szerelni a porosodó állomány egy részét és mobilizálva kell vállalni a *szolgáltatást*.

A tudomány „decentralizációja” ugyanilyen tendenciájú. Nem lehet érvényesen okoskodni Indiáról egy svájci egyetemen. Új-Delhiben kell konferenciát rendezni, ahol koldusok ülnek a légkondicionált szálloda üvegajtájában, s ugyanott kell kiadni a konferencia anyagát is, akkor a bennrekedt tudás egy része helyben marad.

Hasonló példák a színház, a képzőművészet, a társadalomkutatás, a sajtgyártás vagy a hangszeripar területéről is hozhatók. Piacközvetlen működés nélkül csak piacidegen tervek születhetnek.

A könyvtárakhoz hasonlóan a filmintézmény is csak a meglévő értékekkel, a fennálló gépparkkal, a készen kapott közvetítő apparátussal gazdálkodhat. De a *hogyan* kérdésre adott válasz nem mindegy.

Alternatív és mobil szolgáltatássá kell válnia a mozinak. Egy *videotéka* simán elfér egy autó-csomagtartóban, s minden falu be tud rendezni egy *kazettakölcsönző*-raktárt a mozivezető irodájában.

Fogyasztáscentrikussá kell válnia a mozinak, ha meg akar élni. Kinálhat üzemi szakszervezetnek „munkásfilmeket”, iskoláknak művészeti ismeretterjesztő filmet és „pergőtűzet”. Viheti a pártbizottságra a problémafelvető művészfilmeket és a felpornó nyalalodnivalót is. Az öregek otthonát nemcsak a két Kabos vagy a két Latabár szórakoztathatja, hanem a szerelmi szirupok és a BBS-dokumentumfilmek egy része is. A zenés filmeket megeszi a zeneiskola is, a gyári kultúrterem is, a focicsapat is. Csak oda kell vinni (ha már ők nem jönnek e „hegyhez”). El kell tehát felejteni a sémákat. Befogadóközpontú érzékenységet kell kiépíteni.

Ki kell építeni a *családi mozikat*. Tévécenrikus világunkban csupán lapidáris ötlet ez, s kell hozzá néhány videolejátszó és pár tucat kazetta városonként. Ha tehetetlen a moziüzem, adja ki *vállalkozásba*, s majd elindul „tájéolni” dzsesszműsorokkal és „véres filmkóttállal” az, aki ebben üzletet sejt.

Videoegyetemet kell létrehozni. Karöltve a TIT-tel, szakszervezetekkel, pártbizottságokkal, egyetemekkel. Felvételi előkészítő az MTV műsorából összeállítva, posztgraduális képzés a vezetőtovábbképző kollégiumaiból, nyelvtanfolyam a területi TIT-szervezet munkásaival stb.

Be kell kapcsolódni a CB-hálózatba, s mint *kulturális mentőszolgálat* segélykocsival lehet filmet vinni lepangott házibulirra, zárszámadási ivászatra, „megbetegedés” miatt műsortalanná lett művelődési házba stb.

Autósmozik mellett rajzfilmmozis, szexfilmmozis, tudományos mozi, röhögtető mozi, lakótelepi házfalmozi, barlangfürdőmozi, kamionmozi, színházfilmmozis, rockmozi, dzsesszmozi, börtönmozi, kórházmozi, punkmozi, ingázó mozi, várótermi mozi, nyugdíjasmozi, kismamamozi, légyottszervező-csokolódzó mozi, lakberendezési mozi, filmtérapiás mozi, vándormozis, politikai mozi, óvodamozi, kirándulómozi, símozi, strandmozi kellene. Filmmel (például szuper 8, 16 mm, normál 8) és videóval. A lényeg a *jelenlét* kiszélesítése, a kínálat bővítése.

Magazinokat kellene videóra összeállítani, kimásolással, filmrészletekkel, „mintha-reklámokkal”. Hogyan lehet ilyet csinálni? Meg kell kérdezni a vetítőgépészeket, mindegyik kiválóan érti a módját, ismeri a filmeket. Focifilmek, autóversenyfilmek, majdnem-erotikus filmek, városépítészeti filmek, politikai filmek, veszekedős filmek, bunyófilmek, zenésfilmek, krimilabirintusok állíthatók össze, biztos piacra.

A lefitymált Balázs Béla Stúdió, a kiemelkedő színvonalú amatőr filmstúdiók munkái elvesznek az ismeretlenségben. *Fölfedezni járni* minden harmadik filfterjesztőnek hivatásszerűen kötelessége volna.

Mozibuszt, agitációs vonatot kell berendezni, többet is. Bombasztikusnak tűnik, „lejártnak”, de ki kellene próbálni, nem csak lustaság beszéle belőlünk.

Össze kellene szedni minden településről a helybeli tanítók, népművelők, tanácsitkárok, mozisok, papok véleményét a helyi társadalom milyenségéről, rétegeiről, kultúrájáról. *Célcsoportokat* kellene kiválasztani, *szubkultúrák* igényeire kellene koncentrálni, s elő kellene készíteni egy *nézőtíplógia* adatanyagát.

A budapesti mozik felében van lehetőség videoforgalmazásra is. A vidéki moziknál milyen az arány? Árusítás, vetítés, reklám *becsalogatná* azokat is, aki ma még hiábavaló építménynek tartják a mozit.

Néhány embert, ismeretlen ismerősöket *személyesen* kellene meghívni az esti előadásra. Ki kell próbálni, frenetikus a hatás!

Túl kell lépni a szöveges, ócska stílusú moziplakátok primitív színvonalán. (Ha általános iskolások rajzsakköre csinálja a plakát betűit vagy képanyagát, legalább megnézik a gyerekek szülői a plakátot.)

Meg kell változtatni a *mozik neveit*. Új név, új hirnév. Soronkívüli reklámköltség, érdeklődés, kíváncsiság követheti a névváltozást, amit persze ki kell használni extra programokkal, szuper ígéretekkel, s főleg kérdésekkel: mi kellene, mikor, kinek, mennyi és mennyiért.

Vetítésközi időkben *ki kell adni a mozitermet* butikosnak, nyelviskolának, szabadegyháznak, kuláktalálkozóknak. Bejön az is, aki sosem járt még ott.

Évente két hónapig minden megyei mo-

zisnak területi moziban kellene szolgálnia. Igazgatónak, propagandistának, raktárosnak is. Nevezzük továbbképzésnek. Vagy tanulmányútnak, kirándulásnak, csereüdtetésnek, szocialista szerződésnek.

(Minden bázongorista kapható rá, hogy némafilmet kísérjen. Számos magyar hangosfilm megérdemelné, hogy valami jóérzékű muzsikusz kommentálja az elnémitott kópiát és zenével kísérje.)

Vonjuk össze a mozikat az amatőr színházakkal és amatőr filmes klubokkal. Termékenyítő kapcsolat, változó nézőtábor.

Minden karácsonyi és húsvéti körmenet, búcsú után ingyenes „egyházi tematikájú” vetítés a moziban — ez is *nézőtoborzás*.

Legyenek a mozik vagy a moziállalatok abban az értelemben is *akcióintézmények*, hogy filmek készítését finanszírozzák, filmplakátokat állítanak ki, filmsztrivált celebrálnak, videósokat támogatnak, kópiákat adnak el és vesznek meg. Pontosan száz esztendővel ezelőtt Neumann József moziállalata működött így Budapesten: kölcsönzött, gyártott, vetített, forgatókönyveket íratott, mozit épített, filmet vásárolt és árusított. *Megérte* neki. Pedig a vámhatár erősebb, a kereslet gyámoltalanabb, az infláció példásabb volt.

Képzeltbeli kísérlet

A kísérlet célja: a túlélés taktikája, stratégiája, egy eklektikus helyzetből való kilábalás segítése. A mozi érdeke azonos kell hogy legyen a néző érdekével. Ez távlatosabb szempont, mint a haszonelvű kizsákmányolás.

A kísérlet eszköze: a korlátok előnyé alakítása mint vezéreszme. Elsődleges forrás az emberi erőforrás és a természetes akcióigény.

Szükséges kellékek: mennyiségváltozás a kínálatban, minőségváltozás a szolgáltatásban, forradalom a gondolkodásban, reform az intézményi hierarchiában, érzékenység az igények iránt, beavatkozás a kényszerek és puhányságok terén, öndiagnózis és szaktudományos alapozás a mozi közeget illetően (nézőtíplógia, befogadás-szociológia, elváráshorizontok, helyi társadalomkutatások, szervezetalízis, minőségérzékeny piacku-

tatás, médiakísérletek, település- és mozika-
taszter, érdekfelmérés, ösztönzéskutatás).

Az első eredmény: a diagnózis vállalása.
A második: a terápia meghatározása és ha-
ladéktalan megkezdése. Kontrollként ott
vannak a kísérletben részt nem vállaló me-
gyék.

A kísérlet — kísérleti jellegű, tehát a „be-
teg” hozzáállásától, gyógyulási hajlandóság-
gától is nagymértékben függ az eredmény.

A jó orvos nemcsak panaceát adagol, ha-
nem megérteti a pácienssel a baj okát és a
feljavulás feltételeit. A mozi kérdéskörében
ennél többet én sem akartam ezúttal.

Hivatkozott és felhasznált irodalom

- Angelusz Róbert: *Kommunikáló társadalom*. Budapest: Gondolat, 1983.
- Arato, Andrew: Civil társadalom, társadalomelmélet és államszocializmus. *Századvég* 1987/3. 46—52.
- Ágh Attila: Védekező társadalom. *Magyar Tudomány*, 1987/1. és 10. sz.
- Bánlaky Pál: A kisvárosok értelmisége a „helyi társadalom” közéletében. In: *A magyar értelmiség a nyolcvanas években*. Budapest: Kossuth, 1986. 114—147.
- Bánszky Pál: *A naiv művészet Magyarországon*. Budapest: Képzőművészeti, 1984. 182 p.
- Bihari Mihály: A döntésmechanizmus szervezeti, hatalmi és érdekkörnyezete. *Társadalmi Szemle*, 1979/3.
- Böhm Antal—Pál László: Helyi társadalom, 1—5 k. Több tanulmány a Társadalomtudományi Intézet kiadványsorozatában. (1983—1988)
- Bruszt László: A többszólamú politikai rendszer felé. *Valóság*, 1987/5. 87—95.
- Csepeli György: *Csoporttudat — nemzettudat*. Budapest: Magvető, 1987.
- Degré Alajos: Regionális kutatás és közigazgatás-történet. Nagykanizsa, tájkiutazási konferencia, 1974. 105—113.
- Erdős Géza: *Akcióelmélet*. Budapest: Magvető, 1986.
- Fekete Judit: Kríziskezelésünk krízise. Kézirat, 1987. 408 p.
- Feldmájér Sándor: „Nomen est omen”? — avagy: milyenek budapesti mozineveink? In: *Közönség, mozi és egy film*. FŐMO Elméleti és Módszertani Osztály Közleményei 1987/1.
- Féjja Sándor: Filmkultúránk pillérei: zsöllyék. FŐMO, uo.
- A film iskolai felhasználásának lehetőségei. Tanácskozás. Kecskemét, 1977. ápr. 6—8.
- A. Gergely András: A helyi társadalom kutatásának rövid foglalata. Kézirat, 1986. 29 p.
- A. Gergely András: Tájékoztató, politikai nyilvánosság, értékrend a helyi társadalomban. Kézirat, 1987. 26. p.
- Gombár Csaba: *Egy állampolgár gondolatai*. Budapest: Kossuth, 1984.
- Gombár Csaba: Javaslatvázlat a nyilvánosság kérdéseinek további kutatásához. Kézirat, 1987. 18 p.
- Habermas, Jürgen: *A kommunikatív társadalom*. ELTE Szociológiai Intézet kiadványa, 1986.
- Józsa Péter: Társadalmi kommunikáció és kultúra. *Valóság*, 1976/6. sz. 53—66.
- Józsa Péter: Esztétikai alkotások társadalmi hatása. NPI. 1976. 7—19.
- Kósa László—Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest: Akadémiai, 1976.
- Morin, Edgar: *Az ember és a mozi*. FiTu, 1976.
- Pokol Béla: Alternatív utak a politikai rendszer reformjára. *Valóság*, 1986/12. sz. 32—45.
- S. Nagy Katalin: Vizuális kommunikáció Mosonmagyaróvárott és környékén. *TK, Tanulmányok*, 1986. XVIII/4.
- S. Nagy Katalin: A fővárosi mozik állapotáról. In: *FŐMO*, i. m.
- Szekeres Péter: A filmműveltség fehér foltjai. *MAFILM Híradó*, 1983/10.
- Székfi András: A kábeltelevízió társadalompolitikai háttere. *Kultúra és Közönség*, 1984/4. sz. 3—14.
- Terestyéni Tamás: Kommunikációs tendenciák a magyar tömegkommunikációs eszközök 1984. évi gazdasági közléseiben. *TK, Tanulmányok*, 1985. XVII/8.
- Terestyéni Tamás: Az anyanyelvi kommunikációs kultúra néhány jellegzetessége Magyarországon. *TK, Tanulmányok*, 1987. XIX/4.
- Tibori Tímea: *Az esztétikai befogadás vizsgálata*. Művelődéskutató Intézet, 1986. 201 p.
- Vági Gábor: *Versengés a fejlesztési forrásokért*. Budapest: KJK. 1982.
- Varga Károly: *Órdögi kör*. Budapest: Magvető, 1985.
- Vásárhelyi Mária: Új eszköz a tájékozódásban: a Képujság. *TK, Tanulmányok*, 1986. XVIII/13.

Fényt, fényt, fényt!

„A digitális technikától a fotonizációig” címmel 1988. augusztus 24-én beszélgetés hangzott el a Kossuth adón 22 óra 30 perkor. A résztvevők — dr. Tófalvi Gyula, a Távközlési Kutatóintézet tudományos igazgatója, Kovács László, az Orion műszaki igazgatója és Fried Judit riporter — azt vitatták meg, mik a kutatás, a fejlesztés és az együttműködés lehetőségei a híradástechnikában. Kapcsolódó témáról hallhattunk műsort 1988. augusztus 31-én, ugyancsak a Kossuth adón, 19 óra 5 perkor az Esti magazin mellékleteként, amikoris Fried Judit dr. Tófalvi Gyulával — most mint a Híradástechnikai Egyesület főtitkárával — a híradástechnikai ipar dilemmájáról beszélgett. E két adás szerkesztett változatát közöljük az alábbiakban.

Fried Judit: Úgy tudom, fontos döntés született a nyolcvanas évek elején, vagy talán még a hetvenes évek végén, amikor is az érdekeltek korszakváltásra készültek fel a távközlésben s a híradástechnikában. A korábbi analóg technikáról megpróbálták áttérni a digitális technikára. Tófalvi Gyula a nyolcvanas évek elején volt aktív résztvevője az OKKFT (tehát az Országos Középtávú Kutatási és Fejlesztési Terv) ügynevezett A/5-ös programjának. Mi volt ennek a lényege?

Dr. Tófalvi Gyula: 1978-ban kezdtük, s végül is 1980 közepén fejeztük be azt az előkészítő munkát, aminek az volt a lényege, hogy a távközlési technika területén — beleértve a rendszertechnikát, az átviteltechnikát, a kapcsolástechnikát, a végberendezéstechnikát, egyszerűen minden olyan területet, ami a távközlés és a technika szempontjából fontos és lényeges — megfogalmazzuk a digitalizálás céljait. Ha most próbálnám szakvakba foglalni, hogy mik voltak az akkori döntéseink fő irányai, akkor első helyen említeném a távközlés digitalizációját, második helyen a mikroelektronika és a számítástechnika által felkínált lehetőségek teljes és széles körű felhasználását. Elkezdtük a fény alkalmazását az információátvitelben, és nagyon jelentős lépés volt az úrtávközlésben való részvétel.

Fried Judit: A kutató-fejlesztő számára természetes, hogy bizonyos időközönként vált, nem is tudna megélni másképp. Nem mondom, hogy ez egyszerű, de valószínűleg még ennél is sokkal nehezebb végrehajtani a váltást egy akkora gyárban, mint az Orion.

Kovács László: A váltás tulajdonképpen nem volt nehéz feladat, hiszen digitális berendezést az Orion már régebben is gyártott. A korábbi deltakód-modulált berendezéseink szintén digitális berendezések voltak. Az említett váltást az indokolta, hogy a magyar ipar ebben az időszakban ért el arra a szintre, hogy a számítástechnika módszereit alkalmazni lehetett a hírközlésben is. Hiszen a digitalizálásnak az egyik legfontosabb jellemzője tulajdonképpen az, hogy a különböző információkat azonos módon dolgozzák fel, függetlenül attól, hogy azok hol keletkeznek, milyen céllal s milyen úton jutnak el végül is a felhasználóhoz. Nálunk — azt hiszem — erre az időszakra tehető a PCM technikának a bevezetése.

Fried Judit: Elnézést, ez a rövidítés nem biztos, hogy közismert.

Kovács László: Ez az ügynevezett pulzus-kód-modulációt jelenti. Ez gyakorlatilag úgy történik, hogy nem mintavételeket viszi át egy adott jelből, hanem az adott jel mintáját átalakítja számjegykóddá, és a számjegyet viszi át digitális formába. Azt hiszem,

nagyon jelentős dolog, amit talán szerénységből nem említ Tófalvi kolléga, hogy ő koordinálta a fejlesztési irányokat. Ez rendkívül lényeges feladat, mert egyrészt nagy hiba, hogyha azonos célra egyszerre több vállalat áll rá, és a rendelkezésre álló szerény lehetőségeket azonos berendezések különböző fajtáinak a kifejlesztésére fordítják; másrészt célszerű, hogy a meglévő nagy magyar híradástechnikai vállalatok: a BHG, a Telefongyár, a BRG, az FMV s az Orion külön-külön is egy egységes nagy rendszer különböző részeit gyártsa. Fontos, hogy ezek a vállalatok jól tudjanak együttműködni. Ma az összehangolás egy kicsit hiányzik.

Dr. Tófalvi Gyula: En úgy ítélem meg, kutatóintézetünknek kötelessége, hogy álljon a középpontba, próbálja elősegíteni a vállalatok között folyó párbeszédet, ha pedig szükséges, segítsen a témakeresésben. Ez az intézet rendelkezik azzal a szellemi háttérrel, hogy a lehető legkönnyebben tudja elvégezni ezt a munkát. Amikor ezt a megbízást megkaptuk, úgy éreztük, hogy a kötelességünknek teszünk eleget a koordinálással. Azt pedig a vállalatokkal együtt, gyakori párbeszédben döntöttük el, hogy mit fogunk elindítani a hatodik ötés tervben. Két nagyon fontos irányra kellett figyelniük a vállalatoknak. Nevezetesen arra, hogy egyrészt felcsillant a remény, megindul Magyarországon a távközlési hálózat fejlesztése, s így minden vállalat, minden intézet, sőt mindenki törekedjék, hogy a magyar ipari háttér minél felkészültebb legyen a posta hálózatfejlesztési munkájához. Másrészt — miután ez az iparág exportorientált — a vállalatainknak törődni kellett azzal, hogy az exportpiaci lehetőségeiket hogyan tudják a legjobban kihasználni.

Kovács László: A magyar híradástechnikai ipar — én úgy szoktam fogalmazni — „fejnehéz” ipar. Tehát az átlagosnál több tudást igényel, és a szükségesnél lényegesen nagyobb mennyiséget tud legyártani. Nem is lehetne a Magyar Posta által igényelt kis volumenre építve egy ekkora ipart fenntartani. Szerencsére, a fejlesztési szintet tekintve, hosszú ideig lényegesen megelőztük a környező szocialista országokat, ezért az elkészült berendezéseinknek nagyon jelentős piaca volt ezeken a területeken. Azért kell

múlt időben fogalmaznom, mert az elmúlt időszakban partnereink igen jelentős mértékben felfejlődtek, bizonyos területeken sajnos el is hagytak bennünket.

Fried Judit: Tudna erre példát mondani?

Kovács László: Például a számítástechnika bizonyos részein a bolgárok már megelőztek bennünket. Fénytávközlésben, üvegszállításban mi még gyakorlatilag be sem indultunk, és már egy sor ország előttünk jár. Kialakult több párhuzamosság. Így a digitális mikrohullámú berendezésekben az NDK lassan már majdnem ugyanazt a gyártmányválasztékot kínálja, mint az Orion. Ez a szocialista országok iparán belül versenyhelyzetet teremt. Ez nem biztos, hogy rossz, de biztos, hogy ma már másképp kell ebben az iparágban is gondolkoznunk, mint húsz évvel ezelőtt, amikor lényegében ezen a téren vezettük a szocialista világot.

Dr. Tófalvi Gyula: Létrehozzuk az indokolatlan és értelmetlen párhuzamosságok sorát a szocialista országok között, illetve a szocialista országokban, s ez azt jelenti, hogy magának az egész szocialista közösségnek a kutató-fejlesztő erői egészségtelenül megosztottak.

Fried Judit: Tófalvi Gyula nagyon régóta részt vesz a KGST különböző egyeztető tárgyalásain, és nagyon régen híve annak, hogy legyen valamiféle szakosodás, kooperáció az egyes országok között. Ez miért nem valósult meg?

Dr. Tófalvi Gyula: Kezdjük talán azzal, hogy első helyen a magyar belső erők, eszközök koncentrációját szerettem volna megvalósítani. Nem sikerült. Ugyanígy évtizedeken keresztül fáradtam azért, hogy a szocialista országok erő-eszköz koncentrációja létrejöjjön. Nem jött létre. Még mindig az a vezérelv, hogy inkább egyedül, mintsem együtt. A kritikus tömeg alatti darabszámokban, nem megfelelő szellemi és eszközkoncentrációval termelünk, ami nyilván magával hozza, hogy egy nyílt, szabad piacon nem tudunk versenyképesek lenni azokkal szemben, akik szellemi erőben, eszközben, gyártóerőben és gyártóeszközben, magatartásban és rendszerszemléletben meg tudnak felelni a követelményeknek.

Fried Judit: Egy kutatóintézet, a maga füg-

getlenségéből kiindulva, ezt könnyen mondja.

Kovács László: Én úgy látom, hogy — mint az életben szinte mindent — ezt is gazdasági tényezők mozgatják. Tehát nagyon nehezen képzelhető el ez a fajta szövetség addig, amíg a kereskedelem lényegében kontingentált keretek között zajlik. Teljes mértékig érthető az iparvállalatoknak az a törekvése, hogy azt a kontingenst — keretet — amit megszerzett, azt mindenáron meg akarja tartani.

Fried Judit: Vannak-e olyan tervei az Orionnak, hogy egy-egy termékkel megpróbál kitörni ebből a helyzetből?

Kovács László: Az a kérdés, hogy mit nevezünk kitörésnek, hiszen most is adunk el mikrohullámú berendezéseket Dél-Amerikába és a világ legkülönbözőbb tájaira, ami talán ebből a szempontból egyfajta kitörésnek nevezhető. A nagyobb mennyiséget azért mégiscsak a szocialista piacnak kell fölvennie. Az elkövetkező néhány év postai fejlesztési programjai nagyon nagy mértékben segíteni fognak a magyar iparnak. S nagyon bízom abban, hogy a magyar ipar is sokat fog segíteni a Magyar Postának.

Fried Judit: Lehet, hogy rosszak az információim, de én azt hallottam, hogy a Magyar Posta nem csak a hazai híradástechnikai vállalatokra épít, ha megkapja a megfelelő világbanki hitelt.

Kovács László: Ez tökéletesen igaz, de ezzel együtt a belföldi piac, illetve a Magyar Posta felvevőképessége többszörösére nő vállalataink felé a következő néhány évben. Attól tartok, hogy egyedül nem tudjuk a posta igényeit kielégíteni, sem mennyiségben, sem választékban.

Dr. Tófalvi Gyula: Nekem kicsit más a véleményem. Szerintem a posta, amikor kidolgozta a hálózatfejlesztési programját, megfogalmazta azt is, hogy ennek az egész beruházásnak nyolcvan százalékát a magyar ipartól kéri. Nekem az a meggyőződés, hogy a magyar ipar potenciálisan képes arra, hogy ennek az igénynek eleget tegyen. Nyilván egy tartalmában más együttműködésre volna szükség. Csak egy példát hadd ragadjak ki. A posta hálózatrendszereket kér, és mi évek óta nem vagyunk képesek arra, hogy ennek a követelménynek megfele-

ljünk. Pedig a rendszerösszetevők, most első esetben — a főközpontok kivételével — majdnem hogy rendelkezésre is állnak. A postának azt a törekvését, hogy a nyolcvan százalék fölötti húsz százalékot importból hozza be, mi is testestül-lelkestül támogattuk. Az iparvállalatainknak is az az érdeke, hogy az eddigi kultúránktól teljesen távol eső dolgot ne tanuljanak meg azért, mert most van egy ilyen program. A másik dolog, amiben nekem egy kicsit eltér a véleményem, az, hogy a postánál most nem néhány évről van szó. A posta most évtizedes viszonylatban komoly igénnyel fog jelentkezni az ipar felé, nagyon-nagyon komoly mennyiségben és komoly minőségi elvárással. Sőt már most láthatjuk, hogy a posta egymás után hozza azokat a módosításokat, amelyek szerint magasabb minőséget, fejlettebb rendszerszemléletet, jobb hálózati illeszkedést kér az ipartól, és szerintem ennek mindenképpen meg kell hogy feleljen az ipar, mert nagyon egészségesnek tartom azt az álláspontot, hogy minél nagyobb hányadában a magyar iparból kerüljenek ki a hálózat fejlesztéséhez szükséges eszközök.

Fried Judit: Ha már a képességeknél meg a lehetőségeknél tartunk — örökös probléma, hogyan fejlesszünk: magunkra támaszkodjunk, licencet vásároljunk, honosítsuk. Milyen szempontokat kell mérlegelniük, hogy eldöntsék, hazait vagy külföldit vegyenek, fejlesszenek?

Kovács László: Mi igyekszünk azt az elvet követni, hogy amit egyszer valaki már kitalált, azt még egyszer nem szabad kitalálni, mert ez a legköltségesebb. Azon kívül, ha egyszer már kitalálták, akkor az már létezik. Tehát mi csak sokkal később tudnánk megjelenni a piacon.

Fried Judit: Ez a hazaiakra is vonatkozik? Nem fordulhat elő például, hogy a Videoton kitalál valamit, és az Orion is megpróbálja kitalálni saját maga ugyanazt?

Kovács László: Ez nagyon nehéz kérdés, mert az ipar sok ágában dolgozik a Videoton is, meg mi is. A számítástechnikában például mi meg sem kíséreljük, hogy a Videotonnal lépést tartsunk, hiszen óriási különbség van a két vállalat volumenében, felkészültségében, termékválasztékában — a Videoton javára. A közszükségleti elektro-

nikában viszont — úgy érzem — az Orion kisebb mérete mellett is, tartani tudja vezető pozícióját. S nem is a kommersz elektronika az, ahol erről a kérdéstről beszélni kell. Mi mindenképpen követő fejlesztésben vagyunk, s úgy hiszem, hogy mind a ketten. De szívesebben beszélek csak az Orionról. A professzionális technikával egy kicsit más a helyzet. Mi a döntésnél alapvetően azt vesszük figyelembe, hogy — az igény felmerülése idején — mikorra tudunk megjelenni megfélelő, piacképes termékkel. Ha ezt licencvásárlással lehet elérni, akkor biztos, hogy a licencvásárlás mellett kell dönteni, hiszen az a leggyorsabb módszer. Ha ehhez az Orionénál nagyobb szellemi kapacitásra van szükség, akkor általában a Távközlési Kutatóintézzettel fejlesztjük vagy közösen fejlesztjük ki a berendezést. Ha a feladat akkora, hogy ezt az Orion saját fejlesztőapparátusa meg tudja csinálni időre, akkor nem adjuk ki a munkát, márcsak azért sem, mert a fejlesztés elkészülte után van egy technológiai honosítási folyamat, ami legkönnyebben akkor megy, ha mi magunk fejlesztettük a berendezést.

Fried Judit: A szellemi kapacitásra változtatlanul szükség van. Sőt, többre lenne szükség. Mi az, amire koncentrálni kellene? Milyen nagy fejlődési tendenciákat tudnak most felvázolni?

Kovács László: Talán csak „orionos” szemzőgből vizsgálva a kérdést: a konsumer technikában az erőfeszítések egyre inkább abba az irányba haladnak, hogy javítani kell a képminőséget, különböző új szolgáltatásokat kell bevezetni a televíziózásba, a kábelhálózatokba, s óriási jelentőségre tett szert a műholdas televíziózás. A tervezett műholdak fellövése után gyakorlatilag mintegy negyven állomás vétele válik lehetővé, egészen pontosan negyven programé, mert ezek nem feltétlenül különálló állomások. Az Orion természetesen felkészül ezeknek a berendezéseknek a gyártására, és közös vállalkozásban a Ravill nagykereskedelmi vállalattal egészen biztos megvalósítható, hogy a televíziózás átviteltechnikája átkerüljön a mikrohullámokról műholdra. Tehát nem földi mikrohullámú állomásokon, hanem geostacionárius műholdakon keresztül fogják eljuttatni a televízió programját a külön-

böző ismételőállomásokhoz. Így az Orion felkészül ezeknek a gyártására is.

Dr. Tófalvi Gyula: Ehhez csak egyet tennék hozzá, de azt nagyon hangsúlyosan, mindenkihez kiáltva: fény, fény, fény.

Fried Judit: Mit ért ezen?

Dr. Tófalvi Gyula: Ma, a világ távközlési hálózatának a fejlesztése során, mind a föld felszínén, mind az óceánok alatt, mind a levegőben egymás után épülnek ki azok az utak, amelyek az információátvitelt fény segítségével oldják meg. A szakemberek hajlamosak azt hinni, hogy a fény csak a távközlésben alkalmazható. Bár azt hiszem, hogy most már egyre többen látják itthon is, hogy itt nem ilyen egyszerű dologról van szó — tudniillik hogy világhálózatot építünk a fény segítségével —, hanem egyre inkább jelentkeznek azok az alkatrészek, elemek, részegységek, amelyek a fény alkalmazását lehetővé teszik a számítástechnikában, az automatikában, az orvosi elektronikában, a közszerkeleti elektronikában, tehát a teljes elektronikában. Több fórumon, több találkozón elmondtam már, hogy az elektronizáció nagy folyamata a fotonizáció folyamatában fog folytatódni, és holnap már optikai komputert fogunk beszerezni, holnapután optikával segített automatizációról, optikai érzékelőkről fogunk beszélni. Tehát a fény alkalmazása egyre nagyobb szerepet fog követelni az elektronika fejlődésében, itt van a küszöbön, szembe kell nézni vele; és éppen ezért bánt engem annyira, hogy a magyar távközlési ipar nem tud kellő erővel, energiával és eszközzel a fény felé fordulni. Pedig holnap már itt van a fotonizáció, s ennek a követelménynek iparilag is meg kell felelni, nemcsak tudományos értelemben.

Fried Judit: Augusztus közepén jelent meg a HVG-ben egy interjú Valter Ferencsel, a Magyar Posta elnökhelyettesével. Ebből az interjúból kiderült, hogy a magyar lakosság végre örülhet: a posta zöld utat kapott, hogy meggyorsítsa a távközlési hálózat régóta várt fejlesztését. Ugyanakkor azt hiszem, az örömbe némi ürmök is vegyül, legalábbis a távközlésben érdekelt magyar vállalatok részéről. Erről kérdezem dr. Tófalvi Gyulát, a Híradástechnikai Egyesület főtítkárát.

Dr. Tófalvi Gyula: Én másképp látom a dolgot. Nagyon örülök, és együtt örülök a pos-

tával. S főleg azért, mivel a posta változatlanul fenntartja azt az álláspontját, hogy a hálózatfejlesztést nyolcvan százalékban a magyar iparra akarja építeni.

Fried Judit: A cikkből én ezt nem érzem ennyire határozottan, és nem látom ennyire világosan. Azt mondja Valter Ferenc, hogy szívesen előnyben részesítenék a magyar vállalatokat, de amennyiben ezek nem képesek időben s technológiai színvonalban azt nyújtani, amit a posta most megkövetelne tőlük, akkor importból fogják beszerezni azt, amit itthon is szívesen megvennének.

Dr. Tófalvi Gyula: Én ezen a kijelentésen nem csodálkozom. A posta jelen pillanatban egy olyan hosszú távú, hatalmas program kiépítésén fáradozik, amelyben bizonyos követelmények alól nem adhat felmentést még akkor sem, ha a magyar iparról van szó.

Fried Judit: Melyek ezek a követelmények?

Dr. Tófalvi Gyula: Nem régen voltunk együtt Valter elvtársval a „Telecom '87”-en, ahol azt láttuk, hogy a világ távközlési hálózata óriási sebességgel fejlődik a digitalizáció irányába. Számos olyan terület van ma Magyarországon, ahol nem tudunk olyan szinten megfelelni, ahogy azt a digitális hálózatfejlesztés megkívánná. S én teljesen a posta pártján vagyok, amikor látom, makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy a modernet akarja a hálózatba beépíteni.

Fried Judit: Feltételezem, mind a híradástechnikai vállalatok képviselőinek, mind a Magyar Posta szakembereinek volt módjuk már korábban is körülnézni a világban. Miért kellett ahhoz egy világkiállítás, hogy rádöbbenjenek, a világ bizony nagyon-nagyon gyors léptekkel halad előre.

Dr. Tófalvi Gyula: Azt hiszem, nagyon egyszerű a válasz. Amikor járjuk a világot és látni szeretnénk különféle dolgokat, nem mindig okozunk ezzel örömet a világ különböző cégeinek. Tehát nagyon gyakran nem is látjuk, milyen szintet képviselnek az egyes vállalatok. Ezért nagy lehetőség egy világkiállítás, amikor a cégek elsődleges érdeke, hogy minél teljesebben bemutassák magukat.

Fried Judit: Tehát azt tudták, hogy a digitális technika már jelen van, csak azt nem tudták, milyen gyorsan terjed?

Dr. Tófalvi Gyula: Két dolgot nem tudunk, s ezeket a „Telecom '87”-en kellett megtanulnunk. Az egyik, hogy milyen dinamikus ez a fejlődés. A másik, hogy a technikai színvonal ténylegesen azon a szinten van, ahogy megjelent a „Telecom '87”-en.

Fried Judit: Tehát most már világosabban látják, hogy hol tart a világ?

Dr. Tófalvi Gyula: Igen. Amikor hazajöttünk a „Telecom '87”-ről, magunk között úgy mondtuk, hogy a mentőautó hozott haza bennünket.

Fried Judit: Ezek szerint szinte rosszul lettek.

Dr. Tófalvi Gyula: Nagyon. Sokkolt bennünket a világ fejlődésének a dinamikája, és főképp az, hogy rögtön felvetődik az emberben, hogyan tudnánk ezt követni. És fölismerve a követés nehézségét, illetve bizonyos esetekben felismerve annak reménytelenségét, mindenképpen sokkhatást kellett kiállnunk.

Fried Judit: A postára látszólag jó hatással volt ez a sokk. Kidolgozta saját koncepcióját, és tudja, hogy mihez ragaszkodik. Miért nem terjed át ez ugyanilyen jótékonyan a híradástechnikai vállalatokra?

Dr. Tófalvi Gyula: Vannak olyan szakmai területek, amelyekben nem tudunk megfelelő módon felgyorsulni. Gondolok itt például a fénytávközlésre, ahol embargólista tiltja azokat az eszközöket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy összeköttetéseket tudjunk kiépíteni. A posta a főközpontokat modern, digitális felépítésben követeli, azonban a magyar ipar tíz év óta nem tud erre licencet venni.

Fried Judit: Akkor most mi lesz?

Dr. Tófalvi Gyula: Két lehetőség van. Az egyik, hogy — végre, tíz esztendő után, ha igaz, szeptemberben — mi is megkapjuk azt az engedélyt, hogy megvehessük, alkalmazhassuk és ipari gyártásba vehessük a digitális főközpontokat. Ha ez megvalósul, utána már a mi gyártásbevezetési képességünkön múlik, hogy milyen hamar tudjuk kielégíteni a posta igényeit. A fénytávközlésben belátható ideig csak bizonyos összeköttetésekre építve léphetünk előre. Kilencven után, ha sikeresen végrehajtjuk a szocialista országok együttműködésében a komplex program magyar részét, akkor van remény, hogy szo-

cialista forrásból is hozzá tudunk jutni a szükséges eszközökhöz.

Fried Judit: Mi lesz akkor, ha kiderül, hogy mégsem megy; a hazai híradástechnikai vállalatok nem tudják megoldani ezt a feladatot.

Dr. Tófalvi Gyula: Megítélésem szerint a magyar ipar potenciálisan képes megfelelni a posta igényeinek. Elsősorban a mi hibánk, hogy ennek mégsem tudunk maradéktalanul eleget tenni.

Fried Judit: Nem érzik vállalataink a veszélyhelyzetet?

Dr. Tófalvi Gyula: Azt hiszem, érzik. De nem csak ez az egy veszélyhelyzet van a magyar iparban. Nehéz annak a magyar iparnak, annak a magyar távközlési iparnak, amely harminc esztendőn keresztül elsősorban a szocialista világ szinte végtelennek látszó piacára épült, most azzal a gondal kell szembeülnie, hogy nagyon-nagyon korlátozottá válik a jövőben a szocialista export lehetősége. Ha gondokkal kell küzdeni a tőkés és szocialista exportban is, és nem tudunk eleget tenni annak az igénynek sem, amit a hazai piac kér, annak csak tragédia lehet a vége.

Fried Judit: A posta kételkedik az iparban, de kételkedik-e az ipar önmagában?

Dr. Tófalvi Gyula: Sok éve már, hogy a magyar ipar megünnepelte azt a nagy eseményt, hogy az egymilliomodik vonalat exportálta a szocialista országokba. Hát az olyan ipar, amelyik több mint egymillió vonalat tudott az elmúlt esztendőben exportra szállítani, csak képes a hazai hálózatfejlesztési igényeknek is megfelelni.

Fried Judit: Minden fejlesztésnek van kockázata. Itt hol érzi a legnagyobb kockázatot?

Dr. Tófalvi Gyula: Nekünk a legnagyobb gondunk, hogy mikor tudjuk a posta számá-

ra szállítani a digitális főközpontokat. Ez nagyon drága dolog. Ezt a befektetést minél hamarabb életképes, eredményt produkáló termelési folyamatba kell állítani, mert szerintem ez az a pont, ahol a jövőben a legnagyobb felelősséggel kell cselekedni. Az átviteltechnika és a mikrohullám területén már könnyebben meg tudnánk felelni annak a követelménynek, amit a posta az iptartól elvár. S én azt hiszem, hogy a kapcsolási pontok azok a területek, ahol nekünk a legjobban ügyelnünk kell arra, hogy kielégítsük a Magyar Posta igényeit, s ezt gazdaságosan érjük el.

Fried Judit: Ezek szerint teljes az egyetértés, és hamis az az álláspont, hogy itt valami érdekellentét vagy feszültség támadhat a híradástechnikai vállalatok és a Magyar Posta között.

Dr. Tófalvi Gyula: Tulajdonképpen az ipar — a posta által kért rendszerek szállítása tekintetében — nem tette meg a döntő lépést. A másik fontos dolog, hogy a posta 1987 után kidolgozta digitalizációs stratégiáját, de ipari digitalizációs stratégia még a mai napig sincs.

Fried Judit: Eredetileg nyolcvan százalékról beszéltek. Mit gondol, hány százalék lesz ebből ténylegesen a magyar ipar hozzájárulása?

Dr. Tófalvi Gyula: Én megmondom őszintén, hogy minden nehézség ellenére arra buzdítom az egész ipart, hogy feleljünk meg a nyolcvan százaléknak. Ez nekünk létkérdés. Egy háromszázmilliárdos program megérdemmel akkora tiszteletet, hogy az ipar tisztességesen kivegye belőle a részét. Mindenképpen meg kell felelnünk a hazai piac követelményeinek. Hogy akarunk élni, ha ezt nem tudjuk teljesíteni.

 At the end of the seventies a new era of telecommunications and communication technologies was prepared in Hungary: there was an attempt made to change from the earlier analog technology to digital one. Furthermore, light was applied in information transmission, and taking part in satellite communication was an important step, also. This breakthrough can be recognized in the network development program of the Hungarian Post Office: the latest equipments are to be applied, 80 per cent of which should be produced by the Hungarian industry. Experts say that, potentially, industry could meet these expectations. But its precondition is that industry should more intensively "turn to the light": since light is not only a means of telecommunication but of the whole of electronics and the line of future is fotonization.

Európai körkép

Rádiózás, televíziózás és új közlési eszközök 1987—88-ban

1988-ban Amszterdamba szólította az Európai Közönségkutatók Szervezete (Group of European Audience Researchers — GEAR) tagállamainak képviselőit, hogy áttekintsék az 1987-es budapesti értekezlet óta eltelt időszak legfontosabb tömegkommunikációs fejleményeit. Hagyományainkhoz híven ismét elkészítettünk egy összefoglalót az országokénti beszámolók alapján, amely kiemeli a korábbi időszakokhoz képest bekövetkezett legjelentősebb változásokat.

Ausztria

1987 legfontosabb eseménye az osztrák televíziózás számára az új műsorrend szeptemberi bevezetése volt. A műsorszórás és a tévénezés egyre erősödő globalizációja által fenyegetett nemzeti televíziózás Ausztriában, többek között, az egész napos adásidővel, a két csatorna profiltisztításával, továbbá a hírműsorok felrészítésével próbálja megtartani az osztrák nézőket.

Az osztrák háztartások 87 százalékában nézik színesben a nézők a műsorokat, sőt minden hatodik háztartásban már kettő vagy annál több színes készülék működik. Fekete-fehér készülék a háztartások csupán 10 százalékában üzemel. A sztereó tévékészülékek aránya 1984-hez képest 4-ről 13 százalékra emelkedett, a teletext-dekóderrel ellátottaké pedig ugyanebben az időszakban 3-ról 11 százalékra. Minden harmadik háztartás csatlakozik valamilyen kábelrendszerhez vagy nagyközönségi antennarendszerhez; felük egyéni tetőantennát üzemeltet.

Dinamikus a képmagnók elterjedése: 1985-ben még csak minden tizedik háztartás engedhette meg beszerzését — ma már minden negyedik rendelkezik ezzel a még ma is költséges szórakoztatóipari termékkel. A videójátékok elterjedése lassú (az 1984-es 4 százalék 1988-ra 6-ra emelkedett) akárcsak az adatbank kiépülése (1986-tól változatlanul a háztartások 1 százaléka vesz részt a Bildschirmtext-rendszerben).

Csehszlovákia

Csehszlovákia szűkszavú, adatokban egyáltalán nem bővelkedő jelentése hírül adta, hogy 1988-ban várhatóan megindul a teletextadás a televízióban. A háztartások 95 százaléka rendelkezik tévékészülékkel — 41 százalék a színes készüléket üzemeltetők aránya. Képmagnót, illetve mikroszámítógépet a háztartások 3-3 százaléka működtet.

Dánia

A dán tájékoztatáspolitikája egyre hangsúlyosabb alapelvei a liberalizálódás és a kommercializálódás. E két alapelv jegyében 1987 júniusában megszüntettek minden olyan korlátozást, amely addig a műholdas műsorszórású sűjtötte. Azóta hatósági engedélyek nélkül is lehet bármilyen jelet kábelrendszeren keresztül terjeszteni.

További fontos fejlemény, hogy 1988 októberében várhatóan megkezdí adását az új nemzeti tévécsatorna, a TV 2, amely közvetlen kihívást jelent a TV 1 számára többek között azzal, hogy ugyancsak este fél nyolckor sugároz hírmagazint.

Valamennyi távközléssel kapcsolatos ügy a kulturális és kommunikációs minisztérium fennhatósága alá került, növelve ezzel a tömegkommunikációs eszközökre vonatkozó műszaki és kulturális döntések koordináltságát. Jelenleg a minisztérium a fizetőtévé-

rendszer egész országra történő kiterjesztésének lehetőségét fontolgatja.

Egy új tömegkommunikációs törvény megváltoztatta a *rádióbizottság* összetételét és feladatkörét. A törvény értelmében parlamenti képviselők nem lehetnek a rádióbizottság tagjai — azokat továbbra is a pártok delegálják. A testület nem foglalkozik többé konkrét műsorüggyel, hanem szakértői bizottsággént kell a jövőben működnie.

1986-hoz képest 21-ről 30 százalékra emelkedett a *képmagnóval* felszerelt háztartásokban élők aránya. 28 százalékuk egynél több készüléket működtet otthonában — felülknél távirányító teszi kényelmesebbé a televíziózást.

1987-ben a lakosság naponta átlagosan 95 percet töltött *televíziózással*. Dánia földrajzi elhelyezkedéséből adódóan széleskörűen hozzáférhető a két szomszédos ország: Svédország és az NSZK nemzeti tévéadóinak műsorkínálata (az előbbi a lakosság 47, az utóbbi annak 35 százaléka számára). A műholdas adások (Sky, Super, Scansat stb.) és a koppenhágai Kanal 2 a lakosság 19-19 százalékához jut el, míg a körzeti vagy helyi műsor-összeállítások 30 százalékukhoz. A dán népesség 29 százaléka pedig egyedül a Danmarks Radio műsorkínálatára kénytelen hagyatkozni.

A *közösségi rádióadók* dinamikus kiteljesedése figyelhető meg az 1986 áprilisában véget ért társadalmi kísérlet óta. A közösségi rádióadókat 1985-ben a 15 éven felüli lakosság 44 százaléka naponta átlagosan 40 percig hallgatta — két évvel később már 55 százaléka 58 percig. Ezzel párhuzamosan a Danmarks Radio három nemzeti csatornájának szentelt figyelem kezdett kissé visszaszorulni: az 1985-ben mért 118 perces átlagidő 1987-re 113 percre csökkent.

Finnország

1987 *sok változást* hozott a finn tömegkommunikációs rendszerben: a harmadik és a negyedik tévécsatorna, a finn—svéd televíziós műsorcsere, az új helyi rádióadók, a jogi szabályozás korszerűsítése mind olyan tényezők, amelyek nagy befolyást gyakorolnak az eljövendő évek tömegkommunikációjára.

1986 végén a parlament új „*teletörvényt*” fogadott el, amelynek értelmében az YLE (az állami műsorszóró társaság) a hazai műsorszórásban mentesül minden engedélyeztetési eljárás alól.

1987 februárjában a parlament jóváhagyta az úgynevezett „*kábeltörvényt*” is, amely engedélyhez köti a kábeltársaságok működését, és előírja a műsoridőben a hazai gyártású műsorok minimális részesedését (ez az arány a legalább tízezer háztartást kiszolgáló rendszerek esetében 20, ennél kisebbeknél 15 százalék). Az előírás természetesen nem vonatkozik a külföldi műholdas csatornákra, jöllehet az erőszak ábrázolása és a pornográfia ezeken a csatornákon is tiltott.

1988 februárjában a kormány kibocsátotta az első 89 engedélyt kábeltársaságok alapítására. A kérelmek elbírálásakor a legfontosabb szempont a folyamatos működtetést biztosító szilárd anyagi háttér megléte vagy hiánya volt.

Jelenleg már több mint száz kábelrendszer működik Finnországban, amelyek a háztartások 16 százalékát — mintegy 335 ezer háztartást — látnak el. Becslések szerint évente mintegy 60 ezer háztartás csatlakozik a rendszerhez. 1987 végén a legnagyobb kábelrendszerek: a Helsink környéki (128 ezer háztartással), a Tampere köré telepített (26 ezer háztartással) és a Vaasa körüli (19 ezer háztartással).

A kereskedelmi műsort sugárzó harmadik tévécsatorna, a *TV 3* megalapítására 1986. június 5-én részvénytársaságot szerveztek: a részvények 50 százaléka az YLE, 35 százaléka az MTV Finland (kereskedelmi adó) és 15 százaléka a Nokia Corporation (a nagy finn elektronikai monopólium) kezében van. A hirdetési bevételekből finanszírozott *TV 3* kísérleti kereskedelmi adása 1986 végén kezdődött Helsinki tágabb körzetében, majd a kísérleti időszak után, 1987 szeptemberétől a *TV 3* teljes üzemben működik. A hatókört először Tampere és Turku, majd Jyväskylä körzetére terjesztették ki. 1988 augusztusára Lahti környéke is bekapcsolódhatott a rendszerbe. Ezzel minden második háztartás számára hozzáférhető a *TV 3* műsora.

1988-ban a *TV 3* heti 37 órás adásidejének 25 százalékát hazai gyártású tévéműsorok adták, amelyeket mintegy tíz független, mű-

sorgyártással foglalkozó társaságtól szereztek be. A mozifilmek aránya 11, a sorozatoké 34, a szórakoztatóműsoroké 10 százalék volt. Aktuális hírmagazinok és dokumentumfilmek a műsoridő 20, míg gyermekműsorok csak 3 százalékát tették ki.

A TV 3 fellépése következtében a hirdetések közül származó jövedelmek átcsoportosultak. Az átrendeződés fő kárvallottjának az MTV bizonyult.

Svédország és Finnország megállapodott abban, hogy Finnország svéd anyanyelvűek által lakott részein az YLE kiépíti a svéd televízió első és második csatornájának műsorait hordozó *negyedik csatornát*. A tervek szerint 1988—1992 között négy átjátszóadót helyeznek üzembe, közülük az első 1988 decemberében, a főváros körzetében. A hálózat kiépítését az állam finanszírozza, és működtetéséért az YLE felelős. Ugyanezek az átjátszóadók a finn televízió első csatornájának műsorait továbbítják Svédország finnek lakta területeire. A külföldről származó műsorokat a *svéd—finn műsorcsereből* valószínűleg kihagyják.

A *közös északi műholdas program* műsorpolitikájában az évek óta húzódo tárgyalások ellenére sem sikerült még megegyezésre jutni. A Tele-X műholdat a tervek szerint 1989 tavaszán bocsátják föld körüli útra.

A rádiózásban a *helyi rádiózás* dinamikus kiteljesedése az utóbbi két év legfigyelemreméltóbb eseménysorozata. Az egyéves kísérleti időszakot követően 1986 nyarán 22 működési engedélyt bocsátottak ki. A helyi rádióadók sikere további rádióadók alapítására ösztönzött, így az engedélyek száma ma már eléri a 38-at.

1987 másik újdonsága az *éjszakai rádiózás* beindulása volt. A finn műsorszóró társaság, elsősorban a helyi rádióadók éles konkurencija miatt belátta, hogy szolgáltatásait bővítenie kell. A finn éjszakai rádiózás vezérmotívuma az élő kapcsolat keresése a hallgatókkal. Jóllehet a zene igen fontos szerepet játszik a megfelelő hangulat megteremtésében és a szórakoztatásban, a társat kereső éjszakai hallgató azonban élő hangra is számít a stúdióból. Az éjszakai rádió műsorvezetői a rádió könnyűzenei osztályáról verбуválódnak. Az adás kerete egy beszélgetés, amely a kiválasztott zeneszámokkal

együtt a bemondó saját egyéniségét tükrözi. A műsorpolitika kialakításakor igyekeztek elkerülni az unalmas híradásokat és a diszkóstílust. A műsorösszeállításnak egyfajta mentálhigiéniai funkciót is szánnak, nagy hangsúlyt fektetve a hallgatókhoz fűződő kapcsolatok ápolására, az emberi érzésekre. Ezzel egyidejűleg próbálják kárpótolni a hallgatókat a napközbeni rádiós szolgáltatások életidegenségéért.

Franciaország

Az 1986 nyarán elfogadott *új törvény* értelmében létrehozták a nemzeti kommunikációs és engedélyeztetési bizottságot (CNCL), amely egyébként Mitterrand elnök újraélesztését követően meg is szűnt, hiszen audiovizuális programja részeként megalakították a CNCL-t felváltó „Conseil Supérieur de l'Audiovisuel” elnevezésű irányító testületet;

— a TF 1 magánkézbe került, ugyanakkor az Antenne 2 és az FR 3 megmaradt közszolgálati adónak;

— a Société Française de Production és a Télédiffusion de France részvénytársasággá alakulhatnak, amennyiben az állam megmarad fő részvényesnek;

— az 1986 elején beindult ötödik és hatodik tévécsatorna engedélyét a kormány visszavonta.

1987 legfontosabb változása az első és a legrégebbi közszolgálati tévécsatorna, a TF 1 kereskedelmi adóvá történő átszervezése volt, mely a Bouygues és Maxwell befolyása alatt álló csoport kezébe került. Hersant és Berlusconi szövetsége megkapta az ötödik csatornát (La Cinq), a CLT és a La Lyonnaise des Eaux pedig a hatodikat (M6).

Az 1986-ban elfogadott törvény következményeit jól jelzi a *hirdetési piac*: a hirdetésekre fordított kiadások az előző évihez képest 15,5 százalékkal növekedtek, ám a televíziós társaságok hirdetésekből származó bevételének növekedése ugyanebben az időszakban ennél jóval dinamikusabb (34 százalékos). Az 1985-ös 17 százalékról 1987-re 22 százalékra növekedett a televíziós társaságok részesedése a tömegkommunikációs eszközök összes hirdetési bevételéből ugyanakkor a többi médium részesedése csökken-

ni kezdett. A hirdetésekre fordított kiadások elsősorban a sajtót gazdagítják: részesedése a hirdetési bevételekből 57 százalékos (ami egy százalékkal kevesebb, mint egy évvel korábban).

A jelenlegi változások további következménye, hogy átrendeződött a *tévécsatornák anyagi ereje*: míg 1986-ban a TF 1 és az A 2 közel egyfomán voltak tőkeerősek, 1988-ban a TF 1 már másfélszer akkora költségvetéssel gazdálkodhat, mint az A 2.

A vetélkedők, sorozatok és szórakoztató-műsorok sikere ahhoz vezetett, hogy a TF 1 — elsősorban az Antenne 2-től — elcsábította a közönség egy részét, ám az 1988 elejéről származó adatok az A 2 ismételt magára találásának reményét keltik. 1988 márciusában a tévécsatornák a következőképpen osztoztak a televíziózással töltött időn:

TF 1 43,7%	Canal +	4,7%
A 2 30,5%	La Cinq	9,3%
FR 3 8,1%	M 6	2,3%

Ami a *rádiózást* illeti, a Radio France (a közszolgálati rádióadó) egy nonstop hírszolgáltatással jelentkező új rádióállomást indított be, melynek neve: France Info. A régebbi kereskedelmi rádióadók anyagi problémákkal küszködnek: az RTL épphogy megtudta őrizni költségvetésének volumenét, ám az Europe 1 kiadásainak jelentős mérséklésére kényszerült. A fokozódó finanszírozási gondok ellenére új rádióadók jelentek meg a piacon (mint például az NRJ). 1987 decemberében a különböző rádióadók a következőképpen részesedtek a rádióhallgatással töltött időből:

A Radio France csatornái	18,3%
Külső adók	
(Europe 1: 9,6%;	
RTL: 25,0%;	
RMC: 7,1%)	43,0%
Helyi rádiók	
(Ebből az NRJ-hálózat: 10,9%)	34,3%
Egyéb:	4,4%

Az új közlelési eszközök terjedése lassú — csupán a Minitel sikere ad okot a büszkeségre: a franciák 13 százaléka üzemelteti ott-

honában. A kábelezés is csak óvatos ütemben halad előre: Párizsban, Montpellier-ben és Rennes-ben épültek ki ez idáig kábelrendszerek. A TDF 1 fellövése továbbra is vár magára — a közvetlen műsorszóró műholdak jövője körül még mindig sok a bizonytalanság.

Hollandia

1988 januárjában új *tömegkommunikációs törvény* lépett életbe, amelynek néhány következménye már az azóta eltelt rövid idő alatt is jól megmutatkozott.

1. Kettévált a NOS (nemzeti műsorszóró szervezet) egy tévéműsorok gyártására szakosodott magántársaságra (NOB), amely mintegy 3500 főt foglalkoztat, valamint egy 600 fős új testületre, amely továbbra is a NOS nevet viseli, és részben a nemzeti műsorszórásért, részben általános szolgáltatásokért (így például a közönségkutatásokért) felelős.

2. Megváltozott a műsorgyártás finanszírozási rendszere is. Korábban az előfizetési díjakból és a hirdetésekkel befolyt összegekből a NOS biztosított a műsorkészítők számára ingyenes kapacitást (stúdiókat, díszleteket, személyzetet stb.). 1988-tól a NOS szolgáltatásait csak pénzért vehetik igénybe a műsorkészítők.

3. Zöld utat kapott a helyi műsorszórás, jóllehet a jogi támogatás nem járt együtt anyagi támogatással. A több száz vállalkozás pénzügyi kilátásai nem túl kedvezőek, hiszen hirdetési tevékenységet nem folytathatnak.

4. A külföldi műholdas kereskedelmi csatornák továbbra sem láthatják el holland felirattal műsoraikat és hirdetéseiket.

1988 februárjában megkezdte működését az első európai *kábelrádiós hálózat*. A Cable One elnevezésű kereskedelmi rádióadó elsősorban nonstop zenét kínál. Alapítóit egy ugyancsak kereskedelmi rendszerben működő, Hollandia egész területét műhold segítségével ellátó tévécsatorna tervei is foglalkoztatják, jóllehet az ezzel kapcsolatos kilátások még meglehetősen bizonytalanok.

Egy további kábelrádiós kezdeményezés a Radió 10, amely szintén holland érdekltségű.

Hollandia gazdag televíziós *műsorkínálat* sokakban ébreszt irigységet. 1987 augusztusában a teljes műsorkínálat a következőképpen alakult:

	A potenciális	
	háztartások aránya (%)	nézők száma (millió)
ARD	87	1,06
ZDF	86	0,51
WDR/NDR	80	9,8
BBC 1/2	30	3,4
ITV	5	0,5
France 1/2/3	8	0,9
Sky Channel	59	7,3
Super Channel	55	6,8
TV 5	36	4,4
RTL +	7	0,9
BRT 1/2	68	8,2
RTBF	33	4,0

A háztartások tömegkommunikációs környezete nemcsak a műsorkínálat, hanem az *eszközellátottság* szempontjából is kedvező. Minden második háztartás működtet távirányítóval ellátott tévékészüléket — minden negyedikben ez teletextadások vételére alkalmas dekóder. A sztereoó tévékészülékekkel ellátott háztartások aránya 18 százalék, képmagnó 37 százalékukban található. A telefonellátottság 95 százalékos.

Írország

1988 nyarán tárgyalta az ír parlament azt a *rádiózást szabályozó törvénytervezetet*, amelyet a kormány 1987 novemberében állított össze. A törvénytervezet a rádió szolgáltatásainak javítását részben a magánszektor mozgósításával, részben a helyi rádióállomások engedélyezésével kívánja elérni. Megkapja a működéséhez szükséges hozzájárulást egy új, független nemzeti rádióadó is. A törvénytervezet végleg leszámol a kalózáddal, és súlyos büntetést helyez kilátásba az engedély nélküli rádióadásokat üzemeltetőkkel szemben. Az újonnan alapított rádió-

adók kizárólagos jövedelemforrása a hirdetésekkel származó bevétel lesz.

Egy tanácsadó bizottság segíti a kommunikációs minisztériumot a kérvények elbírálásában. A megkötéseket alacsony szinten kívánják tartani, ám azt előírják, hogy az új rádióadóknak tükrözniük kell az ír nemzeti kultúrát, és a műsoridőben legalább 17-20 százalékos részarányt kell biztosítaniuk a híradásoknak.

1988 februárjában a kommunikációs miniszter bejelentette, hogy az év második felében várható az írországi *kereskedelmi televíziózás* jogi feltételeinek kidolgozása. Az új kereskedelmi tévécsatorna a már meglévő kábelrendszeren keresztül lesz hozzáférhető. Létrehozását a műsorkínálat bővítése és a külföldi konkurenciához való felzárkózás igénye motiválja.

Az RTE (Radio Telefis Eireann) folytatja működésének racionalizálását, amely hatékonyabb költségfelhasználást és létszámcsökkentést tesz szükségessé. Ezzel egy időben arra törekcsenek, hogy növekedjék a hazai gyártású műsorok részaránya. Ezt egyrészt a saját műsortermelés fellendítésével kívánják elérni, másrészt egyre gyakrabban vásárolnak független műsorgyártó magántársaságoktól is.

Lengyelország

Mind felsőszintű döntések, mind alulról jövő kezdeményezések próbálják a lengyel tömegkommunikációs rendszert úgy alakítani, hogy az minél jobban megfeleljen a társadalom elvárásainak.

A lengyel rádió- és televízióbizottság társadalmi tanács létrehozásával próbálja megújítani tevékenységét. A tanács tagjait kinevezik, de különféle társadalmi szervezeteket képviselnek. Úgy szintén a felsőbb szervek kezdeményezésére megtették az előkészületeket egy új, gyökeresen más és jóval demokratikusabb kommunikációs törvény kidolgozása érdekében.

Az *alulról jövő kezdeményezések* politikai, kereskedelmi és integrációs jellegűek. A politikai törekvések egyik legjobb példája a Szolidaritás rádió illegális tevékenysége, amely helyenként zavarja a televíziós műsorát, hiszen a televízió hullámhosszát

használja. A kereskedelmi kezdeményezéseket az ellátásban mutatkozó hiányosságok éltetik: ilyen vállalkozás például a videokazetták illegális másolása és terjesztése, amely megsérti a szerzői jogokat. Ugyancsak az állami szektor mulasztásai hívták életre a több százezer varsói és Varsó környéki lakost kiszolgáló társaságot, amely elsősorban négy műholdas csatorna műsorainak vételére és újrasugárzására szerveződött, de tervezi saját műsorok előállítását is. Jogi szabályozás hiányában a társaság jövője meglehetősen bizonytalan.

A külföldről jelentkező kihívások ellenére a lengyel néző tömegkommunikációs háztartását elsősorban hazai tényezők alakítják. Ez azonban nem egy tudatos politika, hanem a technikai fejletlenség eredménye.

Magyarország

1987 Magyarországon az új sajtótörvény próbaéve volt. Az eddigi tapasztalatok szerint a törvény nagyvonalakban beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A problémák elsősorban helyi szinten merültek fel, ahol a törvény végrehajthatóságát még gyakran hátráltatják a helyi érdekek képviselői. További tisztázásra szorul a lapgazdák jogainak és kötelességeinek területe. Ennek hiányában még mindig gyakori az eseti, közvetlen beavatkozás.

A rádiózás területén a legfontosabb változás, hogy a harmadik adó immáron hivatalosan is felvette Bartók Béla nevét, összhangban a program jellegével. Tovább szélesedett a Danubius rádió hatóköre fizikai és szellemi értelemben egyaránt. Ma már Budapest környékén is jól foghatók az adások. A német nyelvű programot színesítik az angol és a holland nyelvű híradások is. 1987 júliusától megkezdte működését az ötödik körzeti stúdió, Szegedet és környékét látva el magyar, valamint szlovák és román nyelvű adásokkal.

A rádiókészülékekkel való ellátottság már évek óta telítettnek mondható. Az utóbbi időben a változás inkább minőségi irányba mozdul, a sztereókészülékek aránya megközelíti a 40 százalékot. Emellett jelentős fejlődést mutat — a közúti közlekedés általános fejlődési tendenciájával összhangban — az

autórádiózás is: a lakosság közel egynegyede rendelkezik autórádióval. (Az arányok csak az autóbekészítések ütemének megfelelően változhatnak a továbbiakban.)

A múlt évben a televíziózás legjelentősebb eredménye a műholdas tévéadások vételi lehetőségének jogi rendezése volt. 1987 januárjában született meg a megállapodás a Magyar Posta, valamint a Sky Channel, a Super Channel és a TV 5 illetékesei között a műsorok vételének és szórásának feltételeiről. 1987 júniusa óta a nagyközönség is „törvényesen” foghatja ezeket a műholdas adóállomásoknak a műsorait. Ennek következtében gombamódra szaporodnak a „lavórok”, különösen a már bekábelezett kisebb-nagyobb lakóközösségek területén, de nagyarányú fejlesztések indultak meg a még be nem kábelezett településeken, városrészekben is. Sőt, egyre gyakoribb a lakáshirdetésekkben is a kitétel, mely szerint a felkínált lakás „műholdas adások vételére alkalmas”. A műholdas adások vételére alkalmas háztartások számáról megoszlanak a vélemények: a posta adatai szerint 1987-ben körülbelül negyvenezer ilyen lakás volt, a Sky Channel statisztikái szerint azonban közel százezer ilyen háztartás van már Magyarországon.

A környező országok adóinak nézettsége évek óta stagnál: a lakosságnak körülbelül egyharmada jut hozzá a csehszlovák, osztrák, jugoszláv, szovjet és román adásokhoz.

Az ország súlyos gazdasági helyzete a Magyar Televízió háza táját is érinti. Mivel a költségvetés csökkentése mellett az infláció is érezteti hatását, az intézménynek új bevételi források után kell néznie. Az előfizetési díj emelését egyelőre nem tartják járható útnak, sőt, 1988-tól az egyedül élő hetven éven felüliek ingyen nézhetik az adást. Az útkeresés egyik állomása volt 1988-ban a Budapesti Nemzetközi Vásár ideje alatt működtetett MTV plusz kereskedelmi adás, amely rövid működési ideje alatt is nagy népszerűsége telt szert.

A készülékellátottság nagy ütemben mozdul el a színes készülékek felé (1987-ben már 36 százalék volt), és az 1988-ban bevezetett új utazási szabályozások következtében minden bizonnyal még az elmúlt évinél is gyorsabb növekedésre számíthatunk. Külö-

nösen így van ez a videokészülékek terjedésének felgyorsulásával kapcsolatban: a jelenlegi becslések már több mint 250 ezer videotulajdonost említenek. A videoműsorokhoz való hozzájutást könnyíti az is, hogy egyre több vendéglátóhelyen működnek videokészülékek, különösen a tizenéveseket csábítva ezzel a diszkóba, bárókba, szórakozóhelyekre.

Meglehetősen zavaros viszont a helyzet a videokazetták kölcsönzése terén. A jelenlegi hivatalos hálózatok filmellátottsága gyenge, a kölcsönzési díjak pedig magasak, ezért érthetően virágzik a fekete másolás, a zugkölcsönzés és persze az ismerősök hálózata. A magánkölcsönzők a hivatalos kölcsönzőknél lényegesen élelmesebbek, mivel az elsősorban német és angol nyelvű kazettákat már — többnyire gyenge színvonalú, de — magyar nyelvű hangalámondással árusítják. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az üres kazetták magyarországi ára a nyugati átlagnak körülbelül három-négyszerese, így a videotulajdonosok gyakorlatilag teljes egészében magánimport útján szerzik be kazettaszükségletüket. Ez még fokozottabban érvényes a műsoros kazettákra, amelyek ára itt hon az egy havi kereset 30-40 százalékát is elérheti.

Nagy-Britannia

A szigetországból arról értesültünk, hogy a nyomtatott sajtóban folytatódik a minőségi, komoly lapok térnyerése a populáris lapok rovására. A tömegkommunikáció távlati fejlesztésének elképzelései között szerepel egy ötödik tévécsatorna beindítása, amelyet reklámbevételekből kívánnak fenntartani. Az ASTRA műhold a tervek szerint 1988 végén kezdené meg működését, a brit DBS fellövése pedig a következő évben várható. Az angol háztartások kábelellátottsága növekszik ugyan, de még mindig elenyésző, a háztartásoknak mintegy egy százalékában működik kábeltelevízió.

A kormányzati tervek között szerepel *három új rádióadó* beindítása is, amelyek szintén reklámokból tartanak fenn magukat. Az elképzelést, mely szerint az adóknak széles ízlésrétegeket kellene változatos műsorokkal ellátni, sokan naivnak és ódivatúnak

tartják. Emellett több száz új közösségi rádióállomás beindítását is tervezik. A tömegkommunikáció állami ellenőrzésének átszervezésére azt a javaslatot tette a kormány, hogy a jövőben minden nem BBC érdekeltsgű rádióállomást egy új rádióhatóság (Radio Authority) ellenőrizne, míg az IBA a kereskedelmi televíziók felügyeletét látná el.

A kormány elutasította a BBC világtélevíziós hírszolgálatának (World Television News Service) tervét, ennek megvalósításához most új támogatókat és pénzügyi forrásokat keres a BBC.

A BBC beindította egész napos adását azaz reggel hét órától egészen éjjel egy óráig láthatnak műsort a nézők. Megerősítést nyert az az elképzelés is, hogy a BBC helyi rádióhálózatát továbbfejlesszék, és az egész országot ellássák programokkal. A nemrégiben Hongkongban és Lesothóban beindított új adóállomások segítségével a korábbinál lényegesen jobb vételi lehetőség nyílik a BBC rádióadásait Kínában és Dél-Afrikában hallgatók számára.

Nagy-Britannia másik nagy tömegkommunikációs szervezete, az IBA szintén az éjszakai televíziózás fejlesztését tűzte ki célul. A tervek szerint nonstop televízióműsort fognak sugározni már a közeljövőben. Jelenleg bizonyos területeken és a hét bizonyos napjain működik már a 24 órás műsorszórás. Az új rádióhatóság megalakulása után az IBA 46 kereskedelmi rádióadót kíván működtetni, saját hálózatának védőernyője alatt.

NSZK

1987 decemberétől, a második világháború óta először, új megállapodás jött létre a Német Szövetségi Köztársaság tartományainak helyi parlamentjei között, amely engedélyezi *magán rádió- és tévéállomások* működését. Ezek műsoraik nagy részét az egyre terjeszkedő kábelhálózatokon juttatják el a lakossághoz.

Az URH-hálózaton sugárzó rádióállomások felügyelete teljes egészében a tartományi testületekre hárul. Az új magán rádióadók gyakran a helyi sajtóval vagy a kiadóvállalatokkal közös szervezeteket alakítanak ki, annak ellenére, hogy ez jogi problémákhoz

vezethet a „kereszt-összefonódások” miatt. A helyi — főleg könnyűzenét sugárzó — magán rádióállomások nem jelentenek egyelőre komoly konkurenciát az országos adók számára, bár például az ország északi részén ezek már jelentősen vesztek közönségükből. A színpalak mögött az áll, hogy a körzeti helyi adók egyre inkább összefonódnak műsorkészítésüket és főleg a reklámbevételek megszerzését illetően.

Bár a magántelevíziókat törvényesítette a szövetségi határozat, mégis minden abba az irányba mutat, hogy a nemzeti tévéadók előnyben vannak a „kishalakkal” szemben. A legnagyobb csatornák mind a nagy cégek szövetségeiként végzik tevékenységüket. A kábelezt háztartásokban viszont érezteti hatását a piacon megjelenők számának növekedése; ám a kábelezt háztartások aránya még mindig 15 százalék alatt van, így a nézők többsége csak a kínálat töredékéhez juthat hozzá.

A rádió- és tévépiacokon egyre inkább érezhetőek a gazdasági változások hatásai. A közönség „szegmentálódásának” hatására minden műsor nézettségének nagysága csökken, míg a népszerű műsorok közvetítésének ára emelkedik: nőttek a sportesemények közvetítési díjai és a filmek vételárai is. Sőt, még a hirdetések is vesztenek az üzleten, mivel a közönségnagyságok csökkenése miatt több hirdetési időt kell vásárolniuk, hogy a korábbi közönségszámot elérjék. Az új, nagy tulajdonosok, a SAT 1, az RTL plus és a Tele 5 óriási veszteségekkel dolgozik, körülbelül a kilencvenes évek elejére várják, hogy nyereséges ágba tudnak kerülni.

Az elektronikus eszközök térhódítása ellenére a reklámpiacot még mindig a nyomtatott sajtó uralja, mivel a német nyelvterületen nagy hagyománya van a személyre szóló (direct mail) reklámozásnak és az újsághirdetéseknak.

Olaszország

Olaszországban a tömegkommunikáció helyzetére évek óta változatlanul a nemzeti adók — magánadók hálózata — helyi műsorszórók *hármassága* jellemző. A nyolcvanas évek közepén a helyi és magánadók szá-

ma némileg csökkent, ez a tendencia az 1987-es évben megfordult és újra növekedésnek indult. 1987 márciusában még „csak” 697 magán televízióadót tartottak számon, 1988 elejére ez a szám már 855-re nőtt. A hálózatok száma is növekszik, az utolsó adatok szerint 209. A közönségnagyság megoszlása azonban a „nagyok” sikerét mutatja: a RAI három csatornája a közönség közel felét mondhatja magáénak, a Canale 5-öt, az Italia 1-et és a Rete 4-et tömörítő FININVEST-csoport pedig 40 százalékot. Így az összes többi adó együttesen is csak 10-12 százaléknyi közönségrészesedést ér el.

Az importált programok aránya erősen növekedett az utóbbi időben. A filmbehozatal területén az Egyesült Államokból származó produkciók aránya nőtt meg tetemesen, míg a kész tévéprogramok importjából az Európai Közösség országai, különösen Nagy-Britannia profitált.

Olaszországban a reklámköltségeknek már közel felét a televízió-reklámokra fordítják, miközben a reklámozásra fordított kiadások közel 20 százalékkal emelkedtek.

A RAI és a többi tévéadó műsorpolitikája közti döntő különbség abban áll, hogy míg a RAI műsorainak kétharmada/háromnegyede hazai gyártású, addig a többi adónál ugyanilyen arányban találunk külföldről vásárolt, bérelt programokat.

Spanyolország

A *magán*televíziók működését szabályozó törvényt elfogadta a parlament, ennek hatására már kezd kialakulni a verseny a társaságok között. 1988 januárjában indult be az első fizető tévészolgáltató, amely Canal 10 néven fut. Az adást Londonból közvetítik, és vételéhez műholdvevő parabolaantennára, valamint dekóderre van szükség. A vételi lehetőség megteremtése 15 ezer pesetába kerül, a havi előfizetési díj pedig 3000 peseta. Az adó főleg filmeket és amerikai sorozatokat közvetít.

Egyre növekszik az illegális televízióadók száma is. Érdekes módon legtöbbjüket a helyi tanácsok működtetik, heti 2-4 órában. Legtöbbjük a műholdakról parabolaantenna segítségével lehozott programokat közvetíti, így például a RAI 1-et vagy más műhol-

das műsorokat. Katalóniában ezeknek az adóknak a száma két év alatt megnégyszereződött.

Az év eleje óta 24 órás tévéműsört élvezhetnek az országos adó nézői hét végeken. Hétköznapokon a második országos adó is meghosszabbította délutáni műsoridejét.

Meglepő sikert ért el az az új rádióadó, amely kizárólag klasszikus, komoly zenei programokat sugároz az egész ország területén, annak ellenére, hogy egy hasonló profilú adó már régóta működik az országban.

A nyelvtanulást segítő, új szolgáltatást vezettek be bizonyos külföldi tévéfilmek és -sorozatok vetítésekor. Akik rendelkeznek egy, a tévékészülékhez egyszerűen csatlakoztatható kis szerkezettel, azok a szinkronizált filmeket is hallgathatják eredeti hanganyaggal.

Svájc

Az alaposágáról híres svájci törvényhozás még évekig fenntarthatja az *átmeneti állapotot* a tömegkommunikáció állami szabályozása terén, amelynek javaslattevő szakasza 1987—88-ban volt. Úgy tűnik, a végeredmény majd elsőbbséget biztosít a nemzeti tévétársaságnak, de engedélyezni fogja a magántársaságok működését helyi, körzeti s esetleg nemzeti szinten is. A javaslatokat a közeljövőben tárgyalja a svájci parlament mindkét háza. Mivel törvényhozás egészen 1990-ig nem várható, minden bizonnyal átmeneti intézkedésekre és szabályozásra lesz szükség.

Ez a helyzet például a műholdas televíziózás kérdésével is. Átmeneti intézkedések születtek annak érdekében, hogy az SBC (a svájci nemzeti műsorszórársaság) törvényesen társulhasson a SAT 3 kísérleteihez. Hasonló interregnum-szabályozás érvényes a helyi rádióadókra. Bizonyos területeken feloldották a hirdetési tilalmat, így a jövőben a helyi rádióadók elfogadnak állás- és ingatlanhirdetéseket.

1988 januárjától megkezdte működését a harmadik olasz nyelvű rádióműsor, amely egy korábbi piaci űr betöltése érdekében, elsősorban a fiatalokat kívánja meghódítani.

Svédország

Svédország egyre inkább egyedülállónak számít Európában, már ami a televízió *reklámmენტességét* illeti. Az évek óta várt döntés 1987 szeptemberében megszületett a szociáldemokrata párt kongresszusán, ahol végérvényesen nemet mondtak a tévéreklámra. A döntés némileg meglepő volt, mivel az előkészítő időszakban számos helyen támogatják a tévéreklámok bevezetését.

1987 őszén megkezdte működését a negyedik rádióadó. A kezdet kezdetétől a lakosság 15 százaléka hallgatta az adásokat, ezt most újabb 15 százalék követte. Mivel az adó nem tudja teljes műsoridejét kitölteni, a nap különböző időszakaiban a másik három csatorna műsorait közvetíti.

A svéd háztartásokban hozzáférhető műholdas műsorok gombamódra szaporodnak. Egyes helyeken már 15 különféle csatornából válogathatnak a nézők. Jelenleg három svéd nyelvű műholdas műsor érhető el, mindhárom reklámköltségekből tartja el magát. Ennek ellenére a reklámok üzenetét tilos közvetlenül a svéd nézőknek címezni. Jelenleg a lakoságnak mintegy 10 százaléka képes kábelén közvetített adásokhoz jutni, számuk azonban harmincezerrel nő havonta.

A *kábeltelevíziózás* hatásának egyik érdekes fejleménye, hogy a kábeleztet háztartásokban élő fiatalok igen nagy fogyasztói a műholdas programoknak. Kevesebbet hallgatnak rádiót, mint a kábeleztetlen lakásokban lakó társaik. Ami pedig meglepő, ők a televíziót nem vizuális, hanem auditív médiumként használják.

A skandináv országok kulturális minisztereinek tanácsa lemondott arról a tervről, hogy létrehozzanak egy közös skandináv tévéadót. A döntés azt jelenti, hogy a több mint egy évtizedes fáradozások, szellemi és anyagi befektetések hiábavalóak voltak. Mindezek ellenére a skandináv közös műholdat fel fogják bocsátani, hogy a nemzetek tömegkommunikációs igényeit kielégíthessék. Ez várhatóan 1989 nyaratól kezdi meg működését. A közeljövőben megtartandó általános választásoknak valószínűleg nagy hatása lesz ezekre a kérdésekre is.

Kísérletek folynak olyan — adásidőn kívüli — szolgáltatások bevezetésére, mint diszkók számára zeneszolgáltatások bevezetésére, szupermarketláncok információellátása hasonló — mindez az éjszakai órákban, s a tévéadók segítségével. Hasonló próbálkozások vannak a videotulajdonosok műsorellátásának segítésére is, azaz személyi hívójel segítségével automatikusan elindul a képmagnó és rögzíti a közvetített műsort — mindezt persze külön megfizetendő szolgáltatásként.

Törökország

Idén először kaptunk hírt Törökországból, az ottani tömegkommunikációs helyzetkép-

ről, feltehetőleg az Európa felé kacsingatás részeként. Ami az elektronikus médiumok helyzetét illeti, a beszámoló meglehetősen szűkszavú.

Törökország közel 1000 sajtóorgánuma közül összesen hét a nemzeti napilapok száma. Mindegyik Isztambulban készül, amely kifejezi, hogy a főváros továbbra is a sajtóélet fellegvára. A török rádió és televízió 1964-ben jött létre, független testületként. Jelenleg négy rádió- és két tévéadó működik országos hatókörrel. A rádióadások a lakosság 98 százalékát érik el, míg a tévéadások 92 százalékát.

*Összeállította:
Hoffmann Márta és Lendvay Judit*

Szóvivők

A különböző országokban kialakult vagy kialakulóban lévő szóvivői intézményt mutatják be az alábbiakban az adott országokban működő magyar tudósítók.

Argentína

Argentínában minden állami intézménynek és pártnak, valamint a szakszervezeti szövetségnek van sajtórészlege, mely a sajtó tájékoztatására hivatott. Esetenként e részlegek élén szóvivői szerepkörrel felruházott egyének állnak, máskor olyanok, akiknek van ugyan ilyen feladatuk is, de nem vállalják a tudósítók elé való kiállást, inkább háttértájékoztatókra vállalkoznak, „súgnak”. Az argentin hírügynökségek és lapok külön tudósítókkal rendelkeznek minden fontosabb állami szervnél, politikai erőnél. Ezek csak az adott területre szakosodnak. A szerkesztő, a vezető munkatárs feladata, hogy egységes anyagba gyúrja mindazokat a saját tudósítóktól származó információkat, amelyek egyazon témáról, de különféle helyekről befutnak.

Argentínában valójában az egyetlen ismertebb politikai szóvivő Raul Alfonsin köztársasági elnök szóvivője. Neve: José Ignacio Lopez. Miniszteri rangban dolgozik, közvetlenül az államfőnek alárendelten. Elvi irányításával működik az államfői sajtórészleg is, melynek gyakorlati vezetője ugyancsak miniszteri rangú személy, de nem szóvivő. A többi állami szervhez hasonlóan az államfői sajtóosztályhoz is újságírók hada tartozik, mint oda akkreditált munkatárs.

Maga Ignacio Lopez újságíró-politikusként a kormányzó Polgári Radikális Unióban futott be karriert. Állandóan az elnök mellett tartózkodik fizikailag is. Gyakran vesz részt megbeszélésein, programjain. Messzemenően tájékozott az elnök mozgásairól, gondolatairól, igényeiről, még szóhasználatáról is. Ignacio Lopez — szükség szerint — rendszeresen tájékoztatja az új-

ságírókat az Argentínával kapcsolatos hazai és külföldi dolgokról, általában valamilyen konkrét esemény kapcsán. Szervezi az elnök sajtóprogramját is: interjúit, sajtóértekezleteit, tévészerepléseit stb. A szó szoros értelmében politikai reklámmenedzser.

Ignacio Lopez természetét tekintve megfontolt, célratörő, árnyaltan gondolkodó típus. Teljes odaadással szolgálja Alfonsin politikai törekvéseit és személyét. Feladatának a mindenkor leghelyénvalóbbnak ítélt, változatos módszerekkel tesz eleget: hol tényszerű közlések révén, hol kommentáló stílusban, hol szűkszavú kijelentésekkel, hol kötetlen csevegéssel. „Egyéni” véleménye mindig hivatalos véleményt hordoz. Személyes meggyőző erejét is magasabb politikai célok szolgálatába állítja. Van amikor hallgat, és megkeresésre sem nyilatkozik. Ez többnyire akkor fordul elő, ha a főnök, vagy valamelyik minisztere készül nyilatkozni, vagy ha a dolgok még nem értek meg a kiszivárogtatásra, illetve még nincs mit mondani róluk.

Az argentin külügyminisztérium nagykövetségi rangú szóvivője, egyúttal a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, Mc Gough nem vállalkozik szóvivői ténykedésre. Tevékenysége inkább amolyan sajtótitkári funkció Dante Caputo külügyminiszter mellett. Szinte mindenütt mellette van. Mc Gough szinte teljesen elzárkózik a külföldi sajtóval való érdemi kapcsolat elől. Ez annál is feltűnőbb, hiszen Argentínában a külföldi tudósítók a külügyminisztérium sajtóosztályához vannak akkreditálva. A jelenség háttérében feltételezhetően a miniszterrel kialakított munkastílus, továbbá bizonyos arisztokratikus személyiségjegyek állhatnak.

Brazília

Brazíliában — Argentínához hasonlóan — a minisztériumokig, pártokig, intézményekig bezárólag sajtóirodák működnek, esetenként szóvivőkkel az élükön. A két legfontosabb szóvivő a köztársasági elnöki és a külügyminisztériumi. (A fegyveres erőkhöz tartozó miniszteri tárcák mellett is működnek sajtószóvivők, a legfontosabb közülük a hadügyminisztériumban.)

A mindenkori szóvivő az elnök és közvetlen környezetének bizalmi embere; a politika-kiszérelés és a sajtóvisszhang egyik kulcsfigurájának tekintik. Nemcsak nyilvános szerepléseivel hallat magáról, hanem a háttérben szervezi is a sajtó véleményalkotását, az elnök akár személyes igényeinek és hatalmi törekvéseinek is megfelelően. (Az EBN hírugynökség korábbi elnöke helyére éppen azért került Sarney elnök bizalmi embere, mert a hírugynökség nem követte eléggé Sarney és a mögötte álló erők vonalát.) A brazil szóvivő általában akkor lép a nyilvánosság elé, ha kifejezetten felhatalmazása van rá. Csak annyit mond, amennyit a hatalom mondani akar. Egyéb, személyes hangvételű tájékoztatókat, beszélgetéseket természetesen tart és folytat, de minden ilyen esetben jelzi jellegüket, vagyis azt, hogy az ott elhangzottak nem tulajdoníthatók neki közvetlenül.

A brazil külügyminisztérium szóvivője Rui Nogueira nagykövet. Rendszerint elkíséri miniszterét, Abreu Sodret bel- és külföldi útjaira. Meghatározó szerepet játszik a brazil külpolitikával kapcsolatos hazai tájékoztatáspolitikai kialakításában. Helyettesével együtt kézben tartja és mozgatja a delegációkat külföldi útjaikra elkísérő brazil újságíró stábot. Ha kell, éjszakába nyúlóan elbeszélget velük: finomít, pontosít, csiszol, tippeket ad. Könnyed, oldott stílusú ember. A külföldi sajtóval is eleven kapcsolatot tart. Előzékenyen intézi ügyeit. A külföldi újságírók az általa vezetett sajtófőosztályhoz tartoznak, oda akkreditálják őket.

A brazil külügy sajtómunkájának figyelemre méltó része: a szóvivő vagy helyettese — az alkalomtól függően — „magával hozza” a sajtótájékoztatókra a minisztérium egy-egy területi vezetőjét (például Németh

Károly látogatását megelőzően a kelet-európai területi főosztály vezetőjét), hogy közvetlenül tájékoztassa az újságírókat az eseményről, a kétoldalú kapcsolatokról, felvezeze a témát, s megadja a normál a hangot.

Uruguayi Keleti Köztársaság

Uruguayban nemzeti hírugynökség híján a tájékoztatás közvetlenül a legfelső hatalmi szerveknél összpontosul: a köztársasági elnökségnél, a minisztériumoknál, a nemzetgyűlésnél, a legfelső bíróságnál. A legfőbb sajtókoordinátor az elnöki hivatal sajtórészlege. Esetenként manuális módszerrel is irányítják a sajtót.

Uruguayban a szóvivői szerepkört kissé elhomályosítja Julio Maria Sanguinetti elnök és Enrique Iglesias külügyminiszter rendszeres és általuk is kezdeményezett kiállása a sajtó elé. Mindketten a kormány valószínű szóvivőinek számítanak. Spontán leállnak beszélgetni a sajtó képviselőivel, csevegnek, viccelődnek velük, s „élnek az alkalmal”. (Sanguinetti — híven újságírói múltjához — tévévitákat is vezet minisztereknek bevonásával.)

Sanguinetti mellett szóvivőként, egyúttal az elnöki hivatal sajtórészlegének vezetőjeként szerepel Victor Hugo Pedroso, az uruguayi televízió volt bemondója, aki inkább kellemes baritonjáról, mint politikai mondanójáról ismert. Szerepköre — jellegzetesen — abból is áll, hogy egy-egy államfői látogatáskor felolvassa a vendég és a vendéglátó által aláírt közleményt, egyezményt stb. Sajtóértekezleteken megadja a szót az újságíróknak. Az általa vezetett sajtórészleg egyúttal a külföldi tudósítók „gazdája” is.

Simó Endre

Csehszlovákia

Csehszlovákiában két intézménynek van szóvivője: a kormánynek és a külügyminisztériumnak. A csehszlovák szövetségi kormány ügynevezett sajtótitkári (szóvivői) posztját 1967 őszén hozták létre, azóta ezt a funkciót Frantisek Kouril tölti be.

Feladatai közé tartozik, hogy rendszeresen, részletesen és nyíltan tájékoztassa a kor-

mány tevékenységéről a lapokat, a rádiót és a televíziót, ugyanakkor a kormány tagjainak közvetítse a sajtó visszajelzéseit. A szóvivő közvetlenül a miniszterelnöknek van alárendelve, akivel valamennyi, a közvélemény tájékoztatásával kapcsolatos, fontos kérdést megvitat. A szóvivő megnyilatkozásai nem helyettesítik az egyes területekért felelős miniszterek nyilvános szereplését, tájékoztatási kötelezettségét. A sajtófőnök részt vesz a kormány minden ülésén, illetve a miniszterelnök és a miniszterelnök-helyettesek fontos tanácskozásain. Jelen van külföldi vendégek fogadásakor, elkíséri a kormány elnökét és helyetteseit külföldi útjaira. Rendszeresen találkozik hazai és külföldi újságírókkal, azokat gyakran tájékoztatja a kormány politikai és gazdasági kérdésekben elfogadott határozatairól, állásfoglalásairól. Kezdeményezi, hogy a nagyobb figyelmet érdemlő kérdésekről az egyes szakminisztériumok külön is szervezzenek sajtóértekezletet. A minisztériumok sajtótitkáraival fél-éves tájékoztatási tervet állít össze. Feladata egyébként, hogy megszervezze a miniszterelnök és helyettesei interjút, illetve találkozóit a sajtó képviselőivel. Állandó kapcsolatban áll a CSKP KB illetékes osztályaival, a szövetségi gyűlés (parlament) sajtóosztályával, a külügyminisztérium, illetve más minisztériumok sajtórészlegeivel, a csehszlovák újságírók szövetségével.

Ami a kormány szóvivő helyét és funkcióját illeti az állami és politikai hierarchiában, Kouril saját szavai szerint: a szóvivő magasabb tisztséget betöltő hivatalnok, aki azonban emellett, hogy a kormányt képviseli, szem előtt tartja a sajtó érdekeit is. Ügyelnie kell arra, hogy az információkat fölöslegesen ne tartsa vissza, mert akkor elveszti az újságírók bizalmát.

A kormány szóvivő a sajtóval napi kapcsolatban áll. A sajtóértekezletek mellett háttértájékoztatásokat, illetve a legfontosabb kérdésekkel — például a gazdasági reformmal — összefüggésben szemináriumokat szervez a belföldi sajtó vezető képviselői részére. A külföldi újságírókkal is gyakran érintkezik. Csehszlovákiában immár hagyomány, hogy a külföldi sajtó képviselőinek időről időre a külügyminisztériummal együtt szakmai kirándulásokat, utakat szer-

vez a kormány sajtótitkársága, többnyire aktuális vagy érdekes, színes témákban. A titkárság egyébként évente ötven nyugati újságíró egyéni interjúkérését teljesíti.

A sajtókapcsolatot — különösen a külföldi újságírókkal — élénkíteni akarják Csehszlovákiában. Azt tervezik, hogy rendszeresen tartanak majd a csehszlovák újságírókkal közös sajtóértekezleteket (ami eddig nem volt gyakorlat), illetve a külföldi újságírók számára sajtóközpontot hoznak létre. Jelenleg nincs olyan intézmény, mint például a budapesti Pressinform vagy a berlini Pressecentrum.

A csehszlovák kormány szóvivője közgazdász végzettségű. Egyetemi tanulmányait befejezve tizenhárom évet töltött el újságíróként a Rudé Právónál, a CSKP KB központi napilapjánál. 1967 őszétől húsz éven át a kormány szóvivője. Alkalmazkodó, simulékony személyiség, kellemes, közvetlen és rugalmas beszélgetőpartner.

Évente 30-40 sajtóértekezletet tart a belföldi sajtó képviselőinek, s jelenleg csak részt vesz a külföldi újságíróknak rendezett külügyminisztériumi tájékoztatókon. Ami a rendszeres, heti szóvivői értekezleteket illeti, Csehszlovákiában úgy vélik, elég azt kéthetenként tartani, mivel az ország nem tartozik a nagyhatalmak közé. A szóvivői értekezletet úgy kívánják megszervezni, hogy mindig valamely érdekesebb témában az illetékes minisztert, illetve helyettesét is meghívják majd. A szóvivői tájékoztatók második részében az újságírók kérdéseire a kormány és a külügyminisztérium szóvivője válaszolna. Heti tájékoztatókat egyébként korábban — 1967—69-ben — tartottak, de Kouril szerint az újságírók konkrét és részletes információkat vártak el, így fokozatosan áttértek arra a gyakorlatra, hogy egy-egy nagyobb témában miniszterek részvételével időnként tartottak csak tájékoztatót a kormány üléséről.

A szóvivő kötöttségeivel kapcsolatosan a kormány sajtótitkára úgy nyilatkozott, olykor olyan kérdésekben kell állást foglalnia, amelyek éppen nem szerepelnek a kormány ülésének napirendjén. Ilyenkor igyekszik a lehető legkevesebbet rögtönözni, mert nem képviselheti a sajtó vagy saját véleményét, hanem a hivatalos álláspontot.

A külügyminisztériumi szóvivői posztot 1987. november 1-jétől hozták létre. Az első csehszlovák külügyi szóvivő Dusan Rovensky, a Rudé Právo volt washingtoni tudósítója, aki később a napilap főszerkesztő-helyetteseként dolgozott. Egyelőre csak egyéni felkérések alapján tájékoztatja a külföldi tudósítókat a csehszlovák külügyminisztérium álláspontjáról egy-egy kérdésben, illetve a CTK csehszlovák hírügynökség közvetítésével nyilatkozatokban foglal állást minisztériuma nevében időszerű témákban. A tervek szerint a jövőben rendszeres sajtóértekezleteket is tart majd, a külügyminisztérium pedig a nemzetközi és belpolitikai helyzettel kapcsolatos havi tájékoztatófüzetet ad majd ki.

Láng Judit

Franciaország

Négy fontos szóvivői poszt van Franciaországban. Természetesen külön szóvivője van az *Elysée palotának* — annak ellenére is, hogy a köztársaság elnöke évente többször maga is sajtókonferencián válaszol az újságírók kérdésére, és exkluzív interjút is szokott adni egy-egy lapnak, rádió- vagy televíziós állomásnak. Külön szóvivője van a *francia kormánynak* is. Ezt a szerepkört hagyományosan az egyik miniszter tölti be, akit a kormányfő jelöl ki rá. Nem az a feladata, hogy a francia kormány kül-, bel- vagy gazdaságpolitikájának részleteiről nyilatkozzon. Általában a minisztertanácsi ülések után tájékoztatja az oda akkreditált újságírókat, s azért lehet inkább tájékoztatásról beszélni, mert sohasem áll a kamerák vagy a mikrofonok elé. Amiről beszámol, azt végül is a tudósítók mondják el a különböző műsorokban. Sokkal agilisabb a *miniszterelnök* személyi szóvivője. Néha az embernek az az érzése, hogy ő az igazi porte-parole. Végül a negyedik szóvivő a *külügyminisztériumban* tevékenykedik.

A francia politikusok részben megszokták, hogy a közvéleményt állandóan és részletesen tájékoztatniuk kell, mert ez éppúgy a feladatkörihöz tartozik, mint az, hogy döntéseiket aláírják. Másrészt a vélemények és tervek tengerében szükségesnek is tartják,

hogy a saját véleményüket széles körben ismertessék. Itt ugyanis nem sokra lehet jutni azzal, ha valaki megpróbál tényeket elhallgatni vagy tényeket elferdíteni. Ha nem az események leplezik le, az ellenzék azonnal megszólal és ráolvassa „tévedését”. Mindebből egyenesen következik az, hogy a politikai és a gazdasági hierarchia csúcsein nagyon nagy jelentőséget tulajdonítanak a közvélemény tájékoztatásának. Ezért gondosan ügyelnek arra, hogy olyan embereket állítsanak a tájékoztatással megbízott posztokra, akik főnöküknek elkötelezett hívei, másrészt mesterfokon művelik a propagandát. Az ilyen személyiségek természetesen igen megbecsült tagjai az állami hierarchiának.

A szóvivők kapcsolata kifejezetten jó az újságírókkal. Ez következik egyrészt abból a francia felfogásból, amely — mint már utaltam rá — nagyon fontosnak tartja a sajtó szerepét. És ezt valóban komolyan is veszik. A másik tényező az, hogy a francia sajtó erősen specializálódott. Ennek megfelelően külön szervezetbe tömörülnek azok, akik például az elnök tevékenységét kísérik figyelemmel, és egyebek között vannak olyanok is, akik kizárólag a külügyminisztérium munkájával, tehát a diplomáciai élettel foglalkoznak. A speciális szövetségek irodájaközpontja az érintett intézmények épületében van, és ez részben megkönnyíti a napi informálódást, de azzal az előnnyel is jár, hogy például az Elysée palotában minden fontos személy ismeri az oda akkreditált újságírókat. (Természetesen ugyanez vonatkozik a többi intézményre is.) A külföldi tudósítók hasonló jó kapcsolatot alakíthatnak ki a szóvivőkkel — másutt pedig a sajtófőnökökkel és sajtóattasékkal. Ilyen poszt ugyanis minden intézménynél, minisztériumban, pártnál, szakszervezetnél, vállalatnál és színháznál van, és ezeknek az attaché de presse-eknek a többsége valóban szivügyének érzi az informálódást és az interjúk megszervezését.

Mitterrand hétesztendő elnöksége alatt három szóvivőt „fogyasztott”. Az első Max Gallo ismert író volt, aki azért hagyta ott az elnöki palotát, mert írni akart. Meg is jelent három könyve. Michel Vauzelle követte tisztségében, aki azonban az 1986-os parla-

menti választás előtt más fontos tisztséget kért és kapott. Szerepkörét akkor az Elysée palota stábjából Michele Gendreau-Massaloux vette át, aki előbb az orleansi egyetemen tanított, majd felsőoktatási problémákkal foglalkozott az elnöki hivatalban.

Alain Juppé a kormány szóvivője és egyben a költségvetési tárca felelőse. Mindössze negyvenéves, és az RPR, az új gaulleista párt ifjútörökjei közé tartozik. Természetesen az elitképző szuperfőiskolán, az ENA-n végzett, mint csaknem valamennyi jobboldali exminiszter. Előbb a XVIII. kerületi polgármesteri hivatalban dolgozott tanácsosként, majd a párizsi városházára került, Chirac pénzügyi problémákkal megbízott helyetteseként. A kormányban a denacionalizálás egyik legkövetkezetesebb híve.

A legidősebb szóvivő, Denis Baudoin hatvankét éves. Pompidou idejében került az elnöki palotába. Ebből az időből származik ismeretsége Jacques Chirac-kal, aki később magához vette a párizsi városházára, itt kabinetirodájának főnöke volt. 1984-ben megválasztották képviselőnek az Európa Parlamentbe.

A külügyminisztérium szóvivője, Jean Igengo karrierdiplomata. Különböző posztokat töltött be a Quai d'Orsay-n és a francia diplomáciai szolgálatban, legutóbb jeruzsálemi főkonzul volt.

A köztársasági elnök szóvivője rendszeresen tájékoztatja az újságírókat Mitterrand hazai és külföldi látogatásai előtt. Alain Juppé a szerdai minisztertanács után foglalja össze az ott elfogadott határozatokat. A Matignon szóvivője csütörtök délelőttönként fogadja az újságírókat. Ezeken a sajtóértekezleteken természetesen mindenfajta kérdést fel lehet tenni. Itt készülnek a gyakran idézett interjúk is. A külügyi szóvivő naponta találkozik az Association de la Presse Etrangere tagjaival, illetve a bejáratos külföldi tudósítókkal. Néha egy percig tart csak az értekezlet, máskor fontos nyilatkozatok hangzanak el.

A franciák szellemesek, szeretik az ún. petite phrase-okat. Nem lehet jó szóvivő az, akinek az előadásában, nyilatkozatában nincs sok ilyen frappáns megfogalmazás. De valójában csak ennyiben lehetnek eredetiek. Nem ők csinálják a politikát, egy bizonyos

személy vagy intézmény politikai elképzeléseit kell tálalniuk, továbbítaniuk.

A legkevesbé ismert szóvivő Madame Gendreau-Massaloux. Nem is szólal meg gyakran, a politikai társberlet szópárbajából teljesen kimarad. Mitterrand ezt nem adja ki a kezéből. A közvélemény ezért inkább csak a nevét tudja. Alain Juppé-t a pénzügyi problémák iránt eléggé fogékony francia közvélemény ismeri, de elsősorban csak úgy, mint költségvetési minisztert. (Elődje a szocialista párti kabinet szociális ügyi minisztere, Georgina Dufoix sokkal többször megszólalt, sokkal ismertebb volt.) Denis Baudoin gyakran és szívesen áll a mikrofonok és a kamerák elé. (A Magyar Rádióknak is adott már nyilatkozatot.) A született szóvivő ügyességével magyarázza-védi Chirac nézeteit. A külügyi szóvivő sohasem a hallgatónak, illetve a nézőnek, kizárólag az olvasónak nyilatkozik. Ezért a külpolitikai újságírók körén túl alig ismerik.

Ónody György

Német Szövetségi Köztársaság

Az NSZK-ban a szóvivői rendszer széleskörűen elterjedt, a fontosabb politikai szervezeteknek (köztársasági elnöki hivatal, kormány, politikai pártok, érdekvédelmi szervezetek) megvan a saját szóvivőjük. Nagyobb intézmények, hivatalok esetében nem csupán szóvivő, hanem sajtóosztály, sajtócsoporthoz működik, s ennek vezetője számít az adott szervezet szóvivőjének. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kormány, a pártok különféle vezetői ne nyilatkozhatnak, illetve ne nyilatkoznak bármikor a sajtónak.

A kormányon belül a Szövetségi Sajtó- és Információs Hivatal elnökének államtitkári rangja van, részt vesz a kabinet ülésein, elkíséri külföldi útjaira a kancellárt, és minden tekintetben ő számít a kormány „hivatalos” szócsövének. Ugyanakkor maga a kancellár, a miniszterek, a tartományi kormányok vezetői is gyakran szerepelnek a sajtóban, véleményük nem szükségszerűen egyezik a kormány szóvivőjével. (Ez nem növeli az utóbbi tekintélyét.)

A hivatalos szóvivők és a sajtó viszonya általában kettős. Az újságírók bizonyos értelemben rá vannak szorulva a szóvivőkre (mindenekelőtt a kormány szóvivőjére), mert tőle, tőlük kaphatják meg a munkájukhoz szükséges információkat. Ugyanakkor a hivatalos kormány-, illetve a pártálláspontot képviselő szóvivőknek is szükségük van az újságírókra, mert a mögöttük álló szervezet véleménye csak a sajtón keresztül juthat el a nyilvánossághoz. Ilyenformán egyfajta kölcsönös kiszolgáltatottsági rendszer működik. A nyugatnémet gyakorlat az, hogy mind a kormányzóvivőnek, mind a minisztériumi szóvivőknek megvannak a maguk „barátai” a sajtóban, s ezeket rendszeresen vendégül látják. Az ebédek és vacsorák fórumai a kiszivárogtatásra szánt információk továbbításának. Emellett természetesen a bonni újságíró testület, a Bundespresskonferenz, és a külföldi tudósítók egyesülete, a Verein der Ausländischen Presse tagjai bármikor, bármelyik kormányhivatal, párt vagy szervezet sajtóosztályait megkereshetik kérdéseikkel.

Az NSZK-ban különféle szervezeteknek mintegy 6500 szóvivőjét tartják nyilván. A jelenlegi kormányzóvivő: Friedhelm Ost államtitkár közgazdasági egyetemet végzett, és mielőtt a sajtó és tájékoztatási hivatal élére került volna, lapoknál, majd pedig a ZDF televíziónál gazdasági újságíróként dolgozott. Legutóbb a DDF „Wiso” című gazdasági magazinjának szerkesztő-műsorvezetője volt. Mindig is elkötelezett híve volt a Kereszténydemokrata Uniónak. A kormányzóvivő tisztségbe 1985 tavaszán került, amikor is elődjének, az ugyancsak kereszténydemokrata Peter Boenischnek adóviszállás miatt távoznia kellett.

A szóvivői tájékoztatók rendszeresek. A kormány szóvivője, valamint a szövetségi minisztériumok szóvivői hetente háromszor találkoznak a bonni sajtó képviselőivel, hétfőn és szerdán délután, illetve pénteken. A sajtóértekezletek közül a legfontosabbnak a szerdai számít, mert ez követi az általában hetenkénti kormányülést. Az értekezletnek meghatározott „koreográfiája” van. Mindig az újságíró egyesület egyik vezetője elnököl, ő üdvözlöi a szóvivői testület vezetőjének számító tájékoztatási államtitkárt, illetve a töb-

bi szóvivőt, és adja meg nekik a szót. Ha az államtitkárnak vagy a minisztériumi szóvivőknek bejelenténi valójuk van, akkor ez következik, utána pedig jelentkezési sorrendben lehet kérdezni a bejelentéssel kapcsolatban. (Ennek rendszerint nem sok eredménye van, mert amit a szóvivők el akarnak mondani, azt a bejelentésben megteszik, amit meg nem akarnak elmondani, azt a kérdésekre sem teszik meg.) Ezután lehet általános kérdéseket feltenni, és néha az újságíróknak sikerül kényszeredett mosakodásba belekergetni a szóvivőket, vagy pedig olyan helyzetet teremteni, amikor az egyes minisztériumok szóvivői ellentmondanak egymásnak. Mivel jelenleg hárompárti koalíciós kormány van, amelyben az egyes tagok nem különösebben szívelik egymást, gyakran előfordul, hogy a Keresztény-szociális Unióhoz tartozó belügyminisztérium, és a szabaddemokrata irányítás alatt álló külügyminisztérium szóvivői nem mindig vannak azonos véleményen. Ez azonban a politika lényegén csak alig változtat.

A kormányzóvivői tájékoztatókon kívül rendszeresen tartanak hasonlókat a pártok — általában hetenként —, valamint a gazdasági érdekképviseleti szervezetek, a munkáltatók, éppúgy, mint a szakszervezetek. A kancellár általános gyakorlat szerint minden fél évben egyszer áll az újságírók rendelkezésére. Ugyanakkor aktuális ügyekben gyakran nyilatkozik a tévének, illetve a lapoknak.

Hogy a szóvivői tájékoztatók előre elkészítettek, vagy inkább rögtönzöttek, az a témától függ. A hivatalos bejelentések később mindig írásos formában is hozzáférhetőek, a kormányzóvivői sajtóértekezletről pedig hivatalos jegyzőkönyv készül, amelybe bárki betekinthez, tehát ott sem lehet felelősség nélkül beszélni. Az esetek többségében elég hamar kiderül, hogy a raffinált és egyáltalán nem tekintélytisztelő, sőt kifejezetten kormányellenes felfogású újságírók kit tudnak „behúzni a csöbe”. A nevelés-ségé vált szóvivők nem hosszú életűek a pályán.

A kormány és a minisztériumok szóvivői általában nem örvendenek különösebb népszerűségnek. Szerepük amúgysem túlságosan hálás, mert a nagy horderejű bejelentése-

ket, a látványos nyilatkozatokat a főnökeik megtartják saját maguknak, és ez a kancellárra éppúgy vonatkozik, mint az összes miniszterre, illetve a pártvezetőkre. A jelenlegi kormányzóvivőt, Ost államtitkárt a sajtóban a kancellár engedelmes alattvalójának tekintik, és a minisztériumok szóvivői esetében is többnyire így van. Jórészők arctalan tisztviselő a közvélemény számára.

Szalay Zsolt

Jugoszlávia

Jugoszláviában egyedül a külügyminisztériumnak van (nagyköveti rangú) szóvivője. A szövetségi, valamint a hat köztársasági és a két tartományi kormányknak tájékoztatási titkársága (minisztériuma) van. Ezek élén a titkár (miniszter) áll. Általában egy államtitkár és több segédtitkári rangú helyettese tevékenykedik. A szerkesztőségek kérdéseikkel általában a tájékoztatási titkárságokhoz fordulnak. A szövetségi tájékoztatási titkárság az országos, a köztársasági tájékoztatási titkárságok a saját köztársaságuk, a tartományi tájékoztatási titkárságok pedig tartományuk ügyeiben adnak felvilágosítást, nyilatkozatot, ismertetést stb. Az újságírók kérésére bárkivel találkozót, beszélgetést, nyilatkozatot szerveznek. (Például párt-, társadalmi, állami vezetőkkel stb.)

A Tanjug hírügnökség Belgrádban nemzetközi sajtóközpontot tart fenn. Ez a legidősebb bel- és külpolitikai témákról rendszeres sajtókonferenciákat szervez mind a hazai, mind pedig a külföldi újságírók részére. (Néha együtt, néha külön-külön.) Ezek a tájékoztatók olyannyira rendszerek, hogy minden napra jut belőlük legalább egy, de inkább kettő. Minden témáról a legilletékesebbek nyilatkoznak. A JKSZ KB legutóbbi ülésének részleteit például három KB-elnökségi tag ismertette, és természetesen válaszoltak minden feltett kérdésre. Igen gyakoriak a miniszterek, illetve az állami intézmények vezetőinek sajtóértekezletei. A szövetségi statisztikai intézet igazgatója minden hónapban kötelezően találkozik a rádió, a tévé és a sajtó munkatársaival. A szövetségi szinthez hasonlóan történik a

tájékoztatás a köztársasági és a tartományi keretek között.

A külügyi szóvivő minden második hét csütörtökén, délután egy órakor tart sajtóértekezletet (régebben hetente tartott). A jelentős külpolitikai eseményekről azonban a Tanjug hírügnökség útján elég gyorsan hivatalos állásfoglalást tesz közzé. Bel- és külföldi újságírók kérésére és kérdéseire külön is választ ad (egy-két órán, esetleg napon belül). A külügyi szóvivő gondosan eljár a követségi fogadásokra és az újságírórendezvényekre. Ilyen alkalmakkor is el lehet vele beszélgetni — igaz, itt a magánvéleményét mondja.

A jugoszláv külügyi szóvivők közül eddig csak egy olyat ismertem, aki hivatásos újságíró volt. Brankó Draskovicsról van szó, aki 1912-ben született, és már egyetemista korában a legtekintélyesebb belgrádi napilap, a Politika munkatársaként dolgozott. 1933-tól tagja volt a kommunista pártnak, és 1941-től részt vett az antifasiszta népfelszabadító háborúban. Hivatásának érezte az újságírást, sohasem szakadt el tőle hosszabb időre. A felszabadulás után egy ideig a titográdi Pobjeda című lap főszerkesztője, majd a Tanjug párizsi tudósítója lett. Egy ideig ezután Jugoszlávia hágai nagykövetségént tevékenykedett. Innen került a külügyi szóvivői tisztségbe, amit az ötvenes évek második felében töltött be. Azért említem őt név szerint, mert közel négy évtizedes újságírói pályafutásom során egyedül őt ismertem olyan szóvivőként, aki nemcsak az előre beadott kérdésekre válaszolt, vagy a várható kérdésekre már elkészített, leírt válaszokat olvasta fel, hanem mindenről nyomban véleményt mondott. Ezt felkészültsége, politikai múltja és tekintélye alapján nyugodtan megtehetette. Ha a külföldi újságírók mégis — nagyritkán — számára rázós kérdést tettek fel, rendszerint ezt mondta: Uraim, ne állítsanak sarokba, tekintsenek kollégájuknak.

A jugoszláv külügyi szóvivők általában tapasztalt diplomaták, olyan személyek, akik több külföldi poszton is teljesítettek szolgálatot, nagykövetek voltak, főiskolát vagy egyetemet végeztek, legfőbb jellemvonásuk az udvariasság. Messzemenően vigyáznak arra, hogy soha egyetlen újságírót se sértsenek meg, ne oktassanak ki, ne tünje-

nek mindentudónak. Rögtönzött választ nem adnak. Mindig előre elkészített nyilatkozatot olvasnak fel.

Végül megjegyzem, hogy Jugoszláviában naponta tucatjával szerveznek sajtókonferenciákat különböző párt-, állami, társadalmi, kulturális stb. szervek, vállalatok, sportegyesületek. Úgy érzik, érdekeltek abban, hogy a közvélemény megismerje véleményüket, eredményeiket, gondjaikat.

Márkus Gyula

Lengyelország

Lengyelországban valamennyi politikai szervezetnek, pártnak, intézménynek, a szakszervezeteknek, a népfrontnak stb., de a jelentősebb vállalatoknak is van szóvivője. A kormánynak — mint ismeretes — miniszteri rangú szóvivője van Jerzy Urban személyében. Az egyes minisztériumok szóvivői főosztályvezetők.

A kormányzóvivő folyamatos kapcsolatot tart a sajtóval, mégpedig rendszeres sajtóértekezletek útján. Keddenként Jerzy Urban találkozik a Varsóban akkreditált külföldi tudósítókkal és a lengyel sajtó kijelölt képviselőivel (ezek: a központi napilapok, a rádió és a televízió, a PAP, az itteni esti lapok, az ifjúsági sajtó, a szakszervezeti sajtó, az úgynevezett Polonia Sajtó — vagyis a külföldnek szánt rádióadások és külföldön megjelenő lengyel folyóiratok munkatársai). A nemzetközi sajtóértekezleteken az éppen Lengyelországban tartózkodó külföldi újságírók is részt vehetnek, minden különösebb engedély nélkül. A keddi „Urban szé-ánszokról” a fontosabb részleteket, majd a híradó után külön műsorban — általában 15-20 percben — összefoglalót sugároznak a sajtóértekezletről, melyben a legfontosabb, a legérdekesebb és a legprovokatívabb kérdések, és az azokra adott válaszok hangzanak el. A sajtóértekezletet követő napon valamennyi lap a PAP, vagy saját tudósítója alapján közöl mindig terjedelmes anyagot, amiben a kérdések és a válaszok egymás után szerepelnek. A kormány lapja, a Rzeczpospolita egy héttel később közli a sajtóértekezlet teljes szövegét, vagyis az összes kér-

dést (a kérdező nevének és az általa képviselt sajtószerveknek a feltüntetésével) és a választ. Ezek lényegében teljesen megfelelnek az elhangzottaknak. Legfeljebb néha történik egy-egy apró stílusjavítás.

Jerzy Urban gyakran a lengyel kormány álláspontját ismertető nyilatkozatot is felolvas, aminek szövege néhány perccel az elhangzás, illetve a sokszorosítás után munkatársaitól beszerezhető. Hasonló a helyzet, ha előre megküldött, vagy telefonon a sajtóértekezlet előtt beolvasott kérdésre válaszol, amit azonban gyakran a helyszínen is megismételnek, de ez nem mindig így van. A kérdések többsége előzetes konzultáció nélkül, a helyszínen hangzik el először, és ez érvényes a hazai és külföldi tudósítókra egyaránt. Az Urban-féle sajtóértekezletek állandó programja a külföldi, kizárólag a nyugati sajtó és a lengyel nyelvű nyugati rádióadó műsorainak, információinak a bírálata, esetleg egyetértő ismertetése. Ilyenkor Urban cáfolja az elferdített tényeket, vagy visszautasítja a rágalmat, rámutat a tendenciózus tájékoztatásra. Gyakran ezek a bírálatok a teremben ülő tudósítókat érintik, és nem egyszer előfordul, hogy azok replikáznak is, amire lehetőséget kapnak.

Jerzy Urban válaszainak nagy többségében rögtönöz, ami azt jelenti, hogy nem egyszer ad hoc mond véleményt kormánya nevében. Ehhez eléggé intelligens, felkészült és napra készen informált mindarról, ami a lengyel politikában történik. A mellette helyet foglaló titkára nagy mennyiségű dokumentumot tart készenlétben, amelyekből gyakran merít. Sokszor — és ezt alá is húzza — saját véleményét fejt ki egy-egy kérdésben, ami természetesen mindig egybe esik a kormánya politikai vonalaival.

Ha az események nem kényszerítik másra, akkor általában havi rendszerességgel tart a kormány szóvivője sajtóértekezletet kizárólag a belföldi sajtó képviselőinek, ahol a lebonyolítás rendje megegyezik a nemzetközi tájékoztatóéval, bár ilyenkor nem publikus információkat is ad a jelenlévőknek.

Jerzy Urban 55 éves, a varsói egyetemen végzett, 1955—57 között a „Po Prostu” című hetilap szerkesztője, 1961—81 között a Polityka című hetilap rovatvezetője volt. 1981-től a kormány szóvivője, de azóta is

publikál. A „Szpilki” című, a mi Ludas Matyinkhoz hasonló lapban és a „Tu i teraz”-ban jelennek meg általában szatirikus hangvételű, főleg politikai írásai, álnév alatt. Ugyancsak álnéven jelenteti meg gyakran politikai kommentárjait a kormány lapjában, de esetenként a Trybuna Luduban, vagyis a párt lapjában is. Nem egy esetben ezeket az elvi jelentőségű állásfoglalásokat a PAP is kiadja, és ilyenkor valamennyi lengyel lap közli.

Zsebesi Zsolt

Német Demokratikus Köztársaság

Az NDK-ban egyedül a külügyminisztériumnak van szóvivője. Kormány szóvivőre talán azért nincs szükség, mert az NSZEP központi lapja, a Neues Deutschland számít a párt és a kormány szócsövének. A lapot nemigen tekintik újságnak, sokkal inkább olyan közlönynek, amely naponta eligazítja a párttagokat és a külföldi „megfigyelőket”.

A külügyi szóvivő intézménye is viszonylag új. Maga a tisztség formálisan korábban is létezett, de csak 1987 áprilisában döntöttek úgy, hogy szükség szerint sajtótájékoztatókat tartson, vagy válaszoljon az újságírók kérdéseire. A tisztséget nagyköveti rangban, a sajtófélsztály vezetőjeként dr. Wolfgang Meyer tölti be.

Wolfgang Meyer bölcsészkart végzett és korábban újságíró volt. Legutóbb az ADN hírügynökséget tudósította Afrikából. Jelenlegi posztját 1985 óta tölti be. Szóvivőként mindig komolyan és hivatalosan viselkedik. Leginkább előre elkészített nyilatkozatokat közöl, de képes arra, hogy a leírt szöveget életszerűen olvassa fel.

A külügyi szóvivő alkalomszerűen, jelentősebb nemzetközi események idején tart sajtótájékoztatókat Berlinben vagy külföldön, az NDK-küldöttség tagjaként. Más kapcsolata az újságírókkal nemigen van, ha ugyanis a tudósítók tájékoztatást vagy állásfoglalást kérnek, általában nem vele, hanem valamelyik beosztottjával beszélnek.

A tájékoztatókon nincs helye rögtönzésnek vagy egyéni véleménynyilvánításnak. Ha a szóvivő valamit nem mondott el magától, a kérdésekre is kitérő választ ad.

A nagyközönség aligha jegyezte meg Meyer szóvivő nevét vagy személyét, bár a tévéhíradóban az említett alkalmakkor látható. Hogy népszerű-e, erről a tisztség viszonylag új volta és hivatalos jellege miatt nem lehet beszélni.

Bedő Iván

Szovjetunió

Az orosz nyelv merészen nyúl az idegen szavak után. Az egyik legújabb zsákmány a „brifing” (briefing = eligazítás, sajtótájékoztató) szó. Annál furább viszont, hogy a spokesmantól, vagy a porte-parole-tól idegenkedik, vagyis nincs szava a szóvivőre. Amikor a magyar azt hallja vagy olvassa, hogy a szovjet külügyi szóvivő kijelentette, akkor az eredeti orosz szöveg a külügyminisztérium sajtóhivatalának vezetőjéről, vagy a külügyminisztérium képviselőjéről szól. De ha nincs is rá kifejezés, maga a feladatkör, maga a szóvivői intézmény létezik. Születése — 1987 nyarán — szembeszökően összefüggött a peresztrojkaival, amelynek eszköze a nyilvánosság, a mindenről tájékoztatás. Ennek jegyében alakult át a külügyminisztérium sajtóosztálya sajtóhivattallá. Nem az elnevezés a lényeg, hanem az, hogy ez a hivatal most már nem csupán a külügyminisztériumnak, hanem a kormánynak, sőt egyes esetekben az SZKP Központi Bizottsága különböző osztályainak megbízásából is tevékenykedik. A sajtóhivatal vezetője és egyúttal szóvivő: Gennagyij Geraszimov; első helyettese és ugyancsak szóvivő: Borisz Pjadisev. Kettőjük távollétében Jurij Gremickij helyettesíti őket.

Ismerjük el: korábban is voltak Moszkvában sajtótájékoztatók. Ezek azonban, mivel csupán külügyi keretbe tartoztak, súlyban a mostaniak alatt maradtak, nem tartották őket rendszeresen, továbbá koloncként húzta le őket az, hogy az újságírók csak a megadott egyetlen témán belül tehették fel kérdéseiket. Jelenleg a sajtótájékoztatók rendszeresek. A Moszkvában dolgozó félezer külföldi tudósító és a meghívott szovjet kollégák fejében minden kedden és csütörtökön csörög a belső óra: délután háromkor briefing! Ezt Geraszimov vagy Pjadisev tartja.

A folyamatban lévő nemzetközi eseményekről, külföldi vezetők lépéseiről ismertetik a hivatalos szovjet álláspontot, illetve fűznek hivatalos kommentárt a szóban forgó eseményekhez. Ezenkívül vannak sajtóértekezletek is, melyeken egyetlen kérdésre összpontosul a figyelem (az emberi jogokra, a csernobili tragédiára és így tovább). A sajtóértekezleteken az elnöklő Geraszimovon vagy Pjadiseven kívül jelen van két, három vagy akár öt személy is — a tudományos akadémia, valamely minisztérium vagy más testületek képviselői.

De térjünk vissza a sajtótájékoztatókhoz, a szóvivői tevékenység legfőbb terepéhez. A briefingeknek külön szertartásuk van. A szóvivő előbb ismerteti több témában a hivatalos álláspontot, majd ezt követi a kérdés-felelet formájában zajló párbeszéd, vagy némelykor párviadal. Mindkét szóvivő azon van, hogy minden kérdésre válaszoljon. Nincs tilos terület, amelyet ne lehetne érinteni. Ha a szóvivő nem kész arra, hogy valamely kérdésre választ adjon, akkor az illető újságíró a legközelebbi sajtótájékoztatón, vagy még előtte, telefonon kapja meg a szükséges tájékoztatást. Megválaszolatlanul egyetlen kérdés sem maradhat.

Ami a briefingek visszhangját illeti, a New York-i ENSZ-könyvtár számítógépes adatai szerint az egyik tavalyi sajtótájékoztatóról 178 hírügynökség közölt kivonatot. Ez azt jelenti, hogy a szovjet külügyi szóvivő szava — vagyis a hivatalos szovjet álláspont — a föld minden sarkába eljut.

A briefingek előkészítése: a sajtóhivatal emberei keddenként tanácskozást tartanak a külügyminisztérium más osztályainak, hivatalainak képviselőivel. Bevett gyakorlat, hogy a szóvivők eszmecserét folytatnak más minisztériumok képviselőivel is. Sok segítséget kapnak a pártközpont egyes osztályaitól. Magán a külügyminisztériumon belüli informálódás megszervezése ma még meglehetősen bonyolult feladat. A sajtóhivatal emberei nem titkolt irigységgel gondolnak az amerikai külügyminisztériumban dolgozó kollégáikra. Ott a sajtószolgálatnak nagy

hagyománya, nagy létszámú mechanizmusa van, s minden osztálynak megvan a maga public relations csoportja. A szovjet sajtószolgálati struktúra még további fejlesztésre szorul.

Kik a szóvivők? Geraszimov is és Pjadisev is a nemzetközi kapcsolatok intézetében formálódott. Ezt követően Geraszimov a pártközpontban dolgozott, a szocialista országokkal foglalkozó osztályon. Ezután a sajtó területére irányították. Először az APN New York-i tudósítója, majd a jelenleg közkedvelt Moszkovszkije Novosztyi hetilap főszerkesztője lett. Az újságírással szóvivőként sem szakított. A lapokba cikkeket ír, a tévében műsorokat vezet. Ugyanakkor amit az újságban ír, vagy a televíziós műsorban mond, nem tekinthető szovjet hivatalos álláspontnak. Geraszimov nagy kultúrájú, színes egyéniség. Szavaiban sokszor megcsillan az irónia. Amikor egy nyugati kolléga Arbatov akadémikus cikke miatt vele akart pörölni, angolul a bibliát idézte: „Am I the keeper of my brother?”

Pjadisev hivatásos diplomata. A nemzetközi kapcsolatok intézete után hosszú ideig a külügyminisztérium sajtóosztályán dolgozott. Pályájának további állomásai: New York, a világszervezet, a londoni szovjet nagykövetség, majd Szófia, ahol követtanácsosi tisztet töltött be. Ezután a külügyminisztérium amerikai osztályán tevékenykedett, onnan ment a külügyminisztérium sajtóhivatalába. Geraszimov és Pjadisev egyaránt a szovjet külügyminisztérium kollégiumának tagja.

A két szóvivő nem egyarcú. Geraszimov színes újságírói tapasztalatait kamatoztatva, Pjadisev a karrierdiplomata szikár pontosságával fogalmazza meg a szovjet álláspontokat. Ugyanakkor a kérdés-felelet szakaszban Pjadisev is hajlékonyan rögtönöz és alkotó módon formuláz. Mindketten eleven cáfolatai annak a talleyrand-i mondásnak, mely szerint: a szó azért adatott az embernek, hogy elrejtse gondolatait.

Hável József

Kyung Ja Lee—Kyun Tae Han

Dél-Korea az információs társadalom küszöbén

A szöuli olimpiai játékok előkészítéseként megrendezett tudományos világkonferencián („Világközösség a posztindusztriális társadalomban”) hangzott el az alábbi előadás. A szerzők a szöuli Kyung Hee Egyetem tanárai.

Bevezetés

A műszaki-technikai fejlődés a nyolcvanas években káprázatos méreteket ölt, s különösen vonatkozik ez a megállapítás az információs és kommunikációs technikákra. És ez a műszaki fejlődés egyre nagyobb hatással van a társadalom kulturális és gazdasági viszonyaira. Mindennek globális jelentősége van: a világ az információs társadalom felé halad. Az egyes országok, társadalmak persze az út más-más szakaszán járnak, s a változásokat az egyének is különbözőképpen érzékelik.

Az olyan fejlett országok nyomán haladva, mint az Egyesült Államok, Japán és a nyugat-európai államok többsége, néhány Dél-Koreához és a Tajvanhoz hasonló fejlődő ország mostanában lépett az információs társadalom felé vezető útra.

Az utóbbi évek viharos gyorsasággal zajló társadalmi változásai kétségtelenül arra vallanak, hogy Dél-Korea túllépett az ipari társadalom korszakán, s kezd átalakulni információs társadalommá. A gazdasági életben végbemenő progresszív változások, amelyek valamennyi társadalmi réteget érintenek, világosan utalnak erre. 1976 és 1986 között például a mezőgazdaságban és a többi primer termelési szektorban foglalkoztatott munkaerő aránya 44,4 százalékról 23,6 százalékra csökkent, míg a szolgáltató szektorban foglalkoztatottak aránya 33,8 százalékról 50,5 százalékra nőtt. Ugyanebben az idő-

szakban a nagyiparban és a kézműiparban foglalkoztatott dolgozók aránya 21,5 százalékról 25,9 százalékra emelkedett. Jelenleg tehát már a Dél-Koreában foglalkoztatott munkaerő valamivel több mint a fele a nem termelő szférában dolgozik.

Változóban van magának az iparnak a szerkezete is: az ország most tér át az intenzív termelésről a csúcstechnikára. Az utóbbi néhány év során az elektronikai ipar mennyiségében és minőségében is óriási mértékben lendült előre. Dél-Korea közel áll ahhoz, hogy a világpiacon Japánnal keljen versenyre. A koreai elektronikaiipar-fejlesztési társulat évi statisztikáinak tanúsága szerint az utóbbi tíz év során az elektronikai ipar teljesítménye hat-hétszeresére nőtt, s 1986-ban az ország teljes exportjának (34,7 milliárd dollár) 19,3 százalékát tette ki. A gyártókapacitás a tíz évvel azelőtti 1,4 milliárdról 1986-ra 10,6 milliárd dollárra nőtt. Említésre méltó, hogy ezen belül a különböző típusú számítógépek termelésének aránya is növekedett. 1981-ben a számítógépek az elektronikai ipar teljes termelésének 7,8 százalékát tették ki, 1986-ban 8,4 százalékra emelkedett ez az arány.

Ezek mellett az igen jelentős foglalkoztatottsági és iparszerkezeti változások mellett az utóbbi tíz év során az is jellemző volt Dél-Koreára, hogy az ország gazdasági aktivitása folyamatosan az új információs és kommunikációs technikákra irányult.

Az új technikák kifejlesztésére és felhasználására

nálására való képesség, persze, két különböző dolog. Annak ellenére, hogy Dél-Korea sok tekintetben valóban az információs társadalom felé halad, eddig sokkal több figyelmet kapott az információs technikák kifejlesztése, a termelési potenciál megteremtése, s bizonyos fókig háttérbe szorultak az alkalmazás kérdései és az egész kérdéskör társadalmi hatásának vizsgálata. Számos kutató kifejtette már azt a véleményét — egyebek között Williams (1987), Rogers (1986), Ferguson (1986), Golding és Murdock (1986), Rogers és Balle (1985), valamint Bell (1976) —, hogy az új technika egyaránt válhat barátunkká és ellenségünké. Ha hasznos célokra alkalmazzuk, az emberiség áldása lehet, de ha nem, áldozataivá válhatunk. Ezért van az, hogy az információs társadalom fölvezülésakor mi is ugyanannyi figyelmet szentelünk a műszaki-technikai fejlődés társadalmi hatásainak, mint magának a műszaki fejlődésnek.

A jelenlegi helyzet

A gyors gazdasági fejlődéssel együtt jár, hogy megnő az igény az információ, a hírközlés és a szabadidős elfoglaltságok iránt. Az általános kép azt mutatja, hogy a műszaki-technikai újdonságok termelői kapacitása és vele összefüggésben a hazai piac is folyamatosan nőtt az utóbbi években, s az évtized utolsó éveiben a növekedés fel is gyorsul.

Az elektronikai termékek termelői kapacitása az utóbbi évek során évente általánosságban több mint negyven százalékkal bővült. Ezen belül az új kommunikációs technikák körébe sorolható termékek (a színes televízió, a képmagnó, a személyi számítógép) termelése 1984 óta évente átlagosan több mint száz százalékkal növekedett. Az ipar 1986-ban például kétmillió színes televíziót gyártott, amely 1985-höz képest 51,5 százalékos növekedést jelent (s az össztermelés 80 százalékát exportálták, míg 1985-ben csak 74,5 százalékát). A képmagnók esetében a növekedés még nagyobb volt: 1986-ban 3,7 millió készüléket állítottak elő (ennek 92 százalékát exportálták), s ez 1985-höz képest 188,6 százalékos növekedést jelent. Hasonló a helyzet a számítógépek területén is. A nyolcvanas évtized első éveiben az

ipar mindössze néhány száz darabot állított elő belőlük, jelenleg pedig már milliós nagyságrendnél tartanak. 1986-ban 1,7 millió számítógépet gyártottak az országban, s ez 1985-höz képest 137,9 százalékos növekedést jelent. És bár a számítógépek döntő többségét (kb. 90 százalékát) exportálják, nem lebecsülendő az a növekedés sem, amely a hazai értékesítésben tapasztalható. 1986-ban például 38 ezer mikroszámítógépet és 76 ezer személyi számítógépet vett fel a hazai piac, s ez 1985-höz képest 385,6, illetve 92,3 százalékos növekedést jelent.

A műszaki-technikai fejlődés felgyorsulása természetszerűen vonta maga után a termékek felhasználásának felgyorsulását. Az például, hogy a háztartások 99 százaléka el legyen látva fekete-fehér televíziós készülékkel, Dél-Koreában több mint két évtizedig tartott. Egészen más a helyzet a színes televízió esetében. Amikor a színes tévét elkezdték gyártani az országban, 1980-ban, a háztartásoknak mindössze 1,8 százaléka rendelkezett ezzel az új médiummal. Hat évvel később már a háztartások 52,8 százalékában volt színes tévé. Az 1981 óta tapasztalható növekedés trendjéből nem nehéz arra következtetnünk, hogy a következő néhány évben ennek az új médiumnak a terjedése még gyorsabbá válik.

Hasonló a helyzet a képmagnók elterjedésének területén is. 1980-ban (abban az évben, amikor megjelentek a piacon ezek a készülékek) mindössze háromezer koreai háztartásban találhattunk képmagnót. 1987-ben már másfél millió készülék volt üzemben az országban. A Video Magazin szerint ez nagyjából 15 százalékos telítettséget jelent (1980-ban ez az arány 0,2 százalék volt). Az igazi nagy áttörést azonban a szöuli olimpiai játékok jelenthetik (*a tanulmány az olimpia előtt íródott — a szerk.*), majd az 1989-es év, amikor is megkezdte adásait a magánkézben levő kábeltelevíziós hálózat.

Bár a számítógépek ára még mindig elég magas egy átlagos koreai család számára (a legalacsonyabb ár, amely tartalmazza egy olcsó monitor, a modem és a printer árát is, nagyjából 2 700 dollár, azaz mintegy 2 millió won), ez a médium is igen gyorsan terjed a társadalom elég széles körében. Az egyszerű kezelésű személyi számítógépek a hetve-

nes évek végén jelentek meg Dél-Koreában, de akkor jóformán csak a nagyvállalatok, az állami hivatalok és egyes kutatóintézetek engedhették meg maguknak beszerzésüket. 1983 végén 1114 készüléket használtak az országban, de a termelési kapacitás növekedése nyomán ez a szám 1987-ben elérte a félmilliót. Ennek a trendnek a figyelembevételével nem nehéz előre jelezni, hogy a dél-koreai társadalomban a számítógépek alkalmazása is felgyorsul, s hogy a kilencvenes évek elejére a hazai piacon értékesített számítógépek száma eléri az egymilliót.

Az információs társadalom problémái

1. Tudásszintbeli különbségek. Ha csak egy pillantást vetünk is az új kommunikációs technikák termelési és alkalmazási trendjére, nyilvánvalóvá válnak a koreai társadalomban tapasztalható változások irányai. Nem lehet kétségünk afelől, hogy ez a társadalom magas műszaki fejlettségi szintű társadalommá alakult át. Az olyan innovatív technikák, mint a képmagnó, a kábeltelevízió, a mikroszámítógépek, a videojátékok, kétségtelenül fejlesztik felfogóképességünket, gyarapítják ismereteinket. Különösen a számítógépek, integrálódva a műszaki fejlődés többi ágazatába, alapvetően hozzájárulhatnak az egész társadalmi rendszer, az intézmények átalakításához, elősegíthetik az élet minőségének javítását.

A műszaki-technikai fejlődés profétái fényes jövőt ígérnek nekünk az új technikák révén. Ám a magas műszaki fejlettségű társadalmaknak is megvannak a maguk problémái. A világ legfejlettebb információs társadalmi ma az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában és Japánban találhatók, s ezeknek a társadalmaknak a tapasztalatai arra utalnak, hogy az új technikák alkalmazása egész sereg új társadalmi problémát vet fel.

Az információs társadalom legnagyobb veszélyeket magában hordozó problémája a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésének lehetősége. És azok között az egyenlőtlenség között, amelyek együtt járhatnak az új technikák elterjedésével, fontos szerepet játszik az információs egyenlőtlenség. Azok a tapasztalataink, amelyeket a „régí” médiu-

mok, a rádió, a televízió, a film révén szereztünk, rávilágítottak, hogy az információs gazdagság nagyon közeli rokonságban áll a műszaki-technikai téren meglevő gazdagsággal. Bebizonyosodott, hogy több információ birtokába juthatnak azok, akik műszakilag fejlettebbek, s ily módon ez a folyamat a műszakilag fejlettebbek és a műszakilag fejletlenebbek közötti információs szakadék szélesedéséhez vezet (Tichenor és mások, 1970).

Ha az ismeretek terén meglevő szakadék a technika következménye, az információs egyenlőtlenségből adódó problémák még komolyabbakká válhatnak az új technikák belépése révén. Az új kommunikációs technikához való hozzájutás költségei miatt a gazdagok előnye s a szegények hátránya sokkal nagyobb lesz, mint eddig bármikor. Ráadásul, ellentétben a régi médiumokkal, az új technikák (például a számítógépek) kezelése sokkal bonyolultabb, az egyes egyéneknek magasfokú motivációra van szükségük használatukhoz. Mindezek miatt a megszerzhető információ mennyisége és minősége a műszakilag fejlett társadalmakban anyagi lehetőségeinktől és ismereteink szintjétől függ. S ez azt jelenti, hogy az anyagi és ismeretszerzési lehetőségeik tekintetében gazdagabbak és szegényebbek között meglevő különbségek még inkább megnövekednek.

Az új kommunikációs technikák kétségtelenül emelik egyénenként is kinek-kinek az információs szintjét, de ez a jótékony hatásuk aszerint érvényesül, hogy ki hol helyezkedik el a társadalmi ranglétrán. Katzman is (1974) rámutatott arra a jelenségre, hogy amikor az új kommunikációs technikák sokasága válik gyorsan, viszonylag rövid idő alatt elérhetővé, amint az Dél-Koreában is történt, az új technika új információs szakadékot hoz létre, még mielőtt a régi információs szakadék összeszűkülne. Következésképpen az összehatas: a társadalom információs szakadécai tovább szélesednek.

Golding és Murdock (1986) rávilágított arra, hogy az új kommunikációs technikák piacának vizsgálata a társadalmi és kulturális egyenlőtlenségek feltárásához szolgáltathatja a kulcsot. Dél-Koreában például a legolcsóbb képmagnó nagyjából 550 dollárba

kerül (320-350 ezer won), s ez megközelítőleg egy kezdő diplomás havi fizetésének felel meg. Nyilvánvaló tehát, hogy a készülék az átlagos háztartások számára nem szerezhető be könnyen. Az utóbbi években ugyan a képmagnók hazai piaca állandóan bővült, de a képmagnó-tulajdonosok többnyire egy jól körülhatárolható társadalmi rétegből kerülnek ki: a városi lakosságból. Hasonló a helyzet a színes televízió esetében is: bár a háztartások 52,8 százalékában van színes tévé, elég nagy különbséget találunk itt is a város és falu között. A városi háztartásoknak 69,8 százalékában, a falusi háztartásoknak viszont csupán 35,8 százalékában található meg ez az új médium.

A felsőbb társadalmi rétegek tagjai nagyobb valószínűséggel élvezhetik az új technika különböző áldásait. Amikor jövőre működésbe lépnek a magánkézben levő kábeltelvíziós hálózatok, elsősorban ők lesznek azok, akik igénybe vehetik ezek szolgáltatásait. Az alacsonyabb jövedelmű rétegek tagjai (főleg a falusi lakosság) a magas költségek miatt ismét kimaradnak a körből.

A személyi számítógépek, amelyek közül, mint már szó volt róla, a legolcsóbbak is 2700 dollár körüli összegbe kerülnek. s így a közeljövőben nem válhatnak általánosan elterjedt fogyasztási cikké a háztartások többségében. Azok, akik megengedhetik maguknak ezt a beruházást, kétségtelenül a magasabb társadalmi rétegekhez tartoznak. Azt is hozzá kell még ehhez számítani, hogy a számítógépgyártás egyre újabb és újabb modelleket hoz forgalomba, s a meglévő modellek meglehetősen gyorsan inaktívává, elavulttá válnak. Ha valaki lépést akar tartani a számítógépes forradalommal, rendszeres időközönként újabb és újabb, lényeges kiadásokat kell vállalnia. S így vizsgálva a dolgot, a személyi számítógépek megmaradnak luxuscikknek, a legtöbb családnem engedheti meg magának ezt a fényűzést.

Az új médiumok ára persze a kilencvenes években valószínűleg jelentősen csökkenni fog, hiszen a gyártásban az innováció helyét átveszi az árverseny, s így többen juthatnak hozzá ezekhez a készülékekhez. Addigra azonban lehetséges, hogy egy még újabb technika egy másik információs szakadékot

hoz létre. A dél-koreai társadalom már átélte egy ilyen időszakot a nyolcvanas évek elején. Mielőtt a fekete-fehér televízió százszázalékosan elterjedt volna (a 99 százalékos telítettséget 1985-ben érték el), 1981-ben az új médiumok egész regimentje (színes tévé, képmagnó, személyi számítógép, teletext stb.) jelent meg a piacon majdnem egy időben. Nem kétséges, hogy ezeknek az új termékeknek a gazdagabbak (egyének és intézmények) voltak az első felhasználói, a velük járó előnyök élvezői.

Egy olyan társadalomban, amely az ismereteket intenzíven használja fel, amelyben az intellektuális képességek a hatalom nem lebecsülendő forrását jelentik, a tudatlanság, a tájékozatlanság komoly hátrány. Ezeknek a tájékozatlanságbeli különbségeknek a problémájára az államvezetésnek figyelnie kell, s meg kell tennie a szükséges lépéseket az alacsonyabb jövedelmű rétegek hátrányának csökkentésére.

2. A társadalmi-gazdasági helyzetből adódó egyenlőtlenségek. Az információs társadalomban gondot okozó egyenlőtlenségek másik típusa a társadalmi-gazdasági helyzetből adódó egyenlőtlenség, amely elsősorban a szakképzetlenség és a növekvő munkanélküliség következménye. A fejlett technika új szakmák kialakulását hozza magával, ugyanakkor jó néhány régi szakmát fölöslegessé tesz. Az Egyesült Államokban például, becslések szerint, a csúcstechnikához tartozó ipar mintegy hárommillió új munkahelyet teremtett meg a nyolcvanas években. Am a csúcstechnika alkalmazása ugyanakkor meg is szüntetett 25 millió munkahelyet (Roessner, 1985). Nagy-Britanniában az iparban foglalkoztatottak száma az 1971-es 7,9 millióról 1984-ben 5,5 millióra esett vissza, de a feljövőben levő iparágakban nem tudták kompenzálni ezt a visszaesést (Golding és Murdock, 1986).

Bizonyos növekedés tapasztalható a munkahelyek számában tudományos és műszaki területen, ezzel szemben az új technika terjedése igen erőteljesen érinti a betanított munkások munkahelyeit. Sokan komoly aggodalmuknak adnak hangot amiatt, hogy mindez a munkaerő olyan polarizációjához vezet, amelynek során „egy erősen dualisztis-

kus gazdaság alakul ki, s élesednek a regionális és osztálykülönbségek a biztos munkahellyel rendelkezők, a munkahelyüket fenyegetve érzők és az állandó munkanélküliek között” (Miles és Gershuny, 1986).

Az ilyesféle figyelmeztetés nagyon is megszívlelendő a dél-koreai szituációban. Kormánystatisztikák szerint a munkavállalóknak iskolai végzettség szerinti megoszlása azt mutatja, hogy a dolgozók körülbelül 55 százaléka alacsony iskolázottsági szintű (kevesebb mint 9 évig járt iskolába), míg csupán 13 százalékuk mondhatja el magáról, hogy több mint két évfolyamot végzett el az egyetemen. A kevésbé iskolázott munkavállalóknak ez az igen magas aránya azt sejteti, hogy a dolgozóknak csupán a töredéke képes arra, hogy alkalmazkodjék az ipari szerkezetváltás követelményeihez. A kevésbé iskolázottak többsége szakképzettség nélkül marad, s lehetséges, hogy munkanélkülivé válik.

A társadalmi erőforrások kirívóan egyenlőtlen eloszlása meglehetősen komoly politikai és társadalmi problémákat okozhat a következő években. Különösen kirívó az egyenlőtlenség három olyan fő területen, mint a népesség eloszlása, a jövedelmi viszonyok és a földtulajdon.

A népesség eloszlása az egyik legfontosabb mutatója annak, hogy mennyire dinamikus a társadalom politikai, kulturális és gazdasági aktivitása. Szöul területe például az ország területének mindössze 0,3 százalékát teszi ki, ám az ország lakosságának 24 százaléka él ezen a kis területen. Négy olyan nagy város, mint Szöul, Puszan, Tegu és Incshön, területileg az ország 0,8 százalékát foglalja el, s itt zsúfolódik össze az ország lakosságának 41 százaléka. A lakosságnak ez a koncentrációja közvetlenül azt is jelenti, hogy ide, ebbe a négy nagy városba is koncentráldik a főbb társadalmi tevékenységek nagy része is. Az országban működő száz egyetem és főiskola 36 százaléka például Szöulban található. Vagy egy másik példa: a bejegyzett vállalatok 90 százalékának a központja ebben a négy nagy városban van (s egyedül Szöulban 73 százaléka).

A jövedelmek megoszlása tipikus példája lehet a komoly vagyoni egyenlőtlenségeknek. 1985-ben a gazdasági tervezési tanács

adatai szerint a jövedelmek 28,3 százaléka a népesség tíz százalékát kitevő leggazdagabbaknak jutott. A felső húsz százalék az összes jövedelem 40 százalékát mondhatta magáénak, míg a legszegényebb húsz százalék az összes jövedelemből mindössze 8,6 százalékban részesedett.

Egyáltalán nem jobb a helyzet a földtulajdon esetében sem. 1987-ben például Szöulban a családok húsz százaléka rendelkezett földtulajdonnal (ide sorolva az építési telkeket is), s a családok öt százalékának a birtokában volt az összes földtulajdon 60,7 százaléka. A földtulajdon hasonló koncentrációjának lehetünk tanúi az összes nagyobb városban is (Hwang, 1987). S ez — tudniillik, hogy egy maréknyi ember rendelkezik a földtulajdon zömével — teszi lehetővé a leggazdagabbak számára, hogy jóformán az egész gazdasági életet a kezükben tartsák.

A dél-koreai társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek szemléltetésére mindez csak néhány példa volt. S a jelenlegi helyzet nagyrészt a kormány elmúlt húszévi gazdaságfejlesztési politikájának a következménye. Lehetséges persze, hogy mindez a fejlődés elkerülhetetlen velejárója. Ám az utóbbi években kemény kritika éri azt a gazdaságpolitikát, amely ilyen következményekkel járt, s növekvő társadalmi és politikai nyomás követeli a helyzet megváltoztatását. A követelések eléggé erőteljesek ahhoz, hogy rákényszerítsék a kormányt a változtatásra: gazdaságpolitikájában a fejlődés helyett a kiegyensúlyozott elosztásnak kell prioritást kapnia.

Mint már szó volt róla, az új technikák megnövelhetik a feszültséget a dualisztikus gazdaság pólusai között. S úgy tetszik, a dél-koreai társadalom nem tolerálja tovább az effajta dualizmust a gazdasági életben. Ennélfogva az új technikák bevezetésekor és alkalmazásakor kifejezetten azt a stratégiai célkitűzést kellene megfogalmazni, hogy meg kell előzni a nagyobb társadalmi egyenlőtlenségek kialakulását, s hogy a meglévő egyenlőtlenségeket csökkentésük. Máskülönben az információs társadalommal való átalakulás küszöbén olyan megpróbáltatások várnak az országra, amelyek a sikert veszélyeztetik.

Néhány javaslat

Jelenleg még folynak a viták arról, hogy vajon az új technikák a döntéshozatal decentralizációjához vagy centralizációjához vezetnek-e, hogy az emberi munka szerepe fel- vagy leértékelődik-e általuk, hogy a számítógépek elidegenednek-e a mindennapi technikától vagy integrálódnak-e, s hogy ez az egész kérdéskör a gazdasági élet dualizmusát vagy a mindenki részvételén alapuló gazdaság kialakulását segíti-e elő (Miles és Gershuny, 1986). Mindazonáltal az a kép, amely az új technika piacának, társadalmi-gazdasági problémáinak felvázolása során kirajzolódik előttünk (akár Dél-Koreáról beszélünk), nem ad okot túlzott bizakodásra. A jelenleg alakulóban levő információs társadalom, ha az illetékesek nem dolgoznak ki hatékony stratégiát a felmerülő problémák megoldására, végletes társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségektől lesz terhes.

A politikai döntéseket a társadalmi szükségletek ismeretében kell meghozni. Adottan tekintve azt a tényt, hogy Dél-Koreában a gazdasági-politikai rendszerből fakadó társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek komoly társadalmi problémákat okoznak, az új technikák alkalmazása, felhasználása során a politika megfogalmazott céljai között prioritást kell kapnia az egyenlőtlenségek mérséklésének.

Eddig az új technikák kifejlesztése és elterjesztése majdnem kizárólag üzleti műveltségnek minősült. Az, hogy ki jutott hozzá a berendezésekhez és az általuk nyújtott előnyökhöz, jórészt az árrendszeren múltott. Az új technika beszerzésének költségei, különösen a fejlődő országokban, meghaladják az átlagos családok anyagi lehetőségeit. Következésképpen az új médiumok piacára való behatolást az árak komoly mértékben diszkriminálják (Rogers és Balle, 1985; Golding és Murdock, 1986). Az új technikákhoz való hozzájutás egyenlőtlen esélyei ma is szembezők, s nem valószínű, hogy ebben a kérdésben jelentős változásra számíthatunk, amíg az új kommunikációs technikák piacán a liberális szabadpiaci elvek érvényesülnek. A fejlődő országokban, ahol a gazdasági erőforrások végletesen egyenlőtlenül van-

nak elosztva, a szabadpiaci elveket érvényesítő politika nemigen képes feloldani a társadalmi egyenlőtlenségek ellentmondásait.

Ezért gondoljuk úgy, hogy az a klasszikus liberális megközelítés, amely a kormány beavatkozását a minimumra igyekszik csökkenteni, az új technikák alkalmazása esetében Dél-Koreában sem lehet érvényes. Ha ugyanis az új technikák esetében a döntést (a „ki, hogyan, minek az érdekében, milyen eredménnyel” szempontjait mérlegelve) kizárólag a magánvállalkozókra bizzuk, s a kormánybeavatkozást megszüntetjük vagy minimumra csökkentjük, amint azt a klasszikus szabadpiaci elvek előírják, nyilvánvaló, hogy a döntéshozatal minden fókán a profitmotivumok kapnak elsőbbséget, s ezáltal a társadalmi-gazdasági szakadék még inkább elmélyül. Ehelyett azt javasolnánk Dél-Koreában is járható útnak, amit Daniel Bell (1976) koncepciója fogalmaz meg a gazdaságpolitika „szociologizálására”. Bell ugyanis a lehető legszélesebb értelemben vett támogatások kiépítésének és az egész társadalom kiegyensúlyozott fejlődésének szükségességét hangsúlyozza.

Ahhoz, hogy a javak minél nagyobb mennyiségéhez minél többen jussanak hozzá, garanciákra van szükség. Biztosítani kell, hogy minél több ember szerezhesse be az új kommunikációs technika termékeit. Hiszen az új technika előnyei azzal kezdődnek, hogy egyáltalán hozzájutunk a szóban forgó dolgokhoz.

Íme, három olyan javaslat, amelyek révén az emberek szélesebb rétege juthat hozzá az új technika termékeihez, következőképpen előnyeihez is:

1. Amint azt Miles és Gershuny (1986) is javasolja, azoknak a társadalmi csoportoknak, falusi közösségeknek a számára, amelyeket hátrányosan érintenek a változások, lehetővé kell tenni, hogy megismerkedjenek az új kommunikációs technikákkal, s hogy az ezek által közvetített információs szolgáltatások az ő köreikben is elérhetővé váljanak.

2. Annak érdekében, hogy azok is hozzájussanak az új technikákhoz, akik nem kellőképpen motiváltak erre, s akik nem engedhetik meg maguknak a berendezések megvásárlását, kívánatos lenne közösségi informá-

ciós központokat létrehozni. Különösen vonatkozik ez a falusi környezetben élőkre.

Dél-Koreában volt már példa ehhez hasonló sikeres kezdeményezésekre. A hetvenes években például, amikor megkezdődött a falusi gazdaságok gépesítése, a gazdák többsége nem fogadta túlzott lelkesedéssel az ötletet, hiszen nem is volt igényük az ilyesmire, és nem is engedhették meg maguknak a gépek megvásárlását. Így ahelyett, hogy egyénenként próbálták volna a gazdákat meggyőzni, kísérletképpen olyan „gépállomásokot” hoztak létre, ahol a mezőgazdasági gépek az egész közösség számára hozzáférhetőek voltak. Az a tény, hogy manapság a gazdaságok széles köre gépesítve van, azt bizonyítja, hogy az innovációnak ez a kísérlete sikeres volt.

3. Az egyes régiók, a falu és a város közötti kiegyensúlyozatlan fejlődés növekvő aggodalomra ad okot a dél-koreai társadalomban, s ez a kérdés a legutóbbi választások

során a legtöbbet vitatott politikai témává vált. Az, hogy a társadalmi-gazdasági erőforrások nagy része néhány nagy városban koncentrálódik, ugyanolyan fontos politikai kérdés, mint a tőke koncentrációja kevesek kezében. Ahhoz, hogy csökkenteni lehessen a regionális egyenlőtlenségeket, hogy enyhíteni lehessen a néhány nagy város információs centralizáltságából adódó gondokat, a kormánynak helyi öngazgatási szerveket és olyan lokális intézményeket kellene létrehoznia (a szükséges anyagi eszközökkel és szakismeretekkel), amelyek a helyi jellegnek megfelelően biztosíthatják az információs szolgáltatásokat. A politikai decentralizációval párhuzamosan folyamatosan nő az igény az ilyen helyi információs szolgáltatások iránt. E tekintetben, úgy tűnik fel, Dél-Korea tanult valamit a japán „Teletopia” és az amerikai „Teleport” kísérletéből.

Angolból fordította: Balogh Elemér

Hivatkozások

- Bell, D.: *The Coming of Post-Industrial Society: a Venture in Social Forecasting*, New York, Basic Books, 1976.
- Ferguson, M. (ed.): *New Communication Technology and the Public Interest*, Beverly Hills, Sage, 1986.
- Golding, P. és Murdock, G.: *Unequal Information: Access and Exclusion in the New Communication Market Place*, in: Ferguson: *New Communication Technology* . . .
- Hwang, Byung-Chan: *Some Suggestions for Land Policy*, a Szöulban 1988. júl. 13-án rendezett gazdasági szerkezetváltási szemináriumon elhangzott előadás.
- Katzman, N.: *The Impact of Communication Technology: Some Theoretical Premises and their Implications*, *Ekistics* 225, 1974.
- Metcalf, S.: *Information and some Economics of the Information Revolution*, in: Ferguson: *New Communication Technology* . . .
- Miles, I. és Gershuny, J.: *The Social Economics of Information Technology*, in: Ferguson: *New Communication Technology* . . .
- Roessner, J. D.: *Forecasting the Impact of Office Automation on Clerical Employment, 1985—2000, Technological Forecasting and Social Change*, 28. 1985.
- Rogers, E. M.: *Communication Technology: The Media in Society*, New York, Free Press, 1986.
- Rogers, E. M. és Balle, F. (ed.): *The Media Revolution in America and Western Europe*, Norwood, New Jersey, 1985.
- Tichenor, P. J.: és mások: *Mass Media Flow and Differential Growth of Knowledge, Public Opinion Quarterly*, 34. 197.
- Williams, F.: *Technology and Communication Behavior*, Belmont, California, 1987.

Len Scott

Rövidhullámú randevú

Beszámoló az európai rövidhullámú rádiózók tanácsának huszonkettedik, antwerpeni találkozásjáról (1988. május 20—22.)

Az európai rövidhullámú rádiózók tanácsa (European DX Council) — a továbbiakban EDXC — 1967 júniusában alakult meg, központja Nagy-Britanniában működik. Egyesíti a rövidhullámú rádiózással és rádióamatőr-profillal létesült szervezeteket és csoportosulásokat, valamint koordinálja a DX-programokat sugárzó rádióállomásokat is. (A „DX” megjelölés egyszerűen azt jelenti, hogy rövidhullámú adásokat nagy távolságokban is lehet fogni.) A magyar rádió angol szekciója DX-műsoraiban már évek óta közölt híreket az EDXC találkozóiról, de eddig, elsősorban anyagi okokból, még sohasem sikerült küldöttként részt venni a gyűléseken.

Most azonban úttörő vállalkozásba kezdett azzal, hogy e beszámoló szerzőjét[●] elküldte a XXII. EDXC eseményeire és a hozzá kapcsolódó nemzetközi rádiós napokra. Az antwerpeni gyűlésen több mint száz DX-klub és -szervezet, valamint tizenhatszáz DX-programokat is sugárzó rádióállomás képviseltette magát. Rajtam kívül csupán a Radio Berlin International (NDK) képviselőjeként megjelenő Jonny Granzon, a francia szekció munkatársa érkezett szocialista országból, aki megemlítette, hogy korábban a prágai rádió is képviseltette magát az üléseken, de az EDXC-találkozókról az utóbbi években már hiányzott. A nemzetközi rádiós nap főszervezője, David Monson, a Penvox Communications (Belgium) munkatársa ar-

ról tájékoztatott, hogy az esemény hírére (amelyet a rádió és a tévé is bemondott) a nagyközönségből háromszázan jelentek meg a rendezvényhez kapcsolódó kiállításon, ahol is az antwerpeni DX-klub szemlére bocsátotta tagjainak rövidhullámú adó-vevő készülékeit és számítógéphez kapcsolódó televíziós berendezéseit.

A magyar rádió angol szekciójának DX-klubját népszerűsítő angol kiadvány igen hamar gazdára talált a közönség köreiből, a DX-klubok tagjai és a rádióállomások képviselői között. (A magyar rádió, amely 1957 óta sugároz rövidhullámon, a világon harmadikként kezdte meg DX-programjait; szerkesztője Herner Ákos, „Dennis”, aki maga is aktív rádióamatőr, hívójele HA5DD. A DX-klub 1965. január elsején jött létre „Dennis” elnöklétével; a klub jelenleg tizenkétezer tagot számlál világszerte.) A gyűlés utolsó előtti napján pedig már az összes, a magyar rádió DX-klubjába szóló belépési nyilatkozat is elfogyott.

A rövidhullámú rádiózásban rejlő lehetőségeket Antwerpenben is kihasználtuk. A gyűlés megnyitása ugyanis úgy zajlott, hogy a svéd rádió rövidhullámú programján sugárzott „hivatalos” megnyitót a legújabb japán mini Sony rádiókészüléken fogták Antwerpenben. A meghirdetett napirendtől eltérően a műholdas műsorközlés eszközei a vártnál kevésbé kaptak teret, a szervezőknek inkább telefon-összeköttetésekre és vi-

● A szerző újságíró, Londonban született, huszonhét éve dolgozik a Magyar Rádió angol szekciójában. Azóta a rövidhullámú rádiózók és rádióamatőrök lapjának szerkesztője, és a Magyar Rádió rövidhullámú klubjának (RBSWC) küldöttként járt Antwerpenben.

deobemutatókra kellett hagyatkozniuk — de erről még ejtünk szót a továbbiakban. Telefon-összeköttetést tartottak fenn a találkozó helyszíne és az ausztrál rádió között is, akik a kétszáz éves évforduló eseményeiről, valamint a brisbane-i vilákiállításról és az ausztrál rádió rövidhullámú programjairól tájékoztattak.

Ami a meghívottakat illeti, a legnagyobb csapattal az Egyesült Államok vett részt: az Amerika Hangja, az Egyesült Államok tájékoztatási hivatala Washingtonból és a brüsszeli amerikai nagykövetség munkatársai alkották a küldöttséget. Jelen voltak még a BBC külhoni szolgálatának munkatársai Londonból, a dél-afrikai rádió műszaki részlegének egy munkatársa, a DX-rajongók bibliájának: a „World Radio TV Handbook” szerkesztőségének egy munkatársa, valamint az összes nyugat-európai rádióállomás képviselői és az észak-amerikai rádióklubok szövetségének egy képviselője.

Érdekes előadás hangzott el dr. Jen-Claude Jodogne-tól, a belga királyi obszervatórium munkatársától a napról, s az ionoszféráról és ennek a rádióhullámokra gyakorolt hatásáról; Herman van Velthoven-tól (a Pioneer Electronic európai képviselőjétől) a Radio Data Systems[●] fejlődéséről. Brian Flowers, az európai műsorközlők egyesületének munkatársa (amely az OIRT nyugati megfelelője) az Eurovízióról számolt be. Előadás és látogatás zajlott az antwerpeni parti rádiónál, amely a hajózás rádiózási ügyeivel foglalkozik. Dr. Don Browne professzor a minnesotai egyetem (USA) képviseletében arról beszélt, hogy vajon „a helyi rádiózás az olasz úton jár-e?” (Az eredeti tervek szerint élő kép- és hangösszeköttetésnek kellett volna lennie műhold segítségével Washington és az antwerpeni ülésterem között, ám az utolsó pillanatban a szervezők bejelentették, hogy az Amerika Hangja a magas költségek miatt ezt lemondta.) Browne professzor előadásában, amelyet videobemutatóval kísért (a video az

utolsó pillanatban érkezett meg Antwerpenbe) elsősorban olyan helyi rádióállomásokról beszélt, melyeket különböző érdekcsoportok miatt (mint például az ápolónők vagy a politikai pártok) hoznak létre.

Az előadást követően létrejött a telefonösszeköttetés Washingtonnal, s ekkor tettem fel a kérdést Browne professzornak, hogy milyen a magyar nyelvű közösségek és a magyar nyelvű rádiók helyzete az Egyesült Államokban. Azt a választ kaptam, hogy a magyar nyelvű adók csupán a számos nyelvi kisebbségi csoport által működtetett adók egyikét jelentik.

Egy másik műholdas összeköttetés Londont kapcsolta volna össze Antwerpenrel, de ez elsősorban technikai nehézségek folytán — főleg antwerpeni részről — nem sikerült. Az előadó, Andrew Popplewell, a BBC World Service műszaki részlegének munkatársa arról beszélt, hogy a BBC igyekszik a külhoni szolgálat (World Service) adásait angolul és más nyelveken is egyidejűleg sugározni azok számára, akik műholdon tudják fogni az adásokat. Ennek megvalósításához azonban, mint erről Popplewell beszámolt, a jogok megfizetésén túl hetvenötezer font értékű parabolaantennára van szükség. Jelenleg három rádióállomás közvetíti a BBC rövidhullámú műsorait különböző nyelveken, és még két másikkal folynak tárgyalások. Az előadást diavetítés színesítette.

Az Amerika Hangja előre beharangozott műholdas összeköttetése szintén elmaradt, amelynek dr. Kim Andrew Elliott, az Amerika Hangja közönségkutató osztálya igazgatójának előadását kellett volna megalapoznia. Ehelyett az előadást videobemutató kísérte. Dr. Elliott elmondta, hogy a rövidhullámú adások közönségéről kizárólag az Amerika Hangja és a BBC készít felméréseket. Rendszeresen megkérdezzük „Kelet-Európából érkező látogatókat” (exit visitors) — akik nem emigránsok vagy disszidensek! — az Amerika Hangjával és az Egyesült Államok tájékoztatási hivatala ál-

● Az FM-sávokon sugárzott nem hallható rádiójeleket felfogják az RDS-készülékek, amelyek digitális és alfanumerikus módon jelenítik meg az állomást és a frekvenciát; az RDS-adások segítségével az adóállomások megszákíthatják az autórádiók és -magnetofonok műsorát, hogy közlekedési információkat vagy látható-hallható vészjeleket adjanak le.

tal támogatott más rádióállomásokkal kapcsolatos véleményükről. Az előadást követően telefonon tették fel a kérdést dr. Elliottnak, hogyan is áll a dolog a „postai szorzóval” — úgy tünik ugyanis, hogy egyes rádióállomások minden hozzájuk érkező levelet besoroznak egymillióval, és így becsülik a hallgatók számát! Mire az előadó (országok megnevezése nélkül) a „politikai tényezőkre” célzott, melyek megakadályozzák bizonyos küldemények célba jutását. Azonban azt is hozzátette, hogy a helyzet megváltozása és a beérkező levelek számának növekedése az Amerika Hangjánál nem feltétlenül jelenti a hallgatók számának tényleges növekedését. További kérdegetés után a „hasra ütés módszerét” említette — azaz az egyszerű találgatást.

Amikor az antwerpeni küldöttek közül néhányan kétségeiket fejezték ki a rövidhullámú rádiózás jövőjével kapcsolatban, és hogy vajon a műsorok készítői erőfeszítéseinek van-e értelme egyáltalán, dr. Elliott azt válaszolta, hogy bár az Amerika Hangja közönségkutatói a fejlett tőkés országokban mindössze egy százalék körüli közönség-nagyságokat tudnak kimutatni, a világ számos területén a rövidhullámú rádiózás a legolcsóbb, sőt gyakran a kapcsolattartás egyetlen formája. Tehát, amikor a fejlett országok művelt, korszerű készülékeket használnak, de kis számú közönségét összedadjuk a világ többi országának nagyobb méretű, rövidhullámú adásokat hallgató közönségével, összességében már tetemes számot kapunk. Az ő véleménye szerint a rövidhullám megőrzi jelentőségét, és még hosszú életre számíthat. Elhangzott egy kérdés arról is, hogy folynak-e tárgyalások az Amerika Hangja és a moszkvai rádió között az adásidő cseréjéről. Dr. Elliott megerősítette, valóban szó van arról, hogy a moszkvai rádió adásidőt vásárolna az Egyesült Államokban műsorai közlésére, és fordítva, hogy az Amerika Hangja a Szovjetunióban sugározná műsorait.

Az antwerpeni gyűlés elismeréssel szólt a magyar rádió és különösen „Dennis” — az RBSWC DX műsor szerkesztőjének — munkájáról abból az alkalomból, hogy sorozatot készített az első mágneseshullám-kísérletek (1888) végrehajtójának, Heinrich

Rudolf Hertz német fizikusnak az emlékére. A sorozat hatására számos más rövidhullámú állomás (köztük az UNESCO) is elküldte műsorát, hogy azt az angol szekció DX műsorában sugározzák.

Nagy érdeklődés mutatkozott a magyar rádió azon kezdeményezésével kapcsolatban, miszerint pénzkímélő csereregyményt kötött a Hungarocamion szállítási vállalattal. A Hungarocamiont népszerűsítő interjúkért cserébe a kamionok oldalára a magyar rádió rövidhullámú adásait és hullám-sávjait reklámozó feliratokat festenek föl. Hasonló ingyen csereszerződés jött létre a Terimpexszel, miszerint a Herz és Pick szalámi papírgyűréjén felhívnák a vásárlók figyelmét, hogy ha ízlett a szalámi, a rövidhullámú programokat is legalább olyan „ízletesnek” fogják találni, mondván: „a szalámi hosszú, a mi műsoraink rövidek, de ugyanolyan élvezhetőek!” Antwerpenben mindenki egyetértett, hogy az ötlet kiváló, sőt az egyik küldött megjegyezte: „Hű a nemjóját! Minden bizonnyal maguk az egyetlen rádióállomás, akik ilyen kiválóan tudják népszerűsíteni magukat.”

Amikor szóba került a műholdas tévéműsorok vételének jogi problémája, például hogy a legtöbb nyugati országban körülményes postai vagy helyi tanácsi engedélyeztetés szükséges, némi megdöbbenéssel vették tudomásul, hogy Magyarországon a műholdas vétel kérdéseiben a „szabályozásmentesség” érvényesül, s így a parabolaantennák egyre szaporodnak. Az elképedés csak fokozódott, amikor beszámoltam arról, hogy a német nyelvű Danubius rádió adásainak befejeztével, ösztől magyar nyelvű változat is lesz, valamint hogy a magyar televízió második műsora a tavaszi nemzetközi vásár idejére tizenegy napra „kommercializálódott”.

Az antwerpeni tapasztalatok tükrében világos, hogy Magyarországot az újtások úttörőjeként tartják számon. S nem csupán „Dennis” Hertz-műsorsorozata kapcsán, amelyet nemzetközi elismerés kísért, hanem más területeken is, amelyekről kevés szó esik a nyugati tömegtájékoztatókban, annak ellenére, hogy a nyugati rádiósok és tévések csapatostul érkeznek Magyarországra egy-egy esemény kapcsán.

Érdeklődés kísérte a magyar rádió külföldi adások főszerkesztőségének műsorszerkezet-változásait (1988. május 2-ától kezdődően), valamint az esti/éjszakai adásra való átállást annak érdekében, hogy több hallgató tudjon otthonában bekapcsolódni a műsorba; ezenkívül megduplázódott az RBSWC DX-adások ideje is. S mindez olyan időpontban, amikor a nyugati rádiók igazgatóinak többsége azon a véleményen van, hogy a DX-műsorok csupán egy maroknyi hallgatótáborat érintenek, akiket a bélyeggyűjtőkhöz hasonló hobbit űzők csoportjával egy szinten kezelnek. Ezért egyre inkább arra serkentik a műsorkészítőket, hogy a legutolsó technikai újdonságokat és az egyre bonyolultabb és drágább adó-vevőket alkalmazzák.

Ebbe a vitába kapcsolódva én is felhívtam a figyelmet arra, hogy nem minden fiatal DX-rajongó tartozik a gazdagok közé. A fejlődő világ nagy részén a hallgatók nem rendelkeznek bonyolult készülékekkel, és az RBSWC DX mindig is törekedett arra, hogy szolgáltatásokat nyújtson. A hallgatók nagy része fiatal, és az adó kötelességének érezte, hogy megismertesse velük a rádiózás csínját-bínját, s hogyan kell kapcsolatba lépni más állomásokkal. Mindezt egyszerű eszközökkel, a műszaki részletek közlését a rádiós folyóiratoknak hagyva, mivel a fejlettebb készülékeket használóknak úgy sincs szükségük ilyenfajta segítségre.

Ami a „szűkkörű hobbit” illeti: a magyar rádió angol szekciója úgy látja, hogy az RBSWC tagjai (a magyar rádió rövidhullámú programjainak is rendszeres hallgatói, s az alapszabálynak megfelelően havi négy kapcsolatteremtésről kötelesek jelentést küldeni a rádióknak) a leghűségesebb hallgatók, és a DX-programokon kívül gyakran hangolnak a rövidhullámú adásokra is. (Ezt a kapott levelekből érkező vélemények is megerősítik, ahol is a többség az RBSWC hallgatója.)

Amikor Antwerpenben a DX-klubok és tagjaik számának csökkenése került szóba (amelyben a növekvő költségek is szerepet játszanak), érdeklődés mutatkozott az RBSWC azon kezdeményezése iránt, miszerint a kis zsebpénzzel rendelkező fiatal hallgatók számára lehetővé teszik, hogy a tizen-

két kapcsolatteremtésről szóló három beszámolóút gyűjtsék össze, és egyszerre küldjék el a magyar rádióhoz, így harmadára csökkentve a postaköltségeket.

Ami az anyagi kérdéseket illeti: az antwerpeni küldöttek igen nehezen fogták fel, hogy Kelet-Európa elsősorban a konvertibilis valuta szűkössége miatt nem képviselteti magát. Néhányan kifejezték aggodalmukat a kereskedelmi támogatással kapcsolatban, mivel az EDXC vezetősége bejelentette, hogy felkérték a japán Sonyt, állítsanak föl közös standot a genfi rádiókiállításon. Megkeresték a Panasonicot is, hogy a BBC londoni szolgálatával közösen vállalják a londoni Earls Court rádióbemutatón történő kiállítási stand felállításának költségeit. A kritikára a vezetőség azt válaszolta, hogy a csökkenő bevételek és a növekvő költségek nyomása miatt ez az egyetlen lehetőség, hogy a szervezet életképes maradhasson és megjelenhessen ilyen eseményeken. A támogatókat nagyon megválogatják, és minden alkalomra mást kérnek fel. Úgy tetszett, ezt az érvelést elfogadták a küldöttek.

Nézeteltérés mutatkozott egy előadással kapcsolatban, amely a glasznoszty és a peresztrojka kérdéseit érintette. Az előadónak eredetileg Bodo Kirschet, a Deutsche Welle európai részlegének vezetőjét kérték fel, ám ő betegsége miatt nem tudott eljönni. Az utolsó pillanatban sikerült az EDXC vezetőségének meggyőznie Jurij Karlanovot, a Pravda brüsszeli tudósítóját, hogy beszéljen a témáról, de nem angolul, hanem franciául. Amikor szózásra emelkedett, három küldött ügyrendi kifogást jelentett be, de az elnök úgy döntött, hogy erre csak az előadás megtartása után lehet sort keríteni, mire a három küldött elhagyta a termet. Jurij Karlanov, aki a sajtó munkatársa, elsősorban a szovjet nyomtatott sajtó politikai fejlődését körvonalazta. Előadása után a három „bojkottőr” visszatért, és kifejtette, hogy nem Karlanov személyével volt problémájuk (hiszen nem is ismerték), hanem az ellen kívántak tiltakozni, hogy politikát vigyenek az EDXC tevékenységébe, mivel ez soha nem volt és ma sem politikai szervezet. Mindezek után Karlanovot hosszan megtapsolták.

Antwerpeni tartózkodásom alatt öt nemzetközi műsorszórási állomás képviselője kért

tőlem interjút a budapesti rádió rövidhullámú klubjának tevékenységéről és a DX műsorokról.

A gyűlés végül szórakoztató vetélkedővel ért véget, amelyet a „World Radio TV Handbook” szerkesztői állítottak össze a rövidhullámú adók nyelvvel, időzónáival, frekvenciáival és elnevezéseivel kapcsolatosan. A résztvevők két csapatot alkottak, az egyikbe három európai, a másikba három egyesült államokbeli résztvevő került. (Ezek a rövidhullámú rádiózók nemcsak hogy Nyugat-Európa minden országából, hanem az USA távoli vidékeiről is saját költségükön érkeztek Antwerpenbe. Az egyik ilyen svéd rövidhullámú rádiózóról kiderült, hogy

Szilágyi Tibornak hívják, jelenleg az Ovaka acélművek menedzsere. A konferencia után Magyarországra repült, hogy a svéd céget képviselje a Budapesti Nemzetközi Vásáron.) Az „európai” csapat győzött, elképesztő tudásról téve tanúbizonyságot: például egyszerűen fejből tudták a különböző rádióállomások frekvenciáit. Csupán egyetlen kérdésre nem tudtak válaszolni, amelyet valószínűleg egy elég régi rádió-tévé kézikönyvből vehettek a szervezők: mely országnak van „Állami Rádió- és Televízió Bizottsága”? (A sikertelenség érthető, mivel nem elég, hogy a bizottság néhány éve megszűnt, a név kiejtése is hagyott kívánnivalókat maga után).

Henri Broms—Henrik Gahmberg

Autokommunikáció a szervezetekben és a kultúrában

A nagy ipari szervezetek világa a pénz, a gazdaságosság, a tervezés mindenhatóságának birodalma. Joggal gondolhatná az egyszerű ember, hogy ott a pengeéles racionalizmus uralkodik. A finn szerzőpár dolgozatából megtudjuk, hogy a mitikus gondolkodás technikájának felhasználása az imához hasonlóvá teszi a hosszú távú stratégiai tervezést, és a modern menedzserek gondolkodásában helye van a hitnek, a hiedelmeknek, a mitikus tudat jelképeinek. Henri Bromsot — aki a helsinki School of Economics and Business Administration vezető könyvtárosa — a kultúra szemiotikai vizsgálata vezette el az újszerű felismerésig, nevezetesen, hogy a mitológia elemei fellelhetők a vezetési kultúrában. Henrik Gahmberg szervezéstudományt oktat a finn fővárosban, és doktori disszertációját „Symbols and Values of Strategic Managers — A Semiotic Approach” (Helsinki 1986) címmel védte meg. A szerzőpár közös műve: „Semiotics of Management” (Helsinki 1987); szintén angolul publikálták a Chrysler-válság mitológiájáról (1981) szóló tanulmányukat.

Érdekes gondolat a szerzők tanulmányában annak felismerése, hogy az egyén önmagával folytatott kommunikációja, az autokommunikáció, milyen fontos szemléleti modell lehet a modern szervezeti kultúra számára. A tartui szemiotikai iskola megalapítója, Jurij M. Lotman elgondolásai nagy hatást gyakoroltak a finn szerzőpár nézeteinek alakulására. Henri Broms, aki egyébként iranista filológus is, sokat utazott a Közel-Keleten és Iránban, találó összehasonlításokat tesz a különböző kultúrák között. Így például autokommunikációs típusú kultúráknak tartja a keleti kultúrákat, ahol a tervezés rítusa sokkal fontosabb, mint a kivitelezés, míg a nyugati (az európai) típusú kultúrák a lineáris kommunikációs attitűd megtestesítői. A tervezés különféle típusairól szóló megállapításaik különösen időszerűek napjainkban, mert rávilágítanak a tervezési dogmák tarthatatlanságára.

A kulturális csoportok közötti kommunikációnak két fajtája különíthető el egymástól: az első a hagyományos, adó-vevő értelemben vett kommunikáció, mely mennyiségileg gyarapítja a vevő tudását, a második fajta az autokommunikáció, az ön-

magával való kommunikáció. Egy autokommunikációs szöveg (például egy regény) többször is átolvasható, ez azonban nem ad több információt mennyiségi értelemben, de növeli, fokozza az egót. Amikor autokommunikációs módon olvassuk a szövegeket,

azok „mantrákként”[•] viselkednek, foko-
zódznak. Az autokommunikációs szövegek
nyilvánvaló jelenléte fedezhető fel a szerve-
zeti kultúrákban is. A stratégiai tervek — ez
bizonyított — sok esetben mantrákhoz ha-
sonlókká válnak. Ellentétben korábbi szer-
zőkkel, akik ezt kidolgozatlan, hibás elkép-
zelésnek tekintették, mi azt állítjuk, hogy az
ilyen mitikus autokommunikációs elgondo-
lásoknak szintén megvan a maguk célja: a
szellem összpontosítása, a célkeresés, a lel-
kesedés felkeltése.

■ ■
1979-ben két nagy adatbázison végeztünk
számítógépes vizsgálatot, és találtunk kb.
ötven olyan üzleti cikket, melyekben a mítosz
fogalma fellelhető volt. 1981-re a hely-
zet teljesen megváltozott: ugyanazokból a
forrásokból válogatva már ötszáznál több
ilyen cikkel találkoztunk. A szimbolizmus
tanulmányozása ma a szervezatkutatások új
hullámát jelenti. A mítoszokat (jelképrend-
szereket) és az azok alapjául szolgáló érték-
ítéleteket sokáig figyelmen kívül hagyták,
bár fontosságuk nyilvánvaló volt; az embe-
rek mítoszai szerint élnek és halnak meg.
A pozitívizmus aranykorában elhanyagol-
ták a jelképrendszereket, élesen megkülön-
böltették egymástól a tényeket és az értéke-
ket. Utóbbiakat a tudomány szféráin kívül-
liekként kezelték, az értékítéleteknek a min-
dennapi életben tapasztalható nyilvánvaló
fontossága ellenére. A modern szociológia
megalapítója, Vilfredo Pareto mondta mint-
egy hatvan évvel ezelőtt: „a tett az érzelmek-
ből és nem a logikából ered. A logikát csak
utólag alkalmazzuk (Pareto 1968).” Miután
az ember értékoldala egyre inkább hatással
van a kormányokra, befolyásolja mindenna-
pi életünket és a szervezeteket, ezért tanul-
mányoznunk kell, függetlenül attól, képesek
vagyunk-e ezt „helyesen” csinálni (kevésbé
pozitív értelemben) vagy sem.

Kultúra: csoportérdekek képekben

Olyan tudósok és írók, mint C. G. Jung,
Ernst Cassirer és később Susanne Langer és
Northrop Frye többek között, úgy találták,

hogy a mítoszok és a jelképek mélyen a
tudatalattiba ágyazódva léteznek. A jelké-
pek és a mítoszok olyan értékek, amelyek
képek, képmások (imágók) formáját öltik.
Az elvont erkölcsi értékek, mint a „jó” és a
„rossz”, kevés varázssal bírnak, kivéve a
morálfilozófusok számára, de ha ezek az
értékek jelképek formájában jelennek meg
(például: jó = Szent György, rossz = a
sárkány), akkor hirtelen elkezdnek hatást
gyakorolni az emberek nagy tömegeinek
képzelőerejére. Ezek az értéktelített képek a
mítoszok. Egy kultúrkört úgy írhatunk le,
mint az adott kört meghatározó mítoszok és
jelképek mögött rejlő központi értékek gyűj-
teményét. Minden kultúra mélyén ott rejlik
a jelképek egy belső magva, például az
USA-ban a „szabad egyén”, vagy a viktoriá-
nus Angliában a „fehér ember kötelezettsé-
ge” (mármint az elmaradott, színes bőrű
népek civilizálásának kötelezettsége). A ki-
indulópont egy, az emberben rejlő generá-
tor, mely ugyanannak a közképnek számta-
lan variációját állítja elő, illetve az ellenkul-
túrákban az antiképeket. Ezeket a felszínre
törő változatokat „kultúránk” alkotórészé-
nek nevezzük.

Culler (1981) mutatott rá, hogy az igazi
mitológusok meg nem énekelt serege, a tu-
risták az egész világon mindenben a „franci-
ásságot” keresik: egy balparti étterem szá-
mukra a „balparti étteremség” mítoszt tes-
tesíti meg, éppúgy, mint ahogy a brit *pub*
vagy az amerikai *thruway* mitológikus dol-
gokká váltak. Teljesen felesleges volna azt
mondani a turistáknak, hogy ezek a helyek
mindössze azért vannak, hogy az emberek
egyenek, igyanak, vagy hogy normálisan
közlekedhessenek, mivel még a benszülöt-
tek is erősítik ezeket a képeket, és hisznek
bennük. De mi módon taníthatók meg a
„franciásság” image-rendszere egy kultúra
új tagjai, a fiatalok? A szemiotikusok a kul-
túrát úgy tekintik, mint információt, mely
bár a genetikai kód értelmében nem öröklő-
dik, mindazonáltal generációról generációra
átadódik a képek és az erős jelek készlete. Ez
a készlet speciális és karakterisztikus vala-
mennyi kulturális csoport esetében, legyen

• mantra = állandó ismétlésre szánt rövid indiai imaszöveg

az kicsi vagy nagy, nemzeti vagy szervezeti. Ennek a készletnek a központjában a csoport önmagával kapcsolatos mítoszai állnak — például „mi, amerikaiak”. Az ilyen képek formálják és tartják fenn a kultúrát. A jelképek, az „image”, vagy egyszerűen nevezzük ezeket közösségi szokásoknak (habitusnak), tipikus szavakban, képekben és cselekvésekben testesülnek meg. A közképek generációról generációra való átadása megvalósulhat tanfolyamokon, iskolákban, utcasarki közösségekben, szervezeti szintű szemináriumokon és üléseken. Az átvitel éppúgy megvalósulhat jelekkel, a nemzeti zászló vagy az emlékeztetőbe idézést segítő szervezeti védjegyek útján. Egy cég mindenféle jeleket helyez el, melyek „gondolkodásra” serkentenek bennünket.

Szervezeti mitológia

A mítosz tudományos koncepciójának kevés dolga van az értelmetlen vagy a hamis mindennapiság másodlagos értelmezésével. A szervezeti mitológia elemzése egy új kutatási módszer, mely az ésszerű döntések mögötti értékészletet segít feltárni. Az értékek szimbolikus tartományát jól ismerik mindazok, akik némi tapasztalattal rendelkeznek a vezetés terén. A technokrácia valósága számára ez kevésbé technokratikus, mint amilyennek tűnik. Egy jó vezető mindig többre néz, mint pusztán számszerűsíthető tényezőkre, a minőséget keresi a mennyiség mögött. A valóságnak létezik egy mélyebb, de a maga módján teljesen valóság-hű képe, és ez a mélyebb valóság az értékekhez kötődik, melyek viszont a tudatalatti imagókhöz kötődnek. Az értékek alapvilága a lényegi kérdés, mely ugyanúgy érdekli a vezetőket és a vállalkozókat, mint a művészt, aki inspirációt keres a mítoszokban. A közképek keresése nem más, mint a kreativitás keresése. Az értékmozzanattal kiegészülve (egy jelkép formájában) a cselekvés egyszerre érdekesnek és kreatívnek tűnik. Az olyan vállalkozások, melyek bizonyos világlátást követel-

nek, a jelképek és az értékek jelentőségének felismeréséhez vezetnek el. A jó vezető éleslátó, átlát a dolgokon.

Nemrégiben egy jelentős multinacionális olajtársaság vezető munkatársa mutatta be egy szemináriumon, hogyan próbálták megérteni működésük új etnikai területének mélystruktúráját. A társaság először statisztikai módszereket használt fel ehhez, de az eredmények pontatlanok voltak. A cég ezután egy hatékonyabb módszerhez folyamodott; ezt Descours, Lecerf és Parker fejlesztette ki Franciaországban, az „XA-módszertan” továbbfejlesztéseként, mely részint Vladimir Propp (1958) meselemzésén alapul. • Descours, Lecerf és Parker ezt a módszert más nagy társaságok megrendelésére is használták, a politikai kockázat elemzéséhez. Mindez azt mutatja, hogy a mítoszok tanulmányozása hasznos eredményekkel szolgál a modern szervezetek vizsgálataiban. Lehet, hogy a mítoszok tanulmányozása még nem hatolt be a vállalkozói oktatásba, de betört magába a vállalkozás gyakorlatába.

Racionális kontra mítikus

Sok tudós dualisztikusan szemléli a világot, szembenálló erők játéktereként, ahogyan C. G. Jung az egyidejűségről írott értekezésében tette. Történetileg ez a filozófiai alapálás a kínai taoizmusba nyúlik vissza (jin és jang), Európában a középkorba, az albigensek eretnekségéhez, aztán Descarteshez és iskolájához, Goethehez és a pólusokról alkotott elméletéhez, és végül Hegel dialektikus módszeréhez.

Ma az agykutatás gerjesztett új vitát az agy két féltekéjével összefüggésben álló, két-fajta gondolkodási mód kapcsán. A francia strukturalisták éppúgy, mint Lévi-Strauss, hasonlóan néhány orosz szemiotikushoz, a gondolkodás két útját írják le: a racionalist és a mítikus. A gondolkodás két szférájának elmélete, a logikus-lineáris és az asszociatív-holisztikus Lotmannál is felbukkant

• Az XA-módszertan, mely Propptól (1958) és Greimas-tól (1976) származik, strukturalista módszertan; a cselekvéseket a cselekvés tárgyára, alanyára, elősegítőjére és ellenfelére felosztva írja le.

(1977), aki ezt a kultúra vizsgálatának átfogó módszerévé fejlesztette. Elméletét Franciaországban Ogibenin (1977), Lengyelországban Zolkiewski (1979) vitte tovább.

Autokommunikáció

Lotman a kommunikáció két módját azonosította, melyek változó mértékben különböztetik meg a kulturális csoportokat és a kultúrákat. Az információ átvitelének első módja a hagyományos adó-üzenetvevő mód. A kommunikációs szakirodalom ezt a régi modellt az „injekciós tű” modelljének nevezi. A második fajta kommunikáció Lotman okoskodása szerint egyáltalán nem egy másik személy felé irányul; a kommunikáció másik fajtája sokkal inkább az, amelyet az ember önmaga számára nyújt egy speciális, járulékos kóddal. Ezt nevezte ő autokommunikációnak. Az önmagával való kommunikáció jelensége olyan mechanizmus és eljárás, mely „mitikus” információt termel, például azokat a jelképeket és képeket, melyek egy kultúra belső magját képezik. Számos eset van, amikor az ilyen „én”-től „én”-ig szálló információ, ahogy Lotman kifejezi, szemmel látható. Ezekben a szituációkban az ember önmagához fordul, mint a naplóírásnál. Íródhat egy napló azért, hogy dátumokra, eseményekre emlékeztessen, de a naplóírás a saját gondolatok tisztába tételének is médiuma. Az ilyen önmagához fordulási folyamatok a lélek megbékítése, megtisztítása érdekében, önéletrajzok, naplók, monológok és meditációs formák segítségével, tipikus vonások és fontos elemek napjaink kultúráiban is.

Lotman a kultúrában valamennyi információt a kommunikáció két módozata egyikének vagy másikának tulajdonítja. Bár Lotman gondolkodása eredeti, hasonló elméletfejlődéssel máshol is találkozunk, az autokommunikáció elmélete hasonlóan néhány amerikai kommunikáció-elméletre.

Barnlund (1971) személyen belüli kommunikációs modellje érdekes autokommunikációs értelemben is. Magában foglalja, hogy az ember, mialatt üzenetet küld, „végszavazza” önmagát. A naplóíró, miközben naplóját írja, tulajdonképpen szintén „végszavazza” önmagát. Hasonlóképpen, ami-

kor valaki feljegyzést ír, informálja a másik személyt, ugyanakkor „végszavazza” is önmagát. A „végszavazás” fogalma, úgy tűnik, valamilyen önként vállalt változtatásra utal.

Matter (1983) „Költészet és érv” című munkája szintén megerősíti Lotman autokommunikációs elméletét. Matter okfejtése szerint egy vers vagy egy regény csak akkor képes igazán kommunikálni, ha az olvasó sajátjává vált. Ha az olvasó azt mondhatja a szövegről: „Ez az én szövegem”. A művészi szöveg csak ilyenkor kommunikál. Ez a fajta olvasás a Lotman fogalmai szerint vett autokommunikáció. Úgy tűnik, van azonban egy különbség: Matter csak irodalmi szövegekre hivatkozik, míg Lotman azt állítja, hogy minden szöveg képes autokommunikatív lenni.

A minőségi és a mennyiségi

Először is idézzük fel itt a régi jakobsoni kommunikációs modellt (Jakobson, 1972) és Lotman autokommunikációs modelljét. (L. 122. oldalon levő táblázat.)

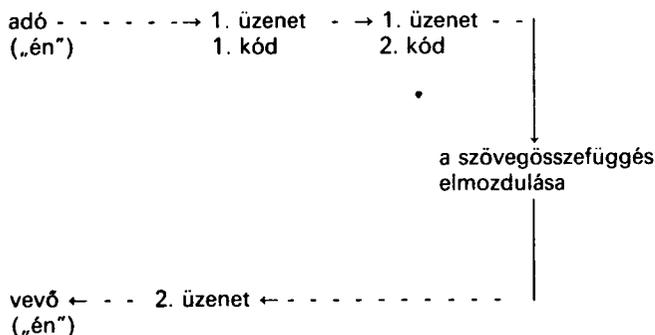
Az „én” — „ő” kommunikációs rendszer mennyiségi információk átvitelét teszi lehetővé, olyan esetekben, amikor az információ mennyiségközpontúnak tekinthető. A második, „én” az „én”-hez típusú kommunikációs rendszerben minőségi változás megy végbe a kérdéses csoportban vagy személyben, ami a személy egójának, illetve a csoport csapatszemléjének fokozódásához vezet. Ez a változás a szövegösszefüggés elmozdulásához, és így egy olyan kód bemutatásához vezet, mely az eredeti tünetet egy újba helyezi. Ha az önmagához címzett üzenet különösen erős, ez a titkos belső önmaga ujjáépítését eredményezheti. Az ego ebben az értelemben lehet egy menedzser, vagy az az igazgatók testületi tanácsa. Szervezeti környezetben egy üzenetet, például egy hosszú távú stratégiai tervet, a csúcsovezetés küldhet a vezetés egyéb szintjei felé megvalósítás céljából, de a terv mindig egyéb szándékot is tartalmaz. A másodlagos szándék gyakran tudat alatt fejeződik ki: talán a szervezőt vagy éppen a stratégiai tervezőcsoport egójának a növelése, vagy a szervezeti image tökéletesítése a tervezési periódus alatt.

Lotman állítása szerint az „én” az „ő”-

A régi kommunikációs modell:

adó - - - - - → üzenet - - - - - → vevő
(„én”) („ő”)

Az autokommunikációs modell:

höz kommunikációs modell a nyugati kulturális attitűdünket képviseli. Rendszeresen üzeneteket igénylünk, terveket, „reálüzene-
teket”, és csak akkor értjük meg és nevezzük ezeket „jónak”, ha a vevő meglévő ismereteit tovább bővítik. Nem megfelelő az üze-
net, ha csupán valaki egóját fokozza. Lot-
man szerint a tudomány és a technika terüle-
tén a kommunikáció az akkumuláció, a
meglévő információk gazdagításának esz-
méjén alapul. Az autokommunikációban az
egónövelő információ nem additív, és mér-
hetetlen a szó mennyiségi értelmében. Az
Anna Karenina című regény nem igazán
bővít bármi lényegivel is az orosz vasutak-
kal kapcsolatos ismereteinket, függetlenül
attól, hányszor olvastuk, de van a szövegbe
ágyazódva, a sorok között egy másfajta,
minőségi információ is.

A minőségi információ a döntéshozó szitua-
ciókban is jelen van, minőségekben épp-
úgy gondolkodunk, mint mennyiségekben.
Gondoljunk a jelentős politikai döntésekre:
csaknem mindig minőségekkel árnyaltak.
A minőségi információ hangulatot ad, leírja
a könnyen mérhető időbeli és térbeli mögött
rejlő, mélyebb erőket. Például az olyan té-
nyeket, mint „Londonban” és „tíz hónapon
belül”, mérhető, mennyiségi tényeknek ne-
vezhetjük. Ennek a minőségi szempontnak
az ismerete rendkívül fontos a döntéshozók
számára, de észrevenni a különbséget meny-

nyiségi és minőségi között, igen nehéz.
A kérdés: „Miért éppen Londonban?” mi-
nőségi elemeket tartalmaz. Éppígy a minősé-
gek birodalmába jutunk, ha azt kérdezzük:
„Miért éppen tíz, miért nem hat hónapon
belül?”

A minőségi tulajdonképpen a könnyen
megközelíthető térbelinek és időbelinek a
hátterében van. A minőségi ott van minden
szituációban, de régi módszereinkkel képte-
lenek vagyunk meglátni. Szétválaszthatat-
lan egészet képez a legapróbb részleteikben
is mérhető, kemény tényekkel („London-
ban” és „tíz hónapon belül”).

A második kód

Lotman szerint minden egyes információ
autokommunikatív válnak. Az autokom-
municációban az információ, miután beke-
rül a folyamatba, egy másik, autokommuni-
kációs kóddal egészül ki. Az információ új,
mitologikusan fokozódó, elhithető tartalmat
kap. Az első kódot szokásosnak nevezhet-
jük. Amikor valaki elolvass egy kongresszusi
jelentést, és mint kongresszusi jelentést fogja
fel azt, akkor az első kódot használja. Ha
ezzel kapcsolatban egyszerű érzések kerítik
hatalmába, és mindezt összefüggésbe hozza
jelenbeli helyzetével, nos, akkor a második
kódot alkalmazza.

A művészi nyelv csaknem mindig alkalmas az ilyen fokozó olvasatra. Az olvasó ezt mondja magának: ez a regény nem történelmi szöveg, van egy kódja, amely azt mondja nekem, hogy ez verbális művészet. Ez érthető is, hiszen egy regény nem történelemkönyv. Mindez összefüggésben van Lotman elméletével, mely szerint az olvasó bármilyen szövegnek képes fokozó kódot adni. Minden szöveg megváltozhat tárgyi lényegét tekintve, ha egy új, második kódot alkalmazunk hozzá. Ilyen esetben a következő művelet kívánatos: amikor valamilyen szöveget kódként használunk, azt mondjuk magunknak: ez megérintett, jelentősége van a számomra. Valójában a szöveget személyes kihívásként fogjuk fel, vagy azonosítjuk magunkat vele. Amikor Kerenina Anna sorsáról olvasunk, azt mondjuk: ez az én életem is lehetett volna.

A kérdéses szöveg lehet egy kongresszusi jelentés is, de ha valaki egy új kódot alkalmaz hozzá, és azt mondja magának: ez az én üzletem, akkor a szöveget autokommunikációként használta. Az olvasó úgy tekinthet magára, mint egy végrehajtóra, vagy mint a jelentés céljainak elérésére kiválasztott hősré. Ez gyakran előfordul szervezeti tervek kapcsán. Úgy íródnak, olyan az olvasatuk, hogy a szervezet tervezői hősöknek, látókoknak érezhetik magukat, hadd érezzék ők is, és mások is, milyen jól szervezettek a dolgok.

A kultúra két fajtája

Lotman a kultúra két fajtáját különbözteti meg. Az egyik az a kultúra, mely az autokommunikációra, a fokozó kódokra összpontosít. Tapasztalataink szerint az autokommunikációs tervezés révén történő önfokozás a Közép-Kelet életének jellemző ténye. A világnak abban a felében nagyon nagy fenéket kerítenek a tervezésnek, azonban a tervek véghezvitele, megvalósítása sokkal kevésbé jellemző, mint nyugaton. (Valaki észrevételezhetné, hogy ez hazabeszélés, mivel a mértékekben nagyon nagy különbségek vannak.)

Lotman szerint a nyugati kulturális attitűd közelebb áll a lineáris „injekciós tű” modellhez, a kommunikáció „én”-től „ő”-ig

való típusához. Gyakran követeljük meg, hogy a tervek céltudatos, „igazi” üzenetek legyenek, és csak akkor tekintjük őket „jó-nak”, ha előre látható a gyors megvalósíthatóságuk. Legalábbis papíron ez így igaz. Iránban azonban pusztán egy értekezlet szertartásában való részvétel ritusa megoldja a problémák többségét.

Delahaye (1979) szerint egy nyugati üzletember számára valóságos csapás lenne, ha nyíltan be kellene ismernie, hogy bármiképpen is kötődik a mitoszokhoz. Mégis ki tudta mutatni, milyen mitologikus volt három jelentős európai vezető beszéde. Jacques Chirac például Franciaország gazdasági jövőjével foglalkozó egyik beszédében leírja Franciaország „alkimista újjászületését”, amelyben a halál és az újjászületés ciklikus periódusába merül alá. Végül a legendák Főnixévé válva elnyeri a halhatatlanságot. Tulajdonképpen mindannak, amit a politikusok mondanak, nagyrésze mitológia. Vannak kultúrák, melyek elismerik és gyakorolják a mitológiát, míg másokban csak használják, de kevesebbet beszélnek róla. A mitológia mindazonáltal hatalmas erő, mely kormányokat és szervezeteket mozgat.

Összefoglalva az autokommunikáció jellegzetességei:

(1) Az autokommunikációs információ jellegét tekintve nem mennyiségi és nem gyarapítható. Ismételhető, s az olvasó egójának növekedését eredményezi.

(2) Bármilyen szöveg rendelkezhet egy második kóddal, ha az olvasó azt mondja magának: ennek jelentősége van a számomra itt és most.

(3) Nemcsak az egyén, de egy nemzeti kultúra is megvalósíthat egy második kóddal történő olvasatot, ha azt mondja magának: ez a szöveg a mi kultúránkat képviseli, ezek mi vagyunk. Az emberek beszédeikhez hozzáadnak egy második kódot. Lech Wale-sa valamennyi állítását olvashatjuk így is: ez lenygel beszéd.

Mitikus gondolkodás

Lotman elmélete messze eltávolodott a pozitívizmus, a behaviorizmus és az akadémikus gondolkodásmód más területeinek mecha-

nisztikus módszereitől. Rogers és Kincaid (1981:47) állította, hogy sok tudós kísérletet tesz egy holisztikus megközelítésre, de a változók felállításával be is fejezik munkájukat. Több változó felállításával nem jutunk közelebb az értékekhez. Miközben az emberi értékekkel foglalkozunk, a kutatási módszernek magának értékorientálnak kell lennie, mert ezek az értékek szimbolikus formában adóttak. A módszernek el kell fogadnia egy másik mentális síkot, a mitológiai szintet, amelynek mentén a gondolkodás nem lineáris logikájú, hanem metaforikus. Lotman ilyen módszereket alkalmazott. A katasztrófa-elmélet atyja, René Thom az 1979-ben Bécsben rendezett második nemzetközi szemiotikai kongresszuson megtartott nyitó beszédében bemutatott egy olyan okfejtést, mely nem oksági, hanem metaforikus volt. Körülírt egy új, valójában nagyon régi metaforikus gondolkodásmódot, melyben a fogalmak egymáshoz való kapcsolódása nem oksági. A szimbolikus és mitikus szinten való gondolkodás, mely képzelőerőt és az értékek iránti fogékonyságot követel, ugyanazon a nem oksági típusú érvelésen alapul: „ez hasonlít arra”, nem pedig „emiatt van az”. A hagyományos oksági módszert, a világegyetem régi büszkeségét vagy eldobták, vagy kiegészítették a metaforikus módszerrel néhány nagy multinacionális társaság szervezési gyakorlatában, ahogyan az Descours, Lecerc és Parker ügyfeleinek listájáról kiderül.

Az ok, amiért a mítoszok olyan erősek, az, hogy nem csak gondolatiak, de érzelmiek is. Az egész személyiség involvált bennük. Ezért a mítoszokat tanulmányozva a hasonlóságokat, a metafórákat és a mítoszok tartalmát nem érthetjük meg racionális gondolkodás révén. A tartalmak megértéséhez magunknak kell átgondolnunk azokat a bizonyos erős jelképeket, de ez sokkal könnyebben megy, mint gondolnánk. Néhány vezetési szaktanácsadó már valóságos szakértője annak, hogy hogyan kell megfélemlített közönségüket erőteljes, szimbolikus képmásokkal bombázni, olyanokkal, melyeket a hallgatóság azonnal fel tud fogni. Józan gondolkodású, realista amerikai kormánytisztviselők „az amerikai álom haláláról” beszéltek a Chrysler-válság legsúlyosabb he-

tében az amerikai mítoszfogalommal kapcsolatban (Broms és Gahmberg 1981:233). Az amerikai álom mindenki által jól ismert, és könnyű megérteni. Megértéséhez egyeseknek némi tudományos értelmezés is szükséges, de többnyire csupán a mindannyiunk számára természetes, mitikus gondolkodásmódra van szükség.

Úgy tűnik, van valamilyen keményebb dolog is, mint az ezen képmások mögött rejtő tények. Ez a terület igazából sohasem számszerűsíthető. Meg lehet próbálni egy diagrammal leírni, csak hogy a diagramnak tartalmaznia kellene az eredeti képmás értéktöltését is, ami kivihetetlen vállalkozás. A mitikus gondolkodás számszerűsítése és a diagramok olyan közelítések, melyeket ki kell egészíteni a képzelőerővel, ha valaki képessé akar válni a leírt jelenség megértésére. Bemutatni ezt egy diagrammal épp olyan, mint a fotózásban használatos fényerővel megmérni egy váratlan színjelenséget az égen. Biztosan kaphatunk valamilyen értelmezést, de ez nem maga a jelenség.

A stratégiai tervek mint mantrák

A szervezeti élet számára mindebből az a tanulság, hogy az autokommunikáció valamennyi fajtája figyelmet érdemel, a vele való foglalkozás megéri a fáradságot. Az autokommunikáció csatornát nyit az ember elfeledett énje felé, növeli a kreativitást és a társadalmi aktivitást. Westerlund és Sjöstrand (1979) tanulmányukban rámutattak, milyen ritka az olyan stratégiai terv, mellyel a felső vezetés is egyetért, és amelyet adekvát módon hajtanak is végre. Ha az eredmények jók, azt a stratégiai terv javára írják, még ha ezt a tervet sohasem követték is. Ilyen esetekben azt mondhatjuk, hogy a szervezeti stratégia egy gyakorlati tervből valami másná, mitikus gondolkodássá, mantrává alakult át. Ahelyett, hogy a cselekvés egyfajta receptjeként működne, olyan kóddá teszik, mely minden egyes érdekelt gondolkodásmódját átviszi a „mi kell”, a „mi kellene”, vagy a „mi volna jó a szervezet vagy a társaság számára” mitikus szintjére. A stratégiát természetesen olyasvalaminek tekintik, me-

lyet értelmezni kell, és aztán megvalósítani. Lehet papíron értelmezni, de kérdés, hogy az üzenet valóban elküldetett-e valakinek. És véghezvitték-e? A stratégia valójában igen gyakran „szörfözik” — a környezet próba-szerencse cselekvéseinek hullámain lovagol. Nem igazán uralja a történéseket. Nem viszi véghez a tervét, csupán görcsösen próbál kapaszkodni belé, gyakran azért, mert az események igen gyorsan, a tervet figyelmen kívül hagyva következnek be. Westerlund és Sjöstrand (1979) mondotta: „Állítjuk, hogy a hullám tetején szörfdeszkáján egyensúlyozó menedzser furfangos trükkjei nem képesek befolyásolni a hullám újabb mozgását.” A menedzser azt gondolja, hogy ő tervező, pedig valójában csupán hullámlovas.

Egyikünk látott Iránban egy épülőfélben lévő, nagy könyvtárat. A tervezőintézet bővelkedett tervekben, de az építkezés maga nem a kétfalkezes tervek szerint, hanem éppen azok ellenében folyt. Ha valami megépült, az csak azért történt, mert a vállalkozók, a szállítók betartották a határidőket. March és Olsen (1976) szintén bemutatták tanulmányukban, hogy a döntéshozatali folyamatok rituális jelentősége nyilvánvaló. A terveket kidolgozzák, a döntéseket meghozzák, de ezeknek csekély vagy éppen semmilyen hatásuk nincs. A döntéshozatalnak és a tervezésnek ez a mantra típusa volt az, melyről Lindblomnak (1959) „Az átvergődés tudománya” című úttörő cikke szolt.

Mások is észrevették az autokommunikatív információ létezését, de nem nevezték nevén. Az autokommunikációs jelenség egy másik példája az Argyris és Schon (1978) által bevezetett szervezeti tanulási modellben nyilvánul meg. Bemutatták, hogy a testületek emberei kétfajta szellemi modellel vagy világnézettel rendelkeznek: a „magukévá tett elméletekkel”, melyek értelmében állítólag viselkednek, és a „használati elméletekkel”, melyek értelmében ténylegesen cselekszenek. A magukévá tett elméletek a vezetőképző iskolák gyakori tankönyvi modelljei, míg a használati elméletek ettől különböznek. A magukévá tett elméletek autokommunikációk vagy mantrák, olyasvalamik, melyek megerősítik a testület imágóját, képmását.

Költségvetési tervezés kontra stratégiai tervezés

A következőkben bemutatjuk a kudarcot vallott tervezések néhány példáját, de nem azért, hogy nevetségessé tegyük az úgynevezett elhibázott tervezést, mivel a véghez nem vitt, vagy kudarcba fulladt tervek is rendelkezhetnek némi fontossággal és jelentéssel. Az elhibázott tervezésre Lindblom, Westerlund és Sjöstrand is hozott néhány kirívó példát. Egy fontos distinkciót azonban tisztázni kell: különbség van az éves költségvetési tervezés és a hosszú vagy középtávú stratégiai tervezés között. Nem állítjuk, hogy a költségvetési tervek a nyugati országokban általában ne lennének elég aprólkosan véghezvihetők. A hosszú távú tervek azok, melyek gyakran kudarcba fulladnak. A legtöbb költségvetési tervezésen végigvonul az ésszerűség, bár a költségvetés nyomatékai, hangsúlyai itt is erősen értékorientáltak lehetnek. Néhány terv viszont egyszerűen nevetségés és kivitelezhetetlen, az ilyen tervek esetében nincs helye az autokommunikációval kapcsolatos fejtegetéseknek. Fő tárgyunk a stratégiai tervezés, de azt gondoljuk, úgy korrekt, ha hozzátesszük, hogy a tervezés valamennyi típusa, még a költségvetések készítése is tartalmaz bizonyos százalékban mitológiát.

Dinamika kontra rögzített célú tervezés

A tankönyvszerzők a rögzített célú tervezésről úgy beszélnek, mint amely véghezvihetetlen, mivel a való élet, az „on-line” feltételek nem teszik lehetővé a rögzített célok elérését. Ehelyett a dinamikus tervezést ajánlják. Meg kell szabadulni a rögzített céloktól, és helyettük józanabb, filozofikusabb célokat kell kitűzni, hogy dinamikus tervezőkké válhassunk. Ennek egyik példája az „életminőség”-kísérletek tervezése. Mivel az „életminőség” nagyon metaforikus tárgy és fogalom, nagyon gazdag fantáziával kell rendelkezni ahhoz, hogy többre is képesek legyünk, mint elcsépelet, hasznavehetetlen frázisok pufogatására.

Vannak olyan tervezési tárgyak, melyek alapvetően filozofikusak, mitikusak („életminőség”), mások valóságyszerűek, de miti-

kussá válnak a tervezők kezében, amint ezek a tervezők autokommunikációs módon kapcsolatba hozzák magukat a tárggyal; például úgy tekintenek önmagukra, mint egy terv hős végrehajtóira.

Mit tesz a képzelőerő a tervekkel? Megváltoztatja őket, gyakran autokommunikáción, önfokozó folyamaton keresztül. Egy megtervezett fizikai tevékenység, például egy új épület megépítése, valami mássá változik: a célok emelkedettebb értelmévé. Még ha a terv nem vált is valóra, valami más mégis megvalósult — az elme összpontosítja, a célkeresés és a lelkesedés.

Nagyon nehéz előre látni, mivé válik egy terv fizikai tárgya, például egy új épület, egy autokommunikációs önfejlesztő folyamatban, mivel a fizikailag valós épület — a mantrikus, autokommunikatív tervezésen keresztül — mitikus dologgá válik. A jövő mitikus lehetőségei feltérképezhetőek, de nehéz ezekhez a rajzolatokhoz pontos tartalmakat adni. Ez az, amiért Descours, Lecerf és Parker metaforikus és mitikus forgatókönyveket használnak tanácsadói munkájukban. A Japánban, Szingapurban és Hongkongban megvalósuló új délkelet-ázsiai technológia robbanást Hamupipőke meséjének felhasználásával jellemzik. Talán igazuk van; ebben a térségben egy újfajta érzület jelent meg. Bár Hamupipőke sohasem létezett, ahogy erre utalnak is, azonban a képletes gondolkodás jól megmutatja, hogyan éreznek az emberek önmagukkal kapcsolatban. Ez a mitikus dolog logikája: nem explicit, hanem allegorikus, változékony, és lényegét tekintve igaz.

Egy terv az ember irracionális fele számára éppúgy készül, mint a racionális számára, ezt a tervezők néha ösztönösen is tudják. A menedzser mint emberi lény hisz valomben, és összegyűjti az önmagában fellelhető hiteket, hiedelmeket. És itt érkezünk el a dolog kritikus pontjához: egy stratégiai terv részint a hit és a remény, a mítosz elemeként szolgál, valamilyen jellemző, benne rejlőként, olyan elemként, melyet a szervezet nagyon igényel.

Sok terv a szervezet elé tartott tükörként szolgál, jelezve: „Ilyennek kell lenned!” Ebben az értelemben a tervezés egyfajta lotmani autokommunikáció. Csaknem valameny-

nyi stratégiai tervben megtalálható a remény és a hit eleme. Az autokommunikációval vagy a mitikus tervezéssel megvalósított cél az, hogy kreatív képmások és a munka eredményével kapcsolatos cég-hitek válnak elérhetővé. Ez vezet el a lelkesedéshez, melyre minden szervezetnek szüksége van. Ha nincs hit, nincs eredmény. Egy terv metaforikus ismeret formájában tartalmazhat információt, és mivel a metaforikus ismeretek szférájában az elemek a hasonlóság szabályai szerint helyettesítik egymást, egy autokommunikációs terv később egészen másvalamivé is átalakulhat. Ez az, amiért egy metaforikus cél, miként az életminőség, oly sok értelemmel rendelkezik.

Tervezés Európában

A könyvtár esete

A hetvenes években a finn kormány világosan kifejezésre juttatta a tervgazdaságba vett hitét, nagyszámú munkahelyet létesítve a hivatásos tervezőknek. A professzionális tervezés nagy divat lett, mintha a tervezést éppen akkor találták volna fel; erős volt a hit, hogy a jövő befolyásolható, de legalábbis megérthető. A „kell a terv” mindazonáltal autokommunikációs forrás volt. Annak az időszaknak a legtöbb terve a rákövetkező években bebizonyította, hogy a jövő valójában nem jósolható meg. A tervek megvalósításuk során nemritkán saját céljaik paródiájává váltak. De a lelkesedés nagy volt. Akkoriban a kormány-tervhivatalok csodaszorként, szent szövegekként tekintettek a tervekre, melyeket mindenképpen meg kell alkotni, még ha a valósággal való kapcsolatuk bizonytalannak látszik is. Részben ez a tervezéssel kapcsolatos új érdeklődés volt az oka, hogy az 1975–79-es időszakra a helsinki közgazdasági iskola könyvtára számára egy szabályos, hosszú távú tervet fejlesztettek ki.

Az illető könyvtár egy hetvenéves akadémiai intézet, harmincöt alkalmazottal. Közben a hosszú távú terven dolgoztak, a könyvtár a komputerizálásra összpontosította a figyelmét. Ha ez a szervezet csinált valamit, ami a jövőben megkülönböztetheti a többi könyvtártól, akkor az a számítógé-

pekre helyezett nagyon erős hangsúly. A könyvtár végül is egyike lett a vezető on-line adatbázis-szétosztóknak a vállalkozás és a közgazdaságtan terén Skandináviában, és később még az európai on-line szintéren is bizonyos jelentőségre tett szert, ám a tervben ez a jövő semmilyen módon nem tükröződött. Ezt a jövőt egyszerűen nem látták előre, habár gyorsan bekövetkezett.

A terv maga tíz pontot tartalmazott; az egyetlen pont, amely említést tett a számítógépről, azt javasolta, hogy a könyvtár csatlakozzon az országos számítógéprendszerhez, ez azonban nem következett be a tervidőszakban. A helsinki közgazdasági iskola könyvtára később sem csatlakozott a nemzeti rendszerhez, hanem saját utat választott. A terv közzétételét követő néhány hónapon belül működésbe lépett a helsinki közgazdasági iskola közgazdasági adatbázisa. Ezt egyáltalán nem látták előre a tervben.

Egy évvel a terv elkészülte után ülést tartottak az északi üzleti iskolák könyvtárosai, melyen elhatározták, hogy hozzákezdenek az üzleti információk gyűjtéséhez, és a helsinki iskola könyvtárának számítógéprendszerét választották ki az adatok tárolására. Mindössze hat hónappal később, amikor a nyugat-európai könyvtárosok találkoztak, ők is elhatározták, hogy gyűjteni fogják az európai üzleti információkat, és szintén a helsinki közgazdasági iskola rendszerének használata mellett döntöttek. Mindkét ajánlat csábító volt, s így a könyvtár egy, a tervtől teljesen eltérő irányt vett. A tervnél valami sokkal képzeletgazdagabb került az útjukba.

Ebben a csábító szituációban a terv azzá vált, mint a legtöbb hosszú távú terv, ami valószínűleg mindig is volt: valami félúton a valóság és a képzelet között. A terv tükröként szolgált e sajátos szervezet számára, utalva a tervezőkre: „Ez az, amilyenek ideális esetben lenned kell”. Mivel az ideálok csupán egy metaforikus gondolati szinten hasonlítanak egymáshoz, behelyettesíthetők egy másik tervvel, mely csak távolról hasonlít az eredetire. A terv információ volt, azonban metaforikus szinten, nem pedig egy éves költségvetési terv kemény tényeinek szintjén. De a terv szolgálta a rendeltetését: élet-

ben tartotta az alkotó impulzusokat a szervezetben. Ez az impulzus aztán egy másik célt szolgált. Ez a legtöbb, amit elvárhatunk egy hosszú távú tervtől.

Amikor a tervezés kezdetét vette, az adott szervezet nem volt az összevisszaság vagy éppen a sürgető szükségletek állapotában. A terv kiindulópontja egy autokommunikációs gondolat volt, mely a hetvenes évek közepén a levegőben volt, miszerint minden szervezetnek saját mantrával kell rendelkeznie. A mantra tartalma szimbolikus volt, és amikor a tartalom összeütközésbe került a való élettel, nagyon könnyen átváltottak egy másik imágora.

A keeli egyetem esete

A háború utáni években Nagy-Britanniában jelentős népességnövekedés, ún. „baby boom” állt elő. A hatvanas években a kormányhivatalok ezeket a nagy számokat figyelembe véve kezdtek tervezni. A tervezés kedvelt tárgyai voltak az egyetemek, és a terveket egész Nagy-Britanniát figyelembe véve, összesen 750 ezer egyetemi hallgatót alapul véve készítették. A hetvenes években a demográfiai görbe elkerülhetlenül lefelé haladt, és az egyetemi hallgatók száma elkezdett csökkenni. Ez a trend, bár mindenki tudott róla, valójában mégsem tükröződött a tervezőhivatalok munkájában. A végzősök száma határtalan növelésének mítosza erősebb volt a demográfiánál.

A keeli egyetem 1951–52-ben mint főiskola indult, és 1967-ben vált egyetemmé. Az építésügyi és ingatlanhivatal terveket dolgozott ki az egyetem saját tulajdonában lévő hatszáz acre terület teljes kihasználására, melynek eladdig csupán egyharmada került felhasználásra. A terveket tulajdonképpen a hallgatók elképesztően nagy létszámához igazítva készítették, összesen tíz-tizenkétezer főre. A túlbecslés még nyilvánvalóbb, ha arra gondolunk, hogy az egyetem hallgatóinak száma még ma is csak háromezer körül mozog.

Az építésügyi és ingatlanhivatal munkáját nagy élvezettel végezte, modelleket és különböző dokumentumokat készítve a hatszáz acres területtel kapcsolatban. Az egyetemi tanács az előírások egész készletét állította

a tervezők elé, meghatározva például, milyen laboratóriumokra vagy előadótermekre lesz szükség. A terv tartalmazta azt is, milyen lenne a hallgatóság végleges összetétele, és a csoport megpróbálta az egy hallgatóra eső költségeket is meghatározni. 1977 körül másfajta szelek kezdtek fújdogni. Az egyetemi tervezőhivatalok kezdtek felhagyni a számokkal való bűvészkedéssel, és kételkedni saját nagyvonalú terveikben. Nem kezdtek bele újabb tervek készítésébe, és egyre nehezebbé vált a foglalkoztatott tervezők fizetése. Bizonyára úgy tűnt, nem lesz további pénz és buzgalom a tervezéshez. A tervezőhivatal olyan földhözragadt kérdésekkel kezdett foglalkozni, mint a karbantartás, a tetterő megőrzése, és a tervezés egyre kevesebbet került szóba. Talán csak abban az esetben vették figyelembe a régi terveket, amikor a helyi vezetés be akarta azokat építeni távlati terveibe.

Valószínűleg az amerikaiak lebegtek a britek szeme előtt ezekben a hatalmas tervezési erőfeszítésekben. Megszédítették őket a közkeletű elméletek, melyek egyike éppen az volt, hogy a végzősök soha véget nem érő kínálatára van szükség. Ez lehetett a munkáspárti kormány egyik elmélete is, vagy éppen Lord Robbin felsőoktatással kapcsolatos jelentésének eredményeként kezdődött meg a tervezés, mely azt állította, hogy Nagy-Britannia annyi diplomásra tart igényt, amennyi csak telik tőle.

Láthatóan hasonló tervezési ideológiák bukkannak fel ugyanebben az időben tulajdonképpen sok európai országban, nagyon gyakran a munkáspárti vagy ahhoz közelálló kormányzással kapcsolatban, ahogy ez Svédország és Finnország esetében is így volt. Tervgazdaság — ez volt a nagy szólam. A hirtelen jött hit az egyetemi tervezésben, a demográfiai számadatokban (a baby boom) szintén jellemző volt. Finnországban és Svédországban számos új egyetemet ezen új gondolkodási hullám eredmé-

nyeként hoztak létre, még ha nem akadtak is professzorok, akik hajlandók lettek volna ezeken tanítani. Ez arra példa, hogyan követik az emberek az eszméket, még ha azok szöges ellentétben állnak is a realitásokkal. A lelkesedés az, ami számít.

Következtetések

A menedzserkönyvek bővelkednek a különböző elméletekben és konstrukciókban, de ezek közül csak néhány képes megragadni a címkek mögött rejlő lényegét. Igaza van Harold Laskinak: „Bölcsesség és szakértelem egymás kiegészítői a szervezetben”. A vezetőknél bölcsességet kell gyakorolniuk, a többieknek pedig szakértelemet. Megtalálni önmagunk vagy egy szervezet mítoszait ugyanannyi, mint egy pillantást vetni a címkek mögött rejlő lényegre. Ez új fogalmat ad önmagunkról, vagy arról a szervezetről, mely ezeket a mítoszokat kitermeli és hordozza. Az autokommunikáció felismerése egyet jelent azzal, hogy birtokba vegyük a mindennapi látszatok mögött rejlő világot. Az értékészletek és a mítoszok figyelembevétele ezen látszatok újradefiniálását és átstrukturálását jelenti. Az ilyen alapvető értékészletek újradefiniálását tulajdonképpen Pascaltól Freudig sok elméleti iskola javasolta. Van néhány filozófiai eszköz is, mely segít feltárni és újradefiniálni a világhoz képest megjelenő értékítéletek zavaros terepét. Az autokommunikáció ezen homályos terület szapora egyedei közül csupán az egyiknek látszik. Miért is ne? Hiszen, amikor a mindennapi szituációkban felfedezzük azokat a lényegi elemeket, melyekhez a mítoszok is tartoznak, a felfedezés mindig egy új, még járatlan útra világít rá. Elmélet alapján nem lehet kreatív és megfontolt döntéseket hozni; ez csak a jó ítélőképesség alapján lehetséges, viszont minden új elmélet elég jó, ha segít feltárni a láthatatlan dolgok azon világát, ahol a kreativitás lakozik.

Hivatkozások

- Argyris, Chris: „How normal science methodology makes leadership less addictive and less applicable.” In James G. Hunt and Lars L. Larson (eds.) *Crosscurrents in Leadership*: 47—63. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press. 1979.
- Argyris, Chris—Donald A. Schon: *Organizational Learning: A Theory of Action Perspective* Reading, Ma: Addison—Wesley. 1978.

- Barnlund, Dean C.: „A transactional model of communication.” In Larry L. Barker and Robert J. Kibler (eds.), *Speech Communication Behavior: Perspectives and Principles*. Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall. 1971.
- Broms, Henri—Gahmberg, Henrik: „The mytology of the Chrysler crisis.” KODIKAS/CODE, Tübingen: Günter Narr Verlag. 1981.
- Chandler, Alfred D.: *Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise*. Cambridge, Ma: MIT Pres. 1962.
- Culler, Jonathan: „The semiotics of tourism.” *American Journal of Semiotics*. 1:127—140. 1981.
- Delahaye, Yves: *Europe sous les mots*. Paris: Payot. 1979.
- Greimas, Algirdas: *Sémiotique des sciences sociales*. Paris: Seuil. 1976.
- Jakobson, Roman: „Linguistik and Poetik.” In Heinz Blumensath (ed.), *Strukturalismus in der Literaturwissenschaft*. Köln: Kiepenheuer & Witsch. 1972.
- Lindblom, Charles E.: *The Science of muddling through.* *Public Administration Review*. 19(2): 79—88. 1959.
- Lotman, Jurij M.: „Two models of communication.” In Daniel Peri Lucil (ed. and trans.). *Soviet Semiotics: An Anthology*. Baltimore: John Hopkins University Press. 1977.
- Malaska, Pentti: *Patterns of Development in an Organization*. Turku School of Economics, A—5. 1977.
- March, James G.—Johan P. Olsen: *Ambiguity and Choice in Organizations*. Bergen: Universitets-forlaget. 1976.
- Matter, George A.: „Poetry and argument: A configural perspective.” Unpublished manuscript, Saudi Arabia National Center for Science and Technology. 1983.
- Ogibenin, Boris: „Looking back on linguistic models of culture in Russian semiotics.” Preprint of PTL. 1977.
- Pareto, Vilfredo: *The Rise and Fall of the Elites: An Applicaton of Theoretical Sociology*. Introd. by Hans L. Zetterberg. Totowa, NJ: Bedminster Press. 1968.
- Propp, Vladimir: *Morphology of the Folktale*. Original 1929. Austin, TX: University of Texas Press. 1958.
- Rogers, Everett M., and Lawrence Kincaid: *Communication Networks: Toward a New Paradigm for Research*. New York: Free Press. 1981.
- Westerlund, Gunnar—Sven-Erik Sjöstrand: *Organizational Myths*. London and New York: Harper & Row. 1979.
- Zolkiewski, Sztefan: „Quelques problems de sémiotique de la culture chez les auteurs est-Européens.” In Seymour Chatman (ed.), *A Semiotic Landscape*. The Hague: Mouton. 1979.

Fordtotta: Malecz Attila

Megjelent: *Administrative Science Quarterly*
(Cornell University), 1983/28. 482—495. old.

Beke György

Az első magyar újság Bukarestben

„Megjelent a Bukaresti Magyar Közlöny első száma, május 15-én. Felelős szerkesztő: Várady Adám. Kiadó: Koós Ferenc, mint a bukaresti Magyar Egylet elnöke, kihez az előfizetések, valamint a vállalat által kitűzött célokat elősegítő adakozások is küldendők. Megjelenik hetenként egyszer Románia fővárosában, Bukarestben, s közvetítő kapcsul szolgál Erdély és Magyarország és a Román tartományokban szétszórt magyarság közt. Ismerteti a román tartományokat, azok alkotmányos életét, a nép szokásait, a magyar és román nemzet közös viszonyaira vonatkozó történeti adatokat. E lap jövedelméről, valamint a kölcsönös adakozásokról a bukaresti Magyar Egylet koronként közzé fogja tenni számadását. A lap tartalma mutatja, hogy ez érdekes közlönye lehet a bukaresti s romániai magyarságnak. Nekünk is támogatni kötelességünk e vállalatot nemcsak azért, hogy abból romániai testvéreinkről folytonos tudósítást vehetünk, de azért is, mert jelenleg ez azon egyetlen magyar lap, mely külföldön megjelenik, s melyre mint ilyenre örömmel utalhatunk.”

Vasárnapi Újság, 1860. május 27.

A lapkiadó: a Hunnia

Miért csak 1860-ban ért be a lehetősége annak, hogy a bukaresti magyarság saját lapot indítson? Hiszen a Dimbovita-parti városban és Havasalföld Duna menti városaiban akkor már évszázadok óta élt — néha kisebb, máskor jelentős számú — magyar lakosság is. A Bukaresti Magyar Közlöny megindításában fontos szerepet játszó Koós Ferenc — saját kutatásai és a bukaresti magyar szájhagyományok alapján — úgy tudta, hogy magyar iparosok a XIV. század óta éltek és dolgoztak Havasalföldön. Feljegyzések vannak arról, hogy a XV. században magyar katolikus misszionáriusok jártak a még nem székváros Bukarestben, s feltehető, hogy magyar lakosság is volt. Bukarest a Konstantinápoly felé vivő út fontos állomá-

sa lévén, sűrűn megfordultak benne erdélyi magyar szekeresek (például a brassói száz kereskedők áruit szállító barcasági csángó magyar fuvarosok), jöttek ide magyar meszteremberek, a törökellenes háborúk idején székely katonák, akik közül nem kevesen meg is telepedtek itt. Koós Ferenc bukaresti református lelkész és tanító 1890-ben megjelent *Életem és emlékeim* című könyvében 1815. május 15-éig vitte vissza az időben a magyar református eklézsia történetét, de újabban felszínre került adatok szerint magyar protestáns hívek jelenlétét már 1690-től számíthatjuk; ekkor két kuruc hadnagy, Makray és Décsey imaházat emelt a város központjában. A múlt század negyvenes éveiben Jerney János — miként *Keleti utazásában* leírja — Havasalföldön és Moldvában majd minden nagyobb helységben talált ma-

gyar kézműveseket, orvosokat vagy hétfalusi csángó magyar szekereket, utóbbiakat főként a dunai kikötőkben.

A bukaresti és havasalföldi magyarság többségét jó ideig a cselédség tette ki, míg Moldva magyar lakói a csángó földművesek voltak. Barabás Miklós, a háromszéki születésű festőművész, aki pályája elején egy ideig Bukarestben próbált szerencsét, *Önéletrajzában* leírja, hogy az 1830-as évek elején „sok székely cseléd volt Bukarestben, mert jól fizették őket... így aztán sok bojár és rokona tudott többé-kevésbé magyarul”.

„A múlt század második felében már a gépészek, kocsigyártók, lakatosok, asztalosok, cipészek, szabók, szobafestők, ácsok, kőművesek, favágók, kocsisok, iparosok, sőt ipari munkások teszik ki a bukaresti magyarság többségét. Polgárosodási folyamat indul el a korabeli Romániában és az itt élő magyarságon belül is. Ez az iparos réteg, meg az 1849 után ide menekült értelmiségiek, orvosok, mérnökök, bányatisztek már nem érték be a pusztá kenyerkeresettel, hanem kulturális önkifejezésre is lehetőséget kerestek.

Már a lap megindulása előtt három évvel olvasóegylet és kaszinó alakul. Ennek a *Hunnia* nevű társaságnak, amely aztán a Bukaresti Magyar Közlöny kiadója lett, kezdeményezői nem is értelmiségiek voltak, hanem egy csiki születésű kereszmester. „1857. augusztus hóban meglátogatott Nagy István kocsigyártó, római katolikus, igen lelkes magyar hazánkfia, aki akkor a Gorgan nevű városrészben lakott, és saját házzal birtott ott. Addig nem ismertem, de ő már ismert engemet, mert mondá, hogy több ízben járt templomunkban, és hallgatta prédikációimat... — jegyezte fel emlékiratában Koós Ferenc. — Elmondá, hogy ő épp most érkezett haza Konstantinápolyból, ahol magyarok kaszinót alapítottak és tartanak fenn. Ő azért jött hozzám, hogy beszélgessek meg, vajon nem lehetne-e Bukarestben is hasonlóképpen magyar kaszinót alapítani... Gondolkozom, mondá, afelől, mert itt igen nagy szükség volna egy kaszinóra, melyben az összes bukaresti magyarság, felekezeti különbség nélkül, tömörülhetne. Biztosított, hogy sok tagot fogunk

találni, csak tegyem meg azt a szívességet, hogy álljak az ügy élére.”

A Hunnia hamarosan a bukaresti magyar élet közös otthonává, műhelyévé lett, s szinte természetes, hogy az egymást követő előadások, a kolozsvári magyar színészek, énekesek bukaresti meghívása, a társadalmi súlyú rendezvények sorában, 1860-ban sor került a lapalapítás merész kísérletére is. Az első bukaresti magyar újság életetői azok a magyar értelmiségiek, kivétel nélkül negyvennyolcas emigránsok voltak, akik élményeiket később könyvekben is közzétették, s akiket közös néven így jelölhetünk:

Bukaresti magyar emlékirók

A mai olvasó számára *Koós Ferenc* a legismertebb közülük. Fő művéből, az *Életem és emlékeimből* 1971-ben bő válogatás jelent meg a Kriterion Könyvkiadónál, ez eljutott a magyarországi közönséghez is. Magyar-Régenben született 1828-ban, jobbágyfiúként került be a marosvásárhelyi református kollégiumba mint szolgadiák. Petőfi és Vörösmarty versei, az ifjú Wesselényi Miklós könyve — *A balítéletekről* — s még inkább Bölöni Farkas Sándor amerikai útirajza ott voltak belé demokratikus szellemet. Elsőnek állt be a szabadságharc honvédseregébe, közhuszárként harcolt az erdélyi és bánági csatatereken, egy ideig Bem tábornok parancsnoksága alatt. Háborús élményeinek igazi értéke az, hogy a közkatonák érzelmei, szenvedései és örömei kapnak hangot bennük.

Az összeomlás után elvergődött Marosvásárhelyre, folytatni tanulmányait a kollégiumban. Itt belekeveredett egy Habsburg-ellenes összeesküvésbe, vizsgálati fogságba került. Az összeesküvés egyik vezetőjét, Török Jánost, Koós kedves tanárát a „székely vértanúk” között kivégezték. Koós ilyen élményekkel lépett ki a kollégium kapuján, és indult első állomáshelyére, Bukarestbe, ahol másfél évtizedig szolgált. Bukarest abban az időben — Koós 1855-ben érkezett ide — egyik úticélja volt a 48-as magyar emigrációnak; a fiatal pap és tanító ezért is választotta őrhelyül. Hamarosan a bukaresti magyarság társadalmi és szellemi életének vezéralakjává lett. Nevéhez fűződik a Hunnia megalapí-

tásán kívül a magyar közkönyvtár szervezése s a bukaresti magyar tanoncoktatás beindítása. Bukarestből visszatérve 1869-től erdélyi iskolákban volt igazgató-tanár, később Besztercén, majd Brassóban tanfelügyelő.

Egész pályáján szorgalmasan forgatta az újságírói tollat. 1856-ban a *Honnak* dolgozott, amelyet Török János szerkesztett Bécsben, később a Dózsa Dániel jegyezte *Kolozsvári Közlönynek*, Petelei István *Kolozsvárjának*, Bartha Miklós *Ellenzékének* és nagyon sok kisebb vidéki újságnak. Kedveltek voltak ismertetései a havasalföldi életről, szabadságharcos élményeiről, Bem tábornokról például, emigrációs tapasztalatairól. Aligha véletlen, hogy az *Ellenzék* 1895-ben őt kérte fel, hogy a brassói nemzetiségi iskolákról számoljon be; bukaresti és erdélyi munkássága révén a nemzetiségi kérdés alapos szakértőjének számított. Rendszeresen fordított szépirodalmat románból, franciából és olaszból. *Történelmi dolgozatok a magyar és román nemzet viharos korszakából* címmel könyvet adott ki 1870-ben Marosvásárhelyen. Minisztériumi megbízásból tanácslevelet írt, egyebek között a magyarországi román népiskolák számára. 1905-ben halt meg Brassóban.

A Bukaresti Magyar Közlöny szerkesztésében Koós Ferenc legközelebbi munkatársa *Oroszhegyi Józsa* volt. Koós úgy jellemezte őt, hogy egyike a legmunkásabb embereknek, akiket valaha ismert. „Az erdélyrészi és pesti lapokba csak úgy öntötte az értékes út-és néprajzi leírásokat, mintha két-három kézzel írt volna.” Oroszhegyinek egyetlen könyvét ismerjük, Havasalföld és Moldva történelmének, népeletének, szokásainak, közigazgatásának leírását, amelyet a múlt század hatvanas éveiben vetett papírra, de csak 1942-ben jelent meg, *Román élet* címmel Kolozsváron, az *Erdélyi Ritkaságok* sorozatában.

Szatmár megyében, Nagykolcson született, 1822-ben; apja uradalmi gazdatiszt volt. Úgy tudott a pesti orvosegyetemre járni, hogy Bugát Pál dékán pártfogása révén rábízta az *Orvosi Tár* javítását; ebből tartotta fenn magát. A széles érdeklődésű medikus szépirodalommal is foglalkozott. 1844-től a *Jelenkor* újdonság rovatát vezette, ezt a munkát tőle 1847-ben — mikor

Oroszhegyi befejezte orvosi tanulmányait — Jókai Mór vette át. Oroszhegyi doktor törzsvendége volt a Pilvaxnak, Petőfi, Jókai, Vasvári köréhez tartozott, 1848. március 15-én ott volt a forradalmat elindító ifjak között; ő rajzolta a forradalom első plakátját. Eötvös József közoktatási minisztériumában fogalmazó lett, majd 1848 őszén szabadságot szerzett, azzal verekedte végig a szabadságharcot. Világos után majdnem két évig bujkált, valószínűleg családjá ősi fészkeben, Udvarhelyszéken. 1851-ben nyomára bukkantak, tízévi várfogságra ítélték 1856-ban kegyelemmel szabadult, orvosi rendelőt nyitott az Erdélyi érchegységben, Abrudbányán.

Innen költözött át ő is 1860-ban, a negyvennyolcas magyar emigráció vonzására, Bukarestbe. Állást vállalt a román közegészségügyi szolgálatban. Pesti újságírói tapasztalataival itt kapcsolódott be a Bukaresti Magyar Közlöny szerkesztésébe, és felelős szerkesztői tisztségét körorvosi kinevezése után is megtartotta. Koós emlékirata szerint pontosan küldte a politikai szemléket, lényegében vezércikkeket, és „közölte velem jóakarató tanácsait”. Ilyenképpen a Bukaresti Magyar Közlöny 1860. szeptember 1-jétől — ekkor tüntetik fel Oroszhegyi nevét, mint felelős szerkesztőét — az ő lapjának számítható.

Mikor 1861-ben, már a Közlöny megszűnése után, Oroszhegyi doktort új állomáshelyre, Foksányba nevezték ki, ezt írta az aradi *Alföldben*: „Most, új hivatásállásom kezdetén, a hivatásommal járó körutakat járom, szemelgetem s tudósításaimhoz adatokat gyűjtök, mik egykor az Erdélyi Múzeum Egyletnek, mely elsőnek tisztelt meg taggá választásával, reményem szerint kelendő táj- és népiránti adatokul szolgálанд.” A korabeli Romániáról szóló, említett kéziratát 1862-ben fejezte be, s miután ármanykodás miatt orvosi állását fel kellett adnia, kalandos utazásai során öt évig magánál hordozta a munkát. A továbbiak során török szolgálatban orvoskodott balkáni országokban, utoljára Ciprus szigetén. Kézirata onnan került Kolozsvárra. Oroszhegyi később hazaköltözött, és szélütés miatt bénán, 1870-ben halt meg a szülőföldjén.

Három másik szerzőt tartunk még számon a múlt századi bukaresti magyar emlékirók között. A bajai születésű *Fialla Lajos* szintén negyvennyolcas szabadságharcos volt, alig 17 évesen állt be Kossuth seregébe. A bukás után Bécsben orvosi diplomát szerzett, hazatért Bajára, de ott elviselhetetlennek érezte az elnyomást, „önkéntes emigránsként” Bukarest felé vette útját. Románia fővárosában jelentős orvosi karriert futott be, egyetemi tanár lett, kórházi főorvos, nemzetközi hírű szemoperációkat végzett. 1877-ben az orosz—román—török háborúban a bulgáriai harctereken küzdött Románia függetlenségéért. Mivel fiatal korában maga is belekóstolt az újságírásba — egyetemi hallgatóként magyar lapok cikkeit fordította németre a *Presse* bécsi lapnak —, baráti tanácsokkal segítette Koós Ferencet a Bukaresti Magyar Közlöny alapítása idején, s a lap hasábjain maga is közreadott egy tanulmányt, *Orvosi viszonyok Romániában* címmel. Román nyelvű publikációi mellett, *Letűnt napjaimból* címmel, 1903-ban Bukarestben magyarul kiadta emlékiratát.

Valamennyi bukaresti magyar emlékirók közül talán legjelentősebb *Veress Sándor* volt, Koós későbbi testi-lelki barátja, de ő a Közlöny alapítása idején még nagyon új ember Bukarestben, alig egy évvel előbb telepszik le itt, egyelőre a kenyérkereset gondjai kötik le. Veress Sándor öccsével, Ferencel együtt annak a sarkadi református papnak a fia volt, aki menekítése idején házában rejtette egy éjszakára a magyar koronát, s aki a világosi fegyverletétel hírére öngyilkos lett. Mind a két Veress fiú végigküzdötte a szabadságharcot. Sándor menekülés közben, sok hányattatás után jutott el Londonba, ahol mérnöki diplomát szerzett, utána Bukarestbe jött, azzal a meggondolással, hogy „minél közelebb” legyen a hazához, ha újból megindul a várt szabadságharc. Végül is Bukarestben maradt haláláig. Románia egyik vasútépítője és nevezetes kataszteri mérnöke lett, az itteni magyarság vezető embere. Ma is élvezettel olvasható emlékirata — *A magyar emigratio a Keleten* — a Kossuth-tábor 1849 utáni sorsát rajzolja meg. Bukaresti élményeit ő is, akárcsak Ferenc öccse — utóbbi foglalkozása szerint uradalmi gazdatiszt — rangos budapesti lapokban

tette közzé, a *Vasárnapi Újságban* és a *Politikai Újdonságokban*. A két Veress fivér is részt vett az 1877-es függetlenségi háborúban, s a maga korában izgalmas tudósításokat küldött erről a pesti lapoknak. Újságírói munkásságuk mintegy folytatása annak az emigrációs magyar újságírásnak, amelyet 1860-ban a Bukaresti Magyar Közlöny kezdett el.

Negyvennyolcas eszmények

Magától értetődő, hogy Koós Ferenc és Oroszhegyi Józsa bukaresti magyar lapja következetesen követte a negyvennyolcas hagyományokat, ami korántsem merült ki pusztán nosztalgiában a szabadságharc nagy korszaka iránt, sokkal inkább vezérfonal volt az időszerű nemzetközi események megítélésében.

A közlöny első tizenegy száma került a kimondott politikai témákat, mivel a szerkesztők kezdetben csak ezzel a megszorítással kaptak lapalapítási engedélyt a román hatóságoktól. 1860 szeptemberétől a lap Oroszhegyi felelős szerkesztésében és Koós kiadásában jelenik meg — az első felelős szerkesztő Várady Ádám pesti újságíró, akinek először „villant meg agyában az a gondolat, hogy alapítsunk magyar lapot” (Koós szavai), mindjárt a mutatóvényszám elkészülte után Svájcba távozott —, s ebben a második szakaszában, december végi megszűnéseig soha nem hiányzott belőle a heti nemzetközi áttekintés, *Politikai szemle* címmel, Oroszhegyi tollából. (Stílusa árulkodik szerzőségéről, meg egy-két alkalommal az O. szignó.) Ezek a szemlék a világesemények közül elsősorban Garibaldi itáliai szabadságharcát állították előtérbe, erős rokonszenvvel a legendás hadvezér iránt. A világ helyzetben és az újságírásban egyképpen jártas Oroszhegyi garibaldista rokonszenve nem merült ki az első oldalon közölt kommentárokból vagy az itáliai hadműveletről szóló rövid híradásokban. A huszonegyedik számban — november 3-án — addig szokatlan módon átvette a pesti Magyar Sajtó tudósítását is egy olyan díszszemléről, amelyet az olasz vezér előtt rendeztek, s amelyen ott feszítettek a magyar önkéntesek is, Türr István emberei.

Ez az emigráns lap, amelyet Bukarestben szerkesztettek és nyomtattak, de a Habsburg-birodalomban is terjesztettek — Koós Ferenc rendszeres cserekapcsolatba lépett a jelentősebb magyarországi és erdélyi sajtókiadványokkal is —, soha nem siklott a kívülről szemlélődés torzító, elfogultságokhoz vezető vakvágányára. Úgy szólt a magyarországi és erdélyi közvéleményhez, mintha annak a körében jelennék meg, néha határozottabban is, mint a cenzurális megszorításokkal küszködő hazai lapok. 1860 egyik legnagyobb eseménye a birodalomban az október 20-án kelt „Októberi diploma” volt, amely nagyobb önállóságot biztosított a tartományoknak, Magyarországon szentesítette az alkotmányt, visszaállította a helytartótanácsot, a kancelláriát és a megyerendszert, a közigazgatásban pedig újra bevezette a magyar nyelvet. A Bukaresti Magyar Közlöny november 17-én megjelent huszonkettedik számában a *Politikai szemle* és utána még két következő lapszám szemléje kizárólag az Októberi diplomával foglalkozik. „Íme, mi nyílt sisakkal lépünk az alkotmányos élet sorompói közé” — hangzik Oroszhegyi kommentárja, mintha csak egy pesti szerkesztőségben fogalmazna. Ismeretes, hogy az Októberi diploma sem a magyar dolgozó tömegeket, sem a nemességet nem elégítette ki, lényegében az arisztokrácia követelései érvényesültek benne. A bukaresti magyar lap kommentárjában fenntartások is érződnek, habár úgy tetszik, hogy a távolban — az emigrációban — nagyobb reményeket ébresztett az esemény, az alkotmányossághoz való visszafordulást látták (volna) szívesen benne. Oroszhegyi és Koós politikai realizmusára vall azonban, hogy nyomban felfigyel a diplomát elutasító román álláspontra, és az otthoni közvélemény meg sajtó tájékoztatása érdekében is, néhol vitázva a szerzővel, fordításban közreadja George Barit cikkét — a 26. és 27. számokban — a brassói *Gazeta Transilvanieiból Erdély autonómiaja* címmel.

Konok negyvennyolcasságát nemcsak a lap olvasói érezhették meg, hanem a Habsburg-birodalom rendőri és sajtóapparátusa is. A csontos reakció szócsövének tekintett *Augsburger Allgemeine Zeitung* már az első számok megjelenése után riadót fúj: Bukarestben

felforgató lap indult, vigyázat, a magyar forradalmárok most keletről akarják lángba borítani a világot! A Bukaresti Magyar Közlöny augusztus 18-ai, tizedik száma jelzi, hogy értesült erről az augsburgi áskálódásról, ami egyebek között a szerkesztők nemzetközi sajtótájékoztódását is mutatja. Megmozdul a császári rendőrség és a posta is: egyik elkobozza a lapszámokat, a másik törli 1861-re nézza a lapot a birodalomban postán terjesztett nyomtatványok közül.

Huszonhét számának megjelenése után, Bécs nyomására, 1860 december végén a Bukaresti Magyar Közlönynek meg kellett buknia!

Román élet — magyar szemmel

„Az elaprózott érdekeket tehát nagyobbakkal összeköttetésbe hozni, a nagyokat a szomszéd népek érdekeivel összhangzásba vezetni, törekvésünk. Sohasem tévesztjük szem elől, hogy itt, külföldön egy vendégszerető nemzet közt élünk, melyet sok százados szomszédság, érdeksúrlódás és közösség sorsa jáltördeltatott együtt velünk. Ennek közléte fölvirradásán őszintén örülünk, életét honunkba áttükröztetni, az övével társítani minden erőnkéből igyekszünk.” Oroszhegyi Józsa fogalmazta meg így programját, a lap felelős szerkesztői, tisztének vállalásakor, a szeptember 1-jei tizenkettedik szám vezércikkében. Nemzeti kisebbségi helyzetében az akkoriban egyetlen külföldi magyar lap felismerte, hogy a kapcsolatteremtés, közelítés, mai kifejezéssel: a hidépítés szerepét is vállalnia kell, egyenesen történelmi elrendeltetésből.

A Bukaresti Magyar Közlöny mind a huszonhét számában megtalálhatjuk a romániai politikai, társadalmi és kulturális eseményeket bemutató írásokat. Igaz, alkalmoszerű cikkek voltak ezek, hiszen maga a lap is buzgó értelmiségiek műkedvelő igyekezetéből jött létre, szerkesztői munkatársai — Koós szavai szerint — „tisztetlemből, hazafiságból szerkesztették a lapot”. Mindjárt a május 9-ei mutatványszám a havasalföldi jobbágság sorsát mutatja be, *Néhány adat a román jobbágyokról* címmel, ami önmagában is „lázító” téma volt a maga idejében, hiszen ezen a tájon a jobbágyokat csak négy

esztendő múltán szabadítják majd fel. „Mily alapon és mikor fognak a jobbágyok felszabadítani, ez iránt itt a vélemények felette elágazók” — fűzi hozzá ismertetéséhez a szerző, sejtetve vágyát, hogy ennek a történelmi-társadalmi szükségszerűségnek minél előbb itt is be kellene következnie. A cikk szerzőjében minden bizonnyal a hajdani „pórfút”, Koós Ferencet gyaníthatjuk; ő később is, magyarországi lapoknak küldött tudósításaiban újra meg újra visszatért a parasztság kiszolgáltatott helyzetére, s egyesesen paraszfelkelést jósolt, ami — tudjuk — 1907-ben ki is tört.

Gyakoriak a lapban a gazdasági cikkek, köztük is elsősorban a gabonaforgalmi híradások. Már a mutatószámokból értesülünk arról, hogy Braila kikötőjében háromszáz vitorlás horgonyoz, és újabbakat várnak, nyilván gabonát rakodnak majd. „A Lloyd gőzösök minden hó 17-én és 20-án érintik Kűstendzset” (Constantját). A hajózás és a gabonakereskedelem iránti érdeklődés magyarázata az, hogy e tudósítások szerzője a Brailán élő Czako János, a dési származású Czako Zsigmond író öccse, aki gabonakereskedelemmel foglalkozik, tehát saját munkájáról számol be a lapban. Úgy is mondhatnók, hogy két barát, Koós és Czako levelezésének vagyunk tanúi. Mester Ede gyógyszerész, a Hunnia egyik alapítója ugyanilyen baráti hangon küldi tudósításait Calarasiból, ahol munkalehetőséget talált magának. A fővárosi szerkesztő azt is tudja barátjáról — s ezt megírja a lapban —, hogy „Kalaráson az első kertet, melynek a vidékiek most is mindenfelől bámulására járnak, földink ültette néhány év előtt.” Jellemző epizódok ezek a Bukaresti Magyar Közlöny családias jellegére. Ilyen közvetlenséget tükröznek a szerkesztői üzenetek is, mindjárt a június 16-ai, első számban, amikor Koós név szerint üzen Braila, Galac, Buzău, Ploiești, Tîrgoviste, Rîmnicul, Sărat, Pitești, Foksány, Iași, Botosani városokban és Kléze faluban élő barátainak, ismerőseinek, a lap potenciális munkatársainak. Így kéri fel Pestről Ács Károlyt, aki az első román népköltészeti antológiát adta ki magyarul.

Tudományos szempontból is fontos közleménynek tekinthetjük azt a riportsorozatot, amely a június 23-ai, második számban

indult és öt folytatásban jelent meg *Úti képek Románhontól* címmel. Szerzője, aki magát Vándorként jelezte, Curtea de Argeș városát, illetve kolostorát mutatja be, ismertetve az egyetlen román szent, Philotea történetét és a kolostorhoz fűződő legendát, a *Manole mestert* — a mi *Kőműves Kelemenünk* testvérballadáját. A balladát prózában mondja el, de feltehetően helyszíni rögzítés alapján, amit a román folklortudomány is elismerően vett tudomásul. (Ion Talos: Mesterul Manole. Contributii la studiul unei teme de folclor european. Manola mester. Adalékok egy európai folklortémához. Bukarest, 1973.)

Allandó rovata a lapnak a *Bukaresti tárogató*. A meglehetősen különös cím alatt a szerkesztő bukaresti, romániai, de nem egyszer távoli országokból érkezett híreket, érdekességeket ad közre. Máskor román lapokat szemlél. A híreket néha kommentálja is. A július 14-ei, ötödik számban hírül adja a lap, hogy a második bukaresti gimnáziumot Gheorge Lazarról nevezték el. Rokonszenvvel ír ez alkalmából a nagy román pedagógus pályájáról, a román nyelv reformátorának, valóságos Kazinczyjának nevezve az erdélyi születésű Lazar mestert, aki „rende reformálta az iskolákat, tankönyveket írt és nem nyugodott, míg a görög és szláv nyelveket azokból ki nem szorította”. A *Bukaresti tárogató* rovatvezetője megjegyzi, hogy Lazar-emlékszobor kerül a készülő bukaresti egyetem udvarára, ennek az épületnek a kivitelezője pedig „Dávid Mihály magyar ember”.

A szerkesztőség bevett gyakorlata, hogy akár más újságból átvett cikk menetét is hirtelen megállítja, hogy zárójelben saját — ellenkező — véleményét hozzáfűzze, majd engedi a cikket folyni tovább. Jellemző példa erre a szerkesztői gyakorlatra a december 22-ei, huszonhetedik szám románból fordított és a magyar szerkesztőségben kommentált híre: „A múlt héten a laborfalvi székelyek — Brassótól négy mérföld — megtámadták a császári csendőröket és fináncokat, mely alkalommal a kincstári vagyonban is kár történt. Kézdivásárhelyt egy császári tiszt a székelyek által ingereltetve meglőtt egy ifjút, ki nemsokára meg is halt. (Nekünk a hely színéről jött tekintélyes egyéniség be-

csület szavával állítja, miként e két esemény merőben ellenkezőleg történt. Szerk.) A székelek között lakó császári hivatalnokok már csak nagy kísérettel mernek kimenni.”

A nemzetiségi öntudat műhelye

A román lapokon kívül a Bukaresti Magyar Közlönnyel egy időben két német s egy-egy francia, illetve görög nyelvű újság jelent meg Bukarestben. Az elsősorban hírközlő szerepet betöltő francia és görög lapoktól eltérően Koós és Oroszhegyi magyar újságja a két nemzet, a magyar és a román között vállalt hidépítés mellett a kisebbségi sorban élő magyarság életvitelét igyekezett kimunkálni, tudatosítani. Ezt szolgálta már a Közlöny előtt a Hunnia, Koós tanonciskolája, a magyar elemik közül a reformátust 1815-ben alapították. Az ösztönös felismerést olyan erdélyi kortárs üzenete erősítette meg a bukaresti magyarokban, mint a Mikó Imrécé — Erdély Széchenyijéé —, akinek Koósékhöz szóló szavait a lap július 14-ei, ötödik száma idézi *Moldva-romániai magyar ifjúság és az Erdélymagyarhoni felsőbb iskolák* című cikkében: „arra hatni, hogy e honnak hű polgárai, de itt is igaz magyarok legyenek”. Vagyis lojalitás a román állam, a román nemzet iránt, ugyanakkor, ettől elválaszthatatlanul, a magyarság nyelvének, szokásainak, történelmi és művelődési hagyományainak, lelki habitusának megőrzése és ápolása.

Felelős szerkesztői beköszöntőjében (*Tájékoztató*) ezt visszahangozta Oroszhegyi Józsa a tizenkettedik számban: „De midőn a nemzet nagy testét egyszersmind bátyáinkul tekintjük, kiterjed figyelmünk és oltalmunk e nemzet külföldön szétszórott töredékeire is. Ilyen főleg azon töredék, melynek kebelében maga e szerkesztőség él; ilyen Moldvában testvéreink nagyobb tömege, a csángómagyarok, kiket szintén képviselni s javukra munkálkodni föladatunkul tűztük ki.”

Mindjárt a május 9-ei mutatványszámban Mester Ede gyógszerész az aggodalom hangján szólal meg, az akkori viszonyoknak megfelelően egyházi segítséget kérve a szörványok megmaradásához: „Közlönyünk az itteni magyarság nevelése ügye emelését is egyik feladatául tűzvén: az iránt óhajtanám

a magyarországi protestáns egyház figyelmét e lap útján felhívni, miként lehetne kimódolni, hogy az itt szétszórott magyar protestáns családok a bukaresti ref. egyház hívei lajstromába bevitetvén, a testvér magyar haza bármelyikéből küldendő utazó pap vagy a bukaresti ref. magyar eklézsia évére útiköltséggel ellátandó pap küldötté által legalább évenként egyszer meglátogattassanak.

Hol annyian vagyunk, mint Ploieşten, Pitestén, az útiköltség hitsorsosaink által szívesebben megtéríthetnék, ott azonban, hol elszórtan egyes községekben 3-4 ref. magával is jöhetőetlen szegény család teng, e költség okvetlen a magyar ref. egyház részéről viselendő. Különben azon többnyire cselédi vagy zselléri állapotban élő hitsorsosaink előbb vallásukat, s később nemzetiségüket is elveszítik.”

Nemcsak kért és várt a bukaresti magyarság a „testvér magyar hazától”, hanem anyagi lehetőségei szerint adott is szívesen. A mutatványszám közli először (majd a következő számok is) azok névsorát, akik több-kevesebb pénzt ajánlottak fel a Magyar Tudományos Akadémia épületére. Lázár Döme vendéglős, Kutasy András kovács, Pernet József litográfus, Szöllősy József kocsigyártó indítja a névsort, s ott szerepel Koós tiszteletes is, feleségével együtt. „A begyűlt összeget e hó végén fogják elküldeni” Pestre, jelenti a lap. Széchenyi-geisztusok egyszerű bukaresti magyar kézművesek részéről!

Széchenyit egyébként vezérlő szellemének tekintette a Kossuth-emigráció bukaresti táborát. Kossuth-hűségük természetes módon teljesedett ki Széchenyi István iránti tiszteletükkel. Szomorú alkalmat adott erre a „legnagyobb magyar” halála. A június 16-ai első szám első oldalán terjedelmes beszámoló: *Gyász istentisztelet gróf Széchenyi Istvánért*. Május 24-én előbb a bukaresti római katolikus, majd a református templomban tartottak megemlékezést. Az oltár, a szószerk, a padok feketével bevonva, a Hunnia tagjai gyászkarzalaggal, a kolozsvári magyar operatársulat éppen Bukarestben vendégszereplő együttese elénekelt a magyar himnuszot. Megjegyzi a cikk, hogy a bukaresti katolikus templomban akkor hangzott el

először Kölcsey nemzeti imádsága. Este gyászünnepség a Hunnia épületében. „Szomorú, de feledhetetlen napja lesz ez az itteni magyarságnak, midőn feledve lőn minden felekezetesség, s magok a lelkészek is kölcsönösen elmentek, hogy sirjanak és imádkozzanak a más felekezetű, de ugyanazon egy Isten tiszteletére épített oltárok előtt.” A június 23-ai második számban gyászfóliát olvashatunk, amelyet a Hunnia tagjai Széchenyi özvegyéhez intéztek. Ebben visszaemlékeznek, hogy „midőn ezen magyar egyelet idegen földön megszületett, általunk ennek létrehozatalában az ő szelleme működött”.

Nem ez az egyetlen példa a bukaresti magyar diaszpórában a felekezeti megosztottságon való felülemelkedésre. Emlékezhetünk: a Hunnia tervével a csíki katolikus kereskemester a református papot kereste fel, aki nyomban felpártolta az ötletet. A Hunniában együtt láthatjuk a város katolikus, református, zsidó, evangélikus hitű magyarjait, a legtermészetesebb alkotó egységben. Nagy rokonszenvvel figyeli a lap a zsidó lakosság akkoriban meginduló romániai emancipálódását. A június 30-ai, harmadik számban teljes egészében közreadja Mihail Kogalniceanu moldvai belügyminiszter köriratát a moldvai rabbikhoz: „Azonban az Egyesült Fejedelemségek ura és ennek miniszterei semmit inkább nem óhajtanak, mint az egy és ugyanazon haza különajkú fiai közül minden gyűlöletet kiirtani, és a népesség minden osztályába vallás és nemzetiség megsértése nélkül általános testvériséget hozni”. Egyetlen egyszer találhatunk példát a Bukaresti Magyar Közlönyben „felekezetességre”, az október 6-ai, tizenhetedik számban, mikor is a *Románho-ni levelek* rovatban közölt ploiești tudósítás a katolikus és református iskolák közötti vitát érinti, mire a szerkesztő határozott hangon üzeni Pongrácz Bódog ploiești római katolikus lelkésznek — aki érezhetően barátja —, hogy a lap minden felekezeti torzsalkodás elől elzárkózik, lévén „ez a testvériség jól értett elve”.

Még a Hunnia Egyletnél is nagyobb fontosságot tulajdonítottak Koósék, Oroszhegyiek a nemzeti megmaradásban az iskoláknak. A lap augusztus 11-ei, kilencedik szá-

mában, a Bukaresti tárogatóban ploiești levelet olvasni, mely szerint az olajvárosban Cseh Sámuel református tanító másfél évvel előbb magyar iskolát nyitott, és jelenleg 35 növendéke van. Ezt a helyzetjelentést egészíti ki egy előbbi adat, a július 7-ei, negyedik számban, amelyben Pongrácz Bódog arról tudósít, hogy a Szent István Társulat könyveket küld Ploiești-be. Ahol van anyanyelvű iskola, ott szükség van anyanyelvű könyvekre is! Az augusztus 18-ai, tizedik számból azt tudhatjuk meg, hogy Vajna Sándor sepsiszentgyörgyi iskolaigazgató két ploiești magyar gyermek továbbtanulását biztosítja algimnáziumában. (Erdély, Magyarország nem egy középiskolája vállalt ilyen patrónusi szerepet abban az időben.) A július 14-ei, ötödik számban azt adja hírül a lap, hogy a bukaresti magyar iskolák végzettjei neves iskolákban tanulhatnak tovább: a református elemi öt jeles diákja közül egy Sárospatakon, kettő-kettő Nagyenyeden és Sepsiszentgyörgyön, a római katolikus elemiben végzett legjobb tanuló pedig a székelyudvarhelyi katolikus főgimnáziumban. Az augusztus 11-ei, kilencedik számból kiteszik, hogy a *Religio* című lap bizalmasan érdeklődött Koóséknál: lenne-e olyan katolikus magyar gyermek Bukarestben, akit érdemes felsőbb iskolába vinni. A szerkesztőség azt válaszolja, hogy erre a kérdésre a bukaresti és a iasi katolikus püspökség lenne illetékes válaszolni, de „részünkről csak annyit mondhatunk, hogy mind Bukarestből, mind Ploieștiből jeles magyar kath. gyermekeket tudnánk ajánlani bármelyik magyarhoni kath. intézetbe, sőt Ploieștiből egyenesen fel is vagyunk szólítva erre.” A diákok magyarországi továbbképzését Koós oly fontosnak tartotta, hogy személyesen kísérté el Giurgiuba Sárospatakra induló diákját (a fiatalember ugyanis hajón utazott Pestig, onnan vasúton Tokajig).

A moldvai csángó-magyarok tükre

Az anyanyelvű oktatásról szólva, de ezenkívül is, a Bukaresti Magyar Közlönyben sűrűn szóba kerültek a moldvai csángómagyarok. Ügyük legfőbb pártolója a bukaresti diaszpórában Koós Ferenc volt, aki 1858-ban bejárta a csángó falvak egy részét,

s egyházkerületek, falvak, lélekszám és a használt egyházi nyelv szerint pontos kimutatást készített a csángókról. A forrásértékű felmérést eredményező utazáson ismerte meg Koós a klézsei *Petrás Ince Jánost*, a moldvai csángó-magyar folklór első gyűjtőjét. Koós a lap mutatványszámában hozzá fordul: „Klézsére Főtisztelendő Petrás Ince plébános úrnak Közlönyünkéből 30 példányt küldünk magyarul olvasni tudó csángók s azok közt letelepedett más magyarok közötti kiosztás végett.

Egyszersmind felkérjük, legyen szíves lapunkat közzététel végett a következőkről tudósítani:

1. Név szerint kik között osztatott ki Közlönyünk?

2. Van-e még szükség s hány ingyen példányra?

3. Az ingyen példányokat jövőre hová utasítjuk?

4. Van-e s minő változás 1851 óta a Moldvában, Bessarábiában és Bukovinában lakó magyarság statisztikájában?

5. Egy két elemivel és 3 reállal, összesen öt tanévre terjedő *Központi Magyar Képezde* felállításához mivel járulhatnának részint adakozás, részint tandíjfizetés útján a moldvai magyarok, s mennyivel lenne annak felállítási és évi költsége pótolandó, s hol lenne legcélszerűbb ez iskolát felállítani?

6. Mint áll jelenleg a csángók birtokviszonya?

7. A magyarországi Egyház-kormányval, a pesti Akadémiával vagy a Szent István Társulattal van-e és minő összeköttetésben a moldvai magyar papság? Ily összeköttetés létesítésére tétettek-e és mily intézkedések?”

Nem ismerjük Petrás Ince válaszait ezekre a népmentő programnak beillő kérdésekre, nem tudunk a két korabeli romániai magyar írástudó levelezéséről. Talán Petrás kérte, hogy név szerint ne említse őt. A klézsei páter akkor már több mint másfél évtizede küldözgette csángó-magyar folklórgyűjtését a Magyar Tudományos Akadémiának, de névtelenséget kért ehhez a munkájához. „Kérelmem . . . hogy nevem elhallgattasék” — írta Toldy Ferencnek. Talán Petrás és Koós levelezését sejteti, hogy a Bukaresti Magyar Közlöny június 23-ai, második számában a „szerkesztőséghez beküldött” ada-

tokat olvashatunk a moldvai csángókról. Eszerint a moldvai római katolikus hívek száma 50 310, ezek huszonhat parókiához tartoznak, és huszonhat papjuk van. „Tiszta magyar ajkú lelkész tudtunkra csak öt vagyon: Petrás Ince Klézse, Ferenczy Bálint Tamásfalva, Tóth Anasztáz Forrófalva, Molnár Ferenc Nagypatak, Funták Kozma Gorzafalva.” A szerkesztőségi közlemény szerzője (vagyis Koós) megjegyzi, hogy e papok közül hármat személyesen ismer. Egyik atya megígérte, hogy megírja a moldvai magyarok eredetét, számát, foglalkozását. Petrás lett volna az ígérgettevő? „Vajha annyira várva várt ígérteit minél előbb beváltaná” — így a szerkesztő, aki a következő lapszámában, június 30-án — újabb levelet kapott közben? — kiegészíti a tudósítást: „Múlt számunkban kifeleedtük volt említeni a moldvai magyar papok közül Főtiszt. Hompász Ákos dormánesti és Gábor N. pusztinai lelkész urakat.” Ugyanebben a lapszámában beszámolólt találunk Haralyi János zabolai katolikus kántor gyűjtőútjáról: a háromszéki falu eklézsiája azzal indította útnak, hogy a moldvai és a bukaresti magyarok között gyűjtsön templomunk felépítésére. A szegény csángók között sikerült is közel ezer húszast egybegyűjtenie, s akkor épp Bukarestben folytatta a gyűjtést. „ . . . ajánljuk őt minden magyar keresztyén testvérünk becses figyelmébe. Haralyi úrtól tudtuk meg, hogy T. Molnár Ferenc moldvai, nagypataki magyar kat. pap Erdélybe visszaküldetett, és helyét idegen ajkú lelkész foglalta el, holott tudjuk, hogy Nagypatakon csupa tiszta magyarság lakik. Megütököze hallánk azt is, hogy Főtiszt. Petrás Ince úr csak mint helyettes szolgál saját szülőföldjén, Klézseben, de az okát nem tudhatjuk.”

Ha Petrás Ince hallgat is — tudja, miért, mintha előre érezné, hogy őt, a moldvai csángó folklór első gyűjtőjét 1886-ban soha kézre nem került gyilkosa veri agyon —, Koós Ferenc a maga lapjában annál hangsúlyosabban szól a moldvai csángó-magyarok sorsáról és elemi jogáról az anyanyelvhez, az iskolához. A Bukaresti Magyar Közlöny július 14-ei, ötödik számában, a már említett *Moldva-romániai magyar ifjúság és az Erdélymagyarhoni felsőbb iskolák* című cikké-

ben azt latolgatja, hogy ha „Bákóban, mint az egykori püspökség székhelyén s a moldvai magyarság központjában egy tanítói képezdét állíttatott volna, s oda magyar honból egy pár lelkes tanárt küld, ma nem volna Moldvába egyetlen magyar falu, hol a nagy többség írni és olvasni ne tudna, s nyelvünket tisztán ne beszélné, midőn ma ösmerünk tanítót, ki huszonnégy évi kántorsága alatt, csak azért, mert neki úgy tetszett, egyetlen gyermeket is olvasni meg nem tanított. Ha azért azt akarjuk, hogy a moldvai magyar ifjúság regenerálódjék, s megérdemelje, hogy nemsokára a jobbágság nyúgeiből kibontakozva az értelmes, szabad emberek sorába felvétessék, multhatatlanul szükséges helyben, Bákóban egy kath. tanító képezde állítása, vagy ha a szabófalvi még állna, annak a kor igényeinek megfelelő újjászervezése.” Ismét csak a felekezeti elfogultságon való felülemelkedésre vall az, ahogy Koós elsősorban nem az olasz papokat okolja a moldvai csángók művelődési, anyanyelvi elmaradottságáért, miként Gegő Elek és Jemey János óta annyian. „Nézetem szerint nem az olaszokat, hanem magunkat kellene vádolni. Az olaszok azt teszik, ami egészen természetes: azon nyelvhez folyamodnak, melyet könnyebben megtanulhatnak. A bukaresti és jászvásári püspökök ismételve kértek főpapjainktól magyar áldozárokat, s nem nyertek.” Koós cikkének, helyzetfelmérésének sommája esengés, amit továbbra is figyelmen kívül hagynak majd: „Moldva minden magyar helységében iskolák állíttassanak . . .”

A kölcsönös megismerésért

Moldva, Havasalföld, Bukarest mind-mind érvényes hagyományokat kínált a román — magyar történelmi sorsközösségre, s ezeket a Bukaresti Magyar Közlöny — a kisebbségi magyarság nemzeti öntudatának építésével egyidejűleg — mindenkor tudatosítani igyekezett. A július 21-ei, hatodik számban Kóos fordításában közli a lap George Sion elbeszélését: *Ferenc százados mulatóháza Iassyban 1717. A Revista Carpatilor* hasábjairól átvett írás azt az epizódot idézi, mikor az osztrák — török háború mozgalmat indított el Moldvában a török iga-

lerázására. A törökellenes bojárok hívására mintegy négyszáz huszár érkezik Moldvába, köztük háromszáz magyar fiú, egy Ferenc nevű kapitány vezetésével. Ezek a huszárok 1717 januárjában Jaşiban megütköznek a tatárokkal, és elesnek a harcban. A fordításhoz Koós hozzáfűzte: „Ugyan kérjük a Jaşiban lakó lelkes magyar testvéreinket, nézzenek utána, épségben van-e az a kőkereszt, amely a XVIII. században a Moldva szabadságáért életüket áldozó magyar huszárok emlékét őrzi, s a kereszten lévő írást leírván, amint van, hozzánk mielőbb elküldeni szíveskedjenek.”

Erre a történelmi mozzanatra Czelder Márton — a Mester Edéék hívására Lonsonról érkezett missziós református pap — is emlékezett verses elbeszélésében, a szeptember 13-ai, tizennyolcadik számban (*Emlékezés*). Még két ízben közölt verset a lap, az augusztus 11-ei, kilencedik számban Szász Károlytól *A bujdosó magyarokhoz* címűt, nyilván az emigránsokhoz szóló üzenete okán, a június 23-ai, második számban pedig egy alkalmi költeményt, amely magyar és román nyelven köszönti a kolozsvári társulattal Bukarestben vendégszereplő Hollósy Kornéliát. A vers aláírása: A bukaresti magyarok.

A kolozsvári magyar művészek fellépését végig nyomon kísérte a lap. Egy mai újságnak is dicséretére válnék az a következtetés, amellyel a színházi krónikás — Aldunai álnéven — beszámolt a vendégtájké eseményeiről. Ebből az alkalomból a lap még műmellékletet is közreadott, magyar és román szöveggel, a bukaresti Nemzeti Színház épületéről: „A Havi Mihály úr igazgatósága alatti magyar dalmű társaság első fellépésének és a *Hunyadi László* magyar dalmű fényes sikerű előadásának emlékéül, 1860-ik év június 4-én, Kiadja a Hunnia.” (Még egy műmellék- emléklap ajándéka volt az újságnak: a Mavrodin helyén tervezett Cuzaváros rajza. Pernet József litográfus sokszorosításában.) A lap első száma, június 16-án ezt jegyezte fel: „Művészetünk itt egy nem remélt, de általánosan kiérdemlett, nagyszerű diadalt aratott a *Hunyadi Lászlóval* június 4-én. Magyar társulat tudtunkkal külföldön eddig ily nagy személyzettel még nem működött, és ezt az első kísérletet, mely némi

tekintetben vakmerőnek mondható, fényes siker koronázta.” A következő számban Hollósy Kornéliát ünnepli ama bizonyos Aldunai: „Ezelőtt mintegy 13 évvel mint kezdő művésznő énekel kedves művésznők Bukarestben, s már akkor is bámulatra tudta ragadni a bukaresti közönséget.” Bécsben azonban egyáltalán nem a művészet szemszögéből ítélték meg a magyar művészek bukaresti sikerét. Kémek számoltak be az előadások hangulatáról, amelyet úgy értelmeztek, mint a bukaresti magyarság és a román közönség Habsburg-ellenes érzelmeinek kinyilvánítását. Meg is akadályozták a bukaresti Nemzeti Színház viszonzásként tervezett kolozsvári vendégszereplését. A bécsi hatóságoknak alighanem igazuk is volt, Czákó János azt írja egyik levelében, a július 7-ei, negyedik lapszámban, hogy a magyar művészek bukaresti szereplése még a távolabbi Bráila magyarságában is megnövelte az önbizalmat, értsd: a negyvennyolcas nyakasságot.

Visszapillantás a román és magyar nemzet százados közös küzdelmeire vallás, haza és szabadságért címmel az augusztus 4-ei, nyolcadik számtól cikksorozatot közölt a lap, s ez döntő mértékben a törökellenes közös küzdelmekből vonta le az összefogás hasznát mind a két nép számára. *Magyar—román viszonyok* című rendszeres rovatában pedig a kortárs kapcsolatokat szemlélte, kommentálta, nem ritkán román lapok cikkeit adva közre vagy éppen vitázva velük. A *Revista Carpatilor* 1860 augusztusi füzetében *Eszmék a magyar zenéről és operáról* címmel tanulmány jelent meg, nyilván a kolozsvári magyar operatársaság vendégszereplése és a *Hunyadi László* bemutatása okán. A Bukaresti Magyar Közlöny szeptember 13-ai, tizennyolcadik és szeptember 20-ai, tizenkilencedik számában — szokása szerint zárójeles kommentárok kíséretében — közreadta a tanulmány fordítását. Ebből kiderül, hogy a tanulmány szerzője csak a palotást és a csárdást ismeri magyar zeneként, amelynek sajátosságait keleti jegyeiben véli megtalálni. „Különösen szembetűnő azon hasonlatosság, mely a magyar és román zene közt fennforog, ami a zenebúvárokat különféle nézetre vezette, mely szerint a románok a magyaroktól, vagy viszont

ezek amazoktól kölcsönözték volna zenéjüket, a folytonos együttéléstől származtatván e nézetüket, vannak ellenben nem kevesen, kik azt vélik, hogy mind a magyar, mind a román a *keleti török zenétől* sajátítottak volna el sokat. Ez utóbbiak nézete nekünk legfontosabbnak látszik” — így a román tanulmányíró.

Történelmi vonatkozású vitákba is belemegegy néha a Bukaresti Magyar Közlöny. A november 3-ai, huszonegyedik számban a *Rómán testvéreink* című rovat névtelen cikkírója a *National* szerzőjének, I. P. Valerianak válaszol. Nemcsak a román jobbágy szenvedett elnyomást Erdélyben, így a válasz érvelése, hanem a magyar jobbágy épenyűgy. A jobbágyágot egyébként Erdélyben 1848-ban eltörölték, míg Havasalföldön még fennáll. A vallásüldözéseknek nemcsak a görögkeleti románok voltak kitéve az idők során, hanem egyszer a református, máskor meg a katolikus hitű magyarok is. A közlöny szemlélője éppen ezért nem a kölcsönös vádaskodást, hanem a kölcsönös megismerést és megértést tartja célra vezetőnek. Előbb is vitája volt a bukaresti magyar lapnak a *Nationallal*, amely 70. számában képtelen rágalmakat szórt a magyarság különösebben nem részletezett „pokoli terveire”. A Bukaresti Magyar Közlöny azonban a legélesebb sajtótámadásokat is elválasztja a román nép érzelmeitől, mivel a szerkesztők számára, akik a román nép körében élnek, távol áll az, hogy „egy éretlen elme rémeit a román nemzet megnyilatkozásának tekintsük, s csak azért tesszük meg rájuk észrevételeinket, mert van bennük valami ragályszerű, mi ha meg nem hiúsíttatik, távolabb vidéken fogékony anyagra találnak”. Vagyis a távolban élők esetleg elhihetik a képtelen rágalmakat is . . .

Nemcsak hogy nem állt szemben a Bukaresti Magyar Közlöny a románság jogos nemzeti vagy nemzetiségi törekvéseivel, hanem a legteljesebb megértéssel ismertette őket. A nagyszombati *Telegraful Roman* 1860. évi 33. és 34. száma elkeseredetten kommentálta a máramarosi románok ama kérését, hogy a telekkönyveket a német nyelv helyett vezessék magyarul. A bukaresti magyar lap úgy érzi, hogy a román újság érveit — saját

küzdelmében, a nemzetiségi öntudat kimunkálásában — a magáénak is tekintheti:

„Vajon ellenségemnek fog-e engem tartani az, aki tapasztalni fogja, hogy nemzeti nyelvemtől nem tágítok? Másként nem állhatna fenn a magyarokkali barátságunk, hanem ha az ő nyelvüket és szokásaikat elfogadjuk, a miénket pedig elvetjük? Vajon gyűlölnünk kell-e nekünk a magyarokat azért, mert forrón szeretik anyanyelvüket? Korántsem! Bizonyosak vagyunk, hogy műveltebb magyarok sem fognak bennünket ellenségüknek tartani azért, mert szeretjük nyelvünket, s emiatt egymás közötti barátságunk veszélyeztetve nem leend. Minden józan eszű embernek szeretni kell minden nemzetet, s tisztelni nemzetiségét, azért azonban úgy hiszem, hogy nem sértem meg senkinek jogát, ha saját jogommal élek; akárkivel is élhetek barátságban és egyetér-

tésben anélkül, hogy saját nyelvemet és nemzetiségemet megtagadjam.”

Egy kortárs értékelése

Miként látta a maga idejében a Bukaresti Magyar Közlöny szerepét és jelentőségét a szakma? Szokoly Viktor, a *Hazánk és a Külföld* későbbi alapítója és szerkesztője, aki pesti levelezője volt a bukaresti magyar lapnak, 1860 júniusában kelt és a közlönyben kinyomtatott levelében így jellemezte Koósék vállalkozását:

„Az Önök által megindított Közlönyt oly mágnasnak tartom, mely a Kárpátokon túl elszórt véreinket közös cél felé fogja vonzani, mely nem más, mint a magyar névnek, magyarságunknak bevallása és kimutatása által becsültetést szerezni Európa más elemeinek nagy tömkelegében.”

Ritter Aladár

Zsolt Béla, a radikális publicista

A toll igazi harcosainak a két világháború közötti években sok megpróbáltatást kellett vállalniuk. E korszak egyik kiemelkedő közírójának számít Zsolt Béla.

Közel negyed évszázadon át közelről kísérhettem figyelemmel Zsolt életét, pályafutását, küzdelmeit, sikereit és vereségeit.

Szállóigévé vált egy versecske, trefás önarcképe: *Otthonom az Oktogon, hol az időmet lopkodom. Igy fogyasztom a napokat, a feketét, s a lapokat.* Hozzátehetjük: az Abbázia kávéházban írt, szerkesztett, fogadta barátait ellenfeleit. Politikát csinált — sok adósságot a főpincéernél. Közel száz cigarettá és megszámlálhatatlan vizespohárnyi fekete volt a napi adagja.

Külseje vonzó. Lompos eleganciával öltözködik. Középtermetű, arcvonásai már a harmincas éveiben is fáradságról árulkodnak. Nyugtalan, túlfűtött, ideges alkat. Szenvedélyes vitakozó. Sűrű, kócos, fekete hajának egyik tincse ráncos homlokára hull. Beszélő szeme minden hangulatváltozását tükrözi. Kissé gyorsan beszél. Mondanivalóját széles gesztusokkal kíséri.

Ha nem akadt esti programja, az „Ab-báz”-ba hívott meg bennünket fiatalokat. A gyakran hajnalban végződő beszélgetéseinket Gosztonyi Lajos kollégánk lapíró akadémianak nevezte. Milyen a hírlapírás és milyennek kellene lennie? Ez a leggyakrabban visszatérő kérdés. Zsolt egy-egy publicisztika, riport vagy interjú elemzése során vonta le a tanulságokat.

— Minek tartod magad: költőnek, hírlapírónak, írónak, színpadi szerzőnek? — kérdeztük.

— Elsősorban újságírónak, mert a zsurnalisztika az irodalomnak olyan korszerű formája, mint a film a színháznak.

Ady levele

Ha csak pár mondatban is, kísérjük el életútját az iskola padjaitól az első szerkesztőségig. Komáromban született 1895-ben. Kisdiák korában Jókai Mór könyveivel kötött barátságot. Hatodik gimnazista, amikor Kiss József lapjában, a Hétben versei jelennek meg. Költőnek készül. „Életem legboldogabb pillanatának tartom — mesélte —, hogy a pesti egyetemen, a bölcsész fakultáson, stílusgyakorlaton éppen akkor olvastam fel pár versemet, amikor Babits Mihály is jelen volt. A költő gratulált. Akkor úgy éreztem: végre poéta lettem.”

Tanulmányait az első világháború szakította félbe. Mint a komáromi háziezred katonája került az orosz harctérre. Tiszti rangot kapott. A lövészárokból, a véres csaták színhelyéről betegség miatt kerül Nagyváradra, a kórházba. Súlyos tüdőbaj a diagnózis. Ez a vészes betegség kíséri élete végéig.

A Váradi Hírlapnál, majd munkatársként a Nagyvárad Napló szerkesztőségében dolgozik. Költőként kezdi, de hamar magával ragadja a politikai hírlapírás, amelynek harminc éven át lesz egyik kiváló művelője. A kezdő hírlapíróra felfigyel Bródy Sándor, későbbi atyai barátja, aki pesti redakcióba szeretné elhelyezni a fiatalembert.

Már az első időkben kibontakozik Zsolt újságírói egyénisége, stílusa csiszoltsága, eleganciája.

Ebben az időszakban Ady Endre titkárául ajánlkozik. Kimondhatatlan az öröme, amikor 1918 júliusában nagyon kedves hangú

levelet kap Csucsáról. Az akkor már nagybeteg költőóriás két hétre hívja vendégül lelkes hívét és főszerkesztőjét, Fehér Dezsőt, akinek ő is munkatársa volt.

Ady halálának egyik évfordulóján elég részletesen mondta el néhányunknak a kávéházi asztal mellett a Csucsán töltött, alig huszonnégy óra históriáját. (Ez az esemény a „Tanulások és reményeségek” című kötetben is megjelent.)

— Ma is Ady rajongója vagyok. Hálás is lehetek, mert élete utolsó napjaiban is gondolt rám, a jövőm útját egyengette. Mégis elmondom, ami akkor Csucsán történt, mert ez is Ady utolsó évének megismeréséhez tartozik.

Csinszka fogadott bennünket . . . Amikor talákoztam Adyval, ezt kérdezte: „Zsidó vagy?” Máig sem tudom, hogy tréfált, vagy piszkálódott, ugratott . . . Aligha. Inkább arra gondoltam, hogy milyen nehezen forog a nyelve, mert már sokat ivott. Szerelme, Léda, legjobb barátja, Révész Béla és sok zsidó ismerőse, cimborája jutott eszembe. A Bélyeges sereg verse is felködlött, amelynek megírására a pogrom elől Párizsba menekült orosz leánnyal történt találkozása inspirálta. Fehér Dezső lépett a szobába, aki Csinszkatól tudta, hogy férje spicces. Ezért mindent ráhagyott. Meglepődtem, amikor a háborúról beszéltek, mert Ady örült annak, hogy a franciák áttörték a Hindenburg- vonalat.

Később vacsorához ültek. Az étkezés első felében a háborúról, Tiszáról és Károlyiról beszéltek. Mi lesz ezután?

Ady élénken részt vett a diskurzusban, és véleményei is helytállóak, de egyáltalában nem frappánsak, holott még mindig tele vagyok izgalommal, hogy mikor érezhetem a zseni és a vátesz közelségét. Elfogyott a bor. A házigazda követelőzésben robbant ki, majd reprodukálhatatlan szidalmakban.

Szobámba mentem. Tanácstalanul, lesújtottan, kiábrándultan ültem az asztalnál. Holnap utazom vissza Váradra . . .

Ellenzéki újságíró lesz

Ady halalos ágyán kérte meg Relle Pált, hogy a nagyváradi újságírórt szerződtesse a Világ, a radikálisok kitűnően szerkesztett,

bátor hangú napilapja. Évek múlva került Purjesz Lajos főszerkesztő újságjához. Zsolt publicista lett.

A Világ a radikalizmust, a szabadkőművesességet hirdeti. Az általános titkos választójog a felekezet nélküli oktatás, a progresszív adózás, az egyházi javak világi célokra történő kisajátítása és a földkérdés megoldása a napilap főtémái.

Zsolt nagyon hamar a politikai újságírók első sorába kerül. Abban az időben, amikor a Világ munkatársa lett, bátorság és becsület dolga volt az ellenzéki újságírás. Horthy már egy éve kormányzó, de a fehérterror még szedi áldozatait. Bethlen István gróf került a miniszterelnöki székbe, aki az ellenforradalom konszolidálására vállalkozott. A hatalom jó húsz éven át üldözi a baloldali sajtót és képviselőit. Sajtóperek, lapelkobzások, az újság terjesztési jogának megvonása és a lapbetiltás a rendszer fegyvere.

A Világot mondvacsinált okból betiltják. Valójában a Somogyi—Bacsó-gyilkosság igazi története megírásának a híre a valódi

ok, és nem Felek Gyéza gazdaságpolitikai vezércikke. A Magyar Hírlap szerkesztőségében folytatják 1926-tól munkásságukat az elmémított napilap szerkesztői, munkatársai. Helyzetük megvilágítására idézzünk Zsolt „Az újságíró” című cikkéből, mely a hírlap „Pesti családja” sorozatában jelent meg.

„Az újságíró másfél évtizede minden jogos és bitorló hatalom próbaköve, hetyke lakkcsizmák és demokratikus fejlődéscsizmák lábtörölője, kerületi és járási diktátorjelöltek bokszlabdája, akik a XIX. század átkos liberalizmusának szánt knock-outban trenírozák magukat — az újságíró, jelenkori történelmünk e szánalmas Chaplinje, akibe minden duhaj belerúghat, s fejről minden piperkőc, minden egyenruha, minden cím és rang leütheti a horpadt Szidi-kalapot — ma kétségtelenül a pesti családja legelfuseráltabb egzisztenciája . . .”

„ . . . Az újságíró védi az ember jogát az élethez, a kenyérhez, a fizikai és lelki önállósághoz mindenféle elterpeszkedő hatalommal és passzionátus erőszakkal szemben. Az újságíró vádat emel minden politikai, fegyelmi és gazdasági mértéktelenség ellen . . .”

Válságok kora

A gazdasági válság visszatérő jelenség. A haladó sajtó a maga realitásában foglalkozik e ténnyel, a konzervatív és a jobboldali lapok mellébeszélnek.

Zsolt *A Válság* című publicisztikáját 1929-ben így kezdi: „Ez elasztikus gyűjtőfogalom, amely felment a bűnök, a bánatok részletezése alól, most már nem egy végelátható állapotot jelöl meg, hanem stabilizálódott korszakot. Ahogy kezdetben volt a forradalom, majd ellenforradalom, és ahogy kezdetben volt a konjunktúra és dekonjunktúra, úgy van most: a válság. Gazdasági válság, politikai válság, bizalmi válság: intézményesített bomlási folyamatok, amelyek a gyakorlatban szilárd alapokon nyugszanak, szabályosan megvannak adminisztrálva, és minden elképzelhető hatalmi eszközzel be vannak biztosítva. A válságnak vannak stagnációs állapotai és vannak kulinációs pontjai: végeredményben azonban rezsimumunk, életformánk, majd' azt mondjuk, államformánk.”

A vezércikk kiemeli, hogy az újságíró, aki elveszti türelmét, és megír mindent, bátorító visszhang helyedt riadt visszautasításban részesül: „ne hetvenkedjen a rovásunkra, ne provokálja a friss veszélyeket”.

A Magyar Hírlap publicistája tolla hegyére tüzi a közélet jelentős megnyilvánulásait. A tíz éven át uralmon lévő gróf Bethlen István politikájának éles szemű figyelője, bírálója. Jó néhány Bethlen-portrét vetített az olvasók elé. Idézzünk a Fehér Könyvben megjelent írásából:

„ . . . volt mögötte sok minden: a titkos társaságok, a bürokráciák, a hadseregbe és igazságszolgáltatásba átmentett félreértések, a német—olasz, a balkáni ellenforradalmárok közötti alvilági diplomácia, s az ellenfeleivel vívott reneszánsz stílusú élethalálharcra menő orvháború, Nagyatádi feltört íróasztala, a mors ex machina, az idejében végszóra meghalt ellenfelek, a királytól a parasztig és a zsidókig.”

Idejében felfigyel a Mussolini nevével fémjelzett olasz, és Hitler német fasizmusa hazai követőire. Tudja, hogy milyen veszedelmet jelenthet előretörésük.

Gömbös első miniszterelnöksége idején hagyja el a Magyar Hírlap szerkesztőségét. Nyomós oka van rá. Friedmann Ernő egyetemi tanár, közgazdász, bérbe vette a nehézségekkel küzdő napilapot. Zsolt nem értett egyet a főszerkesztői feladatokba is beavatkozó, a Magyar Hírlap kemény politikai vonalát megváltoztató Friedmann Ernő ténykedéseivel. Ezért a liberális polgárság népszerű napilapja, az *Újság* hasábjain folytatta a Horthy-rendszer népellenes és antiszemita intézkedéseit támadó politikai cikkeinek sorát. Figyelme kiterjedt az égető társadalmi, kulturális és gazdasági események sorára. Kitűnő külpolitikai tájékozottsága és a náciizmus elleni gyűlölete fokozta az olvasók érdeklődését.

A Zsilinszky-cikk

A naptár 1933 júliusát mutatja. Zsilinszky Endréről közöl nagy feltűnést keltő vezércikket az *Újság*. (A politikus 1925 óta a Bajcsy-Zsilinszky nevet használta. A Szerk.)

Zsolt Béla így kezdi: „Zsilinszky Endre lelki fejlődésének története feltűnően kinal-

kozik, hogy gerince legyen a megírandó nagy regénynek. A történet a nyilvánosság számára akkor kezdődik, amikor a vidéki faluvárosban eldördül a revolver, mely kioltja az akkoriban jóformán egyedüli parasztvezér, a népszerűség eszközeiben nem túlságosan válogató alföldi néprömb életét . . .”

A publicisztika felvázolja, hogy a politikus és lapszerkesztő miként jutott el addig, amíg végképp szakított a rendszerrel. Valóban nagy utat tett meg, amíg a nacionalista és fajvédő politikától elfordult a demokratikus, ellenzéki politika felé. A Szabadság című lapja már a náciellenes szellemi és politikai ellenállás orgánuma lett.

Gömbös — írja Zsolt — revidiálta régi álláspontját. Eckhardt Tibor megtanult a réalpolitika útján járni. Zsilinszky Endre nem revidiált semmit . . . Amilyen radikális volt tévedéseiben, olyan radikális mai igazában. „Íme, egy lélek fejlődése: húsz évvel a parasztvezéren elkövetett vendetta után Zsilinszky Endre ma maga is parasztvezér, átvette a földosztó és parasztfelszabadító néprömb szerepét . . . A fajvédelem tegnapi fanatikusa a leghatásosabb ellenoffenzívát folytatja az állami és társadalmi egyeduralkodó formáját öltött német fajvédelem vonzásával szemben.”

Jegyezzük fel a vezércikk befejező mondatait: „Zsilinszky Endre tizennégy évi nemzeti és keresztény politikai múlt után köztudomás szerint szűkös viszonyok közt él. Lelkesítő aszkétizmussal táplálja nemcsak úri passziói, de egzisztenciája rovására Szabadság című hetilapját, amely egyre szélesebb paraszttömegeknek ad vigaszt, önbizalmat, s eljut az új intellektuális generációkhoz is. Zsilinszky Endre földet, hazát akar adni a szegény hazának. Egy Victor Hugo-hős a Balzac-figurák idején. Aki megírja regényét, nagy magyar művet alkothat, ha az Akadémia egyelőre nem is jutalmazza meg nagydíjjával.”

Az újságírásról

Zsolt Béla mindenütt ott van, ahol szóban, írásban a náci barbárság és annak hazai becsmepésői ellen kell hadat viselni. A Magyar Cobdein Szövetségben tartott előadá-

sában Karl von Ossietzky német publicista, a Nobel-díj nyertese, a nemzeti szocializmus bátor ellenfele, a kommunisták megbízható szövetségese emberi nagyságát méltatja. Példaképként állítja, mutatja azt a férfit, akit az ötévi várfogság és az internálótábor sem tud megfélemlíteni. Az újságírói tollat — emelte ki — Ossietzky örök jelképpé avatta.

A magyar újságírással foglalkozva hangsúlyozza: „ . . . Több mint másfél évtizedes újságírói pályám alatt egyetlen napig sem nyílt alkalmam arra, hogy tapasztalatból megtudjam, mit jelent korlátok nélkül újságot írni, az újságírói, írói és erkölcsi képességeinket szabadon kibontakoztatni, s ezért talán sohasem fogom megtudni, hogy milyen újságíró vagyok.”

Gúnyos szavakkal vezeti be, hogy célszerű kézikönyvet készülni írni, olyan bédekkert, amely megkönnyíti az egyre kanyargósabb pályára zengugaiban való közlekedést. Az időszzerű újságírás stilisztikai, bölceleti, taktikai és önvédelmi szabályait kívánja rendszerbe foglalni. A hírlapíróknak címzi, de a hatalomnak üzen ez a kérdés-felelet játék, amelynek „Így írunk mi ma” is lehetne a címe. Szatirikusnak tűnő, de létező mintákat, példákat mutat be. Sajtóközvényeket, semmitmondó, de jól hangzó szövegeket, logikai bakugrással tüzdelte jelentéseket, puffogó frázisokat, az elkenés mesterfogásait. Íme, a fejezet-címek: I. A vén bértollnok elmagyarázza, hogyan kell írni olyankor, amikor nem szabad és nem lehet írni. II. A vén bértollnok elmondja, hogy kell veszélytelenül bírálni és dicsérni. III. A vén bértollnok elmagyarázza, hogy kell a tényeket értékelni vagy diszkreditálni, az igazságot és a hazugságokat adagolni.

A lapíró sok híres és gyakran idézett vezércikke között *A végzetes toll* egyedülálló önvallomás és vádirat. A sajtókamara ellen foglalt állást, amely a keresztény erkölcs és az igazi magyar szellem védelme ürügyén el akarja némitani a haladás zászlóvivőit, a fasiszta- és náciellenes hírlapírókat, újságokat. Régi író-tollával, amely sohasem volt eladó, vágja a rendszer szemébe az igazságot: „ . . . A negyvenéves újságíró-generáció, amelyhez e sorok írója is tartozik, csüggedten csinálja meg a mérleget: két évtizedes pályája során egyetlen pillanatra sem tudta meg, milyen lehet tel-

jes szabadságban újságot írni. De most, hogy az új sajtótörvény végképp betömi az utolsó réseket is, amelyeken az önálló vélemény megnyilvánulhat, sokan lesznek, akik inkább önként eldobják a tollat, ha semmiképpen sem szolgálhatják azt az európai magyarságot, nyugati műveltséget, szociális méltanyosságot, amelynek hirdetéséért és védelméért újságírónak lenni egyedül érdemes.”

Az 1938 májusában született vezércikk nemcsak a magyar sajtó tragikumát mutatja, de előrevetíti a jövőt is, amikor a haladó szellem kiirtásával együtt az újságírás legjobbjait is haláltáborokba terelik.

Ahogy a szélsőjobboldal fokozza támadását, egyes polgári lapok elbizonytalanodnak. Zsolt Béla 1938 elején a haladó napisajtó politikai egységfrontjának kialakításába kezd. Előkerült a rendőr-főkapitányságnak a kormányhoz küldött bizalmas jelentése a baloldali újságírók szervezkedéséről. Ebből idézünk: „Egy hét előtt jelentettem, hogy Zsolt Béla, Ignótus Pál és társai kezdeményező lépéseket tettek olyan irányban, hogy bizonyos belpolitikai kérdésekben a polgári lapok nagyjában azonos tartalommal és terjedelemben foglalkozzanak. A polgári napilapok »egységfrontja« elsősorban a kormány szélsőjobboldali vonatkozásaival, valamint a választójogi kérdéssel foglalkozna. A személyes tárgyalások azóta folyamatosan vannak, és értesülésem szerint a napilapok 14 munkatársa csatlakozott a mozgalomhoz. A tárgyalásoknak a legérdekesebb jelensége, hogy miután a lapok mint vállalatok idegenkedtek a szervezkedés formájától, sőt az Est-lapok formálisan visszautasították azt, Zsolt Béla a szerkesztőségek megkerülésével folytatja a megbeszéléseket a munkatársakkal. Így az Est-lapok állásfoglalása ellenére sikerült a megegyezésbe belevonni Bálint Györgyöt, a Pesti Napló munkatársát. Az utóbbi napokban csatlakozott a megbeszélésekhez Rupert Rezső képviselő . . .”

A végzetes bőröndök

Folytassuk vázaltszerűen Zsolt Béla életregényét, sorsvontának veszedelmes kanyarokkal teli útját. Az ifjúsága óta nyugtalan ember mindig valami elől menekül.

Tizenhétszer járt a francia fővárosban. Itthonról a nyugtalanság, a harc, a harag űzi el gyakran. Nem az irodalom, nem a politika, a művészet, vagy az éjszakai élet vonzotta. Miért kelt útra mégis újra meg újra? „Elsősorban azért, hogy időnként ne legyek ott, ahol vagyok” — vallja. Naplója szerint: „a rossz közérzetem, amely belém kapaszkodott, nem engedett el. Velem volt, velem utazott, akárhová is vitt a vonat, az autó, vagy hajó. Permanens, nyomasztó, rossz emlék volt a múltamból, s állandóan szorongató rossz sejtelem a jövőből.”

Betegsége és tettvágya láza hajtja. Vad iramban, rengeteget dolgozik, hiszen nemcsak publicista, hanem verseskötetek, regények és szindarabok szerzője. Regényei, novellái, színművei — írja az irodalmi lexikon — annak a zsidó polgárságnak elkorcsosult erkölcsi és anyagi züllését, képmutató voltát leplezi le, amelyből származott, s amelynek emberi jogaiért újságcikkeiben olyan merészen küzdött.

Ausztria bekebelezése, Csehszlovákia megszállása után Hitler a második világháborút készíti elő, amely Lengyelország lerohanásával kezdődött. A pesti lapíró érzi a közelgő katasztrófát. Immár tizenhetedszer, kilenc bőrönddel — amelyhez felesége ragaszkodott — Párizsba indultak. A kilenc koffer útközben elveszett, s ezek nélkül nem akartak felülni a lisszaboni repülőgépre. Inkább visszatérnek Magyarországra, határozták el. Úton Pest felé, a furcsa módon megkerült bőröndökkel, nem is sejtették, hogy milyen megröbáltatások sora vár még rájuk. Életéről írt dokumentumregényéből ismerjük majd meg további sorsukat. Sokszor jut még eszükbe, hogy ha elhagyták volna a koffereket, talán más irányba fordul életvonaluk.

A háború rettenetes éveiben Zsolt végigjárja a szenvedések útját, a fasizmus pokláinak minden állomását. A rendszer, amely gyűlölte, arra kényszerítette, hogy letegye tollát, majd az ellenzéki újságírókra mért egyik csapás, a munkaszolgálat következett. Ukrajnában azok közé került, akikkel nem kellett elszámolni. Titkos parancs kísérte: Nem jöhet élve haza. A megalázottak bélyeges seregében, a brjanszki erdőrengeteg közelében sorstársaival együtt sírásó. Az el-

esett katonákat temetik. A sírásó-újságíró és társai rongyosak, éhesek, tetvesek, kegyetlen hideg gyöttri őket. Ellenőrük, a lelketlen, szadista pap ütlegei fokozzák szenvedésüket. A tifusz sem kerüli el Zsoltot. Hihetetlen, hogy e reménytelen helyzetből élve kerül ki. Egykori ellenfele, későbbi harcostársa, Bajcsy-Zsilinszky elérte, hogy a munkaszolgálatos publicistát hazaárulás címén vonják felelősségre. Így jutott vissza a frontról Budapestre.

Katonai bíróság elé állítják. A vád: lázítás és kémkedés. Az ügyész halálos ítélet kiszabását kéri. Lázítás miatt négy hónapi börtönre ítélik. Amikor kiszabadulhatna — internálják.

Tragédiája következő állomása Nagyvárad. Feleségével, tizenhárom éves fogadott leányával és kilenc bőrdönddel a gettóba kerül. Regénye száz oldala is kevés ahhoz, hogy elmondja az utókornak harmincötézer nagyváradi zsidó kálváriáját. Az embertelenség magasiskolája felülmúl minden képzetet. Mielőtt elindítják a halálvonatokat, a csendőrök harmincötézer bőrdönt raknak egy szerelvényre „A magyar nép ajándéka a sokat szenvedett német népnek” felirattal. Köztük van a Zsolt házaspár kilenc bőrdöndje is. A kislányt és nagyszüleit puskaussal terelik a vagonokba, amelyek Auschwitz felé indulnak.

A Zsolt házaspárt barátaik Pestre menekítik, ám ezzel még nem értek véget a megpróbáltatások. Zsoltot a náci embervásár idején, amikor zsidókat teherautókért akartak eladni Hitlerék, kivándorlók csoportjába osztják be. Bergen-Belsen, a haláltábor várja a szerencsétlen embereket, akiknek már nincs nevük, csak számuk. Minden reményük elveszett, amikor váratlanul vonatra ültetik a magyar csoportot. Irány Svájc . . . Megmenekülnek!

Pétain, a papucshős

A csontig lesóványodott, súlyos beteg publicista szabadsága első órájában azonnal viszszeretett szeretett mesterségéhez. A svájci határon találkozott a francia Pétain tábornokkal, aki kapitulált a németekkel, majd együttműködött velük. Akkor Franciaor-

szágba készült, hogy önként jelentkezzen a bíróság előtt.

„. . . Pétainék svájci területre lépnek — emlékezik vissza Zsolt a jelenetre. — Elöl a magas, nagy fejű, düledt szemű, férfias léptű Pétainné, balról egy félkarú francia tiszt, valószínűleg a marsall szárnysegédje, mögöttük a puha szürke kalapos, fekete télikabátos, szürke nadrágos, hegyesorru franciacipős aggastyán . . .”

„. . . Nem mintha nem tudnánk, hogy ha Pétain nem vállalkozott volna a Quisling szerepére, tucatjával nem akadt volna más francia tábornok. De esküszöm, hogy annak, hogy pontosan Philippe Pétain uralkodott Hitler kegyelméből Vichyben, elsősorban ez a nála két fejjel magasabb, méteres léptű, férficipős asszony az oka és magyarázata, aki most mellette áll, s akinek tekintete most is ingerültség, csupa kihívás — és mohó erőszakosság. Pillanatok alatt megállapíthattam, hogy az egykori verduni hős a történelem egyik legvégzetesebb papucshőse . . .”

(A marsallt hazaárulásért halálra ítélték, de öreg korára való tekintettel kegyelmet kapott. A Szerk.)

Főszerkesztő és képviselő

A Svájcból hazatért Zsolt életéből már csak igen rövid idő, mindössze négy év maradt. Ezalatt hihetetlen akarattal, lelkesedéssel küzdött az újságírás és a politika frontján.

A századforduló polgári radikálisainak, főleg Jászi Oszkár szellemi hagyatékának folytatását tűzte ki céljául a felszabadulás után a Magyar Radikális Párt. Csécsy Imre, a nagy politikai gondolkozó — az ifjúság egykori Galilei-körének titkára, aki elsőként fedezte fel Károlyi Mihályban a jövő emberét — hívta életre a pártot, majd a *Haladás* című politikai hetilapot.

Zsolt Béla, a radikális párt egyik vezetője lett a *Haladás* főszerkesztője. Kitűnő hírlapírók, publicisták a szerkesztőség munkatársai, köztük Bóka László, Gogolák Lajos, Hatvany Lajos, Rónai Mihály András, Gyárfás Miklós, Ignotus Pál, Dénes Zsófia, Márkus László és Zsoldos Andor. Ez a hetilap a korszak legjobban szerkesztett újságja-

és legtöbbször más pártok, elsősorban a szociáldemokraták, kommunisták hódították el.

A főszerkesztő úgy véli, hogy nem tért le régi útjáról, azon halad tovább az új idők szellemében. „Nem vagyunk marxisták, de hívei vagyunk a szocializmusnak” — hirdeti lapja.

Szinte alig akadt hét, amikor a Haladásból hiányzott volna a főszerkesztő vezércikke vagy más írása. Ez azért meglepő, mert egyre súlyosbodó tudóbaja miatt gyakran kényszerül kórházba, szanatóriumba, és hónapokat töltött Davosban. Bárhol volt, szakadatlanul figyelte, vizsgálta a hazai és a világeseményeket. A Kilenc koffer című regényén kívül, négy esztendő alatt, közel százötven írása jelent meg lapjában és másutt. Néhány idézet is mutatja, hogy mi minden foglalkoztatta.

Kiemelkedő az a vezércikke, amelyben a hazatért Károlyi Mihályt üdvözlí. Érdekes, hogy az emigrációból visszaérkező Károlyi, aki nem csatlakozott egyetlen párthoz sem, a Haladást választotta szócsövüül, és több publicisztikát írt a lap számára.

Nagy feltűnést keltett a *Levél Beneshez* címmel közölt Zsolt-cikk, amely a csehszlovákiai magyarok számára követel igazságot. „... Népünk és a demokrácia ellen követnénk el árulást, ha nem ragaszkodnánk azoknak a területeknek a visszaadásához, ahol a magyarság homogénül él, s ahol a demokratikus népszavazás esetén a többség a demokratikus Magyarországra való hazatérés mellett döntene.”

A parasztpárttal folytatott vitái során írta a *Politikai Dankó Pista* publicisztikáját. Ebben kifejtette azt a véleményét, amelyet utána, sokkal később, mások is megfogalmaztak: „... Nem játszom a divatos politikai társasjátékot, amely azzal szórakozik, hogy a múlt századbeli politikusoktól vagy íróktól a mai szemléletet kéri számon.”

A választási előkészületek idején született a *Radikális Párt — a demokrácia ellensége?* „... Révai József úgy beszél az ellenzékéről, mint amellyel le kell számolni, holott mi úgy tanultuk, hogy a demokratikus rendszernek egyik legfontosabb ismertetője éppen az ellenzék jelenléte.”

Ehhez a kérdéshez kapcsolódik a Szabad Nép Visszhang rovatának adott válasz.

A pártlap felrója, hogy a Haladás és a Magyar Radikális Párt miért nem csinált a felszabadulás után alkalmazkodóbb politikát. „Ne kívánja a Szabad Nép glosszairója tőlünk, hogy nem marxista lap lévén, polgári olvasóinkhoz és híveinkhez az ő szempontjuk szerint szóljunk. Ne kívánják, hogy a Radikális Párt mindazért, amit a polgárság rovására előre látott, s már akkor sem lelkendezett, s mindazért, ami bekövetkezett, lelkendezzen.”

A zsidó ügy

A felszabadulást követő koalíció első időszakának politikai mozgását, annak indítóokait és eseményeit figyelve Zsolt Béla nagy csatájára már 1945-ben sor kerül. Ekkoriban elvadultak a szenvedélyek, és bizonyos fokú antiszemitizmus keletkezett. Zsolt támadásba lendült. Fő nyilait a népi írók ellen irányította. Nemcsak Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt és hasonló gondolkozású társait, de Németh Lászlót, Illyés Gyulát és másokat is fertőzött szellemként támadta, akik pedig erre nem szolgáltak rá. A népi írók egy részének megingása régi keletű el-lenszenvét masszív érzületté merevítették. Ezen változtatni sem a tehetsége, sem az értéktisztelet, sem a történelmi szükség okán nem tudott — állapítja meg a cikksorozatból az irodalomtörténet. Ez is magyarázza, hogy Fodor József és mások szigorú megbüntetését követelte Zsolt. Tiltakozott a mentőakciók és a kivételezések ellen. Kevés-sel a fasiszta rémuralom után a népi jobbszárny iránt jogos volt a bizalmatlansága. Tévedés és hiba volt azonban, hogy bizalmatlanságát a harc hevében átvitte a bal-szárny képviselőire is.

A zsidókérdés gyakran visszatérő témája. Győrrött a deportálás harmadik évfordulóján felavatott emlékmű kapcsán jelent meg a *Zsidó ügy* című vezércikke. „... mi nem akadályozzuk meg a lelkek megbékélését, de végzetesnek tartanánk, ha a demokrácia, pusztán a külső béke betartása kedvéért, a fajgyűlölettel ma is létező tömegekkel mindenáron békét kötne.”

A *Molnár Ferenc és akiknek nem kell — Irodalomtörténeti gettó* című írásában éles hangon száll vitába Lukács Györggyel. Nem

Molnár irodalmi értékét védi, hanem a cikk hangját támadja. „Lukács — írja — a Molnár-kritika örvén a századelő zsidó írói sorában irodalomtörténeti pogromot csinál.”

Lelkiismeret-vizsgálat

1948 végén egyre hanyatlott Zsolt egészségi állapota. Ismét kórházba kerül. Ágyát újságok borítják, asztalán könyvek sorakoznak. Innen is irányítja szerkesztőségét. Már a halállal viaskodik, búcsúzóban van önmagával. A Haladás 1948. december 23-ai számában jelenik meg a *Lelkiismeret-vizsgálat* című önvallomása. Harcos múltjára, egész életére visszatekintve azt vizsgálja: vajon megmaradt-e a nagy változások után régi hűsége önmagához, és hűsége a forradalmi eszmékhez? „Vajon az az út, amit a felszabadulás után, a szocializmust előkészítő időben tettem, beillik-e hűségem térképébe?” Igennel válaszol, mert úgy érezte: amikor ezt az utat választotta, a béke, a munka és a fejlődés útját választotta. „Az új világ — vallja — maga mellé állított, anélkül, hogy önmagamhoz való hűségemet elvettem volna.”

„Az út csakugyan nem volt olyan egyszerű, és túlzás lenne azt mondanom, hogy egyenesen következett a demokráciáról való elképzeléseimből. Ennek az új világnak formai megoldásaival különösen megerőltető volt megbarátkoznom: harc volt önmagam ellen. De nem bánom, hogy engedményeket tettem . . . Minden gondolkodó ember odaadja valamiért az életét. Ami bennem eddig az íróasztal mellett, Ukrajnában, börtönben, drót között, kórházi ágyon elégett, az a polgárságért égett el, amelyhez úgy akartam hű maradni, hogy ő is hű maradjon önmagához.”

Külön részben emeli ki: „. . . Mi harminc éve a munkássággal és a parasztsággal való

együttthaladást hirdettük, s ezt az együttműködést az ellenforradalomban próbáltuk megvalósítani.”

Orvosai is csodálják, hogy a halál meztelenségére került betegük, amikor egy-egy jobb órája van, minden erejét megfeszítve ír, szerkeszt. Még léte utolsó hónapjaiban, 1949 januárjában és februárjában vezércikkei jelennek meg a Haladás címlapján.

Ötvennégy éves korában, márciusban halt meg. Úgy búcsúztatták, mint a szellem magyar szabadságharcosainak méltó utódát, a szabadság gondolatának engesztelhetetlen és tántoríthatatlan hívét. „Tévedhetett és hibázhatott, mert a tévedés minden ember joga — mondták sírja előtt. Egyben azonban sohasem tévedett, és nem hibázott. Sem csellel, sem erőszakkal attól az úttól, amelyet maga elé szabott, őt nem lehetett eltéríteni.”

Legrégibb barátja, Komlós Aladár visszaemlékezéséből idézzük: „. . . Bolsevik nem volt, nem lett az 1948-ban sem, s azt hiszem, nem vált volna később sem azzá, de a fasizmusnak szilárd, bátor, temperamentumos ellensége volt, s demokratikus átalakulásunk egyik szenvedélyes harcosa. Kevés írónk emlékét sújtja oly méltánytalanul melőzés és feledés, mint az övét.”

Csatár Imre szerkesztő régi emlékeit idéve így gondol 1988-ban Zsolt Bélára: „Bajvívó volt. Egyetlen tollal egy világ ellen. Személyes sértésnek tartott minden társadalmi gazságot. Nem félt porondra lépni képviselői ellen. Társadalmi gazságok ma is vannak, másneműek ugyan, mint régen, de vannak. Hát akkor? Mi volt a zsolti magatartásnak, publicisztikának a lényege? A baj szinte orvostudori, pontos diagnózisa. Kegyetlenül igaz, félelem, szorongás, öncenzúra nélküli kimondása. Egy szuverén egyéniség öntudata. A szenvedély tüze lobogott benne, amelyet az igazért való hite szított. Lehet követni? . . .”

Nem történt fordulat

A pártértekezlet befolyása a közhangulat alakulására

A pártértekezlet után a párttagok hangulata javuló irányzatot mutatott, a pártonkívülieké viszont jóval kevésbé.

E vizsgálat sorozat négyhetes időszakról ad képet abban a tekintetben, hogy mennyire és milyen arányban változott meg a közhangulat a pártértekezletet megelőző három hét tömegkommunikációs tájékoztatásai, majd pedig a tanácskozás eseményei nyomán.

A kutatás arra a módszerre épült, hogy a három felmérés során ugyanazon személyeknek ugyanazokat a kérdéseket tették fel. Ezáltal a vélemények változékonyságáról és állandóságáról lehetett tapasztalatokat szerezni. •

A pártértekezlet iránti érdeklődés a vizsgált népességben már a tanácskozás előtt is magas szintű volt, és csak lassan növekedett. Az értekezlet alatt viszont ugrásszerűen nőtt. A változás annak következménye, hogy a tömegkommunikációs eszközök, s főleg a televízió felkeltette, megnövelte azok érdeklődését is, akik egyébként egyáltalán nem, vagy csak kismértékben figyelnek oda a hazai politikai élet eseményeire. A tájékoztatás szerepe az egyébként mérsékelt hírfogyasztók, s ezen belül is a fiatalabbak körében volt különösen jelentős az érdeklődés felkeltésében, növelésében. A politikailag nagyon érdeklődők már jóval az értekezlet előtt nagy érdeklődést tanúsítottak, és körükben ez végig meg is maradt. Hullámmó vagy épp csökkenő érdeklődés a négy hét során leginkább a 45 éven felüli, legfeljebb

8 osztályt végzett fizikaiak körében fordult elő.

Az átfogóbb társadalmi és politikai helyzet megítélésében, valamint a személyes közeli jövő kilátásai tekintetében a szóban forgó időszak számottevő mértékben idézett elő mind pozitív mind negatív irányú véleményváltozásokat. A véleményekre legnagyobb arányban azonban a változatlan volt jellemző, s így a közhangulatra közvetlenül a pártértekezlet után is a kedvezőtlen helyzetértékelés, az aggodás nyomta rá bélyegét.

A párt tekintélyét az elmúlt egy-két évre vonatkozóan a kérdezettek 83 százaléka csökkenőnek ítélte május legelején, s e csoport kilenczede a hónap végén is ugyanígy vélekedett. A május elején a tekintélyt változatlanak vagy növekvőnek ítéltök jelentős része a pártértekezlet után kedvezőtlenebb véleményt mondott a tekintély közelmúltbeli alakulásáról. Így az országos tanácskozás után valamivel többen (85 százalék) ítélték „csökkenő”-nek a párt tekintélyét, mint négy héttel korábban. (A tekintély csökkenéséről szóló válaszokhoz nagyon szorosan kapcsolódtak azok a vélemények, hogy „az elmúlt években csökkent az emberek bizalma az ország vezetői iránt”.)

Az ország helyzetét május elején a megkérdezettek 49 százaléka jellemezte úgy,

- 1988. május 2. és 29. között a Tömegkommunikációs Kutatóközpont három alkalommal kérdezte meg ugyanazokat a személyeket néhány aktuális politikai problémával kapcsolatban. Mindhárom felvételben 331 emberrel készült interjú Budapesten, Pécsen, Szegeden, Szombathelyen és Nyíregyházán. A vizsgált személyek valamennyien aktív keresők, a férfiak és nők aránya 45, illetve 55 százalék. Az általános, a középfokú és az egyetemi végzettségük aránya városonként is egyharmad-egyharmad volt. A kérdezettek 18 százaléka párttag. A három ízben megkérdezettek 49 százaléka budapesti, a többiek arányosan oszlanak meg a négy megyeszékhely között. A kérdezettek csoportja tehát nem volt reprezentatív.

hogy „megoldható”, illetve „súlyos nehézségeink vannak”, s 51 százalék válaszolta, hogy „válságos helyzet felé tartunk”, illetve „máris válságos helyzetben vagyunk”. A pártértekezlet után a viszonylag kedvezőbb megítélések aránya 58 százalékra növekedett, a válságos színezetről szólóaké pedig 42 százalékra csökkent. A tényleges véleményváltozások mértéke ennél sokkalta nagyobb volt. A diplomás párttagoknak csaknem háromnegyede változtatta meg véleményét négy hét alatt, túlnyomórészt a viszonylag kedvezőbb megítélés irányában, amely így körükben kereken 70 százalékra nőtt. Ezzel szemben a diplomás pártonkivüliek körében a viszonylag kedvezőbb megítélés az országos értekezlet után is csak 55 százalékra volt jellemző, mint ahogy egészében véve is kevésbé változtatták meg korábban kifejezett véleményeiket. Az egyéb végzettségű párttagok és pártonkivüliek véleményváltozása és helyzetmegítélése átlaghoz igen közeli képet mutatott. Szembetűnő volt ezen belül, hogy a 8 osztályt végzett fizikai dolgozók — minden más csoportnál jóval nagyobb — 28 százalékos arányban adtak az ország helyzetéről rosszabb értékelést a pártértekezlet után, mint előtte.

Az ország közeli jövőjéről, az elkövetkező egy-két évről szólva a kérdezettek 53 százaléka beszélt aggodalomról, és 34 százalék említett reményeket a pártértekezlet előtt. (A többi 13 százalék bizonytalan volt.) A pártértekezlet után ugyanazok az emberek összességükben alig adtak kedvezőbb válaszokat. (Aggodalmakkal tekintett az ország következő egy-két éve elé 45 százalék, reményekkel 38, és bizonytalan volt 17 százalék.) E látszólagos változatlanság mögött valójában a kérdezettek jó egyharmad részének véleményváltozása húzódtott meg, csak a kedvezőbb és kedvezőtlenebb perspektívák említése jórészt kiegyenlítette egymást. A véleményváltozás ezúttal is sokkalta jellemzőbb volt a párttagokra, mint a pártonkivüliekre, s az elmozdulás is más irányú volt. (A párttagok az országos értekezlet után 47 százalékban adtak más helyzetértékelést, mint korábban, s ebből 36 százalék volt a korábbinál kedvezőbb, és 11 százalék a korábbinál kedvezőtlenebb. A pártonkivülieknél a véleményváltoztatás csak 32 szá-

zalékra terjedt ki, s ebből 18 százalék „mozdult” kedvezőbb és 14 százalék kedvezőtlenebb irányban.)

A pártértekezlet előtt a kérdezettek átlagosan 9,3 évre becsülték azt az időt, amely alatt „a jelenleginél lényegesen jobb helyzetbe kerülhet az ország”, a tanácskozás után pedig 8,9 évre. E becslések egészében véve igen szilárdnak mutatkoztak.

A személyes jövő elkövetkező egy-két esztendejét az értekezlet előtt a kérdezettek fele inkább aggodalmakkal, harminc százalék inkább reményekkel várta, s húsz százalékuk volt bizonytalan. A pártértekezlet után a reménykedők aránya tiz százalékkal magasabb, az aggódók, illetve a bizonytalanok aránya öt-öt százalékkal alacsonyabb volt. A párttagok körében 48 százalékos csoport változtatott a két kérdés között a jövőt illető véleményén, s ebből 36 adott a korábbinál kedvezőbb, 12 százalék pedig kedvezőtlenebb értékelést. A pártonkivüliek körében a változtatók aránya kisebb, 30 százalékos volt, nagyobb részben kedvezőtlen, kisebb részben kedvezőbb értékelés felé tolódva. (A 30 százaléknyi változtatóból 9 százalék esett a javuló, és 21 százalék a romló kilátások csoportjába.)

Az ország, a párt és a személyes helyzet tekintetében tehát a pártértekezlet számottevő véleményváltozásokat idézett elő részben pozitív, részben negatív irányban. A párttagok közhangulata határozottan javuló irányzatot mutatott, a pártonkivülieké viszont meglehetősen vegyes irányú változást. Összességében azonban a pártértekezlet nem váltott ki fordulatot a közhangulatban. A relatív vagy abszolút többséget a tanácskozás után is a kedvezőtlen, nyomott hangulatot jelző vélemények alkották.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a vizsgált személyek mely politikai személyiségeket támogattak a pártértekezlet előtt, illetve hogyan reagáltak a konkrét személyiségek vezető pozícióba kerülésére.

Az országos tanácskozás előtti két kérdés során — az összes kérdezethez viszonyítva — az alábbi arányokban kaptuk azt a választ, hogy az illetőt „feltétlenül szeretné látni az ország vezetői között a pártértekezlet után”. (A kérdéshez *nem* mellékelünk semmiféle névlistát.)

	május elején	május 16—19-én
	(százalékban)	
Berecz János	16	18
Grósz Károly	21	29
Kádár János	12	16
Medgyessy Péter	15	18
Pozsgay Imre	12	22

A két alkalommal feltett kérdés viszonylag szilárd preferenciákat hozott felszínre. (A valamely nevet az első kérdezéskor említők 62-86 százalékos arányban említették meg ugyanazt a nevet a második kérdezéskor is.)

A pártértekezlet után megkérdeztük, hogy a Politikai Bizottság új tagjai között vannak-e olyan személyek, akiknek a kérdezettek különösen örülnek, illetve olyanok, akik iránt bizalmat éreznek. A leggyakoribb válaszok az alábbiak szerint alakultak.

	különösen szívesen látja az új vezetőségben	bizalmat érez iránta
	(százalékban)	
Berecz János	18	39
Csehák Judit	10	24
Grósz Károly	25	58
Hámori Csaba	10	19
Nyers Rezső	16	23
Pozsgay Imre	18	44

Ezúttal is az volt tapasztalható, hogy a vélemények nagy arányban következetesek maradtak. Akik korábban *legalább egyszer* említették Berecz Jánost, Grósz Károlyt, illetve Pozsgay Imrét, hogy „szeretnék látni az ország vezetői között” azok a „bizalom”

kérdésnél 54—64 százalék közötti arányban, akik pedig korábban *mindkét* alkalommal mondták, hogy „szeretnék látni” valamelyiküket a vezetők között, azok a „bizalom” kapcsán 74-83 százalékos arányban említették meg nevüket.

A problémákban egyetértünk

Közvélemény-kutatás az MSZMP KB júliusi üléséről

Az ülésen tárgyalt két népgazdaság-fejlesztési tervvariáns közül júliusban az alábbi gyorsvizsgálat tanúsága szerint a budapestiek is azt a koncepciót helyeselték inkább, amelyet a Központi Bizottság is támogatott, s többségük egyetértett a tervezett gyülekezési és egyesülési törvény alapelveivel, bár a szabályozás egyes elemeinek megítélésében igen eltérő a megkérdezettek véleménye.

A budapestiek túlnyomó többsége, 92 százaléka tudott arról, hogy ülésezett a Központi Bizottság. Közülük 57 százaléknak arról is tudomása volt, hogy a Népszabadság előzetesen ismertette az első két napirendi pont-ról szóló előterjesztést. Ezek 46 százaléka vette észre, hogy ilyenfajta *előzetes*, sajtóbeli tájékoztatásra most első ízben került sor, s 39 százalék el is olvasta azt. Tehát az összes megkérdezett 20 százaléka olvasta az ismeretést a Népszabadságban, és 23 százalék ismerte fel ennek újszerűségét. Elsősorban a magukat a politika iránt érdeklődőnek tartók, illetve a politikailag tájékozottak, a párttagok figyeltek fel erre az eseményre és ennek a korábbiaknál hangsúlyosabb, előzetes „beharangozására”.

A rádió helyszíni tudósításainak legalább egyikét a megkérdezettek egyharmada hallgatta, a tévéhíradó valamelyik, bővített kiadását kétharmaduk nézte. A helyszíni beszámolók rádiós, illetve televíziós közönségének pontosan háromnegyede szerint maga az a tény, hogy tudósítottak az ülésről, növeli a párt felső vezetői iránti bizalmat. (Mindenekelőtt a párttagok voltak ezen a nézetén.) 24 százalék szerint ennek nincs befolyása a bizalomra, és egy százalék bizalomcsökkentő hatást feltételezett. (A politikailag kevésbé tájékozottak vélekednek inkább úgy, hogy a pártvezetők iránti bizalmat

a KB-ülés nyilvánossága nem befolyásolja.) Szinte mindenki (99%) helyesli azt, hogy a televízió a Központi Bizottság ülésterméből tudósít. A helyeslés legfőbb indoka az — 70 százalék említette spontán módon ezt —, hogy ily módon közvetlenül értesülhetnek fontos politikai kérdésekről. A televíziós közvetítés nézőinek 77 százaléka elég részletesnek tartotta a tudósítást, 21 százalék viszont (főként a politikailag tájékozottabbak) még részletesebb tájékoztatást igényelne.

Berecz János szóvivői tájékoztatóját legalább az egyik alkalommal hallgatta vagy nézte az összes megkérdezett 46 százaléka. Közülük 85 százalék érdekesnek, ugyanennyi meggyőzőnek, 98 százalék pedig közzérhetőnek ítélte a szóvivő által mondottakat. (Ez a tájékoztató a felsőfokú végzettségűek számára volt kevésbé érdekes.)

Az ülésről kiadott közleményt a megkérdezettek 26 százaléka olvasta, 30 százalékuk olvasott egyéb tudósítást valamelyik újságban erről az eseményről. A KB-ülést valamelyik tömegkommunikációs eszköz segítségével figyelemmel kísérők 91 százaléka vélekedett úgy, hogy ez alkalommal a korábbiaknál részletesebb volt a tájékoztatás.

A Központi Bizottság ülésén tárgyalt két fő témakörrel kapcsolatos kérdéseink szokatlan és nehéz feladat elé állították kérde-

• A Magyar Közvéleménykutató Intézet 1988. július 15—17-én kérdőíves közvélemény-kutatást végzett a főváros lakosságát megközelítőleg reprezentáló 300 fős mintán.

zetteink legtöbbjét. Bár az ország gazdasági helyzete és perspektívái mindenkit közvetlenül érintenek, csak kevesen rendelkeznek annyi ismerettel, hogy a bonyolult összefüggéseket valóban átlássák. A gyülekezési és egyesülési jog témaköre közérthetőbb, ugyanakkor a dolog újszerűsége miatt a vélemények még korántsem kikristályosodtak, jóllehet a közelmúlt néhány eseménye, jelensége támpontot adott. Az utóbbi időben megnövekedett politikai nyilvánosság hatása, az állampolgárok erőteljesebb politikai érdeklődése, fokozottabb véleménynyilvánítási igénye megmutatkozik abban, hogy a legtöbben a szokatlan és bonyolultabb kérdésekre is igyekeztek válaszolni. (Általában 5 százalék körüli itt a válaszolni nem tudók vagy nem akarók aránya.)

Az ülésen tárgyalt két tervvariáns néhány lényegi vonását kiemelve, az előnyös és hátrányos mozzanatok szoros összetartozását tudatosítva, megkértük a válaszadókat, döntsék el: szerintük az A vagy a B variáns lenne a „kisebbit rossz”. (Az A és B megjelölést nem használtuk a kérdőívben.) A megkérdezett budapestiek 54 százaléka az A, 36 százaléka pedig a B variánst választotta. 8 százalék egyik változatot sem tudta elfogadni, és 2 százalék a kettő kombinációját tartja kívánatosnak.

Ugyanezt a kérdést egyszerűbben is megfogalmaztuk:

„Ön szerint mi a jobb, ha

— 5-10 év múlva komoly javulás következik be, de addig rosszabb lesz, mint most, vagy ha

— a közeljövőben nem lesz rosszabb, mint most, de komoly javulásra 5-10 év múltán sem számíthatunk?”

Ez alkalommal az A változat támogatóinak 55 százalékos, a B változat támogatóinak pedig 30 százalékos volt az aránya. Itt 12 százalék mondta azt, hogy egyik variánst sem tudja elfogadni, és 3 százalék szavazott a két változat kombinációjára. (A legtöbben azonos értelemben nyilatkoztak a két variánsról a kétféleképpen megfogalmazott kérdésnél.) A megkérdezett budapestiek tehát ugyanazt a koncepciót támogatták erősebben, mint amelyet a Központi Bizottság is előnyben részesített. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy a fővárosi lakosok magasabb iskolázottsága, nagyobb általános és politikai tájékozottsága befolyásolja a válaszok alakulását, s emiatt országos közvélemény-kutatás esetén minden bizonynyal a fentiekől eltérő arányokat kapnánk. Ilyen következtetésre juthatunk, ha figyelembe vesszük, hogy az egyes társadalmi csoportok melyik változatot preferálják:

Az átlagosnál jobban támogatják	
az A variánst	a B variánst
férfiak fiatalok és középkorúak magasabb iskolázottságúak aktív keresők értelmiségiek politika iránt érdeklődők politikailag tájékozottak párttagok	nők idősebbek alacsonyabb iskolázottságúak nyugdíjasok többi réteg politika iránt kevésbé érdeklődők politikailag kevésbé tájékozottak pártonkivüliek

Ami a tervezett gyülekezési és egyesülési törvény elveit illeti, ezeket a budapestiek többsége támogatja azzal együtt, hogy egyes részletkérdésekben eltérőek a vélemények. Az összes kérdezett 87 százaléka egyetért azzal, hogy az emberek, ha akarnak, békés gyűléseket, felvonulásokat tarthassanak és szervezhessenek, 88 százaléka pedig azzal, hogy ilyen alkalmakkor szabadon kifejez-

hessék véleményüket, elégedetlenségüket. (Az effajta szerveződések ellenzők között az átlagosnál nagyobb gyakoriságúak a nők, az idősek, a legfeljebb 8 osztályt végzetek és a fizikai dolgozók.) Hasonló nagyságú többség (82%) helyesli, hogy előzetesen jelentsék be a hatóságoknak a gyűléseket, felvonulásokat. Kevesebben támogatják azt, hogy a hatóság megszabhassa, hol és mikor

legyenek az ilyen rendezvények (58%), és azt, hogy előzetesen megtilthassa a gyűlés, felvonulás megtartását (55%). Azt viszont, hogy előzetes tiltás esetén a szervezők bírósághoz fordulhassanak, a kérdezettek háromnegyede helyesli. A túlnyomó többség (86%) ellenzi azt az elképzelést, hogy a szervezők díjat fizessenek azért, mert „pluszmunkát okoznak a rendőrségnek”.

Kérdőívünkben felsoroltunk néhány olyan esetet, amelyek elképzelhető indokul szolgálhatnak egy engedélyezett felvonulás feloszlataához. Válaszdóink

23 százaléka szerint fel kellene oszlatni a felvonulást, ha „egy országos vezetőt nyilvánosan megbírálnak”,

41 százaléka szerint, ha „ez hosszabb időre megbénítja a közlekedést”,

47 százaléka szerint, ha „ez zavarja a környéken lakók esti nyugalma”,

62 százaléka szerint, ha „gúnyos megjegyzéseket kiabálnak a rendőröknek”,

67 százaléka szerint, ha „összetapossák a virággyászokat” és

88 százaléka szerint, ha „a felvonulók betörnek néhány kirakatot”.

A gyülekezési jog tervezett elvei és tervezett gyakorlata tekintetében *három vélemény típust* találtunk a megkérdezett budapestiek körében. (Figyelmen kívül hagyva azt a 13 százalékot, amely valamelyik, ide tartozó kérdésre nem adott választ.) A véleményalkotók 57 százaléka helyesli a gyülekezési és véleménynyilvánítási szabadságot, de azzal a feltétellel, hogy mind az állampolgárok, mind pedig a hatóságok a körvonalazott törvényes keretek között maradnak. E többségi véleményt hangsúlyosabban képviselik a középkorúak, a párttagok és a politikailag legtájékozottabbak. A másik nagyobb véleménytípus a kérdezettek egyharmadára jellemző. Ők is helyeslik a gyülekezési és véleménynyilvánítási jog alapelveit, de túlzottnak tartják a kilátásba helyezett korlátozásokat. Ez a fiatalokra jellemző álláspont. Viszonylag ritka (10%) az a véle-

mény, amely a gyülekezési szabadsággal alapvetően nem ért egyet. Ez a véleményfajta idősekre, kevésbé iskolázottakra jellemző a leginkább.

Válaszdóink többsége egyetért azzal, hogy ne lehessen olyan gyűlést, felvonulást tartani, olyan egyesületet szervezni, amely sérti a szocialista társadalmi rendszert (77%), Magyarország és a Szovjetunió viszonyát (71%), vagy Magyarország gazdasági kapcsolatait más szocialista országokkal (63%). Azok között, akik mindezekkel nem értenek egyet, az átlagosnál több férfi, fiatal, középszintű végzettségű és pártonkívüli van. A középkorúak és a felsőfokú képzettségűek az átlagosnak megfelelő arányban tartják gyűléseken, felvonulásokon megengedhetetlenek a magyarországi szocialista társadalmi rendszer megsértését, viszont az átlagosnál toleránsabbak a Szovjetunióval, illetve a szocialista országokkal való viszonyunkat sértő gyűlések vonatkozásában.

Szinte valamennyien (92%) helyeslik azt az általános elvet, hogy mindenféle egyesület létre lehessen hozni, amelyet a törvény nem tilt. Ugyanakkor csak egy kisebbség (39%) ért egyet azzal, hogy tilos legyen új politikai pártot alakítani az egyesülési jog alapján. A párttagok 54 százaléka, a pártonkívüliek 36 százaléka ért egyet ezzel a tiltással. A fiatalok hajlamosabbak arra, hogy ellenezzék, az idősek pedig arra, hogy helyeseljék ezt a megkötést. A magas iskolai végzettségűek fokozottabban helytelenítik e korlátozást.

A kérdezettek 58 százaléka véli úgy, hogy a gyülekezési jog tervezett korlátai „inkább azért vannak, hogy a résztvevők úgy fejlessék ki véleményüket, hogy közben más emberek, más országok érdekeit ne sértsék”, és 27 százalék véli azt, hogy „inkább azért, hogy a hatóságoknak legyen mire hivatkozniuk, ha meg akarnak tiltani egy tervezett gyűlést vagy felvonulást”. 7 százalék szerint mindkét szempont szerepet játszik a megkötésekben.

Csökkenő népesség, romló egészség

Vélemények egészségi állapotunkról

Az emberek többsége a tavalyi év végén meglehetősen lehangolónak ítélte saját egészségi állapotát. Az egészség megóvása szempontjából a „hivatalos” egészségmegőrzési programoknál sokkal fontosabbnak tartja a közvélemény, hogy a nyolcórás munka elegendő legyen a megélhetéshez, hogy ne kelljen túlmunkák után szaladgálni, hogy oldódjanak meg a lakásproblémák.●

A kérdezettek 40 százaléka szerint az utóbbi egy-két évben egészségi állapotuk romlott, 60 százaléka szerint pedig jelenlegi egészségi állapotuk közepes vagy annál rosszabb. A pesszimista megítélés aránya még magasabb a nők, az alacsonyabban iskolázottak, a fizikai foglalkozásúak, illetve az idősebb életkorúak körében. A legtöbb ember úgy érzi: egészségi állapotát legjobban a kevés szabad idő, a túlfeszített élettempó, a nehéz fizikai munka, illetve a rendszeres túlmunka rontja.

Ha azonban általában, a „magyar lakosság” rossz egészségi állapotának okairól gondolkodnak, akkor legtöbbször a mértéktelen alkoholfogyasztást említik (66 százalék), ezzel közel azonos arányban a túl sok munkát, az idegeskedést, a hajszoltságot (65 százalék), az egészségtelen étkezést (60 százalék), a túlzott dohányzást (59 százalék).

A megkérdezettek 40 százaléka szerint a rossz egészségi állapot kialakulásáért elsősorban az emberek a felelősek, 30 százalékuk külső, az emberektől független okokban keresi a magyarázatot, míg 28 százalék szerint ebben szubjektív és külső okok egyaránt szerepet játszanak.

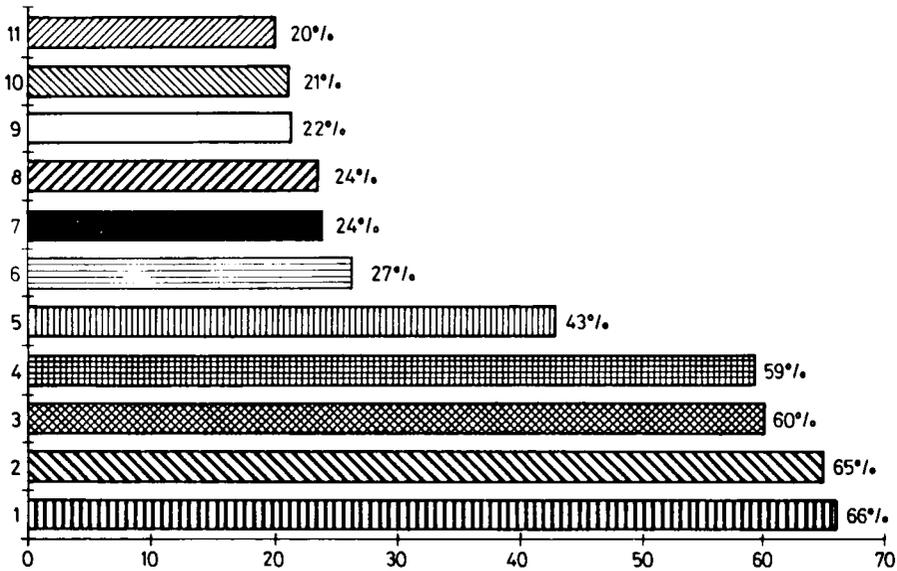
Az egészség megőrzésére tett javaslatok között első helyen áll a káros szenvedélyek

kerülése, illetve elhagyása, az egészséges táplálkozás és a több testmozgás, sportolás követelménye. Ebben a tekintetben tehát a közvélemény nagyjából elfogadja azt a „kínálatot”, amelyet számára az egészségügyi propaganda ajánl. Amikor azonban az a kérdés, hogy mit tehetnének a különféle szervezetek, intézmények — többek között a kormány — az egészség megóvása érdekében, akkor a kérdezettek szerint elsősorban azt kellene elérni, hogy legyen a 8 órai munka elegendő a megélhetéshez, ne legyen szükség túlmunkára; a férj legyen képes eltartani a családot; ne legyenek lakásproblémák (36 százalék), illetve több pénzt kellene fordítani az egészségügy fejlesztésére, kórházakra, műszerekre, szűrővizsgálatokra stb. (25 százalék).

A korábbi években tapasztaltakhoz képest valamivel többen voltak tisztában azazal, hogy a népesség száma az utóbbi években csökkent (56 százalék), illetve 50 százalék számítja arra, hogy a csökkenés az elkövetkezendő tizenöt-húsz évben sem áll meg.

Az azonban kizárólag csak a diplomások körében többségi vélemény, hogy ez „nagyon súlyos problémát” jelent. (Az egész mintában tapasztalt 36 százalékhöz képest a diplomások 55 százaléka gondolja ezt.)

● A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete együttműködésében készült felmérés 1987. november 12. és december 8. között zajlott, 1000 fős országos reprezentatív mintán, személyes megkérdezéssel.

Vélemények a lakosság rossz egészségi állapotának főbb okairól

1. 66%: mértéktelen alkoholfogyasztás
2. 65%: túl sok munka, hajszoltság, idegesség
3. 60%: túl zsíros, fűszeres étkezés
4. 59%: mértéktelen dohányzás
5. 43%: sok közúti baleset
6. 27%: káros szokások terjedtek el a fiatalok között
7. 24%: túl sok a vegyszer (az iparban, mezőgazdaságban)
8. 24%: drága az egészséges étkezés
9. 22%: az emberek későn fordulnak orvoshoz, csak ha már súlyosan betegek
10. 21%: rossz a levegő, az ivóvíz, nagy a környezet szennyezettsége
11. 20%: kevés a szabad idő a mozgásra, kikapcsolódásra

A népességszám csökkenésének problémaköre ugyanakkor — amint azt 1983 óta vizs-
zatóerőn tapasztalhattuk — meglehetősen

kívül esik a közvélemény érdeklődésén, gya-
korlatilag nem foglalkoztatja az embereket.

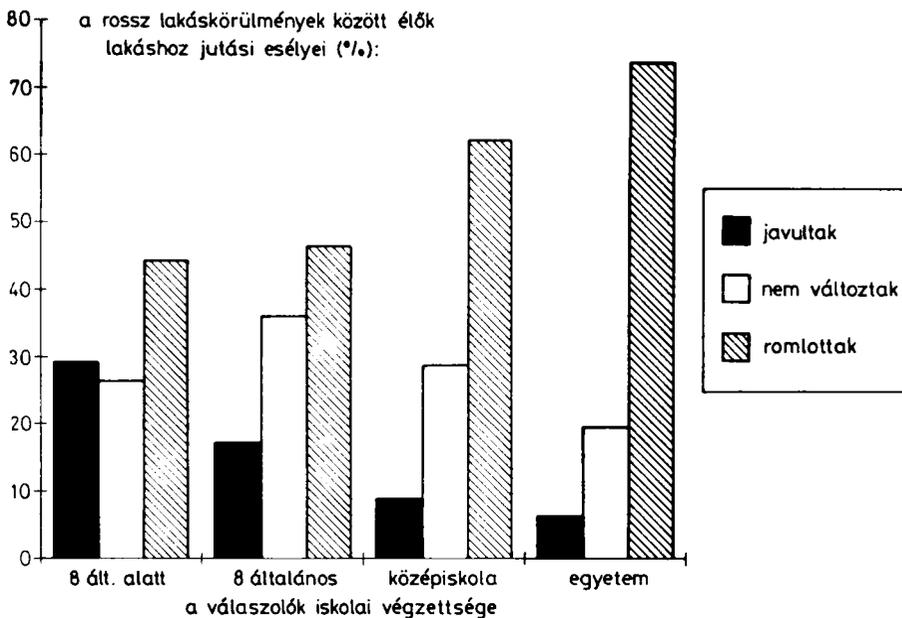
A fiataloknak még nehezebb

Vélemények a lakáshelyzetről

A lakosság nagy része úgy látja, hogy az utóbbi években tovább romlottak a lakáshoz jutás lehetőségei. Az emberek közel 45 százaléka szerint a lakásproblémák az országban vagy „soha nem” oldódnak meg, vagy csak húsz évnél hosszabb idő alatt. A fiatalok kilátásait a többség az átlagosnál is rosszabbnak tekinti.●

A lakosság 47 százaléka úgy látja, hogy az utóbbi években romlottak a lakáshoz jutás lehetőségei. (16 százalék szerint javultak a lehetőségek, 28 százalék szerint pedig nem változtak. 9 százalék nem tudott válaszolni

a kérdésre). Az átlagnál lényegesebben gyakoribb a lakáshelyzet romlását kifejező vélemény a középiskolát végzettek (60 százalék), a diplomások (70 százalék), illetve a fővárosiak (63 százalék) körében (lásd 1. ábra).

Szinte mindenki meg tudott nevezni olyan rétegeket, csoportokat, amelyek az átlagosnál könnyebben jutnak lakáshoz. Az emberek többsége (1984: 44 százalék, 1988: 48

százalék) a „sok pénzben”, a „gazdagságban” látta a kedvező helyzet okát. Rangsorban ezt a „jó, támogató családi háttér” követte (1984-ben 25, 1988-ban 32 százalék),

● E vizsgálat, mely 1988 elején készült, összehasonlítja a mostani véleményeket az 1984-ben megfogalmazottakkal is.

harmadik helyen pedig — mindkét vizsgálati évben — a „protekciósokat” említették (21, ill. 23 százalék). 1988-ban gyakorlatilag ugyanolyan kevesen érzékelték azt, hogy a több gyerek megkönnyíti a lakáshoz jutást (11 százalék), mint 1984-ben (7 százalék).

1988-ra a közvélemény előtt még egyértelműbbé vált, hogy a legrosszabb eséllyel a fiatalok indulnak a lakáshoz jutásban: Ezt a réteget 1984-ben 36, 1988-ban már 54 százalék sorolta az átlagosnál nehezebb helyzetűek közé.

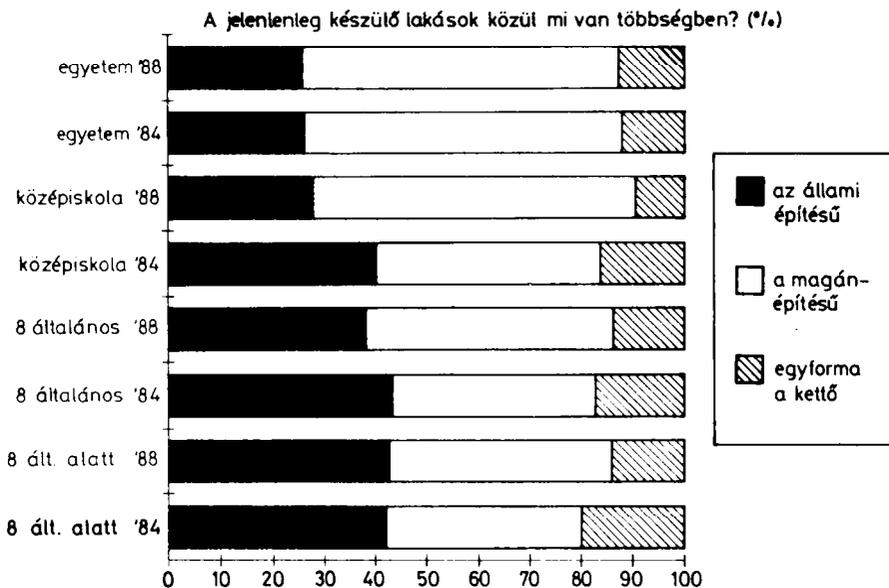
A lakosságnak közel egyharmada nem tudott arról, hogy vannak-e olyanok, akiket a szociálpolitika, a lakáspolitikai előnyben részesít a lakáshoz jutásnál. Akik tudnak ilyenekről, legtöbbször a sokgyerekes családokra gondolnak; ezek említése azonban az elmúlt négy év alatt kissé (52-ről 46 százalékra) csökkent.

1984-ben a lakosság 37 százaléka úgy gondolta, hogy a készülő lakások többsége állami építésű, és 39 százalék tudta úgy, hogy a lakások többsége magánérőből épül. Az idén már némileg (tíz százalékkal) magasabb azok aránya, akik szerint a lakások többsége magánérőből épül.

Leginkább a 8 osztályt és a középiskolát végzetten változtattak véleményükön (lásd az alábbi ábrát). A legmagasabb jövedelmi kategóriákba tartozók közül 1984-ben 43, most 68 százalék tudja, hogy a magánérős építkezések vannak többségben.

A 18-29 év közöttiek minden más korcsoportnál nagyobb arányban gondolják úgy, hogy a lakások többségét az állam építi. (1984-ben is, 1988-ban is negyven százalékuk vélekedett így). E korcsoport tud a legkevésbé saját anyagi forrásból építkezni. Egyben ez a csoport, amely nagyrészt családtagként él szüleivel és más családtagokkal együtt.

Az országos lakásproblémák megoldásának perspektíváit 1984-ben is, és 1988-ban is pesszimistán ítélték meg az emberek. Mindkét vizsgálati időpontban 25 százalék szerint ez „soha nem oldódik meg”, további közel 20 százalék vélekedett úgy, hogy húsznál is több esztendőre lesz szükség ehhez. A kérdésre válaszolni meg sem kísérlők (a „nem tudom” választ adók) aránya mindkét alkalommal megközelítette a 30 százalékot.

Érzelmek nélkül

Az új családjogi törvényről

Az emberek többsége nem tekinti „csodaszernek” az új családjogi törvényt. Nem várják tőle a válások számának csökkenését — a válást egyébként is magánügynek tartják —, de a házassággal kapcsolatos vagyoni kérdések előzetes rendezési lehetőségét jónak tartják.

Az 1987. július 1-jével hatályba lépett családjogi törvényhez kapcsolódó felmérés[●] során kérdések fogalmazódtak meg a házasságkötés alsó életkorának felemelésével, a házasságkötést megelőző egy hónapos várakozási idő három hónapra történő felemelésével és a válás témakörével kapcsolatban.

A felnőtt lakosság 15 százaléka nem tudott arról 1987 végén, hogy a törvény módosította a házasságkötés alsó korhatárát. A többség — 57 százalék — azonban azt is helyesen tudta, hogy ezt a 18 éves életkorban határozták meg. Mindazonáltal e törvény nem váltott ki különösebb érdeklődést a közvéleményben.

Megoszlanak a vélemények annak megítélésében, hogy milyen hatás várható a házasságkötést megelőző „várakozási idő” három hónapra történő meghosszabbításától. A többség úgy gondolja: ez a módosítás nem éri el azt a célt, hogy a fiatalok a jövőben megfontoltabban kössenek házasságot. (E vélemény országosan tapasztalt, 53 százalékos átlaga még magasabb, 70 százalék körüli a középiskolát végzettek és a diplomások között, valamint a városi és a fővárosi lakosság körében, ahol a mérték 50 százalék.)

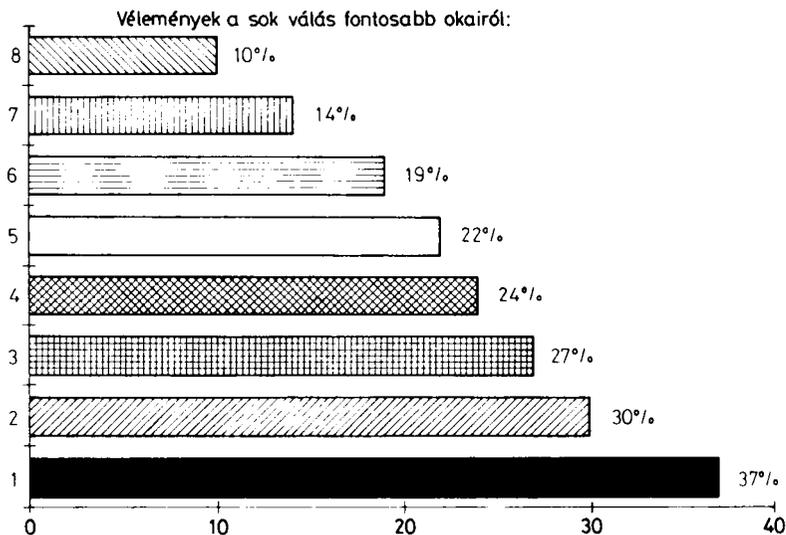
A válás problémáival foglalkozva az emberek többsége úgy vélekedik, hogy a válás magánügy, amibe az állam nem szólhat bele (73 százalék), s a nagy többség azt gondolja,

hogy a válások megszigorításával nem lehet csökkenteni a rossz házasságok számát (79 százalék). Erősen megoszlanak a vélemények abban a kérdésben, hogy érdemes-e a megromlott kapcsolatok javítására, békülésre motiválni a válásra gondoló házaspárt. A kérdezettek 42 százaléka ért egyet azzal, hogy ha már felmerül a válás gondolata egy házaspárban, akkor jobb, ha nem várnak vele. 41 százalék viszont ezt kifejezetten elnezné. Az alacsonyan iskolázott csoportokban a radikális „váláspártiak” vannak többségben (közel 60 százalék), míg a felsőfokú tanintézeteket végzettek értenek egyet a legkevésbé azzal, hogy a házastársi konfliktus egyedül csak válással oldható meg.

Egyértelműen helyesli a közvélemény azokat a törvénymódosításokat, amelyek a válásokkal összefüggő jogi problémákat tisztázták. A megkérdezettek 81 százaléka ért egyet azzal, hogy az elvált szülőknek joguk legyen ellenőrizni a tartásdíj elköltését, s 62 százalék jónak tartja, hogy a későbbi vagyoni problémák elkerülése céljából már a házasságkötéskor tisztázni lehet, ki mit hozott a házasságba. (Lásd 162. oldalon.)

Végül is kisebbségben maradnak azok, akik a családjogi törvény módosításától a válások számának csökkenését várják — a kérdezetteknek mindössze 28 százaléka számít ilyesmire.

● A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete együttműködésében készült felmérés 1987. november 12. és december 8. között zajlott, 1000 fős országos reprezentatív mintán, személyes megkérdezéssel.

1. 37%: anyagi alapok hiánya, lakáshiány, anyagiak miatti konfliktusok
2. 30%: kevés ismeretség után, meggondolatlanul kötnek házasságot
3. 27%: alkoholizmus
4. 24%: könnyelmű életvitel, házasságon kívüli kapcsolatok, kicsapongás, kalandok keresése
5. 22%: nincs türelmük, nem tudják elviselni egymás hibáit, önzés
6. 19%: sokat dolgoznak, hajsztoltan élnek, nincs idejük egymásra
7. 14%: túl fiatal korban, éretlenül kötnek házasságot
8. 10%: a nők munkavállalása; a nő nem látja el hagyományos feladatait (háztartást, gyermeknevelést)

Importhelyettesítés a csúcs- technológiában: a brazil példa

(High Tech Import Substitution: Brazil's Computer Policy and the Possibilities for Social Transformation, Alternatives XIII. 1988. 27—54.)

Braziliában, az importhelyettesítő gazdaságpolitika eredményeként mintegy kilenc év alatt felnőtt a nemzeti számítógépipar, amely a világon a nyolcadik legnagyobb elektronikai ipari kapacitással s a hetedik legnagyobb informatikai és adatfeldolgozási piaccal rendelkezik. Mindez modellként szolgálhat más, félperiférikus ország számára is. Ezek a fejlemények éles belső és nemzetközi vitákat váltanak ki. Érdemes tehát kicsit közelebbről szemügyre venni, milyen érvek és ellenérvek hangzanak el a Braziliában kidolgozott informatikai elképzelésekkel kapcsolatban. Bár nyilvánvaló, hogy a brazil minta számunkra követhetetlen, néhány tanulságát mégis érdemes figyelembe venni.

A brazil számítógépipart és a kialakulásához vezető gazdasági, politikai körülményeket, a fejleményekkel kapcsolatos véleményeket és vitákat Patrick Peritore tanulmánya nyomán ismertetjük.

A világ informatikai piacából az USA és Japán nyolcvanöt százalékban részesül, és az ezen a területen eszközölt befektetések kilencvennyolc százaléka származik tőlük. Összehasonlításképpen a fejlődő országok az informatikai piac öt százalékán osztoznak, és a fejlődő országokban készülő számítógépek hat százalékát Latin-Amerikában helyezik üzembe. Az informatika területén dolgozó kutatók két százaléka dolgozik Braziliában, Mexikóban, Argentínában és Indiában, és ugyancsak két százalékuk más, nem szocialista országokban.

A harmadik világ függősége többszörös. A legtöbb harmadik világbeli ország alig jutott el az agrárforradalomig, és napjainkban máris elérte őket az informatikai forradalom anélkül, hogy az ipari forradalom eredményeit kellőképp magukévá tették volna. Különböző informatikai szükségleteik tekintetében ki vannak szolgáltatva a világcégeknek, amelyek például Argentínában, Chilében, El Salvadorban adatbankokat hoztak létre a hadsereg és a központi adminisztráció kiszolgálá-

sára. Brazília más utat követett: 1977-ben radikális lépésre szánta el magát. Lezárta piacát a külső mini- és mikrokomputer-gyártmányok előtt, hogy belső erőire támaszkodva saját ipari, gyártó bázist hozzon létre. Ennek a lépésnek a mozgatórugója az a politikai és gazdasági nacionalizmus volt, amely optimizmusát az immár száz éve sikeresen működő kávéipar szervezetére, ennek állami szabályozási modelljére építette. Elméleti szakemberek szerint ez az egyetlen reális választási lehetőség, amely a brazil valóság talajára épül és figyelembe veszi a kulturális hagyományokat, a mélyen katolikus és humanista gyökereket.

A brazil elektronikai ipar kezdetei 1950-re nyúlnak vissza, amikor megkezdődött a PAL rendszerű tévékészülékek gyártása. Saját fejlesztésük eredményeként, de annak árán, hogy eltértek a világszabványtól, több képsort helyeztek el a képernyőn, és ezzel kontrasztosabb képet tudtak előállítani, mint versenytársaik. A tévégyártáshoz hasonló elsőbbséget élvezett a gázolaj- és a cukorprogram, később ehhez csatlakozott a nagy pontosságú mechanikai tervezés és gyártás, a finomkémia, a biotechnológia és az új anyagok előállítása — ezek között is elsősorban a szilícium-chipek tervezése és gyártása. A hetvenes években, az olajsokk idején az elektronika még a harmadik legnagyobb importtétel volt Braziliában. Ekkortájt például a brazil haditengerészet úgy döntött, hogy — a nemzeti biztonságra hivatkozva — fedélzeti számítógépek nélkül veszi meg a hadihajókat Nagy-Britanniától (hogy azután hazai gyártmányú gépekkel szerelje fel őket).

1976-ban megalakították a CAPRA elnevezésű szervezetet, amely az elektronikával kapcsolatos tevékenységek szervezését, összehangolását végezte. Fő tevékenysége az volt, hogy sajátos, piacvédő politikát alakított ki a számítástechnika területén. 1979-ben átadta helyét a SEI (speciális információs titkárság) elnevezésű szervezetnek, melynek feladata az import ellenőrzése és a hazai gyártás irányelveinek kidolgozása lett.

1985-ben hozták létre az informatikai és automatizálási nemzeti tanácsot, a SEI-t pedig a tudományos és technológiai minisztérium alá sorolták be. Informatikai törvényt készült, amely célul tűzte ki, hogy tájékoztatja, koordinálja és ösztönzi az ipart és az állami részvételt, mivel a magáncégek nem képesek a nemzeti érdekeket magukra vállalni. Az állam garantálja a nemzeti termékek védelmét, megtölti a monopóliumokat, technikai kapacitásokat teremt, védi a nemzeti adatok bizton-

ságát, biztosítja az állampolgárok részére a hozzáférés és a helyesbítés jogát. A törvény tágran határozta meg az információt, beleértve az elektronikai részegységeket, alkatrészeket, gépeket, szoftvereket, adatbázisok minden fajtáját és az ezekkel kapcsolatos szolgáltatásokat is. A törvény különböző eszközökkel támogatja a nemzeti technológiát, így nyilvános és nemzetközi kooperációkkal, szakértők kiképzésével, adminisztratív könnyítéssel, a gyártmányok és szolgáltatások elismerésével különleges célú állami programok létrehozásával, az adatbázisok védelmével, az import ellenőrzésével.

A törvény a CONIN és a SEI speciális szervezeteket bízta meg a végrehajtással — lényegében az import, a gyártás, a kereskedelmi tevékenység adminisztratív ellenőrzésével —, és ezzel a hazai piacon adminisztratív-monopolisztikus gyakorlatot vezetett be. Kimondta, hogy a nemzeti vállalatokban több mint hetven százalékban brazil tőkének kell részt vennie, és külső vállalatoktól csak akkor lehet importálni, ha a belső „tudományos és termelési tevékenységhez az lényeges módon szükséges”, és a nemzeti vállalatok nem képesek azt előállítani. A külföldi cégeknek a CONIN jóváhagyását kell megszerezniük, s a fokozott ellenőrzés érdekében vámmentes zónákat hoztak létre Amazóniában.

A nemzeti vállalatok erőteljes anyagi és adókedvezményeket kaptak — különösen a chipek előállítói, valamint a szoftverfejlesztés területén dolgozók. A törvény szigorúan tiltja a szoftverkalózkodást, ezzel is elősegítve a belső fejlesztések előtérbe kerülését. A kutatásfejlesztés támogatására kormányzati alapítványt hoztak létre, amely a kormányhoz befolyt adók 0,8 százalékát kitevő összeg.

A piaci korlátozás erőteljes és mindent átfogó. Keretei között az informatika területén érdekelt vállalatok, intézmények, állami, katonai, védelmi szervezetek szövetségei húzódnak meg, a hardver- és perifériagyártóktól a technológiafejlesztésben érdekelt csoportokig, a mérnöki szervezetektől az adatfeldolgozást végző szolgáltatókig, a kereskedelmi, a kommunikációs minisztériumtól a nemzetbiztonsági hivatalig.

Ennek a hivatalos politikának megvan a maga ellenzéke is, bár erői szétforgácsoltak és megosztottak. Elsősorban a nagy nemzetközi monopóliumok tartoznak ide, így az IBM és a Burroughs, valamint a kereskedelem s a külföldi érdekekhez kapcsolódó nyomtatott és elektronikus eszközök képviselői, a „nemzetbiztonságban” nem érdekelt állami bürokrácia, egyes parlamenti képviselők, olyan vállalatok, amelyek szembekerültek a SEI-vel, sőt az IMF és a GATT is.

A 70-es évek vége óta ez a kulturális, történelmi, jogi és gazdasági eszközökkel védett informatikai

piac kétségtelenül látványos eredményeket mutatott föl.

A brazil elektronikai-adatfeldolgozó-informatikai ipar méretét jellemzi, hogy az USA hasonló szektorához mérve annak mintegy három százaléka, Japánéhoz viszonyítva annak tíz százalékára tehető, a latin-amerikainak pedig a felét teszi ki. 1985-ben a bruttó nemzeti össztermék 0,7 százalékát, mintegy 2,2 milliárd dollárt fordítottak az informatikai szektorra, míg az USA-ban ötvennyolcmilliárdot, a GDP 1,4 százalékát. A brazil kutatási-fejlesztési terület teljes pénzügyi támogatása a világon ilyen célokra fordított összeg fél százaléka lehet.

A brazil informatikai politika lényeges eleme az oktatás, a képzés és az infrastruktúra fejlesztésének támogatása is. 1977 óta, amikor is ez a politika előtérbe került, komoly eredmények születtek: 1977 és 1985 között százhatvan vállalkozás jött létre, ezekből ötven személyi számítógépeket gyártó cég. Ezek a cégek mintegy harmincötezer embert foglalkoztatnak, akiknek egyharmada egyetemet végzett. Állóeszközök értéke háromszáztízmillió dollárra tehető, kétszáznyolcvan adatfeldolgozó központban nyolcvanháromezer ember dolgozik.

A miniszámítógép-ipar brazil képviselői például a Cobra (ez állami vállalat), az Edisa, a Labosid, a Sisco; a mikroszámítógépek területén a Cobra és az Edisa mellett a Dismac és a Prologica nevű magáncégek említendők, amelyek ugyan Európában szinte ismeretlenek, de a brazil mikrogépipar hetvenkét százalékát jelentik.

A brazil számítógépipar jellemzője a magas versenyképesség és az állandóan megújuló technológiai profil, amely lényegében klónok létrehozásán alapul. 1979 és 1982 között a gazdasági visszaesés és az infláció ellenére átlagosan évi huszonhat százalékos növekedést tudott fölmutatni. Mindamellettsből csökkent az ár/teljesítmény arány, így 1982 februárja és 1983 augusztusa között az árak mintegy negyven százalékkal zuhantak. Ezzel együtt a brazil számítógépek a világpiacon nagyon drágák, bár az árak csökkennek.

A brazil számítógépipar profitjának nagy részét fordítja — kénytelen fordítani — kutatási-fejlesztési beruházásokra. 1979—82 között például a forgalom tizenegy százalékát áldozták ilyen célokra. (Összehasonlításképpen: az amerikai Data General forgalma 12,5 százalékát fordítja kutatásokra, az Apple teljes kutatási költsége pedig a Macintosh kifejlesztésénél annyi volt, mint Brazília összes ilyen jellegű kiadása.)

A számítógépipar és a fejlesztő szektor legnagyobb megrendelői az állami és vállalati infrastruktúra kiépítői. Ebben élenjárók a kereskedelmi bankok, amelyek kifejlesztettek és megvalósítottak egy bankautomatizálási rendszert. Hason-

ló ütemben halad a szolgáltató irodák, szupermarketek, kereskedelmi szolgáltatások számítógépesítése, de jelentős a fémipar, az élelmiszeripar és az oktatásügy elektronizálása, komputerizálása is.

Az elektronikai eszközök, részegységek importja Braziliában évről évre csökken; manapság például hazai gyártmányú a számítógépes központi egységek, a billentyűzetek, a képernyős megjelenítők kilencvenöt százaléka, a mágneslemezegységek és -nyomatók nyolcvan százaléka. Az import 1981-ben 8,1 százalékot, 1982-ben 7,8 százalékot, 1983-ban 7,5 százalékot tett ki. Nemrég Kubával és a Szovjetunióval megkötött szerződések új lehetőségeket nyitnak a brazil elektronikai ipar számára.

A brazil informatikai ipar figyelmet érdemel abból a szempontból is, hogyan gazdálkodik a munkaerővel és annak legképzettebb részével. 1981 és 1983 között az ezen a területen foglalkoztatottak száma több mint kétszeresére emelkedett, míg a Braziliában működő nemzetközi érdekeltsgű szektorban csökkent. Ezzel szemben az egy munkásra jutó tőke aránya fordított irányban mozgott: a nemzeti iparban növekedett, a multinacionális érdekeltsgű szektorban csökkent. 1984-ben a számítógépiparban foglalkoztatottak száma egy év alatt megduplázódott. A brazil városokban programozói tanfolyamok indultak, a fiatalok között széles körben elterjedt a személyi számítógép használata.

A brazil nemzeti számítógépipar — az adatok alapján úgy tűnik — hatékonyabban tudja felhasználni az emberi erőforrásokat, mint az országban tevékenykedő multinacionális szektor. Ez igaz mind a gyártásban résztvevőkre, mind a kutatásban, fejlesztésben dolgozókra. Ez főként annak tudható be, hogy a nemzeti ipar kevesebb embert foglalkoztat adminisztratív, kereskedelmi, szolgáltató munkakörökben, mint például az IBM. És természetesen összefügg a hazai gyártó és szolgáltató szektor gazdasági, pénzügyi támogatásával is.

A leginkább középpontba állított területeken — mint amilyen a finommechanikai, a finomkémiai (chippyártás és vele összefüggő anyagok, technológiák kutatása) — szoros kormányzati, ipari és egyetemi kapcsolatok, összefonódások alakultak ki.

A brazil informatikai és számítógéppolitika, sikerei ellenére, számos kritikát vált ki ellenzői körében. Ezek a kritikák nem tanulság nélküliek, ha megpróbáljuk őket mérlegelni egy más hasonló, közepesen fejlett, félperiférikus ország szempontjából.

A vitában szélsőséges nézetek fogalmazódnak meg, középpontban azzal a kérdésfeltevéssel, hogy vajon melyik a járható út: a nemzetközi

kereskedelembé, gazdaságba való bekapcsolódás, vagy a nemzeti keretek között megerősített, önálló gazdaság.

Az előbbi nézethez tartoznak a licencvásárlások, a technológiai transzfer, a szabad piac szorgalmazása, míg az utóbbihoz a relatív autonómia, az állami kámogatások, az adminisztratív szabályozás, ellenőrzés és tervezés. Az utóbbi érvrendszerhez példaként szolgál a brazil nemzeti autóipar, amely jelentős technológiai és exporteredményeket ért el úgy, hogy átvette a nemzetközi eredményeket, és átdolgozta, továbbfejlesztette azokat.

Az ellenzők növekvő strukturális függőséget emlegetnek, továbbá azt, hogy az ilyen módon átvett technológia mindig legalább egy lépéssel elmarad az élvonaltól. Azt hangsúlyozzák, hogy a technológia fejlődése nem egyetlen irányban halad, lehetőségek sajátos, nemzeti utak is. A brazil szerzők úgy tartják, hogy a technológia maga is kultúra. Adaptációja hatást gyakorol az emberek viselkedésére, a társadalmi struktúrára, a javak és a hatalom elosztására; politikai és gazdasági csoportokat hoz létre, amelyek érdeke a kialakult helyzet fenntartása. A munka szervezésével és ellenőrzésével depolitizálja a társadalmi gazdasági területeket, a propaganda és a felsőbb gondoskodás eszközeivel közvetlenül is manipulálja a társadalmat. A technológia, amely alapvetően semleges és egyetemes, kulturális vetületben ellenőrzésre szorul. A nemzeti piacvédő politika szószólói hangsúlyozzák, hogy egy ilyen stratégia nemzeti egységet képes teremteni, s a szakszervezetek támogatását élvezi.

A piacvédő politika találkozik a hadsereg érdekeivel is, amely a nemzeti szuverenitás, a külföldi érdekektől való függetlenség, a maximális autonómia népszerű eszméit hirdeti. Ezt az irányvonalat érthetően hangosan támogatja a brazil tőkésék különböző csoportja és egyes baloldali ellenzői pártok is.

A brazil vásárlóknak és felhasználóknak azonban mindezért magas árakat kell fizetniük; meg kell elégedniük a brazil ipar kínálta viszonylag elavult technológiával. A szakemberek és az értelmiség egy része számára nyilvánvaló, hogy a jövőben az információs technológia területén a szorosabb felzárkózás kulcsfontosságú, és ennek együtt kell járnia a fokozottabb demokratizálódással, az állami-katonai ellenőrzés csökkenésével.

A kritikák más része hangsúlyozza, hogy az államilag ellenőrzött piac csak nemzeti monopóliumot képes teremteni, a világpiacon nem versenyképes, a szoftver területén kalózkodásra és a klónok létrehozására alapozódik. Nem tud létrehozni fejlett chipeket, csak „összeszerelő” ipart nemzeti keretek között. Ugyanakkor az is igaz, hogy a brazil piac egyes részei nyitva állnak a nemzet-

közi monopóliumok előtt, így például a nagyszámítógépek területe az IBM, a Honeywell s a Burroughs előtt.

A brazil mikroszámítógép-modellek az Apple II, a TRS és az IBM PC többé-kevésbé hű másolatai, a programozás portugál nyelven történik, de a programnyelv utasításai angolok maradtak.

A vitákban előkerülnek olyan érvek is, amelyek szerint az állam piacvédő politikájának célja, hogy olyan részterületeket hozzon létre, amelyekkel bemutatathatja fejlettségét. Másrésztől elhangzik, hogy — nemzeti érdekekre hivatkozva — bizonyos stratégiai cikkek területén elsősorban az USA gyakorol protekcionizmust Brazíliával szemben. Mások rámutatnak, hogy a brazil informatikai politika hogyan függ össze egy katonai-ipari csoportosulás érdekeivel, mely csoportosulás a korábbi diktatúra terméke, de adminisztratív szervezeteiben tovább él az új demokráciában is, erősítve a korábbi antidemokratikus tendenciákat. A SEI hivatalnokai olyasmire terjesztik ki hatalmukat és döntési jogkörüket, amiben nem lehetnek illetékesek és szakértők. Ebben persze igazuk van a bírálóknak, a SEI valóban önkényeskedő és nem hatékony szervezet. Homályban maradnak azok a kapcsolatok is, amelyek a SEI-t a brazil titkosrendőrséghez kötik; ez utóbbi a legnagyobb számítógéphálózatot üzemelteti és adatbankokkal rendelkezik.

A brazil példát tanulmányozva a fejletlen országok egyik fontos problémájára bukkanunk, nevezetesen, hogy az állami központi hatalom állandóan ellensúlyozni kényszerül a katonai, gazdasági, politikai csoportosulások között.

A brazil új köztársaság mintegy húszezer korábbi katonai törvényt törölt el, visszaszorította a hadsereget a politikából, az állami adminisztrációból és a vállalatokból. Újra fogalmazták az alkotmányt. A demokratizálódás ilyen megnyilvánulásai között kell értékelnünk az informatikai piac lezárásának politikáját.

A brazil számítógépipar leggyengébb területe a chipek előállítás. Ezen a területen zavaró állapotok uralkodnak. Ha nem sikerül előbbre lépni, akkor ez az ipar függőségbe kerül a külföldi chipgyártóktól, és egyszerű összeszerelésre korlátozódik. A megfelelő alapanyagok és technológiák kidolgozása azonban hatalmas összegekbe kerül. A SEI politikája is követhetlenebb ezen a területen. A gyártásban az úgynevezett felhasználó által tervezett chipeket részesíti előnyben, holott ezt a hazai ipar nem igényli kellő mennyiségben, míg a tömegesen szükséges katalógus-áramköröket vásárolni kényszerülnek. Nagy integráltságú chipeket vásárol, elemzés céljából, a hivatal technikai központja számára, és chip-félgyműveket a nemzeti termékekhez. A piaclezárás politikája láthatóan nem működik a chipek területén, ugyan-

így kérdéses eredményt ad a helyi tervezés és gyártás, amely importált alapelemekre épül. Ehhez járul még, hogy a termékek egyre inkább eltérnek a nemzetközi szabványoktól. A fejlődés iránya pedig azt mutatja, hogy a másodvonalbeli eszközök gyártása egyre inkább a félperifériákra tolódik, és a fejlett országokban az egyre újabb és újabb vezető ágazatok maradnak csak, mint amilyen jelenleg a biotechnológia, az optikai számítógépek és hálózatok, a Cad/Cam rendszerek, a robotok, a mesterséges intelligencia.

A gazdasági és politikai hatalom már ma is több helyen összpontosul: Kína és Japán egyesíteni látszik lehetőségeit, Közép- és Dél-Amerika mellett India, Dél-Afrika, valamint az egyesített Nyugat-Európa és a szocialista országok komplexumai körvonalazódnak.

A brazil modell — a párhuzamos technológiai fejlődés támogatásával — csak egy extenzív fejlesztési szakaszban lehet eredményes, de keretei között egyre nehezebb lesz megvalósítani az intenzív fejlődést, az emberi és más erőforrások egyre hatékonyabb felhasználását.

Brazília importhelyettesítő politikáját vizsgálni lehet a délkelet-ázsiai kis országok, az úgynevezett „négy kis tigris”: Tajvan, Korea, Hongkong és Szingapur ezzel ellentétes stratégiájával összevetve is. Ennek lényege, hogy olyan kedvező gazdasági klímát teremtettek, amelyben a multinacionális vállalatok gyors ütemben telepítettek elektronikai gyártókapacitásokat, és a termékek exportjával ezek az országok igen gyors növekedést értek el. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ezekben az országokban olyan sajátos kulturális hagyományok voltak, amelyeket nagyon nehéz más országokban előteremteni. Ezek a magas technológiai színvonalú üzemek külföldi tőkével és technológiával jöttek létre, zárt magokat alkottak és részben alkotnak ma is.

Van még néhány vonása ezeknek a kelet-ázsiai országoknak, amelyekre nem árt emlékeztetni, amikor a brazil helyzettel való összetévesztésre vállalkozunk. Valamennyi kicsiny ország, viszonylag jelentős számú iskolázott népességgel, és ugyancsak jelentős számú iskolázatlan fiatal nő munkaerővel, amely hajlandó volt részmunkaidős proletárrá válni. A magánbirtok, a spekulatív tőkebefektetések gyakorlata mind különbözik a Latin-Amerikában szokásostól. Mind a négy országban bürokratikus-kapitalista hatalom van uralkodni, amely katonai diktatorikus vonásokkal rendelkezik. A gazdaság jelentős része kicsiny családi vállalkozásokban ölt testet, amelyek hatékonyabban képesek működni, mint a nagy állami vállalatok, érzékenyebben reagálnak a világpiac gyors változásaira, gyors technológiai váltásokat tudnak végrehajtani. Valamennyi ország sikerének egyik kulcsa az USA-val való szoros kapcsolata.

Media Perspektiven

A posta kezében a jövő?

Azok a politikai, gazdasági és ideológiai küzdelmek, amelyek a (gyűjtőnéven) információs társadalom megteremtését és előmunkálatait célozzák, az NSZK-ban nagyrészt a posta tevékenysége és távlati tervei körül lángholtak fel. A posta azonban úgy tesz, mintha a jövője csakis valamiféle rendszerpolitikai kérdés volna: hogy részekre osztják-e, vagy megmarad a posta és a távközlés egysége; hogy vállalkozói posta lesz-e, avagy polgári szolgáltatás marad; hogy az állami ellenőrzés leépítésével „postamonarchia” alakul-e ki, vagy a status quo fenntartásával rákényszerítik a demokratizálódásra. Az ipar és a gazdaság képviselői mindenesetre azt akarják, hogy a posta „közelebb kerüljön a piachoz” (mint Angliában vagy Japánban). Az új jelszó: „aki a postát segíti, az megmen-ti a távközlést”. A látványos külsőségek mögött, a nyilvánosságtól szinte elrejtve azonban a posta most technológiai megújulásra készül. A fejlődés távlatait egyelőre 2020-ig vázolták fel, középpontjában az ISDN-rendszer kidolgozása áll.

Az 1984-ben megindított program lényege, hogy a meglévő telefonhálózatot olyan „üvegszálalapú, univerzális hálózattá” építik ki, amely a távközlés valamennyi területe számára (beszéd, írott szöveg, adat- és képtovábbítás) rendelkezésre áll. Ez a folyamat négy lépcsőben valósulna meg:

- az elektromechanikai technikát folyamatosan digitális hálózatra cserélik, amely mintegy hatezer helységet érint;

- a digitális hálózaton megteremtik az integrált adat- és szövegtovábbítás lehetőségét;

- a korábbi rézkabelhálózatot szélesszalagos üvegszálhálózattal váltják fel;

- végül ebbe a rendszerbe integrálják a rádiós és a televíziós hálózatot, ami által létrejön az „integrált szélesszalagos távközlési hálózat” (német rövidítéssel: IBFN).

A posta — az információs társadalom kihívására — az „évszázad műszaki vállalkozásával”, a mikroelektronika és az üvegszáltechnika „infrastrukturális hadrendbe állításával” kíván felelni.

Ez egyúttal az évszázad beruházása is; a háromszáz milliárd márka olyan összeg, amely a posta társadalmi befolyását igencsak megemeli. Sőt a jövő társadalmában olyan központi helyet foglalkozhat el, amelyben a tájékoztatás és a kommunikáció folyamatát nemcsak műszakilag, hanem szervezeten és pénzügyileg is ellenőrizni tudja. A posta hatalmának túlzott megnövekedését azonban már ma is kritikusan hangok kísérik: egyrészt a piac, a liberalizálódás és a magánkezdéményezés gátját érzik benne, másrészt a megcélzott műszaki koncepció mellett alternatív lehetőségek érvényesülését is követelik; sürgetik a posta demokratizálódását, illetve lehetőséget kérnek hatalma ellenőrzésére.

Tény az, hogy a posta és az ipar illetékesei az ISDN-programtól a gazdaság fellendülését várják. Meg is indokolják: a vasúthálózat tizenkilencedik századi és az autótak huszadik századi fellendítő hatása után ez lenne a „kapcsolati hálózatok” harmadik, immár huszonegyedik századi forradalma. Az információs társadalom (szélesszalagos kábellezsugorodott) útjain azonban nem autók vagy más anyagi javak, hanem hírek és információk áramlanak.

A német posta a modernizálódás során először a nem beszédre alapuló digitális (számítógépes kommunikációra alkalmas) hálózat kiépítését tervezte. Ez lett volna az integrált adat- és a szöveg-hálózat (IDN). A kis kapacitású és adatvédelmi-gyenge telefonhálózatot így olyan távközlési eszköz váltotta volna fel, amely az NSZK mintegy kétmillió munkahelye közül néhány százezret azonnal ellátott volna újabb fiókokkal, és mindezt sokkal gyorsabban. A tervet mégis elvetették: az IDN-hálózat sohasem lehetett volna képes egy sor adat- és képkommunikációs szolgáltatásra, és végül nem támogatta a szórakoztató elektronikai ipar sem.

Mivel az NSZK telefonellátottsága teljesnek tekinthető (35 millió „beszélőhely”), ezért a hírközlési iparnak az egész piacot ellátó vállalkozásra van szüksége. Ennek a követelménynek az ISDN megfelelt, egyrészt mert az eddigi elektromechanikus kapcsolást (tárolóprogramos) elektronikus kapcsolástechnikával cseréli fel, másrészt pedig mert a teljes piacot ellátja a szórakoztató elektronika, az irodakommunikáció és a házi-elektronika digitális készülékeivel.

A nagyratörő univerzális terv ugyanakkor egy sor veszélyt is rejt magában. Ezek egy része „kommunikációs-környezeti ártalom” (az Optek-tanulmány kifejezése), amely az információs társadalmat inkább „kockázati társadalommá” torzítja (kommunikationsökologische Risikogesellschaft). Az ártalmak közül már ma is együtt kell élnünk az elmagányosodással, a kapcsolatteremtési zavarok gyakoribbá válásával, a munkaszoli-

vetően kvantitatív jellegű, és éppen abból a szempontból vizsgálja a közléseket, amelyet a tartalomelemzés zárójelbe tesz: a megértés és az értelmezés oldaláról. Az elemzendő közlést, legyen az verbális vagy nem verbális, olyan szöveggént, textusként fogja fel, amely azáltal telik meg tartalommal, hogy egy befogadóközeg egy számára adott szocio-kulturális kód birtokában megérti és értelmezi, jelentéssel és interpretációval ruhazza fel. Éppen ezért a szövegelemzés azt tekinti feladatának, hogy feltárja azokat a jelentéstudajdonítási és értelmezési lehetőségeket, amelyeket egy-egy közlés, vagy közléseknek egy nagyobb együttese kínál a kommunikáció adott társadalmi kontextusában.

A szövegek interpretációja összetett folyamat, amelyben egymással bonyolultan összefüggő tényezők sokasága játszik közre, kezdve a szövegek elemi egységeinek (mondatainak) sajátosságait meghatározó kód (nyelv) szintaktikai és szemantikai jellegzetességeitől, a szövegek makroszerkezetét alakító szövegstruktúrákon, kognitív forgatókönyveken, pragmatikai koherencia- és relevanciaelveken, következtetési sémákon keresztül, a befogadónak a közlési szituáció elemeiről (már a kommunikációs aktus előtt) meglévő teljes tudásáig. E sokrétűség következtében a szövegelemzési módszerekben sokféle tudományág ötvöződik: nyelvészeti szemantika és pragmatika, szövegelmélet és diskurzuselemzés, kognitív pszichológia és mesterséges intelligenciakutatás, szimbolikus interakció-elemzés és tudásszociológia. A kötet írásai is ezt a sokféleséget tükrözik.

A szerkesztői bevezető Paolo Mancini tollából és Maoro Wolf *Kommunikációkutatás és szövegelemzés: az elméleti közeledés perspektívái és problémái* című tanulmánya azt igyekszik bemutatni, hogy mit nyerhet a tömegkommunikáció-kutatás,

ha vizsgálati módszereinek tárházában a tartalomelemzés mellett a szövegelemzés is meghonosodik. Paolo Mancini *Szimulált interakció: hogyan beszélnek a televíziós újságírók?* című dolgozata — redukált diskurzusnak fogva fel a televíziós hírközlést — azt vizsgálja, hogy az újságírók a nézők társadalmi szerepéről alkotott előfeltevéseik alapján miképpen építenek bele szövegeikbe olyan rejtett, utasítás jellegű interpretációs sémákat, amelyek a nézőket az előfeltett szerepek felé terelik. Teun A. van Dijk, a szövegelmélet egyik legtekintélyesebb és legismertebb művelője, *Egy sajtópánik szemantikája: a tamil invázió* című kutatási összefoglalójában egy olyan empirikus vizsgálatról számol be, amely többleteggű szövegelemző munkával azt igyekezett feltárni, hogy a holland sajtó miképpen alakított ki és legitimált egy ellenséges intézményi és ideológiai alapállást az országban letelepedni szándékozó tamil menekültekkel szemben. Peter Dahlgren tanulmánya — *Bűnügyi hírek: a hétköznapi bűvölete* — hermeneutikai alapról azt a kérdést vizsgálja, milyen szövegszerkezeti és interpretációs sajátosságokkal magyarázható az újságolvasók igen nagy érdeklődése a bűnügyi tudósítások iránt. Szövegelemzéseiből az a válasz következik, hogy a bűnügyi történetek jelentésstruktúrája könnyű és közvetlen átlépést kínál a publikus és intézményes makrovilágból abba a mikrokozmoszba, amelyben az újságolvasók mindennapi élete zajlik. Végül Peter Moss *Szavak, szavak, szavak: rádiós hírdiskurzusok és működésük* című tanulmánya a rádiós hírközlés fonetikai jellegzetességeit elemzi, és azt kutatja, hogy a hírszövegek intonációja, hangzása miképpen járul hozzá a jelentésképzéshez.

Terestyéni Tamás

СОВЕТСКАЯ КУЛЬТУРА

Láthatatlan video

A videotechnika sokféle termékéből a Szovjetunióba egyelőre csak a képmagnó jutott el, az is nehezen. Ha elmegyünk a moszkvai „Elektronika” szakkoltba, hogy egy ilyen készüléket vásároljunk magunknak, kiderül, hogy a videóra várakozók tizenegyzres sorának végére már augusztusban kitették a táblát: „Az előjegyzés erre az évre betelt!” Az egész országban milliók vágyakoznak hiába: a tervek szerint ez évben összesen hetvenezer készüléket gyártanak (ami már harmincezerrel több is, mint 1987-ben).

A helyzet feszültségét azokkal a nem hivatalos számadatokkal illusztrálhatjuk, melyek szerint jelenleg az országban összesen maximum kétszáz-ezer képmagnó található, a videotechnikai piac ellátottsága pedig nem éri el az egy százalékot sem.

Ezzel a problémával 1974 óta foglalkoznak a Szovjetunióban, de a hetvenes években megjelent képmagnók, minőségüket és megbízhatóságukat tekintve, alkalmatlannak bizonyultak a tömeges gyártásra. Az azóta eltelt több mint tíz esztendő alatt a hatalmas méretű, fekete-fehér készülékekről át kellett térni a kisméretű, kazettás, színes képmagnók gyártására, ami még nehezebb feladat elé állította a szovjet ipart. A jelenlegi egyetlen szériában gyártott hazai készülék, az „Elektronika VM-12” előállításában majdnem egy tucat népgazdasági ág mintegy negyven vállalata vesz részt.

Pedig az „Elektronika” nem is valami korszerű modell, a technikai világszínvonaltól úgy nyolctíz évvel van elmaradva. A képmagnó legkényesebb részét — a szalagfeszítő mechanizmust — importgépeken állítják elő, ami maximum évi száz-ezer darab készüléket tesz lehetővé. A bővítéshez további valutaigényes gépekre lenne szükség.

Sok vállalatnál most rekonstrukció folyik. Voronyezsben egy finn építő cég hamarosan befejezi az új videokészülék-gyártó üzem építését. Új modellek jelentek meg: az „Elektronika-15” és az „Elektronika-18”. Ennek ellenére már most látható, hogy még az 1990-re betervezett évi kétszáz-ezer darabos termelés is messze elmarad a gazdaságilag célszerű mennyiségtől. Nyilvánvaló, hogy

az elektronikai ágazat egymagában nem képes megbirkózni a hiánnyal.

Míg a világon a videotechnika mindenütt a legnagyobb tévékészülék-gyártó cégek kezében összpontosult, addig a Szovjetunióban nem azok a hatalmas televíziós vállalatok (a Horizont, az Elektron, vagy a Foton) kezdtek a videóval foglalkozni, melyek a dolgok logikája szerint erre a legalkalmasabbak lettek volna, hanem külön cégek. Ez a helyzet most már változóban van. A távközlési ipari minisztérium is bekapcsolódott a probléma megoldásába, és a legnagyobb színes-tévégyártó, az „Elektron” tudományos-termelési egyesülés is érdekeltnek mutatkozott. A minisztérium főkonstruktőre szerint mindenképpen egy már meglévő modelltől kell kiindulni, hiszen egy teljesen új készülék kifejlesztése tíz évet venne igénybe. Most a legfontosabb hiányok felszámolása az elsődleges cél: a szalagfeszítő mechanizmusok, a finommechanikai berendezések és a mérő-készülékek biztosítása.

A legrövidebb és leggazdaságosabb út Lvovból Voronyezsbe vezetne, az „Elektron” cégtől az „Elektronikához”, a Lvoviak gyártanak a készüléket, a rádiócsatornákat, a távkapcsolókat, s cserébe szalagfeszítőt és alkatrészeket kapnának. Csakhogy a voronyezsiek az utolsó darabig felhasználják minden alkatrészüket, így az együttműködéstől még igen távol vannak.

Marad tehát az import. De vajon érdemes-e devizarubel-milliókat költeni gépekre, nem egyszerűbb-e kész videomagnókat vásárolni külföldön? Pillanatnyilag egyszerűbb, de hosszabb távon nem gazdaságos. Azért az összegért, amelyre jelenleg az „Elektron” cégnek szüksége volna, körülbelül egymillió darab közepes minőségű készüléket lehetne kapni, míg a megvásárlandó berendezéssel évente ötszáz-ezer digitális videomagnót gyárthatnának. Ráadásul a vállalat tervezett videostúdiójában a műsoros kazetták másolását is megoldhatnák.

Persze az „Elektron” egymagában nem szüntethetné meg az országos hiányt. Ennek leküzdéséhez és az egészséges konkurencia megteremtéséhez több ipari ágazat erőfeszítéseit is egyesíteni kellene — a háztartás-elektronikai készülékgyártóktól a finommechanikai cégekig —, lehetővé téve és felhasználva az önelszámolásra áttért vállalatok kezdeményező-készségét. Így talán a video a Szovjetunióban is láthatóvá válna az emberek számára. (1988. augusztus 3.)

Media Perspektiven

A posta kezében a jövő?

Azok a politikai, gazdasági és ideológiai küzdelmek, amelyek a (gyűjtőnéven) információs társadalom megteremtését és előmunkáitait célozzák, az NSZK-ban nagyrészt a posta tevékenysége és távlati tervei körül lángoltak fel. A posta azonban úgy tesz, mintha a jövője csakis valamiféle rendszerpolitikai kérdés volna: hogy részekre osztják-e, vagy megmarad a posta és a távközlés egysége; hogy vállalkozói posta lesz-e, avagy polgári szolgáltatás marad; hogy az állami ellenőrzés leépítésével „postamonarchia” alakul-e ki, vagy a status quo fenntartásával rákényszerítik a demokratizálódásra. Az ipar és a gazdaság képviselői mindenesetre azt akarják, hogy a posta „közelebb kerüljön a piachoz” (mint Angliában vagy Japánban). Az új jelszó: „aki a postát segíti, az megmenti a távközlést”. A látványos külsőségek mögött, a nyilvánosságtól szinte elrejtve azonban a posta most technológiai megújulásra készül. A fejlődés távlatait egyelőre 2020-ig vázolták fel, középpontjában az ISDN-rendszer kidolgozása áll.

Az 1984-ben megindított program lényege, hogy a meglévő telefonhálózatot olyan „üvegszálalapú, univerzális hálózattá” építik ki, amely a távközlés valamennyi területe számára (beszéd, írott szöveg, adat- és képtovábbítás) rendelkezésre áll. Ez a folyamat négy lépcsőben valósulna meg:

- az elektromechanikai technikát folyamatosan digitális hálózatra cserélik, amely mintegy hatezer helységet érint;

- a digitális hálózaton megteremtik az integrált adat- és szövegtovábbítás lehetőségét;

- a korábbi rézkábelhálózatot szélesszalagos üvegszálhálózattal váltják fel;

- végül ebbe a rendszerbe integrálják a rádiós és a televíziós hálózatot, ami által létrejön az „integrált szélesszalagos távközlési hálózat” (német rövidítéssel: IBFN).

A posta — az információs társadalom kihívására — az „évszázad műszaki vállalkozásával”, a mikroelektronika és az üvegszáltechnika „infrastrukturális hadrendbe állításával” kíván felelni.

Ez együtt a évszázad beruházása is; a háromszáz milliárd márka olyan összeg, amely a posta társadalmi befolyását igencsak megemeli. Sőt a jövő társadalmában olyan központi helyet foglalt el, amelyben a tájékoztatás és a kommunikáció folyamatát nemcsak műszakilag, hanem szervezeten és pénzügyileg is ellenőrizni tudja. A posta hatalmának túlzott megnövekedését azonban már ma is kritikus hangok kísérik: egyrészt a piac, a liberalizálódás és a magánkezdeményezés gátját érzik benne, másrészt a megcélzott műszaki koncepció mellett alternatív lehetőségek érvényesülését is követelik; sürgetik a posta demokratizálódását, illetve lehetőséget kérnek hatalma ellenőrzésére.

Tény az, hogy a posta és az ipar illetékesei az ISDN-programtól a gazdaság fellendülését várják. Meg is indokolják: a vasúthálózat tizenkilencedik századi és az autótak huszadik századi fellendítő hatása után ez lenne a „kapcsolati hálózatok” harmadik, immár huszonegyedik századi forradalma. Az információs társadalom (szélesszalagos kabellé zsugorodott) útjain azonban nem autók vagy más anyagi javak, hanem hírek és információk áramlanak.

A német posta a modernizálódás során először a nem beszéden alapuló digitális (számítógépes kommunikációra alkalmas) hálózat kiépítését tervezte. Ez lett volna az integrált adat- és a szöveg-hálózat (IDN). A kis kapacitású és adatvédelmileg gyenge telefonhálózatot így olyan távközlési eszköz váltotta volna fel, amely az NSZK mintegy kétfélmillió munkahelye közül néhány százezret azonnal ellátott volna újabb fiókkal, és mindezt sokkal gyorsabban. A tervet mégis elvetették: az IDN-hálózat sohasem lehetett volna képes egy sor adat- és képkommunikációs szolgáltatásra, és végül nem támogatta a szórakoztató elektronikai ipar sem.

Mivel az NSZK telefonellátottsága teljesnek tekinthető (35 millió „beszélőhely”), ezért a hírközlési iparnak az egész piacot ellátó vállalkozásra van szüksége. Ennek a követelménynek az ISDN megfelel, egyrészt mert az eddigi elektromechanikus kapcsolást (tárolóprogramos) elektronikus kapcsolástechnikával cseréli fel, másrészt pedig mert a teljes piacot ellátja a szórakoztató elektronika, az irodakommunikáció és a házi elektronika digitális készülékeivel.

A nagyratörő univerzális terv ugyanakkor egy sor veszélyt is rejt magában. Ezek egy része „kommunikációs-környezeti ártalom” (az Optek-tanulmány kifejezése), amely az információs társadalmat inkább „kockázati társadalommá” torzítja (kommunikationsökologische Risikogesellschaft). Az ártalmak közül már ma is együtt kell élnünk az elmagányosodással, a kapcsolatteremtési zavarok gyakoribbá válásával, a munkaszoli-

daritás csökkenésével — és mindez az ember és a médiumok kapcsolatának még csak a kezdete. A médiumokkal élő ember egyszerre tettes és áldozat: élvezi a médiumok adta megnövekedett szabadságot és képtelen szabadulni ugyanezeknek a médiumoknak a hálójából.

A fenti veszélyek megelőzésére-elhárítására már a szükségesnek vált intézkedések rendszerét is kidolgozták. Maga az egyéni médiumhasználat ugyan etikailag semleges tevékenység, de a megszorozódott médiumok túlburjánzó használata már mindenképpen káros. Ezt a kumulálódó hatást, a kommunikációs rendszerek hálózatba tömörülését éppen az infrastruktúra-politikánál lehet tetten érni és megelőzni. Tehát a posta által erőltetett kábelezés (és a szórakoztató elektronika) helyett a műszaki lehetőségek több formájának kiegyensúlyozott használatát kell megvalósítani. (A kábelnek ezt az eluralkodását és következményeit nevezi Scheidt „belvilágsszennyeződésnek” — Innenweltverschmutzung.) Ez olyan infrastruktúra-koncepciót követel, amely a technika bizonyos mértékű korlátozásával jár együtt. A korlátozást legeredményesebben a magánház-tartásokban lehet megvalósítani. Ez a technikai (ellen-) koncepció támadja az IBFN-tervet, helyette magának a telefonhálózatnak a modernizálódását sürgeti, és később külön hálózatként építene ki egy adat- és szövegeközvetítő hálózatot (IPN — Integriertes Professionelles Netz — Integrált Szakmai Hálózat).

A nagy konszernnek nagy beruházásait és nagy (állami támogatású) megbízásait nehéz ellensúlyozni. Ez pedig már átvezet a politikai veszélyek területére. A telefonhálózatok digitalizálása esetében az adatvédelem nem okoz komoly problémát, megváltozik azonban a helyzet a tálalis integráció esetében. Egy sor információt a megrendelés és előfizetés céljából a postának kell nyilvántartania, így tehát a használat „automatikus azonosítása” a személyekre és a közlések tartalmára is kiterjed. A megbízható adatvédelemnek nemcsak jogi támogatásra, s az eddiginél ésszerűbb rendszerbe állításra van szüksége, hanem azt a műszaki hiba és visszaélés lehetőségeitől is meg kell védeni. Egy társadalmi rendszer sebezhetősége sokban függ az információt közvetítő és tároló rendszer egészének vagy részeinek a sebezhetőségétől.

Újabbban egyre több szó esik az ISDN-rendszer rossz szociálpszichológiai hatásáról, amely szerint a rendszerben „lassanként elvesz a valóság”, helyére a médiumok által közölt és megszürt pótválóság kerül. Megnövekszik viszont a „kontrollpotenciál”, tehát az ellenőrzés lehetősége az egyes állampolgárok és közlések fölött. Ez a tudat az állampolgárt a politikai passzivitás felé sodorja. Így az adatvédelem végső soron a demokrácia védelmét jelenti. (1988. 7. szám)

SASARAN

Malaysiában is . . .

Kétségtelen, hogy Malaysiában a televízió megjelenése felbecsülhetetlen előnyökkel járt: csökkentette a gazdasági-társadalmi különbségeket az egyes rétegek között, s az iskolatelevíziós adások gyarapodása nyomán jelentősen emelkedett az oktatás színvonala. Ám a veszélyek sem kevésbé érzékelhetők, különösen ami a gyerekeket és a tizenéveseket illeti.

Egy 1978-ban végzett felmérés adatai szerint az akkori tévéműsorok hetven százaléka külföldről származott. Ez a helyzet, annak ellenére, hogy némileg megnőtt a hazai gyártású műsorok aránya, némileg változott azóta. És a televízió első sorban Amerikából importál. A malaysiai nézők naponta (!) legalább tizenkét olyan műsort nézhetnek meg, amely az Egyesült Államokból származik.

A különböző vizsgálatok feltárták, hogy ezeket az amerikai műsorokat elsősorban a nyugati iskolázottságú értelmiségi elit igényli, a lakosság nagy többsége jobban kedveli az otthon készült műsorokat. S így van ez nemcsak Malaysiában, hanem Indonéziában, Tajvanon és Sri Lankán is. S az egész térség országai ugyanazokkal a problémákkal küszködnek.

Némileg más a helyzet az ifjúság esetében. Ők elsősorban szórakozni akarnak tévézés közben, nem pedig tájékozódni, művelődni. Aggodalomra velük kapcsolatban az ad okot, hogy a jelenlegi (nagyreszt amerikai vagy amerikai stílusú) szórakoztató kínálatban a fiatalokat a brutalitás, a kegyetlenkedés ragadja meg.

Minden tévéműsor tanít is valamire, csak az a kérdés, hogy mire. Nem elég tehát tudomásul vennünk, hogy a televízió általában elősegíti a fejlődést, meggyorsítja a valamennyiünk által igényelt gazdasági-társadalmi változásokat.

Konstruktív kritikával kell illetnünk az úgynevezett szórakoztató műsorokat is, hiszen hatásukat nem becsülhetjük le.

A kérdés, amivel szembesülünk, a következőképpen fogalmazható meg: hagyjuk-e elhatalmasodni magunkon a televízió diktatúráját, vagy állítsuk-e ezt a hatalmas erőt ilyen vonatkozásban is a társadalmi haladás szolgálatába? (1987 december)

Le Monde

A francia sajtótörvény

1868 döntő fordulópontra a francia sajtó történetében. A március 11-i törvény olyan liberalizálódásnak a kezdete, amely teljes gazdagságában csak a III. Köztársaság alatt teljesedett ki. Az 1881. július 29-i sajtótörvény ugyanis (amely mindmáig szabályozza a francia hírközlés tevékenységét) valójában ennek az 1868-as törvénynek a logikus folytatása, tökéletesítése, finomítása. A két törvény, az 1868-as és az 1881-es között akkor is szoros a kapcsolat, ha ezt a fejlődést ideig-óráig lassították, sőt, néha fel is tartóztatták a hetvenes évek súlyos válságai.

A legjelentősebb lépés tehát épp százhusz esztendője, 1868-ban következett be. Ez a törvény tette lehetővé a sajtó piacának hirtelen kiszélesedését: 1867-től 1880-ig a francia napilapok száma 78-ról 272-re emelkedett, az összpéldányszám pedig 970 000-ról 2,8 millióra. Ilyen páratlan felvirágzásra egyetlen más országba se volt példa. A fellendülést az 1868. május 11-i törvény tette lehetővé, amely enyhítette a hatalomnak a sajtó felett gyakorolt felügyeletét.

Az 1851. december 2-i államcsíny után Louis-Napoleon Bonaparte, az ostromállapotra való hivatkozással, elrendelte számos napilap betiltását. A párizsi újságok száma ötvenkettőtől tizenháromra csökkent. Vidéken csak a prefektúrák lapjai, illetve az egyházi sajtóorgánumok éltek túl a puccsot.

A császár az 1852. február 23-i dekrétummal szervezte meg a még létező napilapok ellenőrzését. Fenntartották a *kauciót* (ez körülbelül ötvenezer frankra rúgott, ami fél millió mai franknak felel meg), és fenntartották az úgynevezett *illetékbélyeg* is; ez az illetékbélyeg a nagyvárosokban 25–30 százalékkal növelte az előfizetési díjat, és gyakorlatilag lehetetlenné tette a lapok példányonkénti árusítását.

A lapalapítást előzetes engedélyhez kötötték; így a prefektusok nem csupán az ellenséges sajtóorgánumok születését akadályozhatták meg, de azt is, hogy a kormánypárti lapok átkerüljenek az ellenzék táborába. Ami a parlamenti vitákat illeti, az újságok csak hivatalos összefoglalókat közölhettek, minden kommentár nélkül. Jóllehet a cenzúrát nem állították vissza, a hatóságoknak a figyelmeztetések egész rendszerével minden eszközük megvolt a napilapok ellenőrzésére. Az első figyelmeztetések még nem voltak komolyabb következményei, a második viszont a megjelenés

átmeneti felfüggesztését, a harmadik pedig a teljes elközbást vonta maga után.

Armand Bertin, a *Journal des Débats* főszerkesztője a dekrétum kapcsán így ír egyik barátjának: „Erről a dekrétumról sok mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy merő ostobaság. A hatalom engem biz meg saját újságom ellenőrzésével, államhivatalnokot csinál belőlem, meghozzá ingyen dolgozó államhivatalnokot, akinek kutya kötelessége megakadályozni az alkotmányos rend ellen intézett támadásokat. . .” Csakugyan, ez volt a legkörnyfontabb és a leghatékonyabb módszere annak, hogy konformista öncenzúrára kényszerítsék az újságírókat. A rendszer olyan olajozottan működött, hogy nem is került sor a drasztikusabb intézkedések alkalmazására. Már a figyelmeztetés pusztja lehetősége is elég volt, hogy visszatartsa az abajdózkodó újságírók tollát. A dekrétum mellesleg azoknak a kommunikéknak a közzlésére is kötelezte az újságokat, amelyekben a hatóságok helyreigazították a hivatalos igazságok „elferdített” értelmezéseit.

Az évek során a II. Császárság egyben-másban enyhíteni próbált a sajtóra nehezedő kényszereken. 1860. november 24-én például engedélyezte a törvényhozó testület vitáinak kommentálását, és lehetővé tette néhány új napilap alapítását is. Így született 1861-ben a *Le Temps* (a *Le Monde* elődje), és 1866-ban a ma is megjelenő *Le Figaro*. A kormánynak az volt a szándéka, hogy a rivális lapok számának emelésével mérjen csapást az ellenzékre. A császári politika legügyesebb sakkhúzása azonban nem ez volt, hanem a nem politikai jellegű napisajtó fellendítése.

Tudvalevő, hogy az írni-olvasni tudók száma egyre emelkedett a múlt század második felének Franciaországában: míg 1832-ben az újoncok 53 százaléka írástudatlan, ez a szám 1870-ben 27 százalékra csökkent. A középosztály és az alsóbb rétegek körében egyre nagyobb az igény az írott szóra. A kormány ezt a potenciális olvasóközönséget akarta elfordítani a politikától, és az ideológiailag ártalmatlan olvasmányok, az irodalom, illetve a kulturális ismeretterjesztés felé terelni.

Az 1856-os postatörvény lehetővé tette a nem politikai jellegű lapok példányonkénti árusítását (ezekre ugyanis nem kellett illetéket fizetni). E politika eredményeként főleg a *Petit Journal* tett szert megdöbbentő népszerűsége. A lapból 1867-ben nem kevesebb mint félmillió példányt adtak el naponta, ami kétszerese a párizsi politikai napilapok példányszámának. A sajtónak tehát két — egymással mintegy párhuzamos — piaca jött létre: az olcsó, népszerű és politikailag ártalmatlan kiadványoké, valamint az előfizetők részére fenntartott, drága politikai lapoké.

A liberális és köztársaságpárti ellenzék, illetve a külpolitikai kudarcok mind jobban meggyöngi-

tették a II. Császárságot. III. Napóleon úgy határozott, hogy más irányba fordítja az ország hajóját. A császár 1867. január 19-i levelében kijelentette, hogy liberalizálni óhajtja a politikai rendszert, mintegy engedve azoknak a követeléseknek, amelyeket Thiers már 1864 januárjában megfogalmazott a törvényhozó testületben. A császár kilátásba helyezte, hogy „a bíróságok hatáskörébe utalja a sajtóügyekben való állásfoglalást”.

Az új törvénytervezet tehát, amelyet már 1867 márciusában kidolgoztak, lemondott a hatóságok felügyeleti jogáról, és a preventív rendszert egy olyan *a posteriori* rendszerrel váltotta fel, amelyben a hatalom bírósági úton gyakorol ellenőrzést a sajtó felett. Ezt a lépést sokan helytelenítették a II. Császárság támogatói között. Bevezetését nemcsak Baroche igazságügyminiszter ellenezte, de a császárné, sőt több „mameluk” újságíró is.

A liberálisok viszont jelentős lépésként értékelték az eseményt, követelték a döntőbíráóság felállítását, a kaució eltörlését és a szabad árusítás jogát. A tervezetet, némi huzavona után, 1868. május 8-án megszavazták. A törvény fenntartotta a kauciót, az illetéket leszállította 1 centime-ra, szabályozta a terjesztést. Meghagyta a hatóságoknak a jogot, hogy bármikor betilthatják egy-egy újság utcai árusítását, megszüntette viszont a figyelmeztetések rendszerét és az előzetes felhatalmazást: az újságalapításhoz ettől fogva nem kellett más, csak a kaució lefizetése és az új lap egyszerű bejelentése.

Ez a törvény a francia sajtó páratlan felvirágzását tette lehetővé. Három év leforgása alatt a vidéki lapok száma megkétszereződött, tizenkilenc új lapot alapítottak, a több tucat politikai hetilapról nem is beszélve. Mind vidéken, mind a fővárosban megkétszereződött a politikai sajtó példányszáma. Az új lapok többnyire baloldaliak voltak, de Párizsban a szélsőbaloldali lapoké a

népszerűség. Henri Rochefort *La Lanterne* című lapjának (ez az újság hirdette meg a „megvetés forradalmát”) óriási a sikere: 125 000 példányban terjesztik. „Nemcsak a pénzvilág, az irodalom és a nagyipar bohémjei vásárolják a lapot — írja az akkori igazságügyminiszter —, nemcsak a kiskezűk, hanem a munkások is. Sokan a könyvesboltok előtt várják a megjelenését, majd a lap kézzől kézre jár a műhelyekben. A tiszteletben mindig van valamennyi félelem is: de miképpen őrizhetik meg a néptömegek az uralkodóba vetett bizalmukat, ha a császárt büntetlenül lehet sértegetni?”

A — viszonylag lassú — törvényhatósági megtorlás azonban alkalmatlannak bizonyult az ellenzék visszaszorítására. Persze, szép számmal voltak vádemelések, és voltak betiltások is. 1868-ban például 79 újságíróit ítéltek el, összesen 89 hónap fegyházra. A megtorlás azonban nem félemlítette meg sem az ellenzéki újságírókat, sem a közvéleményt, hiszen 1869-ben Rochefort (aki az idő tájt már a nyíltan forradalmi *La Marseillaise* főszerkesztője) Párizs képviselőjeként bejut a parlamentbe. III. Napóleon levonja a tanulságot. Leváltja a minisztereket, és Emile Olivier-re bizza a rendcsinálást, nem is sikertelenül. Az 1870 januárjában megtartott népszavazás ugyanis a császár javára billenti a mérleg nyelvét. Ezt követte volna az új sajtótörvény kidolgozása, de erre már nem került sor. Júliusban kitört a francia-porosz háború.

1870. szeptember 4-e után a köztársaság a preventív hatósági felügyeletnek még a nyomait is eltörölte: megszüntették az illetéket, a kauciót, lehetővé tették a napilapok példányonkénti árusítását, majd az 1881-es törvénnyel döntőbíráóságra bízták a sajtó útján elkövetett kihágások büntetését. Ám a törvény csak szentesítette a reformokat, hiszen a liberálisok már jó ideje kivívták őket a gyakorlatban. (1988. május 8-9.)

Tájékoztatáspolitikai

Heti cikkösszeállítás az európai értelmiség számára — ezt a tervet vetette fel Helmut Schmidt, az NSZK volt kancellárja. Tíz jelentős nyugat-európai napilap politikai, gazdasági és kulturális anyagából készülne a válogatás (Helsingen Sanomat, Dagens Nyheter, The Guardian, NRC-Handelsblad, Die Zeit, Frankfurter Allgemeine, Le Monde, Neue Zürcher Zeitung, Il Messaggero, El País). A szerkesztést holland és NSZK-beli újságírók végeznék, az angolra fordított cikkek publikálását a svédek vállalták. A lap megindulása előtt alapos piackutatást végeznek.

De Journalist

A pánafrikai hírügynökség (PANA) súlyos pénzügyi nehézségekkel küzd, mivel 49 tagja közül mindössze hét fizette meg a fenntartáshoz szükséges részvételi díjat. 1980 óta ezek az államok mindössze 8 millió dollárral támogatták a hírügynökség munkáját, a tartozás viszont közben 42 millió dollárra növekedett.

Fernseh-Informationen

Négy éve tette be a lábát az európai piacra az amerikai ATT (American Telephone and Telegraph) társaság. Ma azonban már nem elégszik meg a statisztaszereppel, a partnerségből vezető szerepre vágyik. A Philips céggel létrehozott APC (ATT Philips Communications) már 60 százalékos amerikai és 40 százalékos európai részvétellel alakult meg. Olaszországban az Italtel konzernnel együtt kapott meg egy nagy állami megbízást, de ebben is az ATT a fővállalkozó. Spanyolországban a Telefonica, Angliában a British Telecom látja benne a legfőbb lehetséges társat, vagy éppen riválist?

Business Week

A francia mozisövetség panaszt emelt a TF 1 televíziótársaság ellen, mert az az előzőleg engedélyezett heti két játékfilmmel többet vetített.

Fernseh-Informationen

A norvég kormány 1989-től engedélyezi a televízió második csatornáján a kereskedelmi műsor megindulását. Előzetesen kb. évi 100 millió márka bevételre számítanak.

Fernseh-Informationen

Egy perc az nagy idő — Svájcban is. És még nagyobb pénz a svájci televízióban: egy percnyi

reklám ára 1989. január 1-jétől 22.600 frank. 1988-ban 4,1 százalékkal emelkedett a reklámidő ára, de további lassú emelkedésre számítanak a reklámozni kívánók. 1986-ban 23 percben maximum a napi televíziós reklámot, a kereslet ma ennek kb. a háromszorosa.

Fernseh-Informationen

A televízió sikerén felbuzdulva az USA rádióállomásai is megindították vásárlási szolgáltatásait. Elsőként a chicagói Neo-Pioneer Public Interest kezdte meg országos szolgáltatásait, amelynek során egy talkshow-t kombináltak interaktív áruvásárlással. A televízióval ellentétben a rádióban a szórakoztatás áll előtérben, olyan sztárokat vonultatnak fel, mint Telly Savalas vagy Jane Fonda. E kezdeményezést már 98 további rádióállomás is átvette.

Marketing Week

Egy médiummilliomos, Rupert Murdoch, 3,5 milliárd dolláros évi hasznot hozó világleltára így néz ki: az USA-ban a Fox Broadcasting Co. televíziótársaság, a 20th Century Fox filmstúdió és a Harper and Row könyvkiadó; Ausztráliában a Herald and Weekly Times kiadócsoport, amely az országban a legnagyobb; Angliában a Today napilap; Hongkongban a South China Morning Post c. angol nyelvű napilap. Nagymértékű továbbá a részesedése a londoni Financial Timesban és a Sky Channel műholdas televízióműsorban.

Business Week

Spanyolországban 1987 óta a televízió a legnagyobb reklámközvetítő. Az ország teljes reklámtevékenységének az 52 százaléka a televízió keretén belül valósul meg, forgalma 127 000 millió pezeta. A sajtó reklámbevétele 33 százalékra esett vissza (43 500 millió pezeta).

Fernseh-Informationen

„Keleti szomszédaink” (Unsere Nachbarn im Osten) címen 1988 őszén filmsorozatot indít a ZDF nyugatnémet televízióműsor. A 12 részes sorozatban kelet-európai (legnagyobb részben szocialista országban készült) filmeket sugároznak, az NSZK-ban valamennyit először. A sorozat (és a hozzá kapcsolódó kampány) célja a kulturális kapcsolat erősítése a kelet-európai országokkal.

Fernseh-Informationen

Copyright-rendőrséget állítottak fel Hongkongban, ami annak a jele, hogy Ázsiában is komolyan

veszik a világszerte érvénybe lépő új másolási előírásokat (az Európai Közösség országaiban 1988 májusában, az USA-ban augusztusban lépett életbe). A zenés kazetták legnagyobb „fekete másolója” a világon Indonézia, amely azonban most szintén fel kívánja számolni ezt az eddig igen jövedelmező, de ezután igen veszedelmes tevékenységet.

The New York Times

Látni, Hallani, Tanítani (Sehen, Hören, Bilden) a címe annak az osztrák újságnak, amely a kommunikáció, a tömegkommunikáció és az új médiumok iskolai oktatásáért száll síkra. Legújabbban 11 pontból álló programot dolgozott ki, amely a cigányság történetét, nyelvét, népi és emberi értékeit kívánja megismertetni a gyerekekkel. Videofilm, diafilm, képes és hanganyag egyaránt kapcsolódik a programhoz, de esettanulmányok, kérdőívek is szerepelnek az oktatási programban.

Sehen, Hören, Bilden

Egy évre felfüggesztették két bolíviai televízióműsor sugárzási jogát. A két csatorna közös műsorán ugyanis olyan személyeket engedett megjelenni, akik ellen parlamenti és bírósági körözést adtak ki, mint veszedelmes kábítószerkereskedők ellen. A döntés indoklásában a hatóságok a bolíviai nép érzelmeinek a megsértésére és semmibevételére hivatkoztak.

Fernseh-Informationen

„Szólj vissza, Amerika!” (Talk Back America) a neve annak a közös televíziós és sajtókampánynak, amelynek során a Novacom marketingcég meg kívánja vizsgálni a televízióreklám hatékonyságát. A televízióban reklámozott termékek színes képével „körített” kérdőíveket helyeznek egyes újságokba. A visszaküldők 25 ezer dolláros külön lottósorsoláson vesznek részt. Az első közvélemény-kutatások szerint a legtöbb szavazatot (30 ezret) egy üditőital kapta.

Folio

Továbbra is a napilapok a legnagyobb „reklámhordozók” az NSZK-ban. A tömegkommunikációs eszközök 1987-ben összesen közel 18 milliárd márka reklámforgalmat bonyolítottak le, ez 5,2 százalékkal több, mint az előző évben volt. Ebből kerekén 7 milliárd jut a sajtóra, amelynél a reklámösszeg növekedése 3,2 százalékos volt. Az NSZK reklámberuházása az éves bruttó társadalmi termék 2 százalékát tette ki, ami az elkövetkező években várhatóan még nőni fog (az USA-ban 1987-ben 2,8 százalék volt).

Fernseh-Informationen

Berlusconi „behatol” a Szovjetunióba. A szovjet kormány megállapodást kötött az olasz tévécézzel, Silvio Berlusconi-val nyugati ipari termékek és fogyasztási cikkek televíziós reklámozására. A megállapodás kiköti, hogy a szovjet televízióban az ország importja számára fontos termékeket reklámozhatnak — a cigaretta és az alkohol kivételével. Berlusconi egy sajtókonferencián bejelentette, hogy hasonló megállapodás van előkészületben Kínával is.

World Broadcast News

Új cenzor lépett munkába a brit műsorszóró bizottságnál: Sir William Rees Mogg, aki korábban a Times szerkesztője, majd a BBC elnökhelyettese volt. A cenzor feladata a Nagy-Britanniában sugárzott televíziós műsorok előzetes ellenőrzése abból a szempontból, hogy szexuális szabadosságuk és a bennük bemutatott brutalitás foka nem lépi-e túl a társadalmilag elfogadott mértéket.

World Broadcast News

Műsorszórás

A világon a legtöbb televíziónéző Kínában van, több mint 600 millió. A televízió az információ és a szórakoztatás első számú eszköze Kínában. Jelenleg 112 millió készülék van az országban és a háztartások 47,8 százaléka rendelkezik televíziókészülékkel. 1978-ban a háztartások csak 2 százalékában volt televízió, amely 80 millió nézőt szolgált. A készülékkel rendelkezők 35 százaléka naponta néz televíziót. A tulajdonosok 64,7 százaléka városi körzetben él, 35,3 pedig falun és kisebb településen.

World Broadcast News

Az All India Radio 1989-re tervezi a 24 órás rádióadás bevezetését. A televízió adásideje ugyanakkor napi 9 órától 17 órára emelkedik. A felfejlesztés persze máris rupiamilliárdokat igényel. 170 új adó- és átvételiállomást kell addigra felépíteni, de új rádiós-televíziós adóközpont építését is tervezik.

Fernseh-Informationen

Szovjet tévéműsorok sugárzására kötött szerződést a Sri Lanka-i televízió és a Szovexportfilm. A megállapodás értelmében politikamentes műsorok átvételéről van szó. Elsősorban megfilmesített klasszikus műveket (mint például a Háború és béke) és rajzfilmsorozatokat vesz át a Szovjetuniótól a Sri Lanka-i televízió.

World Broadcast News

Olaszországban új műsorszórási törvény készül. A készülő törvény egyik kulcsparagrafusa az lesz,

	május elején	május 16—19-én
	(százalékban)	
Berecz János	16	18
Grósz Károly	21	29
Kádár János	12	16
Medgyessy Péter	15	18
Pozsgay Imre	12	22

A két alkalommal feltett kérdés viszonylag szilárd preferenciákat hozott felszínre. (A valamely nevet az első kérdezéskor említők 62-86 százalékos arányban említették meg ugyanazt a nevet a második kérdezéskor is.)

A pártértekezlet után megkérdeztük, hogy a Politikai Bizottság új tagjai között vannak-e olyan személyek, akiknek a kérdezettek különösen örülnek, illetve olyanok, akik iránt bizalmat éreznek. A leggyakoribb válaszok az alábbiak szerint alakultak.

	különösen szívesen látja az új vezetőségben	bizalmat érez iránta
	(százalékban)	
Berecz János	18	39
Csehák Judit	10	24
Grósz Károly	25	58
Hámori Csaba	10	19
Nyers Rezső	16	23
Pozsgay Imre	18	44

Ezúttal is az volt tapasztalható, hogy a vélemények nagy arányban következetesek maradtak. Akik korábban *legalább egyszer* említették Berecz Jánost, Grósz Károlyt, illetve Pozsgay Imrét, hogy „szeretnék látni az ország vezetői között” azok a „bizalom”

kérdésnél 54—64 százalék közötti arányban, akik pedig korábban *mindkét* alkalommal mondták, hogy „szeretnék látni” valamelyiküket a vezetők között, azok a „bizalom” kapcsán 74-83 százalékos arányban említették meg nevüket.

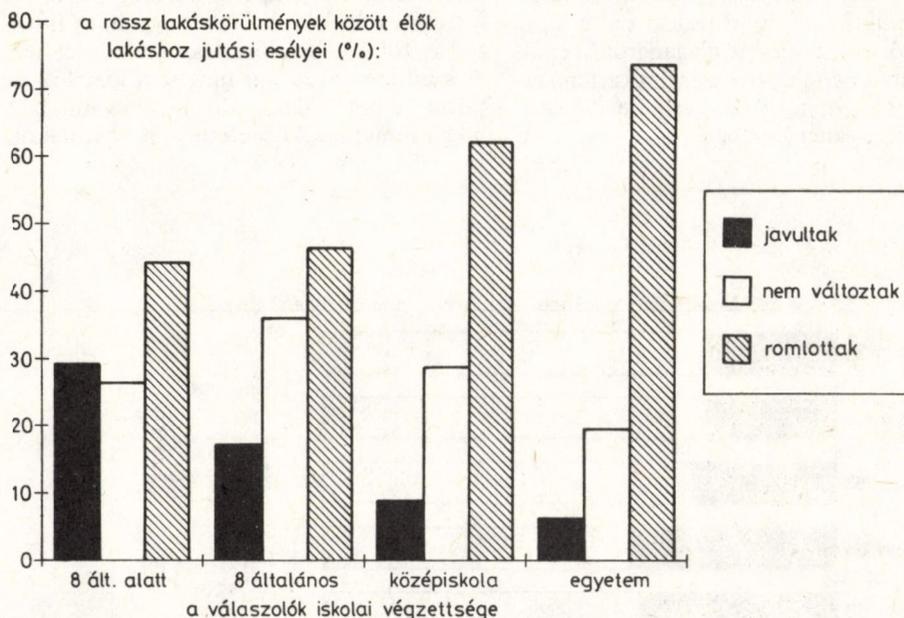
A fiataloknak még nehezebb

Vélemények a lakáshelyzetről

A lakosság nagy része úgy látja, hogy az utóbbi években tovább romlottak a lakáshoz jutás lehetőségei. Az emberek közel 45 százaléka szerint a lakásproblémák az országban vagy „soha nem” oldódnak meg, vagy csak húsz évnél hosszabb idő alatt. A fiatalok kilátásait a többség az átlagosnál is rosszabbnak tekinti. •

A lakosság 47 százaléka úgy látja, hogy az utóbbi években romlottak a lakáshoz jutás lehetőségei. (16 százalék szerint javultak a lehetőségek, 28 százalék szerint pedig nem változtak. 9 százalék nem tudott válaszolni

a kérdésre). Az átlagnál lényegesebben gyakoribb a lakáshelyzet romlását kifejező vélemény a középiskolát végzettek (60 százalék), a diplomások (70 százalék), illetve a fővárosiak (63 százalék) körében (lásd 1. ábra).

Szinte mindenki meg tudott nevezni olyan rétegeket, csoportokat, amelyek az átlagosnál könnyebben jutnak lakáshoz. Az emberek többsége (1984: 44 százalék, 1988: 48

százalék) a „sok pénzben”, a „gazdagságban” látta a kedvező helyzet okát. Rangsorban ezt a „jó, támogató családi háttér” követte (1984-ben 25, 1988-ban 32 százalék),

• E vizsgálat, mely 1988 elején készült, összehasonlítja a mostani véleményeket az 1984-ben megfogalmazottakkal is.

harmadik helyen pedig — mindkét vizsgálati évben — a „protekciónak” említették (21, ill. 23 százalék). 1988-ban gyakorlatilag ugyanolyan kevesen érzékelték azt, hogy a több gyerek megkönnyíti a lakáshoz jutást (11 százalék), mint 1984-ben (7 százalék).

1988-ra a közvélemény előtt még egyértelműbbé vált, hogy a legrosszabb eséllyel a fiatalok indulnak a lakáshoz jutásban: Ezt a réteget 1984-ben 36, 1988-ban már 54 százalék sorolta az átlagosnál nehezebb helyzetűek közé.

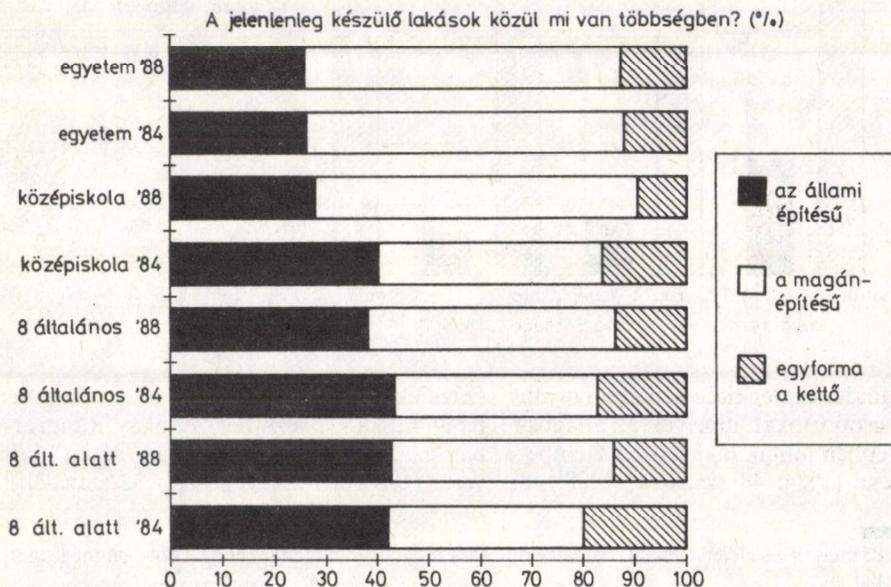
A lakosságnak közel egyharmada nem tudott arról, hogy vannak-e olyanok, akiket a szociálpolitika, a lakáspolitikai előnyben részesít a lakáshoz jutásnál. Akik tudnak ilyenekről, legtöbbször a sokgyerekes családokra gondolnak; ezek említése azonban az elmúlt négy év alatt kissé (52-ről 46 százalékra) csökkent.

1984-ben a lakosság 37 százaléka úgy gondolta, hogy a készülő lakások többsége állami építésű, és 39 százalék tudta úgy, hogy a lakások többsége magánérőből épül. Az idén már némileg (tíz százalékkal) magasabb azok aránya, akik szerint a lakások többsége magánérőből épül.

Leginkább a 8 osztályt és a középiskolát végzettek változtattak véleményükön (lásd az alábbi ábrát). A legmagasabb jövedelmi kategóriákba tartozók közül 1984-ben 43, most 68 százalék tudja, hogy a magánérős építkezések vannak többségben.

A 18-29 év közöttiek minden más korcsoportnál nagyobb arányban gondolják úgy, hogy a lakások többségét az állam építi. (1984-ben is, 1988-ban is negyven százalékuk vélekedett így). E korcsoport tud a legkevésbé saját anyagi forrásból építkezni. Egyben ez a csoport, amely nagyrészt családtagként él szüleivel és más családtagokkal együtt.

Az országos lakásproblémák megoldásának perspektíváit 1984-ben is, és 1988-ban is pesszimistán ítélték meg az emberek. Mindkét vizsgálati időpontban 25 százalék szerint ez „soha nem oldódik meg”, további közel 20 százalék vélekedett úgy, hogy húsznál is több esztendőre lesz szükség ehhez. A kérdésre válaszolni meg sem kísérlők (a „nem tudom” választ adók) aránya mindkét alkalommal megközelítette a 30 százalékot.

Stefanovits Péter: A nagy maszk

Az új európai audiovizuális tájkép

A televízió és a műszaki-technikai változások

A televízió — elterjedésének kezdetei óta — az a tömegkommunikációs eszköz, amely a legközvetlenebbül kapcsolódik a technika változásaihoz. Fejlődéséhez nagyon sokféle tudományág járult hozzá: a mechanika, az elektronika, az optika, az akusztika és mások. Az utóbbi tíz esztendőben viszont rohamos fejlődését mindenekelőtt a félvezetők, a lézer, az üvegszál optika és az űrkutatás határozta meg.

A félvezetők elsősorban az integrált áramkörök („chipek”) karrierjét segítették elő. Ezek az eszközök bámulatos gyorsasággal egyre nagyobb és nagyobb teljesítőképességet értek el, mind az adattárolás és a visszakeresés terén, mind pedig az összetettebb feladatok megoldásában. Ugyanakkor fokozatosan csökkentek méreteik, relatív költségeik és az energiafogyasztás. A jövőben a televíziózásban bizonyíthatóan számíthatunk a digitális adatfeldolgozás hasznosítására, amely alapja az elektronikus számítógép-iparág robbanásszerű fejlődésének is. Mindez megkövetelte, hogy a kamerák és a mikrofonok, a képsorok és hangeffektusok előállításá során az analóg módszerről áttérjenek a digitális feldolgozásra.

A digitális módszerek kombinációi, az integrált áramkörök és a mikroprocesszorok a televíziós technika szinte minden elemét forradalmasították, beleértve a produkciós tevékenységet, a műsorkészítés technológiai oldalát, a tárolást, a műsorszórást és az audiovizuális információk továbbítását is. A leglátványosabb hatást az váltotta ki, hogy az Európa-szerte fogható műsorok számát jelentős mértékben megsokszoroz-

ták, ami elsősorban a kábelek és a műholdak fejlődésének köszönhető. Ennek következtében minden korábbinál gazdaságosabban fejleszthetők a földi átjátszóhálózatok és a kábelrendszerek. A lézer és az üvegszál optika új technológiája belátható időn belül lehetővé teszi a kábelrendszerek kapcsolatainak olyan mérvű kifejlesztését, amelynek köszönhetően a különféle telekommunikációs szolgáltatások és tévéműsorok egyidejű vételének szinte csak gazdasági korlátai lesznek. Ennek a fejlődési útnak fontos mérföldköve lesz a széles hullámsávú, digitális szolgáltató hálózatok (ISDN) kifejlesztése, és az ilyen hálózatok konkrét európai megvalósítása, az Európa Bizottság Race programja.

Végül a geostacionárius műholdak lehetővé teszik, hogy az audiovizuális eseményeket a világ bármely pontjáról összegyűjtsék és továbbítsák, méghozzá megtörténésük pillanatában. Az ilyen, úgynevezett „rögzített szolgáltató műholdak” egyébként olyan műsorokat is képesek továbbítani, amelyeket eredetileg csak kábelre akartak bízni. Ezt a szolgáltatást a Nemzetközi Telekommunikációs Unió (ITU) — úgynevezett Rádiós Szabálykönyvének szerződési ellenére — „bizalmas” címkével látta el, és nem tekintí műsorszórásnak. Ugyanakkor több kormány engedélyezte vételét a nagyközönség számára. Ezen műholdak programja dekódolás nélkül fogható, sőt a jövőben vételi lehetőségeik még szélesebb körben könnyebbé válnak. Az eddig bejelentett ilyen fajta nagy hatóerejű műholdak közül a legismertebb az ASTRA, amely egy luxemburgi társasághoz tartozik, neve: Európai Műholdas Társaság (SES); fellövését 1989-re tervezik.

A tizenkét gigaherzes hullámsávon sugárzó „közvetlen műsorszóró” műholdak még nagyobb hatóerejük, és magánszemélyek számára is lehetővé teszik, hogy kisméretű, olcsó, tányér alakú antennákkal fogják a tévéműsort. 1989-től folyamatosan várható az ilyen típusú műholdak megjelenése: a TDF—1 Franciaországban, a TV-SAT a Német Szövetségi Köztársaságban, az OLYMPUS (az Európai Űrkutatási Ügynökség, Olaszország és az EBU közös vállalkozása), a Tele—X a skandináv országokban és a BSB Nagy-Britanniában. Mivel ezek az adóberendezések igen magasan helyezkednek el (az egyenlítő felett 36 kilométerre), így az európai országok nagy részét beugározzák, anélkül, hogy a politikai határok a legkevésbé is gátolnák tevékenységüket. Ezért szabályozásuk sem lehet pusztán nemzeti ügy, mint ahogyan az a földi továbbító állomások esetében kialakult.

Ugyanakkor a technológiai fejlődés olyan újfajta eszközök, módszerek és rendszerek egész áradatát is létrehozta, melyek hatással vannak az audiovizuális termékekre keletkező pillanatától egészen a néző otthonában való megjelenésükig. Néhány példa:

— A tévékamerák könnyűek és áramvonalasak lettek. A híryanagok begyűjtésére rendszerint hordozható változataikat használják (ENG), de még dramatikus művek készítésére is (EFR).

— Hasonló irányban fejlődnek a professzionális rögzítőberendezések is.

— A digitális képfejlesztők lehetővé teszik, hogy a vizuális képeket szinte korlátlanul manipulálják. Szükség szerint teljes egészében mesterséges képek is kialakíthatók.

— Rövidesen létrejönnek a teljesen digitális technikára épülő tévéstúdiók. Az ezekhez szükséges első digitális video és audio rögzítőberendezések máris piacon vannak.

— A nagy pontosságú képfelbontású televíziós technikának (HDTV) köszönhetően lehetővé válik, hogy az elektronikus termékek minősége a 35 mm-es filmekével azonos színvonalú legyen.

— A MAC-Packet szélességű standardizált tartományba illeszkedő új átviteli rendszerek jobb minőségű képet és hangot kínálnak, valamint a hangsáv megsokszorozásának lehetőségét.

— Ezek a rendszerek a HDF műsorszóró rendszerek kiépítése irányába terelik a fejlődést, s ezzel egy különleges minőségű képi és kommunikációs rendszer lehetőségét teremtik meg.

— Tökéletesednek a teletext szolgáltatások; lényegében Európa minden országában bevezetik őket. Általánossá válnak a sztereó-, illetve a két hangsávban párhuzamosan programot sugárzó berendezések, amelyek a teletexhez hasonlóan megkönnyítik a nyelvi akadályok áthidalását. A hang és kép kódolása lehetővé teszi a fizetőtvé elterjedését. A műsorok otthoni automatikus rögzítését segítik egyebek között az olyan kiegészítő jelek, amelyeket a nézők a műsor sugárzása közben nem látnak képernyőn.

— A tömegpiac igényeit kiszolgáló rögzítőberendezések kifejlesztésével a nézők maguk döntenek arról, hogy mit néznek kazettáról, illetve videolemezről, hogy megveszik vagy bérlik a videoberendezést, és maguk rögzítik a kábelben vagy a levegőn keresztül érkező programokat.

Amennyiben a televíziós Közös Piac valóra válik, a fent említett berendezések és rendszerek a technikai-műszaki paraméterek szabványosítását teszik szükségessé. Néhány esetben ez a szabványosítás már folyamatban van, ugyanakkor néhány szervezet és nemzeti ipar nem várja meg a szabványosítás kialakulását ahhoz, hogy az új technológiák hasznélvezőjévé válhasson. Az európai televíziós munkacsoport azt az álláspontot képviseli, hogy ez a tendencia veszélyes. Javasolja: minden erőfeszítést meg kell tenni a technikai rendszerek harmonikus és szabványos kialakítása érdekében. Különösen a műholdas műsorszórás esetében javasolja egyetlen szabvány elfogadását, méghozzá olyanét, amely a HDF rendszer bevezetésével jár. A különbizottság a továbbiakban azt is kívánatosnak tartja, hogy az európai gyártók olyan tévékészülékekkel jelenjenek meg a piacon, amelyek egyaránt képesek a hagyományos, a kábelben keresztüli és a műholdas műsorszóró rendszerek jeleinek vételére. Mindaddig, amíg a műsorok kódolása szükséges, egységes vagy legalábbis kompatibilis rendszert kell kifejleszteni. A szándékosan korlátozott hozzáférhetőségű televízi-

ós rendszerek jogi védelmét is meg kell teremteni, és ezt a védelmet európai méretekben össze kell hangolni. A technológia kínálta lehetőségeket úgy kell kiaknázni, hogy az európai közönség a saját maga által választott nyelven vehesse igénybe a műsorok és szolgáltatások széles körét.

Összefoglalva megállapítható, hogy a technológiai fejlődés nagy vonalakban az alábbi következményekkel jár:

— Egyre szélesebb körben használatosak és egyre jobban terjednek az olyan műsorkészítési módszerek, amelyek az előállítási költségek csökkentésére törekuszenek, és új társaságok, új producerek piaci megjelenését hozzák magukkal.

— A televíziós programokat sugárzó csatornák tartalmilag kiszélesednek, különösen megnövekszik a kábelrendszereknek, a műholdaknak és a videogramoknak köszönhetően létrejövő tévécsatornák száma.

A televíziózás szerkezeti változásai

A szabályozás oldása felé mutató tendenciák

Az európai audiovizuális színtér fejlődését nemcsak azzal a technológiai haladással jellemezhetjük, amely lehetővé tette az átviteli források számának jelentős növekedését. Magánjellegű csoportok és a közvélemény bizonyos részének hatására több országban eltörölték az állami szolgáltatás monopóliumát, amely sok helyütt nemzeti keretül szolgált a műsorszórás számára a televíziózás kezdeteitől fogva. Ez a monopólium három gondolatkörre épült kisebb vagy nagyobb mértékben, attól függően, hogy melyik országra vonatkozott:

— *A műsorszórás monopóliuma*: a nemzeti postai és távközlési szervek, speciális szervezetek (mint például a TDF Franciaországban), vagy az állami műsorszórók önállóan rendelkeznek a tévéműsorok továbbításának monopóliumával.

— *A műsorszolgáltatás monopóliuma*: a legtöbb országban csak az állami műsorszóró szervezetek kaptak felhatalmazást arra, hogy műsorokat szolgáltatassanak a nagyközönség számára; e szolgáltatás anyagi fede-

zete különböző mértékben előfizetési díjból vagy reklámból származik.

— *A műsorkészítés monopóliuma*: néhány országban az állami (közszolgálati) műsorszolgáltatók akár jogi értelemben, akár pedig tényszerűen maguk készítik a műsorok többségét, különösen a dramatikus műveket. Más esetekben kötelezték őket, hogy állami szervezetekkel állíttassák elő a programokat.

A monopóliumok ezen három formája a legtöbb európai országban megszűnt létezni. A leghatározottabb formában még a *műsorszórás* monopóliuma maradt fenn. Bár sok országban magántársaságok is engedélyt kaptak arra, hogy kábelhálózatokat használhassanak (Belgiumban, Hollandiában, Svájcban és a közelmúltban Nagy-Britanniában, Franciaországban, Spanyolországban, Írországon) vagy hagyományos műsorszóró állomásokat (Olaszországban és Franciaországban), sőt Franciaországban a nemzeti csatornák kedvéért még újabb hagyományos szolgáltató állomásokat is felállítottak. Az a szerződés, amely szerint 1987 szeptemberében az EUTELSAT és a SES megállapodott arról, hogy 1988-ban fellövik az ASTRA műholdat, egyszerűen véget vetett a televíziós úrtávközlési felszerelésekre vonatkozó európai postai monopóliumoknak.

Ha elfogadjuk az emberi jogokra vonatkozó európai konvenció 10. cikkelyének közkeletű értelmezését, akkor a *műsorszolgáltatás monopóliuma* nem létezik többé (amennyiben jogi értelemben azokról az országokról beszélünk, amelyek tagjai a konvenciónak). Természetesen néhány országban az állam még fenntartja magának a közszolgáltatás engedélyezését. (Az NSZK-ban néhány tartományban, Ausztriában, Görögországban, Írországon, Norvégiában, Portugáliában, Svédországban, Törökországban.) De a műsorszolgáltatási monopólium megszüntetése sok országban (az NSZK-tartományok többségében, Belgiumban, Franciaországban, Olaszországban, Dániában, Svájcban és Izlandon) az elmúlt néhány év legfontosabb fejleménye. A műsorszolgáltatás monopóliumának megszüntetése napirenden szerepel Spanyolországban, Görögországban, Hollandiában, Nor-

végiában és Portugáliában is. Bár országoként az adott helyzet sokban különbözik, a meglévő típusváltozatokat az alábbiak szerint lehet összefoglalni.

Dualista szerkezet szerinti működő országok

Finnországban és Nagy-Britanniában 1953, illetve 1954 óta kettős rendszer van érvényben, amely állami ellenőrzés keretei közötti versengést jelent az állami (közszolgálati) szervezetek és a kereskedelmi műsorszórás között. Az angol rendszert gyakran hozzák fel annak igazolására, hogy elérkezett az idő a szabályozás megszüntetésére. De Nagy-Britanniában a törvényhozás a kereskedelmi televíziózást is kötelezi közhasznú szolgáltatásokra, míg az állami hatalom kötelessége annak eldöntése, hogy ki kapja meg a koncessziót, illetve annak ellenőrzése, hogy az illető vállalat teljesíti-e szerződéses kötelezettségeit. A hagyományos modell mégis jelentős változásokon ment át azzal, hogy 1981-ben létrehozták a Channel 4-t, 1984-ben pedig felhatalmazást adtak a kábeltelevíziós szolgáltatás bevezetésére, és a változást szolgálja az a javaslat is, hogy a BBC-t „fizess, ha nézed” alapon kellene finanszírozni, valamint, hogy az ötödik csatornát még hagyományos műsorszórás céljára kell létrehozni, de a további programok már műhold segítségével jussanak el a nézőkhöz.

Kisebb országok, a magánszektor monopóliumával

Két állam (Luxemburg és Monaco) igen hamar felismerte annak időszerűségét, hogy felkínálják égboltjukat a reklámokból finanszírozott kereskedelmi televíziózás úttörőinek: a CLT és a Tele Monte-Carlo nevű vállalkozásoknak. Ezek a társaságok reklám- és ezzel műsorszolgáltatási lehetőségeket kínáltak a környező országoknak (Belgiumnak, Kelet-Franciaországnak, az NSZK-nak a CLT esetében, valamint Dél-Franciaországnak és Olaszországnak a Tele Monte-Carlo esetében). A CLT részéről megnyilvánuló összeurópai ambíciók a hetvenes évek végére különösen Luxemburgot helyezték a

határokon átívelő televíziózás által felvetett kérdések középpontjába.

Sűrűn bekábelezett kisebb országok, melyekbe a külföldi műsorok is erősen behatoltak

Belgiumban, Hollandiában, Svájcban, valamint kisebb mértékben Dániában és Írországban a szomszédos nagyobb országokból sugárzott műsorok iránti érdeklődés következtében kifejlesztették a kábelhálózatokat, és ezzel véget vetettek az állami műsorszolgáltató szervezetek monopóliumának. Érthető, de ellentmondásos, hogy ezeknek a kisebb országoknak a kormányai éveken keresztül vonakodtak engedélyezni nagyobb kereskedelmi csatornák működését. A monopóliumok törvényes megtörése eredetileg igen szűk skálát érintett. Csupán regionális jellegű állomások kaptak engedélyt különböző társadalmi, kulturális célok megvalósítására (Belgiumban a francia nyelvű közösség, valamint Svájcban és Dániában), illetve előfizetéses televíziók (Svájcban, Dániában, valamint Belgiumban a flamand nyelvű közösség). Belgiumban és Dániában csak 1987-ben hozták létre azokat a nemzeti kereskedelmi televíziós csatornákat, amelyeknek működését — korlátozott szabályozás mellett — reklámbevételekből engedélyezték. Hollandiában és Svájcban is mérlegelik az ilyen programok létrehozását, de nem valószínű, hogy ez rövid időn belül meg is történik.

A szabályozás oldását szolgáló folyamat

Ez a folyamat három országot — Olaszország, Franciaország és az NSZK — érint. A különbségek ellenére lényeges hasonló vonások is felfedezhetők:

— Versengést indítottak az állami szolgáltatások között (három állami csatorna, a harmadik főként regionális orientációjú).

— Az 1970-es években a politikai ellenzék erői (Franciaországban és Olaszországban a szocialisták és a kommunisták, az NSZK-ban a kereszténydemokraták) a hatalmon lévő pártok politikai hegemoniája elleni kihívással léptek fel az állami (közszolgálati) műsorszórás felett gyakorolt hatalomért.

— Mivel a rendszerek működését illetően minimális mértékű konszenzus sem létezett a politikai pártok között, tovább bonyolította a helyzetet az adott országok alkotmányos szerkezete: Olaszországban a műsorszórásra vonatkozó törvény, illetve az egyetértés hiánya. Franciaországban a politikai többség változásai, az NSZK-ban pedig a tizenegy regionális kormány okozta csökkenet felelősség a médiumok tekintetében. Ezek a tényezők olyan gyors változásokat idéztek elő, amelyekre senki sem volt megfelelően felkészülve.

— A legmagasabb törvényhozó testületek (az államtanács, vagy az alkotmánybíróságok) irányításával létrehozott politikai konszenzus kialakításának nehézségei fontos szerepet játszanak abban, hogy a helyzetnek megfelelő tények realitásaira építsék fel a műsorszórás legális kereteit.

— Az állami szervezetek és a magánszektor gyakorlata által szerzett tapasztalatok nehézségein keresztül jutottak el egy olyan modus vivendihez, amelynek célja a harmonikus versengés, középpontjában néhány kulcstényezővel és elmélettel. Ezek közül a legfontosabbak: a reklámbevételeken való osztozás, a földi, nemzeti műsorszóró hálózat új szolgáltatásokra történő átalakítása, a műsorköltségek inflációja, a műholdakhoz való hozzáférhetőség alapelvei, a kormányellenőrzéstől való megszabadulás, különösen a hírek területén, és a közönség véleményének mérése alapján új formulákra épülő szabályok használata.

— A korlátozások enyhítése nagyhatalmú multimédia-csoportok kialakítását teszi lehetővé, ezek ambíciói átlépik a nemzeti határokat: Silvio Berlusconi FININVEST csoportja (három csatorna Olaszországban és társtulajdonosság a franciaországi La Cing társaságban), olyan újságcsoportok, mint az Axel Springer, a Bertelsmann és mások, továbbá az NSZK-ban a Leo Kirch-csoport, Franciaországban a Bouygues- és Hersant-csoportok, valamint a CLT Franciaországban, Belgiumban és a Német Szövetségi Köztársaságban.

Az állami monopóliumot érintetlenül hagyó országok

Néhány európai országban még mindig létező gyakorlat az állami monopólium, még akkor is, ha jogi és elvi alapokon éles kihívásokkal kénytelenek szembenézni. Nagyon valószínű, hogy ezekben az országokban középtávon a televíziós rendszereket illető nemzetközi trendek nyomására a szabályozók enyhítésére határozzák el magukat. Portugáliában és Spanyolországban már hivatalosan is a kereskedelmi csatornák megteremtését tervezik, a becslések szerint 1990-re. Norvégiában és Svédországban a versengést egy új állami (közszolgáltatási) program felállításával kívánják megteremteni, ha kell, azon az áron is, hogy az anyagi támogatást hirdetésekéből szerzik meg. Ausztriában, Görögországban és Törökországban viszont belátható időn belül nem valószínű ilyen programok létesítése.

■ ■

Végül a *műsorkészítés monopóliuma* is eltűnően van. Franciaországban és Hollandiában eltörölték azokat az előírásokat, amelyek a műsorszóróktól megkövetelték a programok készítésében az állami infrastruktúra (SFP, NOS) használatát. Nagy-Britanniában a Channel 4-t azzal a céllal hozták létre, hogy független producereket foglalkoztató szervezatként működjön. Sajat műsorának csak egy százalékát készíti, a többi külső producerek megbízásával teremti elő. A független producerek foglalkoztatása számos audiovizuális politikával foglalkozó szervezetnél egyre inkább általánossá válik, beleértve a BBC-t is, amelynek korábban igen szigorú elve volt, hogy saját műsorai az intézményen belül készüljenek. Az Európa Bizottság által javasolt irányelvek azt szorgalmazzák, hogy kötelezzék a műsorszórókat, hogy költségvetésük öt százalékát (tíz százalékig terjedően) bocsássák független producerek rendelkezésére.

Az európai televíziós műsorszórás nemzetközivé tétele

A szabályozás enyhítését szolgáló, nemzeti szinten megvalósuló folyamattal párhuzamosan a televíziózásnak jelenleg a sokféle formát öltő nemzetközi terjedéssel is szembe kell néznie: szándékos túlszorgás a határokon, országhatároktól független szolgáltatások felállítására szövetkező nemzetközi együttműködés, a nemzeti szolgáltatásokban kockázatot vállaló tőkebefektetés, a nemzetközi hirdetési piac felkutatása és a koprodukciónak, illetve a közös finanszírozású műsorkészítés kifejlesztése. A műsorszórás nemzetközivé tételében testet öltő folyamat legfigyelemreméltóbb és legproblematikusabb formája a határokon átívelő műsorszórás.

Természetes túlszorgás

Nyilvánvaló fizikai okokból az éteren keresztül történő műsorszórás nem lehet földrajzi határok szerint korlátozni. Ezért mindig is lesz túlszorgás, ez elkerülhetetlen, és eddig nem sok aggodalmat okozott az érintett országok állomásainak működésében.

Szomszédos országokba sugárzó földi televíziós állomások

A földi műsorszórás által a szomszédos országokba szándékosan eljuttatott programok sok problémát hordoznak magukban, amint azt a luxemburgi televízió ügye különösen élesen megmutatta. Mivel adásai a kábelrendszernek köszönhetően Belgiumban nagy területen foghatók voltak, ez a belga cégek hirdetési befektetéseit Luxemburgba irányította. Ezzel versenytársává tette Belgium franciául beszélő állami televízióját, így konfliktusok keletkeztek közöttük. Ez egy tankönyvszerű példa — amelynek feszültségét azóta feloldotta a TV—I, egy belga társaság megalapítása, amelyben alapvető részt vállalt a luxemburgi televízió anyavállalata, a CLT —; e példa jól magyarázza, hogy számos állam miért alakít ki protekcionista magatartást, amikor azt követeli, hogy teremtsék meg az európai műsorszórás legális kereteit.

Külföldi programok relézése

A külföldi műsorok relézése egy adott országba manapság a leggyakoribb formája a határokon átívelő műsorszórásnak. A relézés eszköze általában kábel. Kisebb mértékben a földi átjátszóhálózat (például az Antenne—2 és a Tele Monte-Carlo Olaszországban, a finn YLE csatorna Svédországban). Ilyen műsortovábbításra műhold is használható (mint a RAI, az SVT, a BBC és mások esetében).

Határokon átívelő műholdas szolgáltatások

A távközlési műholdak olyan szolgáltatások kialakulását tették lehetővé, amelyeknek célja részben vagy egészben az európai piac kiszolgálása. 1987-ben mintegy huszonhét, határokon átívelő programot sugároztak Európában, és további tíz tervezése van folyamatban. A közvetlen műsorszóró műholdak fellövése után még több ilyen program vehető majd a kontinensen.

A beruházások nemzetközivé válása

A külföldön történő beruházás a műsorszóró társaságok tőkehasználatában nem új, de egyre szélesebb körben terjedő jelenség. A luxemburgi televíziós társaság (CLT) volt az úttörő ezen a területen az európai audiovizuális iparban. Korábban éveken keresztül átjátszók segítségével sugárzott műsort Luxemburg területéről külföldre, manapság viszont a CLT belefolyt az irányításba, illetve tulajdonosi részt vásárolt olyan nemzeti társaságoknál, amelyek központja vagy hatóköre Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság és Belgium. Azzal, hogy a CLT-t szoros szálak fűzik a Bruxelles-Lambert társasághoz, amely maga is a világszerte befolyással rendelkező Pargesa Holding nevű svájci konglomerátum része, kiszélesíti befolyását a film- és lemezipar produktív és forgalmazó tevékenységére.

A CLT-nek ma sok versenytársa van: Silvio Berlusconi FININVEST elnevezésű csoportja, amelynek a híradó- és filmműsorok területén vannak érdekeltségei, valamint három tévétársasága Olaszországban, de tulajdonosként van jelen Franciaországban, az

NSZK-ban és Kanadában is. A Pergamon alapítvány fiókvállalata. A Maxwell kommunikációs korporáció Nagy-Britanniában, amelynek az újság- és könyvkiadás az első számú specialitása, de kábeltelvíziós és műholdas vállalkozásai is vannak Angliában csakúgy, mint befektetései Franciaországban, és széles körű ambíciói arra, hogy bárhol másutt megvetesse a lábát. A Rupert Murdoch tulajdonában lévő News International, amely aktív európai szerephez jutott a kábeles és műholdas televíziózásban (Sky Channel és az új EBU sportprogram) Európában csakúgy, mint Ausztráliában és az Egyesült Államokban is.

Más nagyhatalmú csoportok, amelyeknek néhány kommunikációs tevékenységben már komoly érdekelttségük van Európában (például a sajtó, a könyvkiadás vagy a filmipar területén) csak a pillanatra várnak, hogy saját országukban is rátelepülhessenek a televíziózásra, de készen állnak arra is, hogy bárhol terjeszkedjenek, ahol lehetőség kínálkozik. Ilyenek a Bertelsmann, az Hachette, az Agence Havas, a Hersant, az Axel Springer és Virgin csoport.

Az Európai Közösséghez tartozó országokban a magántelevíziózt érintő nemzeti jogszabályok általában engedélyezik a befektetést másik tagállamban, ha az kölcsönösségi alapon történik. Azok a drákói korlátozások, amelyek ezeket az engedményeket ellenezték (a flamand közösség által 1987. január 28-án Belgiumban kibocsátott rendelet, a kereskedelmi televíziózásra vonatkozó törvény, amelyet 1987-ben adtak ki Spanyolországban, a sajtót érintő portugál jogszabály), úgy látszik, nincsenek érvényben, és az is kétséges, hogy megfelelnek-e a római egyezmény előírásainak. Bár bizonyos óvintézkedésekre szükség lenne. Ugyanis számos országban különféle ipari és pénzügyi csoportok a televíziós társaságokban szerzett nagy mennyiségű részvényekkel olyan multinacionális multimédia-társaságokat hoznak létre, amelyeknek a tévéállomások és azok programja feletti hatalma egybeolvad a rádiózásra, a sajtóra, a könyvkiadásra, a lemeziparra és a filmgyártásra gyakorolt befolyásukkal. Természetesen, ha az audiovizuális kommunikáció önálló gazdasági szektorra szeretné kinőni ma-

gát, akkor Európában is szüksége van olyan hatalmi csoportosulásra, amelyek ellátják képviselőit. A különbizottság arra az álláspontra helyezkedik, hogy a gazdasági koncentráció területén korlátozások érvényesüljenek, megakadályozva, hogy egyes csoportok uralkodó pozícióba kerülhessenek, hogy visszaélhessenek hatalmukkal, veszélyeztetve a pluralizmus érvényesülését és az információ szabadságát.

Néhány országban már ma is léteznek ilyen korlátozások. Európai szinten viszont további speciális jogi szabályozás szükséges a római egyezmény 85-ös és 86-os paragrafusa által kínált garanciák kiegészítéseként, valamint annak bővítésére, amit az emberi jogokról szóló európai konvenció 10. cikke lye meghatároz. (Ezzel a témával a jelentés negyedik fejezete részletesebben foglalkozik.)

Végül alapos vizsgálat tárgyává kell tenni a nem európai részvényeseknek azt a törekvését, hogy többségi tulajdonjoghoz juthassanak. Ebben az összefüggésben említésre méltó, hogy az európai nemzeti jogszabályok (különösen az 1984. évi brit kábel- és műsorszórás törvény) sokkal liberálisabbak, mint az amerikai törvénykezés, amely a kommunikációs vállalatok esetében a teljes tőke huszonöt százalékára korlátozza a külföldi érdekeltség lehetőségét. Ezen a ponton az európai hatóságoknak nagyon óvatosan szabad csak mozdulniuk, különösen mérlegelve azoknak a tárgyalásoknak az eredményeit, amelyekre a GATT és az OECD felügyelete alatt kerül majd sor.

Bár az általános irányvonal minden országban közös, figyelemreméltó variációk léteznek a műsorszóró technológiák alkalmazásában és az állami (közszolgálati) monopóliumra vonatkozó intézményes megoldásokban, amelyek célja éppen az, hogy felszámolják ezt a monopolhelyzetet. Eltérések lesznek a jövőben a műsorokat illetően is. Mielőtt belemerülnénk a határokon átvívelő műsorszórás hatásának és távlatainak latolgatásába — amelynek piaci hatása mindeddig még igen kevés országban érvényesült —, hasznos lehet felvázolni néhány konkrét példát annak illusztrálására, hogy nemzeti keretek között milyen változásokat tapasztalhatunk.

Versengés nemzeti keretek között

Nagy-Britannia

Nagy-Britanniának 1954 óta vannak tapasztalatai az előfizetési díjakból fenntartott állami és a reklámból élő kereskedelmi televíziózás között folyó versengésből. A két fél között zajló harc valóban a közönség megnyerésére törekvő éles versenyben öltött formát, de általában tiszteletben tartották a játékszabályokat és a közösen megállapított előírásokat. Mindezt egészében megkönnyítette az a tény, hogy a kereskedelmi televíziózás felett mindig is ellenőrzést gyakorolt egy állami szerv, az *Independent Broadcasting Authority* (a Független Műsorszórási Hatóság.) Ez a testület ruházta fel meghatározott időre sugárzási joggal a kereskedelmi tévétársaságokat, rögzítve, hogy melyik régiót milyen nap milyen időszakában szórhatják be műsorokkal, amelyek költségeit reklámtevékenységből teremtik elő. Az IBA, annak ellenére, hogy ő maga nem készít műsorokat, széles körű befolyással van a műsorszerkezet egészére, és ellenőrzi, hogy az egyes programok ne kerülhessenek ellentétbe az általános irányelvekkel. Mivel a jogi, működési vagy szokásjogi rendelkezések rendkívül szigorúak, a különféle műsorszórási vállalatoknak pontosan körülírt feltételekhez kell alkalmazkodniuk olyan dolgokban, mint például a reklámtevékenység, a műsorminőség, az importműsorok arányai (bizonyos kivételektől eltekintve az Európai Közösségen kívüli országokból tizennégy százaléknál több nem lehet) és a hírműsorok pártatlansága.

A negyedik csatorna (*Channel 4*), az IBA fiókvállalata, külső producerek bevonásával készíti műsorait, és főleg kisebbségi nézőrétegek igényeinek kielégítésére szolgál. A Channel 4 nem árul saját hirdetési időt, de az IBA által meghatározott mértékben részesül az ITV-hálózathoz tartozó kereskedelmi társaságok reklámbevételeiből. 1988-ban ez a részesedés tizenhét százalékos volt, ami fedezi a walesi negyedik csatorna költségeit is.

A brit rendszert születése óta számtalan arra irányuló szabályozás edzte meg, hogy mind az IBA által ellenőrzött kereskedelmi

társaságok, mind pedig a BBC meg tudjanak felelni a közszolgálat szellemének. A változások kezdetei egy 1983-as felismerésre vezethetők vissza, amikor is jóváhagyták a helyi kábelrendszerek engedélyezésének törvényeit, azzal a céllal, hogy a versenyt kiszélesítsék, s megakadályozzák annak anarchikus továbbfejlődését. Az ügynevezett kábeltelevíziós hatóság adta ki a sugárzási engedélyeket a működtetőknek, méghozzá saját fejlesztési tervüknek megfelelően, meghatározva a működési szenderdekert és ellenőrizve azok felhasználását. A kábelrendszerek költségeit előfizetésből vagy reklámból teremtik elő. A működési engedély a helyi nézőközönség kiszolgálására vonatkozik, de a műholdak által az egész ország területére sugárzott jeleket is felhasználhatják. A kábelműsorok főleg tematikus elvek alapján működnek (filmeket, zenét és sportot sugároznak). Pillanatnyilag azonban nem jelentenek fenyegetést az általános igényeket kiszolgáló BBC-re és az IBA-ra nézve, mivel Nagy-Britanniában a kábelhálózat még igen fejletlen.

Német Szövetségi Köztársaság

A Német Szövetségi Köztársaságban a kereskedelmi televíziózás iránti ellenállás miatt — azokban a tartományokban, amelyeket a szociáldemokraták tartanak ellenőrzésük alatt (az NSZK alkotmánya szerint ugyanis a műsorszórási feletti ellenőrzést a tartományok gyakorolják) — az állami és magán-szektor közötti verseny még nem bontakozott ki teljes mértékben. A televíziózás egész rendszere a regionális állami műsorszórási hálózatokra épül, amelyek vagy a tartományoknak felelősek és az ARD-n belül működnek együtt, vagy egy másik állami szervezetnek, amely minden tartományban egységes; ez szolgáltatja a második tévécsatornát (ZDF). Ezt a rendszert azóta kérdőjelezzik meg, mióta az alkotmánybíróság engedélyezte az állami és a magán szisztéma dualitását az audiovizuális területen, illetve mióta egy szövetségi megállapodás lehetővé teszi a kereskedelmi állomások megszervezését az egész szövetség területén, valamint garantálja egy, az állami műsorszórási központ közötti szétosztandó alap fenntartását.

A kábelen keresztül sugárzott szolgáltatások között van helyi program, tematikus program, amely elsősorban zenét ad, további két műholdas műsor, amelynek finanszírozása közpénzekből történik, az egyik a 3—SAT (a ZDF, az osztrák televízió: az ORF és a svájci televízió: a SRG közös vállalkozása), a másik az *Ein Plus*, az ARD-nek a közvetlen műsorszóró műhold felbocsátására való készülődésül szervezett programja. De a ZDF és az ARD legnagyobb konkurense az a két kereskedelmi állomás, amely szintén hagyományos műsorszóró berendezéseket használ: a hatalmas ipari és kereskedelmi érdekeltségek támogatásával működő SAT—1 és RTL Plus. Ez a két műsor valóban új szellemet és új módszereket hozott a nyugatnémet televíziózásba. Teljes egészében reklámbevételből tartják fenn magukat, és a legnagyobb elérhető közönség állandó szórakoztatására törekszenek; műsoruk a jelek szerint eleget is tesz ennek a célkitűzésnek. Az általuk besugárzott terület korlátozott — mintegy hárommillió háztartásba jutnak el —, de már pusztán jelenlétük is egy új egyensúly megteremtését teszi szükségessé az NSZK-ban. Ennek elérése valószínűleg nehezebb és kevésbé harmonikus folyamat lesz, mint a jelenlegi, amelyen mindeddig sikerült úrrá lenni.

Az olasz gyakorlat

Audiovizuális területen minden valószínűség szerint Olaszországban zajlott le az elmúlt néhány évben a legdrámaibb felfordulás. A kereskedelmi televíziózás abból a bírói ítéletből fejlődött ki, amely megállapította, hogy a RAI által élvezett állami műsorszóró monopólium helyi szinten alkotmányellenes. A helyi televíziós állomások, amelyek előbb kábelen, majd földi adóláncon keresztül sugároztak, az elérhető frekvenciák közül azokat használták, amelyek behatárolt földrajzi területek elérésére szolgáltak. Számuk 1982-ben több mint 1200 volt, azóta ez a szám csökkent, mert a kereskedelmi televízióállomások többsége beolvadt az egész országot besugárzó hálózatokba. A három legnagyobb ilyen állomás (Canal—5, Itali—1, Rete—4) Silvio Berlusconi FININVEST csoportjának ellenőrzése alatt

áll. Mindaddig, amíg meg nem születnek új idevonatkozó törvények (és ezek megvalósítása hosszú időt igényel), a kereskedelmi televíziózás csak helyi szinten működhet, ebből következően pedig tevékenysége előre felvett műsorokat tartalmazó képmagnószalagok lejátszására korlátozódik, bár ez cseppet sem állja útját a sikerének.

Ennek a helyzetnek köszönhetően a televíziós reklámtevékenység Olaszországban igencsak kivirágzott. Amíg a RAI által kínált lehetőségeket jogi szabályozók tömkelege kötötte meg, addig a magánszektort semmi sem korlátozta. A hirdetési idő terjedelmét könyörtelenül növelte, különösen csúcsműsorszórás idejében, és egy pillanattal sem tévovázott abban, hogy műsorait számtalan reklámmal rendszeresen megszakítsa. A három fő Berlusconi-csatorna az egyre terjeszkedő hirdetési piac befektetéseknek 60 százalékát szerezte meg, a RAI-nak 30 százalék jutott, a többiek kapták a maradékot. A magánszektor kereskedelmi sikere azoknak a műsorszerkesztési elveknek köszönhető, amelyek szisztematikusan a maximális nézettségi mutatók elérését célozzák.

A kereskedelmi tévéhálózatok műsorszerkezetének 70-75 százalékát mozifilmek, tévéfilmek, sorozatok és rajzfilmek teszik ki. A magánszektor, hogy elegendő műsora legyen, külföldi készítésű műsorok után nyúlt elsősorban, főleg az Egyesült Államokba, ahol a programok áradatából válogathatott, ráadásul olyanokból, melyek már hazai piacukon megtérültek. Amíg a felhalmozott készleteket fogyasztották, ez az anyag igen olcsó volt, ám a vásárlók számának növekedésével együtt emelkedett a legnézettebb műsorok ára is. De még így is lényegesen alacsonyabbak maradtak a kész produkciók beszerzési költségei. Ennek ellenére a FININVEST az elmúlt néhány évben ilyen műsorok gyártására is berendezkedett. A magántévé-csatornák vetélkedőkkel — amelyekben a közönség nagy pénzüsségeket nyerhet —, varietéműsorokkal, híres sztárokat szerepeltető show-kkal és sporttal töltik ki műsoridejüket.

A népszerűség fenntartása érdekében a RAI kénytelen volt más csatornákat felüllicitálni, hogy hozzáférhessen sorozatok, játékfilmek és sportesemények jogaihoz, és

olyan személyiségeket igyekezett lekötni, akik a lehető legszélesebb közönség érdeklődését vonzzák. Ez aztán műsorrendjének teljes átalakításához vezetett, úgy módosítva a különféle programok elhelyezési időpontjait, hogy a nézők nagyobb felét a látványos show-k, vetélkedők, filmek és sorozatok kössék le. Ezzel csökkent az oktató és a kifejezetten kulturális programok bemutatására szolgáló műsoridő. Ez nem jelenti azt, hogy a RAI teljes mértékben feladta volna közszolgálati kötelezettségeinek teljesítését. Igen aktív például a hírműsorok frontján, amelyek nagyon sok vitára adtak lehetőséget. S bár jelentősen növelte az alacsony költségvetésű műsorok (például a „talk-show”-k) számát, eredeti drámai műveket is készített, akár a filmiparral együtt, akár pedig számos amerikai hálózat producerének bevonásával.

Némi átmeneti időszak után az olasz televíziós színtér kissé megnyugodott. A reklámok viszont olyan méreteket öltöttek, hogy a nézők elégedetlensége is megnövekedett velük szemben. Mostanában már „vegyes rendszertől” beszélnek, amelyben egyensúly alakul ki az állami szolgáltatások és a kereskedelmi társaságok között. A szabályozás feloldásával nyilvánvalóan együttjáró anarchikus folyamatot követően egyre jobban érezhető egy olyan szerkezet kialakulásának szükségessége, amely nemcsak helyi, hanem országos szinten is biztosítja a kereskedelmi televíziózás törvényes létjogosultságát, és ez cserébe együttjár majd a minőségi programokra vonatkozó kötelezettség vállalásával. A kormányzatnak végül is döntenie kell, hogy ebbe az ügybe beleavatkozik-e.

Az új audiovizuális színtér Franciaországban

Az elmúlt néhány évben Franciaországban a verseny különféle formái alakultak ki. A változás 1974-ben kezdődött, amikor az ORTF-t három csatornára osztották, de ezek — annak ellenére, hogy pénzügyi fedezetükre reklámbevételt és közpénzeket egyaránt felhasználnak — továbbra is közintézmények maradtak, méghozzá igen pontosan meghatározott célkitűzésekkel és részletes működési szabállyal. Azóta a TF—1 ma-

gánkézbe került, és megkezdte működését két kereskedelmi csatorna, a *La Cinq* és az *M6*, továbbá megjelent a *Canal Plus*, amely jelentős sikert ért el azzal, hogy főként filmeket sugároz.

A kábel továbbra is tilos, az új televíziós szolgáltatások földi átjátszókat használnak, melyek lényegében az egész országot ellátják. A csatornák számának növekedése alapvetően olyan politikai döntés eredménye, amely egyaránt figyelembe veszi a szélesebb műsorválaszték iránti nézői igényeket, és azoknak a gazdasági nyomását, akik ki akarják használni a hirdetésekből fakadó anyagi erőforrásokat ebben a Franciaországban még fejletlen szektorban.

A különféle szolgáltatások közötti erősödő versengésben az olaszországihoz hasonló vonások ismerhetők fel. Elsősorban azokról a műsorokról van szó, amelyeknek biztos nézőtáborra van: varieték, vetélkedők, sportműsorok ismétlése, játékfilmek, drámai sorozatok és importált tévéfilmek. A költségek rövid időn belül az összes kategóriában megnövekedtek. A riválisok megelőzését célzó törekvések a sztárok megszerzéséért indult hajtóvadászatban is megnyilvánulnak, méghozzá nem csak az egymással versenyt futó könnyű műfajokban, hanem a televíziós hírműsorok interpretálói esetében is. Miközben a nagyközönség figyelmét vonzó programok esetében egyre növekednek a reklámbevételek, addig a kisebbségi programok, és különösen a kulturális jellegű műsorok rendelkezésére álló anyagi források fokozatosan csökkennek.

A francia helyzet mégis sok tekintetben különbözik az olasztól. Ahhoz, hogy a kereskedelmi szervezetek biztosíthassák műsorsugárzási jogait, meg kell felelniük a hatóságok által lefektetett számos előírásnak. Természetesen ezek a feltételek kevésbé terhesek, mint azok, amelyeket a közpénzekből fenntartott szervezetekből (A2 és FR3) elvárnak, de egyáltalán nem elhanyagolhatóak. Érintik a hirdetésekre vonatkozó előírásokat, a filmek sugárzási módját, a független producerek alkalmazásának kötelezettségét és a saját készítésű műsorokra vonatkozó kvótákat. A rendszer beindulása óta eltelt rövid időszakban még mindig bizonytalan, vajon a felügyeletet ellátó ellen-

őrző testület, a Commission Nationale de la Communication et des Libertés (CNCL) rendelkezik-e majd azokkal az erőforrásokkal, amelyek biztosítják, hogy a kötelezettségeknek eleget tehessenek, és ha nem, akkor konkrét szankciókat alkalmazhassanak.

Változások a nézői szokásokban

Mostanáig a különféle szolgáltatások számának növekedése és a közöttük folyó versengés nemzeti szinten bontakozott ki. A nézői szokásokban bekövetkezett változások az új tévéállomások kereskedelmi jellegéhez, illetve a szórakoztató programok uralkodóvá válásához kapcsolódnak. Egyelőre csak a legsűrűbben bekábelezett országok rendelkeznek megfelelően széles és folyamatos tapasztalattal a külföldi műsorok vételének következményeit illetően.

A nézők és a külföldi műsorok

A kábelhálózat színvonalától függően az európai országokat három kategóriába lehet osztani:

1. Sűrűn bekábelezett országok: Belgium (84 százalék felett), Hollandia (70 százalék) és Svájc (majdnem 70 százalék); e három ország együttesen a kábelhálózatokhoz csatlakozó európai háztartások 60 százalékát teszi ki.

2. Átlagos kábelezettségű országok (14 és 50 százalék között): Dánia, Finnország, az NSZK, Írország és Norvégia.

3. Alig vagy egyáltalán nem rendelkeznek kábellel (kevesebb, mint 13 százalékos ellátottságú): Franciaország, Görögország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország és Nagy-Britannia.

Ezeket a százalékos mutatókat annyiban kell módosítani, amennyiben néhány országban — elsősorban Nagy-Britanniában és Írországban — a kábelre előfizetők száma lényegesen alacsonyabb, mint azoknak a be rendezéseknek a száma, amelyekhez csatlakozni lehet; vagy azért, mert a kábelelőfizetés költségei riasztóak, vagy mert a kínált műsorok még nem elég vonzóak.

Belgium és Hollandia tapasztalatai

Belgiumban és Hollandiában mintegy húsz külföldről sugárzott műsor fogható a kábelhálózatok segítségével, köztük néhány olyan is, amelyek már műholdon érkeznek.

Hollandiában 1980-ban a tévézésre fordított idő 89 százaléka a nemzeti programnak jutott. 1986-ban, annak ellenére, hogy jelentősen megnőtt a kábelen fogható külföldi műsorok száma, a holland nemzeti program még mindig jó nézettséget mondhatott magáénak az összidő 84 százalékával. A feljegyzésre méltó változás a *Sky Channel* felbukkanásakor következett be. Ez a csatorna (egy angol nyelvű műholdas szolgáltatás, amely non-stop könnyű szórakoztatást kínál) a teljes nézettségi idő 5 százalékát mondhatja a magáénak, az ARD és ZDF által sugárzott német nyelvű műsornak egy másik 5 százalék jut és szintén 5 százalékos a szomszédos Belgium flamand nyelvű csatornájának nézettsége. A maradék (beleértve a francia nyelvű műsorokat is) a nézési idő 1 százalékára tarthat igényt. Így az idegen nyelvű program a teljes nézettségi időnek mindössze 11 százalékát teszi ki.

Belgium flamand területén az állami csatorna (BRT) a közönség 59 százalékát köti le, míg a Hollandiából származó holland nyelvű műsorok 25 százalékot mondhatnak magukénak. A francia nyelvű műsorok (három francia, két belga és egy luxemburgi) egészében 11 százalékkal rendelkeznek, míg a német nyelvűek 3 százalékkal. Az összes nem holland műsor a nézettségi idő 16 százalékában köti le a közönséget.

Belgium francia nyelvű közössége számára az RTL, a luxemburgi francia nyelvű társaság volt hosszú időn keresztül a legversenyképesebb partnere a belgiumi francia nyelvű állomásnak (az RTBF-nek), de 1987 óta az RTL partneri kapcsolatba lépett a belga kereskedelmi programmal (TV—I). Így tehát a korábban is létező versengést most már nemzetközinek kell tekinteni, méghozzá az állami és a kereskedelmi szervezetek között. A francia nyelvű belga csatornák a nézettségi idő 60 százalékára számíthatnak, a külföldi francia nyelvű műsorok (a három francia adó és a franciául sugárzó, de kisebb jelentőségű műholdas

TV5) 37 százalékra, míg a más nyelvet használó állomások (beleértve a flamandul sugárzó belgát is) mindössze 3 százalékra.

Más országokban — különösen Finnországban, az NSZK-ban és Svájcban — sokkal korlátozottabb tapasztalatok alapján mérték fel, hogyan reagálnak a nézők a fogható műsorok számának növekedésére.

Meg kell jegyezni, hogy a programválaszték növekedése nem változtatja meg alapvetően a nézői szokásokat; a televízióknak szentelt idő átlagosan nem változik a műsorok számának növekedésével, sokkal inkább akkor, ha az újonnan érkező programok kellően vonzóak, különösen pedig ha olyan időben sugározzák őket, amelyekre korábban nem szenteltek figyelmet.

Az idegen nyelvű műsorok fogadtatása

Kétségtelen az az általános szabály, hogy önmagában a program idegen nyelvűsége riasztóan hat, ám ez sem érvényes egyformán minden területen és minden országra. Jól ismert a moziba járó közönség reagálása a filmek feliratozására és szinkronizálására: a francia, az olasz, a nyugatnémet, a brit és az amerikai közönség — egy lényegtelen kisebbségtől eltekintve — csak a szinkronizált filmeket szereti. Ez a helyzet minden olyan országban, ahol széles körben használatos nyelv a domináns, és amely nagy mennyiségű, saját nyelvén készített filmmel rendelkezik. Másutt viszont sokkal készségesebben fogadják a feliratozást. Flandriában, Hollandiában és a skandináv országokban az a tény, hogy nem rendelkeznek kellő választékban saját anyanyelvű filmanyaggal, ugyanakkor a szinkronizálás költségei a korlátozott mértékű piachoz képest igen magasak, hozzászoktatta a közönséget a feliratozás elfogadásához. A mozikban és a televízióban ez egyaránt bevett módszer.

A fiatal közönséget megcélzó zenei és varietéműsorok többségének nyelve eredetileg angol–amerikai, és úgy tűnik, hogy ezt általában értik. De ezek a műsorok csak bizonyos korosztályhoz kívánnak szólni. Másfajta szórakoztató műsorok, még ha neves sztárokat szerepeltetnek is, nem tudják nélkülözni azt a műsorvezetőt, aki népszerű azon a homogén nyelvi területen, ahol e

műsört fogják. Az operák, a szimfonikus zene és a jelentősebb szólisták szintén a határok korlátozó hatása nélkül találják meg közönségüket, viszont az ilyen típusú műsorok általában minden országban csak egy kisebbségi nézőréteg érdeklődésére tarthatnak számot.

Előfordul az is, hogy a közönség egy része legalább alkalmanként néz olyan drámai vagy hírműsört, amelynek nyelvét nem érti teljes egészében, ha a sugárzott kép elegendő információt szolgáltat a történet lényegének megértéséhez. Egészében azonban az idegen nyelv olyan akadályt jelent, amely korlátozza az Európa-szerte elérhető műsorok nézőinek a számát.

A páneurópai televíziós közvéleménykutató (PETAR) által végzett felmérés szerint a *Sky Channel* és a *Super Channel*, e két angol nyelvű műsor érte el a legnagyobb sikert a kontinens nemzetközi közönsége körében. A bekábelezett háztartások 20 és 7 százalékát Skandináviában, 6 és 2 százalékát Hollandiában, 5 és 2 százalékát Belgiumban és Luxemburgban, 2 és 1 százalékát az NSZK-ban. A vizsgálat azt is megerősíti, hogy a Sky-t elsősorban a fiatal nézők fogadják szívesen, és ez a siker különösen figyelemreméltó a skandináv országokban, ahol kereskedelmi jellegű műsorszórás nem létezik, és ahol ennek eredményeként nincs igazi versengés az igénytelen műsorok körében.

A műholdak segítségével különböző kábelrendszerekkel eljuttatott műsorok már feliratozással is rendelkezhetnek, sőt országoként akár különbözővel. Ezek a feliratok az úgynevezett konzervműsorokon (például filmekben) helyezhetők el a legkönnyebben. A feliratozás korlátozott hatásosságát már nagyon sok országban alaposan ismerik. A közvetlen műsorszóró műholdak olyan rendszerben dolgoznak majd, amely lehetővé teszi, hogy egy időben több hangcsatornát is használjanak. Ez a technikai előny hasznos lesz mind a konzerv-, mind a riportműsorok esetében — különösen a sporteseményeknél —, ahol az újságíró szereplése pusztán háttérhang-szolgáltatásból áll, anélkül, hogy a képernyőn megjelenne.

Fordította: Wisinger István

CONTENTS

István Wisinger: What television should Europe have in 2000?

IN FOCUS

Károly Kozma: Video flood
"Information is a national property..." (Interview with Alexander Vershow, member of the Academy — *József Barát*)

CLOSE-UP

Tamás Terestyéni: The image of Hungary in a number of Western newspapers

Zoltán Jakab: The price and consumption of newspapers in Hungary, 1957—1987

Sándor Erdősi: Over the Rubicon? (Draft on the audience of the experimental commercial tv program)

János Gadó—Imre Rosner: Whose plus was the MTV-Plus?

Dénes Domján: The image of science on television

FORUM

Péter Trömböczky: Reporter in dilemma
Péter Szekeres: Again a question of money (The missing sources of film culture)

András A. Gergely: Cinema and (the present) Hungarian reality

ONCE MORE

Light, light, light!

THE WORLD OUTSIDE

European panorama (Radio, television and new technologies, 1987—88.)
Spokesmen

Kyung Ja Lee—Kyun Tae Han: South Korea at the doorstep of information society

Len Scott: Shortwave rendezvous (Report on the 22nd Conference of EDXC, Antwerp, May 20—22, 1988.)

SEMIOTIC CORNER

Henri Broms—Henrik Gahmberg: Autocommunication in organisations and cultures

OUR PAST

György Beke: The first Hungarian newspaper in Bucharest

Aladár Ritter: Béla Zsolt, the radical publicist

PUBLIC OPINION

No change
We agree upon problems
Decreasing population, imperilling health
The more difficult for the young
With no emotions

PERISCOPE

About books, From periodicals, News in brief

BROWSING

The new european audio-visual landscape

СОДЕРЖАНИЕ

Иштван Визингер: Каким должно быть телевидение в 2000 году?

В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ

9 **Карой Козма:** Видеоволна
»Информация — общенародное достояние...«
— Беседа с академиком А. Вершовом (*Йожеф Барат*)

КРУПНЫМ ПЛАНОМ

Тамаш Терештени: Образ Венгрии в печати Западной Европы

17 **Золтан Якаб:** Цены и потребление печатных изданий в Венгрии с 1957 по 1987

27 **Шандор Эрдяши:** Перешли Рубикон? — Заметки об аудитории экспериментального коммерческого телевидения

40 **Янош Гадо—Имре Рознер:** Кто считал передачи «MTV-Плюс»-а — плюсом?

52 **Денеш Домьян:** Образ науки в ТВ

ФОРУМ

64 **Петер Трёмбёцки:** Репортер — на распутье
Петер Секереш: Снова денежная проблема (Отсутствующие ресурсы кинокультуры)

68 **Андраш А. Гергей:** Кино и (сегодняшняя венгерская) действительность

ЕЩЁ РАЗ

80 Свет, свет, свет!

ПАНОРАМА

Европейская панорама. Радиовещание, телевидение и новые средства коммуникации в 1987—1988 гг.
96 Представители

106 **Киунг Я Ли—Киун Тав Хан:** Южная Корея на пороге информационного общества

Лен Скотт: Коротковолновая встреча. Отчет о 22-ой встрече Европейского совета коротковолнового радиовещания, в Антверпене с 20 по 22 мая 1988 г.

СЕМИОТИЧЕСКИЙ УГОЛ

118 **Хенри Бромс—Хенрик Гамберг:** Автокоммуникация в организациях и культурах

ПРОШЛОЕ

130 **Дёрдь Беке:** Первая венгерская газета в Бухаресте

142 **Аладар Риттер:** Бела Жолт, радикальный журналист

ЗОНД

151 Переворота нет
154 Мы все согласны в проблемах
157 Убыль населения, подрыв здоровья
159 Молодежи ещё труднее
161 Без эмоций — о законе семейного права

СМЕСЬ

163 О книгах; Из журналов; Коротко

ДЛЯ ЧТЕНИЯ

181 Новая европейская аудиовизуальная панорама в 2000 году

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. 1900., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

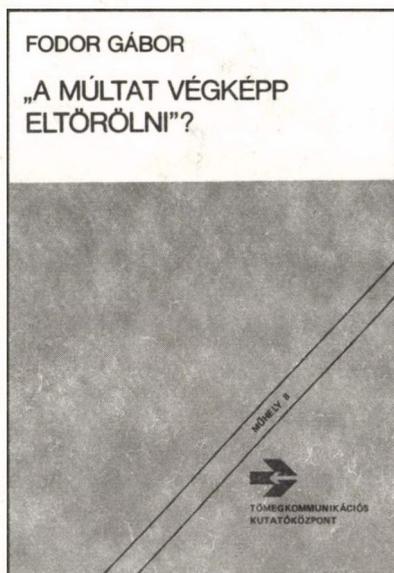
Előfizetési díj 1 évre: 100,— Ft, egyes szám ára: 25,— Ft. Megjelenik: évente négyszer.
HU ISSN 0209—584X

Ára: 25,— Ft

A Magyar Közvéleménykutató Intézet új kiadványaiból kapható még:

Hajduska István: Tollforgató forgószéleben

Fodor Gábor: „A múltat végképp eltörölni”?

Műhely 7. kötet
Ára: 48,— Ft

Műhely 8. kötet
Ára: 21,— Ft

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

- V., Bajcsy-Zsilinszky út 76.
Telefon: 316-173
- V., Váci u., Tel.: 185-604
- V., Szabadsajtó u. 6.
Tel.: 184-840
- V., Felszabadulás tér 4.
(Párizsi udvar)
Tel.: 181-404
- V., József nádor tér 1.
Tel.: 185-850
- XI., Budapest, Skála Nagyáruház
Tel.: 852-222

Vidéken:

- Debrecen, Kossuth L. tér
- Szeged, Kárász utca és Dugonics tér sarok
- Miskolc, Szemere utca és Széchenyi u. sarok;
- Széchenyi utcai hírlapbolt
- Győr, Rába Szálló előtt
- Pécs, Széchenyi tér
- Kecskemét, Szabadság tér

**Kiadványaink megvásárolhatók a Magyar Közvéleménykutató Intézet könyvtárában is.
(1054 Bp. Akadémia u. 17.)**

(Emlékeztetőül: folyóiratunk évente négyszer — március, június, szeptember és december végén — jelenik meg.)